ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

Lord JOHN LUBBOCK

ΑΙ
ΑΠΟΛΑΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΑΛΕΞ. Γ. ΜΑΡΜΠΟΥΤΖΟΓΛΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ
1911

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΙΩΤΗ ΓΑΛΑΞΕΙΔΟΣ 4

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΜΕΡΟΣ

Παρὰ τῶν εὐαρεστουμένων νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὰς ἐναρκτηρίους συναθροίσεις τῶν σχολείων καὶ κολλεγίων καὶ νὰ διανέμωσι βραβεῖα καὶ ἀπολυτήρια ἀναμένεται γενικῶς ν' ἀπευθύνωσι πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν τὴν ζωήν, τοιούτους παραινετικοὺς καὶ ἐνθαρρυντικοὺς λόγους, ὁποίους ὑπαγορεύει εἰς αὐτοὺς ἡ πεῖρα τοῦ κόσμου.

Ἐπειδὴ ἤμην καὶ ἐγὼ κατὰ τὴν νεότητά μου προσκλινὴς εἰς τὴν μελαγχολίαν, ἐπωφελήθην τῶν περιστάσεων, ὅπως εἰς πολλὰς τῶν συναθροίσεων τούτων πραγματευθῶ περὶ τῶν προνομίων καὶ εὐλογιῶν, ὧν ἀπολαύομεν· ἐνταῦθα δὲ ἀναδημοσιεύω τὴν ὕλην τινῶν τῶν προσφωνήσεων τούτων (παραλείπων τὰ ἰδιάζοντα εἰς ἑκάστην τῶν περιστάσεων καὶ ἐλευθέρως ἐπιφέρων τὰς τροποποιήσεις καὶ προσθήκας, αἵτινές μοι ἐπῆλθον ἔκτοτε εἰς τὸν νοῦν), ἐλπίζων ὅτι αἱ σκέψεις καὶ αἱ παραπομπαί, ἐξ ὧν ἐγὼ αὐτὸς ἤντλησα ἱκανὴν παραμυθίαν, δύνανται νὰ ὠφελήσωσι καὶ ἄλλους.

Εἶναι σχεδὸν περιττὸν νὰ εἴπω ὅτι δὲν ἀνέφερα ὅλας τὰς προσιτὰς εἰς ἡμᾶς πηγὰς τῆς εὐδαιμονίας, τινῶν μάλιστα τῶν μεγαλυτέρων ἀπολαύσεων καὶ εὐλογιῶν ὁλοτελῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος παραλειφθεισῶν.

Ἐπαναγινώσκων τώρα τὰ ἐπιχειρήματα προαισθάνομαι ὅτι δυνατόν τινα τούτων νὰ κριθῶσιν ὡς ἄγαν δογματικά, ἀλλ' ἐλπίζω ὅτι ἡ κρίσις θά μοι εἶναι ἐπιεικής, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν καιρικῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ἐγένοντο αἱ διαλέξεις αὗται.

Ἰανουάριος 1887.

High Elms
Dewn, Kent

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΙΚΟΣΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ

Διαλέξις τις, την οποίαν έκαμα εις το Κολλέγιον των Έργατών και ή οποία απετέλει το τέταρτον κεφάλαιον του παρόντος μέρους, έδωκε λαβήν εις πολλάς συζητήσεις. Η εφημερίς «Pall Mall» υιοθετήσασα το ζήτημα εκάλεσε δι' εγκυκλίου της πλείστους των ειδικών, ίνα εκφέρωσι την γνώμην των επ' αυτού. Τούτο έφερεν εις φως πολλάς ενδιαφερούσας απαντήσεις και άλλοι τινες κατάλογοι κατεστρώθησαν. Όταν το σύγγραμμά μου μετεφράσθη, εγράφθη και εν Γερμανία παρομοία συζήτησις. Το αποτέλεσμα υπήρξε λίαν κανονιστικόν και αφού ήδη μετά προσοχής επεθεώρησα τας γενομένας προτάσεις κανένα δεν βλέπω λόγον να διαρρυθμίσω την ύλην του αρχικού καταλόγου. Δεν επεχείρησα να καταστρώσω κατάλογον της ορέξεώς μου ούτε εδήλωσά ποτε ότι ήθελον μνημονεύσει τα προσφιλή εις εμέ συγγράμματα. Εφρόντισα μάλλον ν' αναφέρω όσα έργα γενικώτερον συνέστησαν προγενέστεροι συγγραφείς. Οι διάφοροι κριτικοί του καταλόγου μου, ενώ επρότειναν πολλάς προσθήκας, κι όποτε έπρεπε δήθεν να γίνουν, ελαχίστας εξ άλλου απήτησαν αφαιρέσεις. Όσον αφορά εις τα έργα, ώς προς τα οποία ενδοιασμοί τινες εξεφράσθησαν, ως λόγου χάριν τα όλίγα Ανατολικά συγγράμματα, τους Αποστολικούς Πατέρας του Wake κλπ., είναι ανάγκη ναναφέρω ότι δεν κατέστρωσα τον καταλόγον μου με την αξίωσιν ότι προτείνω τα έκατον κράτιστα έργα, αλλά τα συχνότατα κατά προτίμησιν υπό άλλων ως μάλλον αξιαναγνωστα συστηθέντα· αυτό θα είναι βεβαίως κάτι πολύ διάφορον.

Όσον αφορά επί παραδείγματι εις το Sheking και τα Ανάλεκτα του Κομτ δεν νά ομολογήσω ότι ουδέτερον τούτων θαυμάζω, αλλ' εσύστησα αυτά, διότι απολαύουν βαθυτάτου σεβασμού παρά τη Κινεζική φυλή, τη αριθμούση περί τα 400.000.000 των ομοίων μας.

Η Ραμαγιάνα και η Μαχαβαράτα και ο Βούδδας του Αγ. Ιλαρίωνος όχι μόνον αυτά καθ' εαυτά ενδιαφέρουν, αλλά και πολύ σπουδαία είναι εν σχέσει προς την μεγάλην μας εν τη Απω Ανατολή Αυτοκρατορίαν.

Αι αυθεντικαί συγγραφαί των Αποστολικών Πατέρων είναι πολύ σύντομοι, περιλαμβανόμεναι εις ένα μικρόν τόμον μόνον και καθ' τα μόνα έργα, τα μέχρις ημών διασωθέντα, εκείνων οίτινες έζησαν και ανεστράφησαν μετά των Αποστόλων και εγνώρισαν αυτούς, είναι τη αληθεία αξιαναγνωστα.

Εθαύμασα δε την μεγάλην αντίθεσιν των εξενεχθεισών γνωμών. Εδημοσιεύθησαν ένδεκα κατάλογοι ικανού μεγέθους. Οι κατάλογοι ούτοι περιλαμβάνουν περί τα 600 έργα μη μνημονευθέντα υπ' εμού (άλλ' άνευ και σχετικών παραλείψεων εκ του καταλόγου μου) και εν τούτοις δεν υπάρχει εν βιβλίον ν' απαντά εις έκαστον κατάλογον ούτε εις το ήμισυ αυτών και μόλις ημίσεια δωδεκάς απαντώσα εις πλείονας του ενός των ενδεκα καταλόγων.

Εάν αι αθεντίαι αύται ή τουλάχιστον πλειονοψηφία τις τούτων συνεφώνουν εις τας συστάσεις των, δεν θα παρημέλουν να επωφεληθώ τούτων. Αλλ' αφού διαφέρουν τόσον μεταξύ των αφήνω τον καταλόγόν μου σχεδόν άθικτον, όποιον δηλαδή επρότεινα κατ' αρχάς. Επρόσθεσα μόνον τον «Απολεσθέντα Δακτύλιον» του Καλιδάσα και τον «Γουλιέλμον Τέλλον» του Σίλλερ, παραλιπών κατά συνέπειαν τον Λουκρήτιον, και την δα Austen· και τον μέν Λουκρήτιον, διότι, μολονότι το έργον αυτού είναι αξιόλογον, είναι όμως και ολιγώτερον καταλληλον του πλείστου των προταθέντων έργων, την δε δα Austen, επειδή οι Άγγλοι μυθιστοριογράφοι αξιονώτερον του δέοντος αντεπροσωπεύθησαν εν τω καταλόγω.

Αύγουστος 1890.

High Elms

Down, Kent

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ενόσω το μικρόβιον της μικροψυχίας αποδεκατίζει την ανθηράν νεότητα και η απαισιοδοξία διαβιβρώσκει ώσάν σάραξ τας απαλωτέρας καρδίας και η προς την μελαγχολίαν τάσις αραιώνει τας φάλαγγας των μαχίμων αγωνιστών της κοινωνικής κονίστρας, βιβλία, οίον το ανά χείρας, παριστώντα την ζωήν υπό την ροδινωτέραν αυτής όψιν, κατοπτρίζοντα την ευδαιμονίαν καθ' όλας αυτής τας εκδηλώσεις, θα λογίζωνται ως το απαραίτητον ανάγνωσμα της νεολαίας.—Διά τούτο το έργον αυτό εις όλας σχεδόν τας ευρωπαϊκάς γλώσσας μετεφράσθη και απλήστως ανεγνώσθη και το προσφιλές των νέων και νεανίδων ανάγνωσμα απετέλεσε.—Της πολυτίμου αυτής πνευματικής εντρυφήσεως μη θελήσας ν' αφήσω έστερημένην την καθ' ημάς νεολαίαν προέβην αδεία ευμενεί του συγγραφέως εις την περί ής ο λόγος μετάφρασιν, μολονότι δεν είμαι εγώ ο αρμοδιώτερος, διότι ουδείς των ημετέρων ηθέλησε ν' αναλάβη αυτήν μέχρι σήμερον.

Περί της σπουδαιότητος του έργου θεωρώ περιττόν να επεκτείνω τον λόγον, άφου ο συγγραφεύς αυτού Σιρ Τζών Λούμπωκ, ο νύν Λόρδος Άβεμπουρή, εις των διαπρεπεστέρων όχι μόνον της Αγγλίας αλλά και άπάσης της υφηλίου σοφών, τυγχάνει πασίγνωστος και εκ των πολυτίμων αυτού γνωμικών και αποφθεγμάτων, άτινα εγκατασπείρονται δίκην στιλπνών αδαμάντων εις πλείστας εφημερίδας και περιοδικά του παγκοσμίου τύπου, και εκ των ποικίλων αυτού έργων επί των διαφόρων κλάδων της Φυσικής Ιστορίας.

Ο συγγραφεύς, μελετήσας, ως φαίνεται, εμβριθώς τα κλασσικά συγγράμματα των ημετέρων προγόνων και των Λατίνων και των νεωτέρων φιλοσόφων, εκτυλίσσει ενώπιον ημών ως εν καλειδοσκοπίω και εκείνων τας ιδέας επί των ευρύτατα υπ' αυτού αναπτυσσομένων θεμάτων. — Το βιβλίον του διά τούτο είναι οίονεί απάνθισμα των σχετικών γνωμών των σοφών πασών σχεδόν των εποχών, καίτοι το πλέον του ημίσεος του έργου αποτελείται από τας ιδέας αυτού του σοφού συγγραφέως. Τα περισσότερα των κεφαλαίων του πρώτου μέρους ιδίως εγράφησαν ως διαλέξεις, τας οποίας έκαμεν ο συγγραφεύς εις διαφόρους συλλόγους εν Αγγλία. Τας αληθείς και αδόλους απολαύσεις του βίου ανευρίσκει ούτος κυρίως εις την Φύσιν και τας καλλονάς αυτής και εν τη συνειδήσει και τη πολυσχιδεί και ποικιλωνύμω ικανότητι του ανθρώπου, εξ ών εξ ίσου εξαρτά την πραγματικήν ευτυχίαν.—Εκεί διορά εδρεύον το θεσπέσιον πλην άόρατον ίνδαλμα της ευτυχίας, την άϋλον και ανέπαφον αυτής υπόστασιν.

Όσον αφορά εις την μετάφρασιν μετεχειρίσθην γλώσσαν αρκούντως σαφή και εύληπτον, αποφυγών όσον ηδυνήθην τους λογιωτατισμούς της υπερκαθαρευούσης.—Φρονώ δε μετά πολλών άλλων ότι προτιμότερον να μη γράφη τις ούτε ένα στίχον παρά να πλέκη πολλούς άλλ' ατέχνους και έξαμβλωματικούς, μετέφρασα τας εν τω βιβλίω απαντώσας στροφάς εις το πεζόν, φροντίσας προ παντός ν' αποδώσω πιστώς το πνεύμα του ποιητού.—Τα Λατινικά χωρία εξ άλλου, όσα ο συγγραφεύς αφήκεν ως είχον, εξελλήνισα όσον ηδυνάμην κάλλιον χάριν των αναγνωστών της μεταφράσεως ταύτης. Όσον δε διά τα από των Ελλήνων συγγραφέων ερανισθέντα αποσπάσματα, τα οποία δεν είναι και ολίγα, αναδραμών εις τας πηγάς παρέθεσα το κείμενον, καίπερ μη δοθεισών των παραπομπών υπό του συγγραφέως.

Τοιούτον έργον μεταφράσας προσφέρω εις τους ομογενείς μου προς εντρύφησιν πνευματικήν και άνευ αξιώσεως τινος φιλολογικής. Εάν δε τερπνόν και ωφελιμώτατον ανάγνωσμα εξέλεξα προς τούτο, περί αυτού άς κρίνωσιν οι αρμόδιοι.

Ο Μεταφραστής

Παραθέτω ἐνταῦθα ἀντίγραφον καὶ μετάφρασιν τῶν δύο ἐπιστολῶν, δι' ὧν ὁ συγγραφεὺς λίαν εὐμενῶς μοὶ παρεχώρησε τὴν ἄδειαν τῆς μεταφράσεως.

Ὁ μεταφραστὴς

Hôtel du Palais

Biarritz, 30 Jan. 1903

Sir

I am happy to give you permission to publish my «Pleasures of Life» into Greek.

. . . . . .

I an gratified by your approval.

My name and address are now:

The Right Honorable
Lord Avebury
High Elms
Down, Kent

I am yours sincerely
Avebury

Mr A. G. Marpoutjoglou.

6. St. James' Square S. W.

17 Mar 1903

Dear Sir

I have been away on the Continent and I am not quite sure whether your letter of the 21st of Jan. has been auswered.

I should be very pleased that you should translate my book.

I am yours truly
Avebury

Mr Alexandros Marpoutjoglou

Biarritz τῇ 30 Ἰαν. 1903

Κύριε

Εὐτυχὴς λογίζομαι παραχωρῶν σοι τὴν ἄδειαν νὰ μεταφράσῃς τὸ ἔργον μου «αἱ Ἀπολαύσεις τῆς Ζωῆς» εἰς τὴν Ἑλληνικήν.

. . . . . .

Ἡ ἐγκρισίς σου μὲ ηὐχαρίστησε.

Τὸ ὄνομα καὶ ἡ διεύθυνσίς μου ἔχουσι νῦν ὡς ἑξῆς:

Ὁ ἐντιμότατος
Λόρδος Ἄβεμπουρῆ
High Elms
Down, Kent

Διατελῶ κτλ
(ὑπ.) **Ἄβεμπουρῆ**

Κον Α. Γ. Μαρπουτζόγλου.

6, St. James Square S. W.

Τῇ 17 Μαρτίου 1903

Ἀγαπητὲ Κύριε

Εἶχα ταξιδεύσει εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην καὶ δὲν εἶμαι ἐντελῶς βέβαιος, ἂν ἀπήντησα εἰς τὴν ἐπιστολήν σου τῆς 21 Ἰανουαρίου.

Θὰ εὐχαριστηθῶ πολύ, ἐὰν μεταφράσῃς τὸ ἔργον μου.

Διατελῶ κτλ.
(ὑπ.) **Ἄβεμπουρῆ**

Κον Ἀλέξ. Μαρπουτζόγλου.

ΜΕΡΟΣ Α΄.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

ΚΕΦΑΛ. I.
Τὸ Καθῆκον τῆς Εὐτυχίας.

ΚΕΦΑΛ. II.
Ἡ ἀπὸ τῆς Ἐκπληρώσεως τοῦ Καθήκοντος Εὐτυχία.

ΚΕΦΑΛ. III.
Ἐγκώμιον τῶν Βιβλίων.

ΚΕΦΑΛ. IV.
Ἡ ἐκλογὴ τῶν Βιβλίων.

ΚΕΦΑΛ. V.
Τὰ ἀγαθὰ τῆς Φιλίας.

ΚΕΦΑΛ. VI.
Ἡ ἀξία τοῦ χρόνου.

ΚΕΦΑΛ. VII.
Αἱ τέρψεις τῶν περιηγήσεων.

ΚΕΦΑΛ. VIII.
Αἱ ἀπολαύσεις τῆς ἑστίας.

ΚΕΦΑΛ. IX.
Ἡ Ἐπιστήμη.

ΚΕΦΑΛ. X.
Ἡ Ἐκπαίδευσις.

ΑΙ ΑΠΟΛΑΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

«Ἂν δέ τις ἀτυχῇ, μέμνησο ὅτι παρ' αὑτὸν ἀτυχεῖ. Ὁ γὰρ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν, ἐπὶ τὸ εὐσταθεῖν ἐποίησεν». ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Ἡ ζωὴ εἶναι μέγα δῶρον καί, ὅταν φθάσωμεν εἰς ἡλικίαν ὡρίμου κρίσεως, οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν διερωτώμεθα φυσικὰ ποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς μας. Καὶ ὅσοι ἀκόμη δὲν παραδέχονται «τὸ μέγιστον καλὸν τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ» ὡς ἀπόλυτον κανόνα τοῦ βίου τών, θὰ ὁμολογήσουν ἐν τούτοις ὅτι ὅλοι χρεωστοῦμεν νὰ ἐργαζώμεθα διὰ νὰ συντελῶμεν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων. Πολλοὶ ὅμως φαίνονται ἀμφιβάλλοντες, ἂν εἶναι ὀρθὸν νὰ προσπαθῶμεν νὰ καταστῶμεν εὐτυχεῖς ἡμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἡ ἡμετέρα εὐτυχία δὲν πρέπει βεβαίως νὰ εἶναι τὸ κύριον ἡμῶν μέλημα, οὔτε θὰ εἶναί ποτε ἐξησφαλισμένη, ἐὰν ἰδιοτελῶς ἐπιδιώκεται. Δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πολλὰς τέρψεις εἰς τὸν βίον μας, δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς αὐτὰς νὰ κατακρατῶσιν ἡμῶν· ἄλλως θὰ μᾶς παραδώσωσιν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ εἰς τὸ ἄλγος καὶ— καθὼς λέγει ὁ Σενέκας— «εἰς ὁποίαν κινδυνώδη καὶ ἀθλίαν δουλείαν περιπίπτει ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει εἰς τὰς τέρψεις καὶ τὰς ἡδονὰς— δύο ἀπίστους καὶ σκληροὺς κυρίους—νὰ δεσπόσωσιν αὐτοῦ ἐκ περιτροπῆς!».

Καὶ ἐν τούτοις δὲν ἠμπορῶ νὰ μὴ σκεφθῶ ὅτι ὁ κόσμος θὰ ἦτο καλλίτερος, ἐὰν οἱ διδάσκαλοί μας ἤθελον ἐνδιατρίψῃ ἐπὶ τοῦ Καθήκοντος τῆς Εὐτυχίας καὶ τῆς Εὐτυχίας τῆς ἀπὸ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ Καθήκοντος ἀπορρεούσης· διότι ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα

ὅσῳ τὸ δυνατὸν εὐθυμότεροι, ἐὰν ἁπλούστατα ἡ ἰδική μας εὐτυχία συντείνῃ δραστικῶς εἰς τὴν τῶν ἄλλων.

Πᾶς τις βεβαίως θὰ ἠσθάνθη ὅτι ὁ φαιδρὸς φίλος εἶναι ὡς ἡ εὐήλιος ἡμέρα, ἡ σκορπίζουσα λάμψεις παντοῦ τριγύρω· καὶ οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν δυνάμεθα κατὰ βούλησιν νὰ καταστήσωμεν τὸν κόσμον τοῦτον ἀνάκτορον ἢ εἰρκτήν.

Ἐνυπάρχει ἀναμφιβόλως κάποια δόσις ἰδιοτελοῦς ἱκανοποιήσεως εἰς τὸ νὰ ὑποχωρῶμεν εἰς τὴν μελαγχολίαν καὶ νὰ φανταζώμεθα τὸν ἑαυτόν μας θῦμα τῆς τύχης, εἰς τὸ νὰ βυθιζώμεθα εἰς τὰς θλίψεις, ἰδίως ὅταν αὗται εἶναι φαντασιώδεις. Διὰ νὰ εἶναι κανεὶς φαιδρὸς καὶ εὔθυμος, ἀπαιτεῖται συχνάκις κάποια προσπάθεια. Εἶναι τέχνη τὸ νὰ διατηρῶμεν τὸν ἑαυτόν μας εὐτυχῆ· καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην καὶ ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις παρίσταται ἀνάγκη ἐπαγρυπνήσεως καὶ αὐτοδιοικήσεως, σχεδὸν ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἄλλου τινὸς προσώπου.

Ἡ λύπη καὶ ἡ χαρὰ εἶναι ἀληθῶς παραδόξως συνυφασμένα. Συχνότατα—λέγει ὁ Σέλλεϋ—«ἀτενίζομεν εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ τηκόμεθα ἐξ ἀθυμίας διὰ πράγματα ἀνύπαρκτα. Τὰ εἰλικρινέστερά μας γέλια εἶναι φορτωμένα μὲ θλίψεις. Τὰ γλυκύτερα δὲ ᾄσματά μας εἶναι ὅσα μᾶς ψάλλουν τὰς πλέον πενθίμους σκέψεις».

Ὡς ἔθνος ῥέπομεν εἰς τὴν μελαγχολίαν. Ἐλέχθη περὶ τῶν συμπατριωτῶν μας ὅτι καὶ τὰς τέρψεις αὐτῶν ἐν θλίψει ἀπολαμβάνουσι. Τοῦτο ὅμως, ἐὰν εἶναι ποσῶς ἀληθές, πιστεύω ὅτι θὰ ἀποδειχθῇ ὡς παροδικὸν μόνον χαρακτηριστικόν. «Εὔθυμος Ἀγγλία» ἦτο τὸ παλαίφατον. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι δυνατὸν νὰ ἐπαληθεύσῃ ἡ ῥῆσις αὕτη. Πρέπει νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς τὴν Ἀνατολήν, διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν ἀληθῆ μελαγχολίαν. Τί ἠμπορεῖ νὰ εἶναι πενθιμώτερον τῶν ἑπομένων στίχων τοῦ Ὁμὰρ Καϋάμ;

«Διαμένομεν ἐδῶ μίαν ἢ καὶ δύο συντόμους ἡμέρας καὶ ὅλον μας τὸ κέρδος εἶναι θλίψεις καὶ ὀδύναι. Καὶ πρὸ τοῦ νὰ λύσωμεν τὰ αἰνίγματα τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ λύπας κατατρυχόμενοι ὀφείλομεν ν' ἀπέλθωμεν».

ἢ τοῦ Ὕμνου τοῦ Devas εἰς τὸν πρίγκιπα Liddârtha;

»Εἴμεθα ἴχνοι ἀνέμου πλανοδίου, ποῦ ἄνεσιν γυρεύει καὶ ἄνεσιν δὲν βρίσκει. Ὤ, ναί· τὸν ἄνεμον μοιάζει ἡ θνητὴ αὐτὴ ζωή. Εἶναι ἕνας θρῆνος, στόνος, στεναγμός, μία θύελλα καὶ πάλη».

Ἐὰν τῷ ὄντι ἀληθεύῃ τοῦτο, ἐὰν ἡ θνητὴ αὕτη ζωὴ εἶναι τόσον πένθιμος καὶ πλήρης βασάνων, καθόλου παράδοξον ὅτι ἡ Νιρβάνα — τὸ τέρμα τῆς λύπης — δέον νὰ τύχῃ θερμῆς ὑποδοχῆς, ἐπὶ φυσίᾳ καὶ αὐτῆς τῆς αὐτοσυνειδησίας.

Δὲν ὀφείλομεν ὅμως νὰ θέσωμεν πρὸ ἡμῶν ἰδεῶδες πολὺ διάφορον, ἐλπίδα ὑγιεστέραν, ἀνθρωπινωτέραν καὶ εὐγενεστέραν;

Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι ἁπλῶς τὸ φυτοζωεῖν, ἀλλὰ τὸ καλῶς διαβιοῦν. Κατὰ τὸν Σενέκαν «Μερικοὶ ζοῦν χωρὶς σκοπόν τινα οἱονδήποτε καὶ περνοῦν ἀπὸ τὸν κόσμον ὡσὰν κάλαμοι μέσα εἰς τὸν ποταμόν· δὲν βαδίζουν, παρασύρονται». Καὶ ὅμως, καθὼς λέγει ὁ Ὅμηρος:

«Πόσον βλακῶδες εἶναι νὰ σταματᾷ κανείς, νὰ παύῃ, νὰ μένῃ ἀστίλβωτος, νὰ μὴ λάμπῃ στὴν δουλειά, ὡσὰν τὸ νὰ ἀναπνέῃ κανεὶς νὰ σημαίνῃ ὅτι καὶ ζῇ;» [1]

Ὁ Γκαῖτε λέγει ὅτι τριακοντούτης ἀπεφάσισε «ν' ἀπεργάζηται τὸν βίον οὐχὶ πλέον ἡμιτελῶς, ἀλλ' ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ αἴγλῃ καὶ ἀκεραιότητι».

«Im Gauzen, Guten, Schönen
Resolut zu leben».

Ὁ βίος πρέπει ἀληθῶς νὰ καταμετρῆται διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς δράσεως, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τοῦ χρόνου. Δύναται βεβαίως καὶ πρέπει νὰ εἶναι λαμπρός, πλήρης ἐνδιαφέροντος καὶ εὐτυχίας· διότι, κατὰ τὴν Ἰταλικὴν παροιμίαν «Ἐὰν ὅλοι δὲν ἠμποροῦν νὰ ζήσουν εἰς τὴν θολοσκεπῆ πλατεῖαν (Piazza), ὁ καθεὶς ὅμως ἠμπορεῖ νὰ αἰσθάνεται τὸν ἥλιον».

Ἐὰν καταβάλλωμεν πᾶσαν ἡμῶν προσπάθειαν, καὶ δὲν μεγαλοποιῶμεν ἀσημάντους ἀνησυχίας, ἀτενίζωμεν εὐσταθῶς εἰς τὰ πράγματα, δὲν λέγω ὑπὸ τὴν λαμπρὰν αὐτῶν ὄψιν, ἀλλ' ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ ἐν τῇ πραγματικότητι, ἐὰν ἐπωφελούμεθα τῶν πολλαπλῶν εὐλογιῶν, αἱ ὁποῖαι μᾶς περιβάλλουν, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ συναισθανθῶμεν ὅτι ὁ βίος εἶναι ὄντως περικλεὴς κληρονομία.

Κατὰ τὸν Ἐρβέρτον «Περισσότεροι ὑπηρέται εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὅσων ἐκεῖνος ἔχει γνῶσιν. Εἰς κάθε του βῆμα καταπατεῖ ὅ,τι προστατεύει αὐτόν, ὅταν ἡ νόσος τὸν καθιστᾷ χλωμὸν καὶ ὠχρόν. Ὦ πανίσχυρος Ἀγάπη! Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἕνας κόσμος καὶ ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του ἄλλον κόσμον, διὰ νὰ τὸν περιποιῆται».

Ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν ἐν τούτοις ἐκτιμοῦν τὸ θαυμαστὸν προνόμιον

---

1 Σ. Μ. Τοὺς στίχους τούτους μὴ δυνηθεὶς νὰ εὕρω εἰς τὸν Ὅμηρον ἀπετάθην καὶ πρὸς τὸν συγγραφέα, ὅστις μοὶ ἀπήντησεν ὅτι τοὺς ἠρύσθη ἀπὸ τὴν μετάφρασιν τοῦ Τεννυσῶνος καὶ δὲν ἤξευρε πλέον εἰς ποίαν ραψῳδίαν ἀπαντοῦν καὶ εἴς τινας τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολογούντων, ἠρεύνησα πάλιν ἀλλὰ μάτην. Καὶ ἓν ἄλλο μόνον χωρίον, ἐκ τοῦ Πλάτωνος αὐτό, διαλαμβάνον περὶ μουσικῆς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ περὶ Μουσικῆς Κεφαλαίου, δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω εἰς τὸ κείμενον. Θὰ ὀφείλω χάριτας εἰς τὸν φιλόλογον, ὅστις μοῦ ἤθελε σημειώσῃ τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ δύο αὐτὰ χωρία. Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως τοῦ τέως γυμνασιάρχου κ. Ἑλ. Κούση, ἥτις καὶ μοὶ φαίνεται ὀρθή, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ὡς ἄνωθι ἀπαντήσεως τοῦ συγγραφέως, τὸ κείμενον πάντως διεστράφη εἰς τὰς ἀγγλικὰς μεταφράσεις, ἐξ ὧν ὁ συγγραφεὺς ἠρανίσθη τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος χωρία.

τῆς ζωῆς καὶ τὰς εὐλογίας, τὰς ὁποίας ἐκληρονομήσαμεν, τὴν Νόξαν καὶ τὰς καλλονὰς τοῦ Σύμπαντος, ὅπερ εἶναι ἡμέτερον, ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ τὸ θέλωμεν, τὸ μέτρον, ἐν ᾧ δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὅ,τι ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἱμεθαῆ τὴν δύναμιν, ἣν κατέχομεν, νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν εἰρήνην καὶ νὰ θριαμβεύωμεν κατὰ τῶν πόνων καὶ τῶν θλίψεων.

Ὁ Δάντης τὴν παραμέλησιν τῶν εὐκαιριῶν ἐχαρακτήρισεν ὡς σπουδαῖον σφάλμα: «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, δύναται νὰ καταχρᾶται ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν του καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν θὰ θρηνῇ ἐν ματαίᾳ μεταμελείᾳ τὸ ἔγκλημά του. Ὅστις ἑαυτὸν τῆς ζωῆς καὶ τοῦ φωτὸς ἀποστερεῖ, ἐν ἀναλγήτῳ ἀσωτείᾳ τὸ τάλαντόν του σπαταλᾷ καὶ ὀδύρεται ἐφεξῆς, ὁπότε ἔπρεπε ν' ἀγαλλιᾷ».

Ὁ Ρῶσκιν ἐξέφρασε τὰ αὐτὰ περίπου ἐν σχέσει ἰδίως πρὸς τὸ θαυμάσιον κάλλος τοῦ ἐκπάγλου τούτου κόσμου τοῦ ἐκλαμβανομένου συχνότατα ὡς κάτι ἀναγκαίως ὑφιστάμενον καὶ μνημονευομένου, ἐάν ποτε τοῦτο συμβῇ, σχεδὸν χωρὶς αἴσθημα εὐγνωμοσύνης. Οἱ ἅγιοι ἄνδρες», παραπονεῖται, «συνιστῶντες εἰς ἡμᾶς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, σπανιώτατα ἀναφέρονται εἰς τὰ πράγματα ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα φαεινότατα καὶ ἀπεριφράστως ἐκδηλοῦται αὕτη· καίτοι δὲ πολυπραγμονοῦσι περὶ τῆς ὑπ' Αὐτοῦ παροχῆς τροφῆς καὶ ἐνδυμασίας καὶ ὑγείας — πραγμάτων, τὰ ὁποῖα καὶ εἰς τὰ ὑποδεέστερα πλάσματα χορηγεῖ—, δὲν ἀπαιτοῦσι παρ' ἡμῶν νὰ ἐκφράζωμεν Αὐτῷ τὰς εὐχαριστίας μας διὰ τὴν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ δόξαν, ἧς ἡμῖν μόνοις ἐπέτρεψε ν' ἀντιλαμβανώμεθα· ἐντέλλεται πολλάκις εἰς ἡμᾶς νὰ μελετῶμεν εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ οἴκου, δὲν μᾶς ἀποστέλλουσιν ὅμως, ὡς ὁ Ἰσαάκ, περὶ τὴν ἑσπέραν εἰς τοὺς ἀγρούς· μακρηγοροῦν ἐπὶ τοῦ καθήκοντος τῆς αὐταπαρνησίας, δὲν ὑποδεικνύουν ὅμως τὸ καθῆκον τῆς ἀγαλλιάσεως· καὶ ἐν τούτοις, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ἀλλαχοῦ, «Ἕκαστος ἐξ ἡμῶν, ἐνόσῳ ὀδεύομεν ἐν τῇ λεωφόρῳ τῆς ζωῆς, δύναται κατ' ἐκλογὴν καὶ ἀναλόγως τῆς ἐργασίας του νὰ μετατρέψῃ ὅλας τὰς φωνὰς τῆς Φύσεως εἰς ἕνα χαρμόσυνον ὕμνον ἢ νὰ ἀπομαράνῃ καὶ ἀποσβέσῃ τὴν συμπάθειάν της εἰς μίαν φοβερὰν καὶ ἐρημικὴν σιγὴν καταδίκης, εἰς μίαν κατακραυγὴν τῶν λίθων καὶ ἀποτίναξιν τῆς κόνεώς της καθ' ἡμῶν».

Δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Σὶρ Ἐρρίκου Τάϋλωρ ὅτι «ἡ ἀνασκόπησις τοῦ παρελθόντος βίου μυρμηκιᾷ μὲ ἀπολεσθείσας εὐκαιρίας;» «Ὁστισδήποτε δὲν ἀπολαύει τῆς ζωῆς», λέγει ὁ Σὶρ Τ. Μπράουν, «τοῦτον θεωρῶ φάσμα, καίπερ φέροντα περὶ αὐτὸν τὰς ὁρατὰς αἰσθήσεις τῆς σαρκός».

Ὁ Ἅγ. Βερνάρδος ἀληθῶς προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ὑποστηρίζῃ ὅτι «οὐδὲν δύναται νά με κακοποιήσῃ ἐκτὸς ἐμοῦ τοῦ

ἰδίου. Τὴν βλάβην, τὴν ὁποίανὑφίσταμαι, φέρω ἐν ἐμοὶ καὶ οὐδέποτε πάσχω πραγματικῶς ἢ ἐξ ἰδίων μου σφαλμάτων».

Ἐθνικοί τινες ἠθικολόγοι ἐδίδαξαν περίπου τὸ αὐτὸ δίδαγμα· «Οἱ Θεοί», λέγει ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, «τοῖς κατ' ἀλήθειαν κακοῖς ἵνα μὴ περιπίπτῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐπ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἔθεντο. Ὁ δὲ χείρω μὴ ποιεῖ ἄνθρωπον, πῶς ἂν τοῦτο βίον ἀνθρώπου χείρω ποιήσειεν;»

Ὁμοίως ἀποφαίνεται καὶ ὁ Ἐπίκτητος: «Ἂν δέ τις ἀτυχῇ, μέμνησο ὅτι παρ' αὐτὸν ἀτυχεῖ. Ὁ γὰρ Θεὸς πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τὸ εὐδαιμονεῖν, ἐπὶ τὸ εὐσταθεῖν ἐποίησε». Ἀλλαχοῦ δ' ἐπιλέγει: «Ἀλλ' ἀεὶ μᾶλλον ἐκεῖνο θέλω, τὸ γινόμενον. Κρεῖττον γὰρ ἡγοῦμαι ὃ Θεὸς θέλει ἢ ἐγώ». Καὶ ἀλλαχοῦ «Μὴ ζήτει τὰ γινόμενα γίνεσθαι ὡς θέλεις· ἀλλὰ θέλε τὰ γινόμενα ὡς γίνεται καὶ εὐροήσεις .... Ἄν τε γὰρ ὀρέγῃ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν τινος, ἀτυχεῖν ἀνάγκη».

Ὀλίγοι προβαίνουν τόσον εἰς τὰς τοιαύτας σκέψεις ὅσον ὁ Ἅγ. Βερνάρδος. Διότι λέγει, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ πάσχωμεν ἐκ πόνων, νόσων καὶ ἀνησυχιῶν· ἐκ τῆς ἀπωλείας,τῆς δυσμενείας,τῶν σφαλμάτων καὶ τῆς ψυχρότητος ἔτι ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀγαπῶμεν. Πόσαι ἡμέραι δὲν ἐπληρώθησαν ζόφου καὶ κατηφείας ἕνεκα ὀργίλης τινὸς λέξεως!

Ὁ Ἄγελος λέγεται ὅτι ἐν γαλήνῃ ἐπεράτωσε τὸ πόνημά του· «Ἡ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος» εἰς τὴν Ἰένην τῇ 14 Ὀκτωβρίου 1806 ὅλως ἐν ἀγνοίᾳ τῆς περιβομβούσης μάχης.

Ὁ Ματθαῖος Ἀρνόλδος ἀπεφάνθη ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν διδάγματα ἀπὸ τὰ οὐράνια σώματα. «Ἀτρόμητα εἰς τὴν σιγήν, ἥτις βασιλεύει πέριξ καὶ ἀπερίσπαστα ἐνώπιον τῶν περὶ αὐτὰ θεαμάτων δὲν ἀπαιτοῦν, ὅπως τὰ ἐκτὸς ἑαυτῶν ἀντικείμενα τοῖς ἐκδηλώσωσιν ἀγάπην, τέρψιν καὶ συμπάθειαν. Περιωρισμένα εἰς ἑαυτὰ καὶ μηδὲ παρατηροῦντα εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκονται τὰ ἄλλα τοῦ Θεοῦ πλάσματα εἰς τὸ ἴδιον αὐτῶν ἔργον τὰς δυνάμεις των συγκεντρώνουν καὶ ὑψοῦνται οὕτως εἰς τὴν πανίνχυρον ζωήν, τὴν ὁποίαν βλέπετε».

Εἶναι ἀληθὲς ἐπίσης ὅτι «πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀστὴρ ἑαυτοῦ. Αἱ πράξεις μας εἶναι οἱ ἄγγελοί μας ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ πονηρῷ», καὶ ὅτι «ἀντὶ ν' ἀκολουθῇ τις τὸ πλῆθος εἰς τὴν διάπραξιν τοῦ κακοῦ, ὀφείλει νὰ ἵσταται, ὡς ἡ στήλη τοῦ Πομπηίου, περίβλεπτος καθ' ἑαυτὸν καὶ μοναδικὸς ἐν ἀκεραιότητι» [1].

Ἀλλὰ διὰ τοὺς πολλοὺς ἡ μόνωσις αὕτη ἤθελεν εἶναι δδυνηρά, διότι ἡ καρδία δὲν εἶναι «νῆσος ἀποτετμημένη τῶν λοιπῶν χωρῶν, ἀλλ' ἡνωμένη μετ' αὐτῶν» [2].

---

1) Sit T. Browne.
2 Βάκων.

Ἐὰν ἀδιαφορῶμεν τοσοῦτον πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν περὶ ἡμᾶς, ὥστε νὰ μὴ συμπαθῶμεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ δεινά των, ἀποκλείομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰς εὐτυχίας των. Ἐὰν ἀποφεύγωμεν τὴν συμπάθειαν καὶ περικλειώμεθα ἐντὸς τοῦ ἀλυσιδωτοῦ θώρακος τῆς φιλαυτίας, ἀποστεροῦμεν τὸν ἑαυτόν μας ἀπὸ πολλὰς τῶν μεγαλειτέρων καὶ ἁγνοτέρων ἡδονῶν τοῦ βίου. Διὰ νὰ καταστήσωμεν τὸν ἑαυτόν μας ἀναίσθητον εἰς τὸν πόνον, πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχωμεν ἀπολέσει τὴν πιθανότητα τοῦ εὐτυχεῖν.

Μέγα μέρος περιπλέον τῶν ὑποτιθεμένων κακῶν εἶναι πράγματι καλὸν μεταμορφωμένον καὶ δὲν πρέπει «νὰ πολεμῶμεν σφοδρῶς τὰς μὴ κατανοηθείσας ἔτι ἐναντιότητας οὐδὲ νὰ παρορῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ὑπολανθάνουσαν εὐσπλαγχνίαν» [1]. Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ θλῖψις εἶναι, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, οἱ ἥλοι οἱ συνενοῦντες τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν. Ὁ πόνος εἶναι προμήνυμα κινδύνου καὶ ἀναγκαῖος ὅρος τῆς ὑπάρξεως. Ἐλλείποντος τούτου, ἐλλειπόντων τῶν προμηνυμάτων τῶν αἰσθήσεών μας, αὐταὶ αἱ περιβάλλουσαι ἡμᾶς εὐλογίαι ἤθελον ἐντὸς ὀλίγου καὶ ἀναποδράστως ἐξελεγχθῆ ὀλέθριαι. Πολλοὶ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐμελέτησαν τὸ ζήτημα, φρονοῦσιν ἐξ ἐντυπώσεων ὅτι τὰ βαθύτερα μέρη τοῦ σώματος εἶναι ἀναγκαίως καὶ τὰ εὐαισθητότερα. Τὸ ὅλως ἐναντίον ὅμως ἀληθεύει. Τὸ δέρμα εἶναι διαρκὴς καὶ ἄγρυπνος φρουρός, ἕτοιμος πάντοτε νὰ μᾶς προμηνύῃ περὶ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου· ἐνῷ ἡ σὰρξ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα, ὅπου ὁ πόνος ἤθελεν εἶναι ἄσκοπος, ἐφ' ὅσον ὑγιαίνουσιν, εἶναι σχετικῶς ἀναίσθητα· «Ὁμιλοῦμεν», λέγει ὁ Helps, «περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ...ἀλλὰ τί εἶναι τὸ κακόν; Πολλάκις λέγομεν περὶ τῶν συμφορῶν καὶ δοκιμασιῶν ὅτι εἶναι εὐεργετικαὶ ἴσως ὡς πρὸς τὰς συνεπείας των· ἀλλὰ δυσκόλως παραδεχόμεθα ὅτι δύνανται νὰ εἶναι καλαὶ καθ' ἑαυτάς. Ἀποτελοῦσιν ἓν τούτοις γνώσεις, τὰς ὁποίας κατ' οὐδένα ἄλλον τρόπον δύνανται νὰ ἀποκτήσωσιν οἱ ἄνθρωποι ἐκτὸς ἐὰν κατασταθῶσι θεοί, ἱκανοὶ νὰ κατανοῶσιν αὐτὰς ἄνευ πείρας. Ὅλα ὅσα ὑφίστανται οἱ ἄνθρωποι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀγαθὰ δι' αὐτούς — δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λεχθῶσι κακὰ ὑπὸ τὴν συνήθη τοὐλάχιστον τῆς λέξεως ἐκδοχήν».

Τῷ ὄντι δὲ « ἡ κοιλὰς κάλλιστα προβάλλει τὸν λόφον » [2] καὶ « pour sentir les grands biens, il faut qu, il connaisse les petits maux » [3].

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη φαινώμεθα ὡς μὴ ἀποκτῶντες ὅλα ὅσα ἐπιθυμοῦμεν, δέον νὰ συναισθανώμεθα ἐν τούτοις, ὡς ἐν τῇ ᾠδῇ

1) Sir T. Browne.
2) Βάκων.—
3) Ρουσσώ.

τοῦ Filicaja, ὅτι « Τὰς ἀνάγκας μας ἡ Πρόνοια, ἡ ὑψηλὴ καὶ ἄπειρος, ἐνδελεχὲς καὶ ἄγρυπνόν της μέλημα προέθετο, ὅτι ἀκούει τὰς δεήσεις μας κ' ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης παρίσταται· ἐὰν δὲ ἀπορρίπτῃ τι δῆθεν δικαίωμά μας, ἢ παρ' αὐτῆς θέλει γονυπετῶς νὰ τὸ ζητήσωμεν ἢ φαίνεται μὲν ἀρνουμένη, πλὴν τότε κυρίως χορηγεῖ ».

Οἱ μὴ παραδεχόμενοι ἐξ ἄλλου τὴν ἰδέαν τῆς συνεχοῦς ἐπεμβάσεως ἐνασμενίζονται εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι καθόλου οἱ νόμοι τοῦ Σύμπαντος λειτουργοῦσιν ὑπὲρ τῆς γενικῆς τῶν ἀνθρώπων εὐδαιμονίας.

Καὶ ἐὰν ἐπέρχεται «ἡ λύπη, πρέπει νὰ εἶναι ὡς ἡ χαρὰ μεγαλοπρεπής, ἤρεμος καὶ μεμετρημένη, ἅμα δὲ βεβαιοῦσα, ἀνυψοῦσα, καθαίρουσα καὶ ἐλευθεροῦσα· ἱκανὴ δὲ νὰ ἐξαφανίζῃ μικρὰ βάσανα καὶ νὰ ἐμπνέῃ σκέψεις, μεγάλας, σοβαρὰς καὶ αἰωνίως διαρκεῖς [1].

Ἐὰν ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ ζωὴ θέλει διαρρεύσῃ πᾶσα ἐν εὐτυχίᾳ, εἶναι δυνατὸν τοὐλάχιστον νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν βαρυτέραν πλάστιγγα πρὸς τὴν ὀρθὴν διεύθυνσιν· καὶ συμβάντα ἀκόμη, ἅτινα φαίνονται ὡς συμφοραί, τολμηρῶς ἀντιμετωπιζόμενα, θὰ λάβωσι πολλάκις τροπὴν ἐπὶ τὰ βελτίω. Συχνάκις, λέγει ὁ Σενέκας, « ἡ δυστυχία μετατρέπεται πρὸς τὸ συμφέρον μας καὶ αἱ μεγάλαι συμφοραὶ ἀνοίγουν τὸν δρόμον εἰς τὰ μεγαλείτερα κλέη ». Ὁ Helmholtz χρονολογεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας του εἰς προσβολὴν ἀπό τινος νόσου. Αὕτη τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν μικροσκοπίου, τὸ ὁποῖον κατώρθωσε ν' ἀγοράσῃ χάρις εἰς τὴν ἐν νοσοκομείῳ διαμονήν του κατὰ τὰς φθινοπωρινὰς διακοπὰς τοῦ 1841, ὁπότε εἶχε προσβληθῆ ὑπὸ τυφοειδοῦς πυρετοῦ· καθὸ μαθητὴς ἐνοσηλεύετο ἀδαπάνως, ὅτε δὲ ἀνέλαβεν, εἶχεν ἤδη εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ περίσσευμα τῶν μικρῶν του προσόδων.

« Ὁ Σαβοναρόλας», λέγει ὁ Καστελάρ, «ἤθελεν ὑπὸ ἀλλοίας συνθήκας ἀποβῆ καλὸς σύζυγος καὶ τρυφερὸς πατήρ· ἄνθρωπος ὅμως ἄγνωστος τῇ ἱστορίᾳ, παντελῶς ἀνίκανος νὰ χαράξῃ ἐπὶ τῆς κόνεως τῶν αἰώνων καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὰ βαθέα ἴχνη, τὰ ὁποῖα ἀφῆκεν. Ἀλλ' ἔτυχε νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ἡ συμφορά, νὰ τοῦ συντρίψῃ τὴν καρδίαν καὶ νὰ τῷ μεταδώσῃ τὴν ἀσυνήθη ἐκείνην μελαγχολίαν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν τεθλιμμένην ψυχήν. Καὶ ἡ λύπη ἐκείνη, ἡ ὁποία περιέβαλε τὸ μέτωπόν του μὲ τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον, τὸν ἐστεφάνωσεν ἐπίσης μὲ τὸ ἀκτινοβόλον στέμμα τῆς ἀθανασίας. Αἱ ἐλπίδες του ἦσαν συγκεντρωμέναι ἐπὶ τῆς γυναικός, ἣν ἠρᾶτο, ἡ δὲ ζωή του ἀφιερωμένη εἰς τὴν κατάκτησίν της καί, ὅτε ἐπὶ τέλους ἡ οἰκογένειά του τὸν ἀπέρριψεν ἐν

1. Aubrey de Vere.

μέρει διὰ τὸ ἐπάγγελμά του, ἐξ ἄλλου δὲ ὡς ἐκ τῆς ἀτομικότητός του, ἐνόμισεν ὅτι ὁ θάνατος τὸν εἶχε κεραυνοβολήσει, ἐνῷ πράγματι ἡ ἀθανασία ἔστεκε πλησίον του».

Εἶναι ἀδύνατον ἐν τούτοις νὰ ἀρνηθῇ τις τὴν ὕπαρξιν τοῦ κακοῦ καὶ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς του ἀπησχόλησεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Οἱ ἄγριοι λύουν τὸ ζήτημα ὑποθέτοντες τὴν ὕπαρξιν πονηρῶν πνευμάτων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδον τὴν κακοδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἀντιπαθείας καὶ τὰς ζηλοτυπίας τῶν θεῶν καὶ τῶν θεαινῶν. Ἄλλοι ἐφαντάσθησαν δύο Οὐράνια Ὄντα, ἀντίθετα καὶ ἀντίπαλα· καὶ τὸ μὲν εὐνοϊκῶς, τὸ δὲ δυσμενῶς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διακείμενα.

Ἡ ἐλευθερία ὅμως εἰς τὴν δρᾶσιν φαίνεται προϋποθέτουσα τὴν ὕπαρξιν τοῦ κακοῦ. Ἀφοῦ δὲ ἐπαφίνεται εἰς ἡμᾶς ἐλευθερία τις ἐκλογῆς, πολλὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐκλογῆς, τὴν ὁποίαν κάμνομεν. Ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων δύο καὶ δύο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμουν πέντε. Ὁ Ἐπίκτητος φαντάζεται τὸν Δία ἀποτεινόμενον αὐτῷ ὡς ἑξῆς: «Ἀλλὰ τί λέγει ὁ Ζεύς; Ἐπίκτητε, εἰ οἷόν τε ἦν, καὶ τὸ σωμάτιον ἄν σου, καὶ τὸ κτησείδιον ἐποίησα ἐλεύθερον καὶ ἀπαραπόδιστον. . . . . Ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐκ ἠδυνάμην, ἔδωκά σοι μέρος τι ἡμέτερον».

Εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται νὰ κάμωμεν καλὴν χρῆσιν τοῦ θείου τούτου δώρου. Εἶναι πράγματι ὁ πολυτιμότερος ἡμῶν θησαυρός. Ἡ ψυχή, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, εἶναι κτῆμα πολὺ ἀνώτερον ὅλων τῶν ἄλλων, ὅσα κατέχεις Δύνασαι λοιπὸν νά μοι δείξῃς τίνι τρόπῳ ἐφρόντισες περὶ αὐτῆς; Διότι δὲν εἶναι πιθανὸν σύ, ὅστις εἶσαι τόσῳ συνετὸς ἄνθρωπος, νὰ ἐπιτρέψῃς ἀφρόνως καὶ ἀλογίστως νὰ παραμεληθῇ καὶ ἀπολεσθῇ τὸ πολυτιμότερον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατέχεις.

Προσέτι, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν δύναταί τις ν' ἀποφύγῃ τὸ κακὸν ὁλοτελῶς, ἀναμφιβόλως ὅμως εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας ἔγκειται καὶ ἐξ ἡμῶν τὰ μάλιστα ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἐὰν ὁ βίος, τὸν ὁποῖον ἄγομεν, εἶναι ἀγαθὸς καὶ ὠφέλιμος ἢ αἰσχρὸς καὶ ἀνωφελής, ἀλλ' ἐπίσης ἐὰν εἶναι εὐτυχὴς ἢ δυστυχής. Μόνον ὁ χρόνος, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, ἀπαλλάττει τοὺς ἄφρονας τῆς λύπης, ἀλλὰ τοὺς σώφρονας τὸ λογικόν· καὶ οὐδεὶς ποτε κατήντησε δυστυχὴς εἰς τὸ ἔπακρον ἢ ἐξ ἑαυτοῦ. Εἴμεθα, ἂν ὄχι οἱ κύριοι, ὁπωσδήποτε ὅμως οἱ δημιουργοὶ ἡμῶν αὐτῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς πλείστους ἐξ ἡμῶν δὲν εἶναι αἱ μεγάλαι θλίψεις, ἡ ἀσθένεια ἢ ὁ θάνατος, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ καθημεριναὶ ἀπογοητεύσεις, αἱ ὁποῖαι δίκην νεφῶν ἐπισκιάζουν τὸ ἡλιακὸν φῶς τῆς ζωῆς. Πολλαὶ τῶν ἀνησυχιῶν μας εἶναι ἀσήμαντοι καθ' ἑαυτὰς καὶ δυνάμεθα εὐκόλως νὰ τὰς ἀποφύγωμεν!

Πόσον εὐτυχὴς θὰ ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὁ οἰκογενειακὸς

βίος, ἐὰν ἔλειπον αἱ ἀνόητοι ἔριδες καὶ παρεξηγήσεις, ὡς ὀρθῶς ὠνομάσθησαν. Εἶναι ἰδικόν μας τὸ ἐλάττωμα, ἐὰν εἴμεθα φιλέριδες ἢ εὐερέθιστοι· οὔτε εἶναι ἀνάγκη, ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι ὀλιγώτερον εὔκολον, νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ καταστῶμεν δυστυχεῖς ἕνεκα τοῦ φιλέριδος χαρακτῆρος καὶ τῶν παροξυσμῶν τῶν ἄλλων.

Τὸ πλεῖστον τῶν δεινοπαθημάτων προεκαλέσαμεν ἂν ὄχι διὰ πραγματικῶν σφαλμάτων, ἀλλ' ἐξ ἀμαθείας ὅμως ἢ ἀπερισκεψίας. Συχνότατα σκεπτόμεθα περὶ τῆς στιγμιαίας ἡδονῆς, θυσιάζοντες τὴν εὐτυχίαν ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς. Αἱ θλίψεις σχετικῶς σπανιώτατα ἔρχονται πρὸς ἡμᾶς· ἡμεῖς βαίνομεν πρὸς αὐτάς. Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν κατατρίβομεν τὴν ζωήν μας. Ὁ Λαβρουαῖος λέγει ὅτι «πολλοὶ ἄνθρωποι σπαταλοῦν τὸ πλεῖστον τοῦ βίου, διὰ νὰ καταστήσουν τὸ ὑπόλοιπον δυστυχές»· ἢ κατὰ τὸν Γκαῖτε: «Ὁ πολυμέριμνος ἄνθρωπος καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἔσπειρε τὴν ματαιότητα καὶ ἐθέρισε τὴν ἀπελπισίαν».

Ὄχι μόνον δὲ ὑποφέρομεν πολὺ μὲ τὴν προαίσθησιν τοῦ κακοῦ, καθὼς ὁ Νῶε ἔζησε πολλὰ ἔτη μὲ τὸν φόβον ἐπικειμένου κατακλυσμοῦ καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἐκυριεύθη κατὰ τὸν Ἱερεμίαν πρὸ τοῦ νὰ πολιορκηθῇ, ἀλλὰ καὶ συχνάκις περιπίπτομεν εἰς ἀμηχανίαν διὰ τὸν φόβον συμφορῶν, αἵτινες ἐπὶ τέλους οὐδέποτε λαμβάνουν χώραν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρέπει νὰ πράττωμεν ὅ,τι δυνάμεθα καὶ νὰ ἀναμένωμεν ἀταράχως τὸ ἀποτέλεσμα. Πολλάκις ἀκούομεν περὶ ἀνθρώπων, οἵτινες φθίνουν ἐξ ὑπερμέτρου δῆθεν ἐργασίας, ἀλλ' εἰς τὰς ἐννέα ἐκ τῶν δέκα περιπτώσεων πάσχουν πράγματι ἀπὸ μερίμνας καὶ ἀνυπομονησίαν.

«Nos maux moraux», λέγει ὁ Ρουσσώ, «sont tous dans l' opinion, hors un seul, qui est le crime; et celui - là dépend de nous; nos maux physiques nous détruisent, ou se détruisent. Le temps, ou la mort, sont nos remèdes».

«Ἡ θεραπεία, τὴν ὁποίαν περιμένομεν ἀπὸ τὸν οὐρανόν, πολλάκις εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους εὑρίσκεται» λέγει ὁ Σαιξπῆρος.

Αὐτὸ ὅμως ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς ἐνήλικας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ παιδία τὸ πρᾶγμα διαφέρει βεβαίως. Ἂν καὶ συνηθίζεται, εἶναι ὅμως πλάνη νὰ θεωρῆται εὐτυχὴς ἡ παιδικὴ ἡλικία. Τὰ παιδία εἶναι συχνάκις πολὺ ἀνήσυχα καὶ ὑπὲρ τὸ δέον εὐαίσθητα. Ὁ ἀνὴρ χρεωστεῖ νὰ εἶναι ἀνὴρ καὶ κύριος τῆς τύχης του· ἀλλὰ τὰ παιδία εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὸ ἔλεος τῶν περὶ αὐτά. Ὁ κ. Rarey, ὁ μέγας ἱπποδαμαστής, ἀναφέρει ὅτι εἶδε μία ὀργίλη λέξις νὰ ἐπιταχύνῃ τὸν σφυγμὸν ἵππου κατὰ δέκα παλμοὺς ἀνὰ πᾶν λεπτόν. Φαντασθῆτε λοιπὸν πῶς θὰ ἐπηρεάζῃ ἕνα παιδί!

Δὲν πρέπει νὰ μεμφώμεθα τοὺς νέους πολύ, ἐὰν εἶναι εὐερέθιστοι· ἀλλὰ εἶναι ἕνας κίνδυνος, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ καταπολεμῆ-

ται. «Τὸν φόβον τῆς τρικυμίας αἰσθάνεται κανεὶς κυρίως εἰς τὸ ἐντευκτήριον τῆς καπίνας» λέγει ὁ Ἔμερσον.

Διὰ ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ φαντασιώδη ἢ ὁπωσδήποτε προβληματικὰ κακά, προκαλοῦμεν συχνάκις πραγματικὰς βασάνους. «Ὅστις δὲν ἀρκεῖται εἰς τὰ ὀλίγα εἰς οὐδὲν ἀρκεῖται», εἶπεν ὁ Ἐπίκουρος. Πόσον συχνὰ μοχθοῦμεν δι' ὅσα δὲν μᾶς ἱκανοποιοῦν. Τὸ περιπλέον τῶν ὅσα μεταχειριζόμεθα εἶναι πράγματα πέραν τῶν ἀναγκῶν μας καὶ μόνον βάρος εἰς τὸν φέροντα αὐτά» [1]. Οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν παρέχομεν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας πληθὺν ἀνωφελῶν πόνων· ἐπιβαρύνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς κατὰ τὸ ταξείδιον τῆς ζωῆς μὲ ἓν νεκρὸν οὕτως εἰπεῖν βάρος ἀχρήστου φορτίου· καὶ ἐφ' ὅσον «ὁ ἄνθρωπος ἐπεκτείνει τὴν ὁδοιπορίαν του ἐπὶ τοσοῦτον βραχύνει τὰ πτερά του» [2]. Εἰς τὸν τερπνὸν ἐκεῖνον μῦθον «ἡ Ἀλίκη μέσα στὸν Καθρέπτην» ὁ «***Λευκὸς Ἱππότης***» περιγράφεται ὡς φορτωθεὶς κατὰ τὴν ἐκκίνησίν του δι' ὁδοιπορίαν τινὰ ποικίλα ἐφόδια, μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριελήφθησαν καὶ μία παγὶς μήπως ἀνησυχήσῃ τὴν νύκτα ἐξ αἰτίας τῶν ποντικῶν καὶ μία κυψέλη ἐκ φόβου μὴ συναντήσῃ κανὲν σμῆνος μελισσῶν.

Ὁ Hearne εἰς τὴν ὁδοιπορίαν πρὸς τὸ Στόμιον τοῦ Χαλκούχου Ποταμοῦ μᾶς λέγει ὅτι μερικὰς ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκκίνησίν του διὰ τὴν ἐκδρομὴν συνήντησε συνοδίαν Ἰνδῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφῄρεσαν μέγα μέρος τῆς περιουσίας του· καὶ ὅλο ποῦ ἔχει νὰ προσθέσῃ ὁ Hearne εἶναι τὸ ἑξῆς: «Τοῦ βάρους τῶν ἀποσκευῶν μας ἐλαφρυνθέντος τόσον πολὺ ἡ τῆς ἐπιούσης ὁδοιπορία ὑπῆρξε δι' ἡμᾶς μᾶλλον εὐχάριστος». Πρέπει ὅμως νὰ προσθέσω ὅτι οἱ Ἰνδοὶ ἔθραυσαν τὰ ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως ἀπετέλουν ἕνα ἐπιπλέον περισπασμόν.

Ὅταν αἱ θλίψεις ἐπέρχωνται, μᾶς συμβουλεύει ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, πῶς πρέπει νὰ σκεπτώμεθα: «Μέμνησο λοιπόν», λέγει, «ἐπὶ παντὸς τοῦ εἰς λύπην σε προαγομένου, τούτῳ χρῆσθαι τῷ δόγματι· οὐχ ὅτι τοῦτο ἀτύχημα, ἀλλὰ τὸ φέρειν αὐτὸ γενναίως εὐτύχημα». Ἡ ὀργὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν μᾶς βλάπτει περισσότερον παρὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τὴν προκαλεῖ, καὶ ὑποφέρομεν πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸν θυμὸν καὶ τὸν παροξυσμόν, τὸν ὁποῖον ἐπιτρέπομεν νὰ ἐγείρουν ἐν ἡμῖν διάφοροι πράξεις τῶν ἄλλων παρὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα θυμόνομεν καὶ ἐξαπτόμεθα. Πόσοι ἄνθρωποι ἐπὶ παραδείγματι ταράττονται καὶ βασανίζονται ἀπὸ οἰκογενειακὰς διενέξεις καὶ ἄλλας ἔριδας. Καὶ ἐν τούτοις εἰς τὰς ἐννέα ἐκ τῶν δέκα περιπτώσεων δὲν πρέπει τις νὰ ἀνησυχῇ, ἐὰν τοῦ ἐπιρρίπτωνται σφάλματα. Ἐὰν ἡ ἐπίκρισις εἶναι δικαία, πρέπει νὰ γίνῃ εὐπρόσδεκτος ὡς μάθημα διὰ τὸ μέλλον·

1) Σενέκας.—2 Βάκων.

ἐὰν ὅμως εἶναι ἄδικος, διατί νὰ τὴν ἀφήσωμεν νὰ μᾶς τυραννήσῃ; Πλὴν τούτου, ἐὰν μᾶς ἐπέλθουν ἀτυχήματα, τὰ ἐπιδεινοῦμεν θλιβόμενοι δι' αὐτά.

«Ἀποθανεῖν με δεῖ», λέγει ὁ Ἐπίκτητος, «μή τι οὖν καὶ στένοντα; δεθῆναι· μή τι καὶ θρηνοῦντα; φυγαδευθῆναι· μή τις οὖν κωλύει, γελῶντα καὶ εὐροοῦντα; ..... Ἀλλὰ δήσω σε. Ἄνθρωπε, τί λέγεις; ἐμέ; Τὸ σκέλος μου δήσεις, τὴν προαίρεσιν δὲ οὐδ' ὁ Ζεὺς νικῆσαι δύναται».

Ἐὰν τῷ ὄντι δὲν δυνάμεθα νὰ εὐτυχῶμεν, τὸ σφάλμα εἶναι ἡμέτερον. Ὁ Σωκράτης ἔζησεν ὑπὸ τοὺς τριάκοντα. Ὁ Ἐπίκτητος ἦτο πτωχὸς δοῦλος, καὶ ὅμως πολλὰ ὀφείλομεν εἰς αὐτόν!

«Καὶ πῶς ἐνδέχεται», λέγει, «μηδὲν ἔχοντα γυμνόν, ἄοικον, ἀνέστιον, αὐχμῶντα, ἄδουλον, ἄπολιν, διεξάγειν εὐρόως; Ἰδοὺ ἀπέσταλκεν ὑμῖν ὁ Θεὸς τὸν δείξοντα ἔργῳ ὅτι ἐνδέχεται. Ἴδετέ με, ὅτι ἄπολίς εἰμι, ἄοικος, ἀκτήμων, ἄδουλος· χαμαὶ κοιμῶμαι· οὐ γυνή, οὐ παιδία, οὐ πραιτωρίδιον, ἀλλὰ γῆ μόνον καὶ οὐρανός, καὶ ἓν τριβωνάριον. Καὶ τί μοι λείπει; οὐκ εἰμι ἄλυπος; οὐκ εἰμι ἄφοβος; οὐκ εἰμι ἐλεύθερος; Πότε ὑμῶν εἶδέ με τις ἐν ὀρέξει ἀποτυγχάνοντα; πότ' ἐν ἐκκλίσει περιπίπτοντα; πότ' ἐμεμψάμην θεὸν ἢ ἄνθρωπον; ποτ' ἐνεκάλεσά τινα; μή τις ὑμῶν ἐσκυθρωπακότα με εἶδε; Πῶς δ' ἐντυγχάνω τούτοις, οὓς ὑμεῖς φοβεῖσθε καὶ θαυμάζετε; Οὐχ ὡς ἀνδραπόδοις; Τίς με ἰδών, οὐχὶ τὸν βασιλέα τὸν ἑαυτοῦ ὁρᾶν οἴεται καὶ δεσπότην;»

Σκεφθῆτε διὰ πόσα πράγματα χρεωστοῦμεν νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι. Ὀλίγοι ἐξ ὑμῶν ἐκτιμοῦν τὸ πλῆθος τῶν καθημερινῶν εὐλογιῶν. Θεωροῦμεν αὐτὰς ὡς μικρὰ πράγματα καὶ ὅμως «τὰ ἀσήμαντα ἀποτελοῦν τὴν τελειότητα καὶ τὸ τέλειον δὲν εἶναι ἀσήμαντον», εἶπεν ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος. Λησμονοῦμεν αὐτάς, διότι πάντοτε εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν μας· ἐν τούτοις δι' ἕκαστον ἐξ ἡμῶν, ὡς ὁ κ. Pater ὀρθῶς παρατηρεῖ, «τὰ ἁπλᾶ αὐτὰ δῶρα καὶ ἄλλα ἐξ ἴσου ἀσήμαντα, καθὼς τὸ ψωμὶ καὶ τὸ κρασί, τὰ φροῦτα καὶ τὸ γάλα, ἤθελον ἀνακτήσει τὴν ποιητικὴν ἐκείνην καὶ αὐτόχρημα ἠθικὴν σημασίαν, ἡ ὁποία βεβαίως ἀνήκει εἰς ὅλα τὰ μέσα τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς, ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ διαρρήξωμεν τὸν πέπλον τὰς οἰκειότητός μας μὲ πράγματα οὐδόλως συνήθη καθ' ἑαυτά».

«Τὰ ἀγαθά», λέγει ὁ Ἰσαὰκ Βόλτων, «τὰ ὁποῖα ἀπολαύομεν καθ' ἑκάστην παρὰ τοῦ Θεοῦ, δὲν πρέπει νὰ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ μὴ τιμῶμεν καὶ δοξάζωμεν Ἐκεῖνον, διότι τάχα εἶναι κοινά· μὴ λησμονῶμεν νὰ αἰνῶμεν Αὐτὸν διὰ τὴν ἀθῴαν τέρψιν καὶ εὐχαρίστησιν, ἧς ἀπολαύομεν ἀφ' ὅτου εὑρέθημεν ἐπὶ τῆς γῆς. Τί δὲν ἤθελε δώσῃ ὁ τυφλός, διὰ νὰ ἴδῃ τοὺς τερπνοὺς ποταμοὺς καὶ λειμῶνας, τὰς πηγὰς καὶ τὰ ἄνθη! Καὶ τῆς ἡδονῆς αὐτῆς καὶ πολλῶν ἄλλων παρομοίων ἀγαθῶν ἀπολαύομεν καθ' ἑκάστην».

Ἡ αὐτάρκεια, κατὰ τὸν Ἐπίκουρον, δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τὸν

πολὺν πλοῦτον, ἀλλ' ἔγκειται εἰς τὰς ὀλίγας ἀνάγκας. Εἰς τὴν εὐδαίμονα αὐτὴν χώραν ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ ἔχωμεν πολλὰς ἀνάγκας καὶ ὅμως, ἀρκεῖ νὰ εἶναι λογικαί, δυνάμεθα νὰ τὰς ἱκανοποιῶμεν πάσας.

Ἡ φύσις τῷ ὄντι μᾶς χορηγεῖ ἀφειδῶς τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. « Νὰ παρατηρῇ κανεὶς τὰ γεννήματα νὰ αὐξάνουν ἢ τοὺς βλαστοὺς ν' ἀνοίγουν τοὺς κάλυκάς των, ν' ἀναπνέῃ βαθιὰ ἐπάνω εἰς τὸ ἄροτρον ἢ τὴν δίκελλαν ν' ἀναγινώσκῃ, νὰ σκέπτεται ν' ἀγαπᾷ καὶ νὰ προσεύχεται, ἰδού », λέγει ὁ Ρῶσκιν, « τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους εὐδαίμονας ».

« Περιέπεσα εἰς χεῖρας λῃστῶν », λέγει ὁ Ἱερεμίας Τέϋλωρ· « καὶ τί τάχα μὲ τοῦτο ; Μὲ ἀφῆκαν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ, ἐρῶσαν σύζυγον καὶ πολλοὺς φίλους, διὰ νά με συμπαθῶσι, καὶ μερικοὺς ἄλλους, διὰ νά με ἀνακουφίζωσι, καὶ δύναμαι ἀκόμη νὰ διαλέγωμαι· καὶ δὲν μοῦ ἔχουν ἀφαιρέσει—ἀφοῦ τὸ θέλω ἐγὼ οὕτω—τὸ φαιδρὸν πρόσωπον, τὸ χαρούμενον πνεῦμα καὶ τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν . . . . Καὶ ὁ ἔχων τόσας μεγάλας ἀφορμὰς χαρᾶς ἐνασμενίζει ὄντως εἰς μέγαν βαθμὸν εἰς τὴν λύπην καὶ τὸ ὀξύχολον, ἐὰν χάνῃ τὰς ἡδονὰς ταύτας καὶ προτιμᾷ νὰ ἐπαναπαύεται ἐπὶ τῆς μικρᾶς του ἀκανθοβριθοῦς δρακός » (ἐπὶ τῶν μικρῶν καὶ ἀσημάντων του στενοχωριῶν).

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἔχῃ τοιαῦτα ἀντικείμενα πρὸς μελέτην, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, καὶ θεᾶται τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ ἀπολαύῃ γῆς καὶ θαλάσσης, δὲν εἶναι ἔρημος οὔτε ἀπροστάτευτος.

« Ἡ λέξις παράδεισος », ὡς εἶπεν ὁ Λούθηρος, « δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Τί περισσότερον ἠδυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν διὰ τὸν ἑαυτόν μας ; « Κάθε εἶδος καλλονῆς », λέγει ὁ κ. Greg, « ἐπεδαψιλεύθη εἰς τὴν λαχοῦσαν εἰς ἡμᾶς πατρίδα· καλλοναὶ διὰ νὰ καταγοητεύωσι κάθε αἴσθησιν καὶ καλλοναὶ διὰ νὰ ἱκανοποιῶσι κάθε ὄρεξιν· τῶν μορφῶν αἱ εὐγενέστεραι καὶ ἐρασμιώτεραι· τῶν χρωμάτων τὰ λαμπρότερα καὶ τὰ λεπτότερα· τῶν εὐωδιῶν αἱ ἡδύτεραι καὶ διαπεραστικώτεραι· τῶν ἁρμονιῶν αἱ μαγικώτεραι καὶ αἱ συγκινητικώτεραι. Αἱ ἡλιόφωτοι ἀνταύγειαι τῆς ἡμέρας καὶ ἡ ὠχρὰ Ἡλύσιος χάρις τοῦ φέγγους τῆς σελήνης· αἱ λίμναι καὶ τὰ ὄρη, τὰ ἀρχέγονα δάση καὶ ὁ ἀτέρμων ὠκεανός· σιγαλέαι κορυφαὶ αἰωνίου χιόνος εἰς τὸ ἓν ἡμισφαίριον καὶ τὰ θαύματα τῆς δαψιλείας τῶν τροπικῶν εἰς τὸ ἕτερον· ἡ ἔρημος μεγαλοπρέπεια τῆς δύσεως καὶ τὸ ὑψηλὸν τῶν τρικυμιῶν· τὰ πάντα παρέχονται ἐν ἀπεριορίστῳ ἀφθονίᾳ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ὑπάρξεώς μας· δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν κατὰ νοῦν ἢ νὰ ἐπιθυμήσωμέν τι μᾶλλον ἐξαίρετον ἢ τελειότερον παρ' ὅσα μᾶς περιβάλλουν πανταχόθεν καθ' ἑκάστην ὥραν· καὶ

αἱ ἀντιλήψεις μας εἶναι οὕτω διοργανωμέναι, ὥστε νὰ αἰσθάνωνται ζωηρῶς τὰ πάντα. Ἡ προμήθεια ἡ γενομένη διὰ τὰς αἰσθητὰς ἡμῶν ἀπολαύσεις εὑρίσκεται ἐν πλημμυριζούσῃ περισσείᾳ. Τοιαύτη ὡσαύτως εἶναι ἡ γενομένη διὰ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς συνθέτου ἡμῶν φύσεως. Τίς ὁ εὐωχήσας εἰς τὰς πρώτας ἐκστάσεις νεαρᾶς Φαντασίας ἢ τὰ ἀκμαῖα θαύματα τοῦ κόσμου τῆς Σκέψεως δὲν ὁμολογεῖ ὅτι τὸ Νοητικὸν ἐπροικοδοτήθη μετὰ τῆς αὐτῆς τοὐλάχιστον δαψιλείας, μεθ' ἧς καὶ αἱ Αἰσθήσεις; Τίς ὁ ἀληθῶς γευθεὶς καὶ βολιδοσκοπήσας τὴν ἀνθρωπίνην Ἀγάπην εἰς τὴν αὐγάζουσαν καὶ ἐστεφανωμένην χαράν της δὲν ἐδόξασε τὸν Θεὸν διὰ τὴν μακαριότητα, τὴν ὄντως «ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν ;». Ἐὰν ἠθέλομεν διευθύνῃ οὕτω τὴν φαντασίαν ἡμῶν, ὥστε νὰ εἰκονίσωμεν πρὸ αὐτῆς Πλαστουργόν, καταγινόμενον εἰς τὸ σχεδιάζειν τέρψεις διὰ τὰ τέκνα του, τὰ ὁποῖα ἠγάπησε, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν οὔτε ἓν μόνον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον νὰ λείπῃ ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτόν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ.

Η ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΚΠΛΗΡΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΣ ΕΥΤΥΧΙΑ

«Ἀλλ' ἀεὶ μᾶλλον ἐκεῖνο θέλω, τὸ γινόμενον. Κρεῖττον γὰρ ἡγοῦμαι ὃ ὁ Θεὸς θέλει ἢ ἐγώ».

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

«Ὦ Θεὲ Παντοκράτωρ, ἡ ταπεινὴ αὐτὴ γῆ θὰ ἦτο διὰ τοὺς ἀνθρώπους τὸ εὐλογημένον ἐνδιαίτημα τῆς χαρᾶς, ἐὰν ἔμενον ἰσχυροὶ ἐν Σοί, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων τοῦ κόσμου τούτου πραγμάτων καταφαίνεται. Ὦ! τότε πόσον περισσότερον εὐτυχεῖς παρ' ὅ,τι ὑπῆρξαν θὰ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι».

BOETHIUS
(Αἱ Παρηγορίαι τῆς Φιλοσοφίας)

Δὲν πρέπει νὰ εἰκονίσωμεν τὸ Καθῆκον εἰς τοὺς ἑαυτούς μας οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους ὡς σκληρὰν καὶ ἄκαμπτον Δέσποιναν. Εἶναι μᾶλλον τρυφερὰ καὶ συμπαθητικὴ μήτηρ, πρόθυμος πάντοτε νὰ μᾶς σκέπῃ κατὰ τῶν φροντίδων καὶ μεριμνῶν τοῦ κόσμου τούτου καὶ νὰ μᾶς ὁδηγῇ εἰς τὰς τρίβους τῆς εἰρήνης.

Νὰ ἀποκλείῃ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι εἰς πολλὰς περιστάσεις ταυτόσημον τοῦ ἄγειν νωθρὸν

καὶ ὁλοτελῆ βίον. Τὸ καθῆκόν μας ἔγκειται εἰς τὸ νὰ καταστήσωμεν τοὺς ἑαυτούς μας ὠφελίμους καὶ τότε ἡ ζωὴ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ συγκριτικῶς ἐλευθέρα μεριμνῶν.

Πῶς ὅμως δυνάμεθα νὰ ζήσωμεν βίον πλήρη ζωῆς, ἐνεργείας καὶ ἐνδιαφέροντος καὶ συγχρόνως ν' ἀποκλείωμεν τὰς μερίμνας;

Πολλοὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἐναυάγησαν εἰς τὴν ἀπόπειραν. Ὁ Ἀντώνιος ἐζήτησε τὴν εὐτυχίαν εἰς τὸν ἔρωτα, ὁ Βροῦτος εἰς τὴν δόξαν καὶ ὁ Καῖσαρ εἰς τὰς κατακτήσεις· ὁ πρῶτος εὗρεν ἀτίμωσιν, ὁ δεύτερος ἀπογοήτευσιν καὶ ὁ τελευταῖος ἀγνωμοσύνην καὶ ὅλοι ὁμοῦ τὴν καταστροφὴν» λέγει ὁ Κόλτων. Τὰ πλούτη ἐξ ἄλλου γεννοῦν πολλὰκις κινδύνους, ἀνησυχίας καὶ πειρασμούς· ἀπαιτοῦν δὲ προσοχὴν περὶ τὴν φρούρησίν των, ἂν καὶ δύνανται νὰ παρέχουν τὴν εὐτυχίαν, συνετῶς δαπανώμενα.

Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ἀντικείμενον; «Τί οὖν», λέγει ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, «τὸ παραπέμψαι δυνάμενον; ἓν καὶ μόνον, φιλοσοφία. Τοῦτο δὲ ἐν τῷ τηρεῖν τὸν ἔνδον δαίμονα ἀνύβριστον καὶ ἀσινῆ, ἡδονῶν καὶ πόνων κρείσσονα, μηδὲν εἰκῇ ποιοῦντα, μηδὲ διεψευσμένως καὶ μεθ' ὑποκρίσεως, ἀνενδεῆ τοῦ ἄλλου ποιῆσαί τι ἢ μὴ ποιῆσαι· ἔτι δὲ τὰ συμβαίνοντα καὶ ἀπονεμόμενα δεχόμενον, ὡς ἐκεῖθέν ποθεν ἐρχόμενα, ὅθεν αὐτὸς ἦλθεν· ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν θάνατον ἴλεῳ τῇ γνώμῃ περιμένοντα, ὡς οὐδὲν ἄλλο, ἢ λύσιν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἕκαστον ζῷον συγκρίνεται». Ὁμολογῶ ὅτι δὲν αἰσθάνομαι τὴν δύναμιν τῶν τελευταίων ὀλίγων λέξεων, αἱ ὁποῖαι τῇ ἀληθείᾳ δὲν φαίνονται ἀπαιτούμεναι διὰ τὸ ἐπιχείρημά του. Ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου βεβαίως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς πορείας ὀλιγώτερον ἀφ' ὅ,τι θὰ ὑπέθετέ τις.

Ὁ Βάκων ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι «δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου πάθος τόσον ἀδύνατον, ὥστε νὰ μὴ δεσμεύῃ καὶ κυριεύῃ τὸν φόβον τοῦ θανάτου.... Ἡ ἐκδίκησις θριαμβεύει κατὰ τοῦ θανάτου, ὁ ἔρως τὸν καταφρονεῖ, ἡ τιμὴ τὸν ἐπιζητεῖ, ἡ ἐλπὶς ἵπταται πρὸς αὐτόν».

«Μὴ νομίζητε ὅτι φοβοῦμαι νὰ ἴδω τὴν ψυχήν μου νὰ πετᾷ διὰ μέσου τῶν ζοφερῶν πυλῶν τῆς σκληρᾶς θνητότητος. Ὁ θάνατος δὲν ἐμποιεῖ τρόμον, ὅταν ἡ ζωὴ εἶναι ἀληθινή. Μόνον τὸ κακῶς ζῆν μᾶς ἐμπνέει φόβους» λέγει ὁ Ὁμὰρ Καϋάμ.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη βεβαίως νὰ ἔχωμεν τοιοῦτον φόβον, ἐὰν συντελέσαμεν κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἡμῖν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῶν ἄλλων, εἰς τὴν προαγωγὴν «τῆς ἐπὶ γῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας». Τίποτε ἐξ ἄλλου δὲν ἠμπορεῖ νὰ συντελέσῃ περισσότερον εἰς τὸ νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τῶν μεριμνῶν τοῦ βίου, αἵ ὁποῖαι τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου μᾶς κατατρίβουσι καὶ τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς ζωῆς μας καταπικραίνουσιν. Ὅταν ἔχωμεν ἐπιτελέσει τὸ κατὰ δύναμιν, δέον νὰ ἀναμένωμεν τὸ ἀποτέλεσμα ἡσύχως, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ τοῦ Ἐπικτήτου: «Ἀλλ' ἀεὶ μᾶλλον ἐκεῖνο θέλω, τὸ γινόμενον. Κρεῖττον γὰρ ἡγοῦμαι ὃ ὁ Θεὸς θέλει ἢ ἐγώ».

Ἐὰν δὲ δὲν θὰ ἔχωμεν ἐκπληρώσει ὅλους μας τοὺς πόθους, θὰ εἴμεθα ὅμως ὁπωσδήποτε ἱκανοποιημένοι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ κατορθώσωμεν παρὰ πολλά. «Ἀλλ' οὐκ εἶ Ἡρακλῆς, καὶ οὐ δύνασαι καθαίρειν τὰ ἀλλότρια κακά; Ἀλλ' οὐδὲ Θησεύς, ἵνα τὰ τῆς Ἀττικῆς καθάρῃς; Τὰ σαυτοῦ κάθαρον. Ἐντεῦθεν, ἐκ τῆς διανοίας, ἔκβαλε, ἀντὶ Προκρούστου καὶ Σκίρωνος, λύπην, φόβον, ἐπιθυμίαν, φθόνον, ἐπιχαιρεκακίαν, φιλαργυρίαν, μαλακίαν, ἀκρασίαν. Ταῦτα δ' οὐκ ἔστιν ἄλλως ἐκβαλεῖν εἰ μὴ πρὸς μόνον τὸν Θεὸν ἀποβλέποντα, ἐκείνῳ μόνῳ προσπεπονθότα, τοῖς ἐκείνου προστάγμασι καθωσιωμένον» [Ἐπίκτ.].

Οἱ ἄνθρωποι ἐνίοτε σκέπτονται πόσον εὐχάριστον θὰ ἦτο ἂν ἦσαν ἐντελῶς ἐλεύθεροι. Ἀλλ' ὁ ἰχθύς, ὡς εἶπεν ὁ Ρῶσκιν, εἶναι μᾶλλον ἐλεύθερος ἢ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅσον διὰ τὴν μυῖαν εἶναι «ἡ μαύρη ἐνσάρκωσις τῆς ἐλευθερίας». Ἡ ζωὴ των συνηθισμένων ἀπολαύσεων καὶ τῆς κοινῆς ἡδυπαθείας δὲν εἶναι ζωὴ πραγματικῆς εὐτυχίας ἢ ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Ἀπεναντίας μάλιστα, ἐὰν ἀρχίσωμεν ἅπαξ νὰ ὑποχωρῶμεν εἰς τὰς ἐπιθυμίας μας, περιπίπτομεν εἰς ἀφόρητον τυραννίαν. Πολλοὶ πειρασμοὶ εἶναι ὑπό τινας ἐπόψεις ὅμοιοι πρὸς τὴν τῆς οἰνοποσίας. Κατ' ἀρχὰς ἴσως φαίνεται γλυκὺ τὸ ποτόν, ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τοῦ κυπέλλου κρύπτεται ἡ πικρία. Οἱ ἄνθρωποι πίνουν διὰ νὰ κορέσουν τὴν ὄρεξιν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἀπὸ προηγουμένης ὑποχωρήσεως εἰς τὴν ἡδονήν. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα πράγματα. Ἡ ἐπανάληψις ἐντὸς ὀλίγου καταντᾷ ὄχι πλέον ἡδονή, ἀλλὰ πάθος. Ἡ ἀντίστασις ἀποβαίνει ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ὀδυνηροτέρα· ἡ δὲ ὑποχώρησις, ἥτις κατ' ἀρχὰς ἴσως προυξένει μικρὰν καὶ παροδικὴν τέρψιν, παύει ἐντὸς ὀλίγου νὰ παρέχῃ εὐχαρίστησιν, καὶ ἐὰν ἔτι δίδῃ ἐπ' ὀλίγον ἀνακούφισίν τινα, μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ αὐτὴ καθίσταται ἀπεχθής.

Ἡ ἀντίστασις εἶναι δυσχερής, ἡ δὲ ὑποχώρησις ὀδυνηρά, ἕως ὅτου τέλος ὁ ἄθλιος, ὁ ἑαυτοῦ θῦμα πίπτων, δυνηθῇ νὰ νομίσῃ ὅτι δύναται νὰ ἐξαγοράσῃ παροδικὴν ἄνεσιν ἀπὸ ἀπηγορευμένης ὀρέξεως καὶ καταθλίψεως δαπάναις ἔτι μεγαλειτέρων ἐν τῷ μέλλοντι δεινῶν.

Ἡ ἐγκράτεια ἀφ' ἑτέρου, ὁσονδήποτε δύσκολος καὶ ἂν εἶναι, καθίσταται βαθμηδὸν εὐχερεστέρα καὶ τερπνοτέρα. Κατέχομεν μυστηριωδῶς πως εἶδος διττῆς φύσεως καὶ ὑπάρχουν ὀλίγοι θρίαμβοι περισσότερον ἀληθινοὶ καὶ ὀλίγαι τέρψεις μᾶλλον εὐχάριστοι ἀπὸ τὸ νὰ κατορθώσῃ κανεὶς νὰ γίνῃ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του.

Πόσον τερπνότερον εἶναι νὰ ἱππεύῃ κανεὶς ἵππον θυμοειδῆ,

καίπερ ἀπαιτουμένης ἴσως ἱκανῆς ῥώμης καὶ ἐπιτηδειότητος— παρὰ νά σύρεται ἐπάνω εἰς χαῦνον ἀγωγιάτικον ἅλογον. Εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν αἰσθάνεσαι κάτωθέν σου τὸ ἐλεύθερον καὶ ἀνταποκρινόμενον ἐλατήριον ζώσης καὶ αὐτοβούλου δυνάμεως, εἰς τὴν ἄλλην ὅμως περίπτωσιν ἀναγκάζεσαι νὰ κεντᾷς ἀπαύστως νωθρὸν καὶ ἄψυχον δοῦλον.

Τὸ νὰ κυβερνᾷ κανεὶς τὸν ἑαυτόν του εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ὁ μέγιστος τῶν θριάμβων. «Ὁ ἑαυτοῦ κύριος ὤν», λέγει ὁ Σ. Ι. Μπράουν, «ἐν αὐταρκείᾳ σείει τὸ σκῆπτρόν του, μὴ ζηλεύων τὴν δόξαν τῶν ἐστεμμένων κεφαλῶν καὶ Ἐλοχὶμ τῆς γῆς»· διότι τῷ ὄντι ἐκεῖνοι εἶναι ἀνώτεροι, ὅσοι εὑρίσκονται ἐγγύτερον τοῦ οὐρανοῦ, ταπεινότεροι δὲ οἱ ἀπὸ τούτου πορρωτέρω ἀπέχοντες.

Τὸ ἀληθὲς μεγαλεῖον οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν τάξιν ἢ τὴν δύναμιν. «Καὶ ἦν Εὐρυσθεὺς μὲν ὃς ἦν, οὔτε Ἄργους οὔτε Μυκηνῶν βασιλεύς, ὅς γ' οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ· ὁ δ' Ἡρακλῆς ἁπάσης γῆς καὶ θαλάττης ἄρχων καὶ ἡγεμὼν ἦν, καθαρτὴς ἀνομίας καὶ ἀδικίας, εἰσαγωγεὺς δὲ δικαιοσύνης καὶ ὁσιότητος· καὶ ταῦτα ἐποίει καὶ μόνος»—λέγει ὁ Ἐπίκτητος.

Λέγεται ὅτι ὁ φιλόσοφος Κινέας ἠρώτησέ ποτε τὸν Πύρρον τί ἤθελε πράξει, ἐὰν κατέκτα τὴν Ἰταλίαν. «Θὰ κυριεύσω τὴν Σικελίαν». «Καὶ μετὰ τὴν Σικελίαν;» «Τὴν Ἀφρικήν». «Καὶ ἀφοῦ κατακτήσῃς τὸν κόσμον;» «Θὰ ἡσυχάζω εὐφραινόμενος». «Τότε», ἠρώτησεν ὁ Κινέας, «διατί λοιπὸν δὲν ἡσυχάζεις καὶ δὲν εὐφραίνεσαι τώρα;».

Πρὸς τούτοις, ὡς ὀρθῶς διετύπωσεν ὁ Sir Arthur Helps, «ἡ εὐρεῖα ἄποψις τοῦ κόσμου πρέπει ν' ἀποναρκώσῃ τὴν ἀτομικὴν φιλοδοξίαν». «Πᾶσα ἄνοδος εἰς ὑψηλοὺς τόπους», λέγει ὁ Βάκων, «κατορθοῦται δι' ἑλικοειδοῦς κλίμακος καὶ οἱ ἡγεμόνες εἶναι ὡς τὰ οὐράνια σώματα, τὰ ὁποῖα ἀπολαύουν μεγάλου θαυμασμοῦ, ὄχι ὅμως καὶ ἀναπαύσεως».

Ὁ Πλάτων ἐν τῇ «Πολιτείᾳ» του ἀναφέρει ἀρχαῖόν τινα μῦθον, καθ' ὃν ἑκάστη ψυχὴ μετὰ θάνατον δύναται νὰ ἐκλέξῃ κλῆρον ζωῆς διὰ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ ὕπαρξίν της. «Κατὰ τύχην δὲ τὴν Ὀδυσσέως (ψυχήν), λαχοῦσαν πασῶν ὑστάτην αἱρησομένην ἰέναι· μνήμῃ δὲ τῶν προτέρων πόνων φιλοτιμίας λελωφηκυῖαν ζητεῖν περιοῦσαν χρόνον πολὺν βίον ἀνδρὸς ἰδιώτου ἀπράγμονος, καὶ μόγις εὑρεῖν κείμενόν που καὶ παρημελημένον ὑπὸ τῶν ἄλλων, καὶ εἰπεῖν ἰδοῦσαν, ὅτι τὰ αὐτὰ ἂν ἔπραξε καὶ πρώτη λαχοῦσα, καὶ ἀσμένην ἑλέσθαι».

Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἄριστον ἑαυτοῦ βασίλειον. «Ὁ κρατῶν ὀργῆς κρείσσων καταλαμβανομένου πόλιν», λέγει ὁ Σολομῶν εἰς τὰς Παροιμίας του. Ἀλλὰ τὸ αὐτεξούσιον, ἡ ἀληθεστάτη αὕτη καὶ μεγίστη μοναρχία, σπανίως μεταβιβάζεται κληρονομικῶς. Ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ὀφείλει νὰ ἐξουσιάζῃ τὸν ἑαυτόν του καὶ δυνάμεθα νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν, ἐὰν ἀναγνωρίσωμεν τὴν συνείδησιν ὁδηγὸν καὶ ἀρχηγόν μας.

Κανεὶς πράγματι δὲν ἀποτυγχάνει ἐργαζόμενος μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις. Ὁ Σενέκας παρατηρεῖ ὅτι «οὐδεὶς εἶπεν ὅτι οἱ τριακόσιοι Φάβιοι ἠττήθησαν, ἀλλ' ἐφονεύθησαν». Ἐὰν καὶ σὺ εἰργάσθης κατὰ τὰς δυνάμεις σου, θὰ ἀπέκτησες, καθὼς μία ἀρχαία Σκανδιναυικὴ ᾠδὴ λέγει, «ἐπιτυχίαν κατὰ σεαυτόν, τὸ πάντων ἄριστον».

Καταγινόμενος ὁ ἴδιος εἰς τὸ ἐμπόριον ἐξεπλάγην, ὅτε εἶδον ὅτι αὐθεντία, ὁποία αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐγνωμάτευσεν — ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ αὐταποδείκτου ἀληθείας — ὅτι τὸ ἐμπόριον εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὸν ἀξιοπρεπῆ ἐκεῖνον βίον, τὸν ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν νὰ διάγωσιν οἱ συμπολῖταί μας, καὶ παντελῶς ἀντίθετον εἰς τὴν γενναίαν ἐκείνην ἀνύψωσιν τῆς διανοίας, τὴν ὁποίαν φιλοδοξοῦμεν νὰ ἐμπνεύσωμεν εἰς αὐτούς. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον τοῦτο ὑπῆρξε τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ῥοπὴ τοῦ ἐμπορίου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν! Ἀλλ' ἐὰν ὑπῆρξε τοιοῦτον, καθόλου παράξενον ὅτι δὲν ηὐδοκίμησαν εἰς αὐτὸ περισσότερον.

Δύναμαι δὲ τῷ ὄντι νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα χωρίον τι τοῦ Ἀριστοτέλους κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, διότι ἀλλαχοῦ εἶπεν ὅτι «ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἐκλέγηται χάριν τῆς ἀναπαύσεως καὶ πράγματα ὠφέλιμα καὶ ἀναγκαῖα χάριν τοῦ ὡραίου εἰς τὴν ἀγωγήν».

Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ συνήθεις ἀσχολίαι τῆς ζωῆς εἰς χώραν, οἷα ἡ ἡμετέρα, — ἡ γεωργία δηλαδή, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον, εἰς ἃ ἡ μεγάλη πλειονοψηφία ἐπιδίδεται καὶ ὀφείλει νὰ ἐπιδίδεται — εἶναι ἀσυμβίβαστοι μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν ἢ εὐγένειαν τῆς ζωῆς. Ἐὰν ὁ βίος εἶναι εὐγενὴς ἢ βάναυσος, αὐτὸ ἐξαρτᾶται οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐκλεγομένου ἐπαγγέλματος, ἀλλ' ἐκ τοῦ πνεύματος, ἐν ᾧ ἐξασκεῖται αὐτό. Ἡ ταπεινοτάτη ζωὴ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι εὐγενής, ἐνῷ ἡ τοῦ ἰσχυροτέρου ἢ μεγαλοφυεστέρου ἀνδρὸς δύναται νὰ εἶναι ἀξία περιφρονήσεως. Τὸ ἐμπόριον τῇ ἀληθείᾳ ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῶν ἀτόμων ἀλλὰ καί, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, εὐδαιμονεῖ τὰ μάλιστα, ἐὰν ἐξασκῆται ἐν ἐπιτυχεῖ συνδυασμῷ εὐγενῶν προθέσεων καὶ ἐλευθερίων ἐφέσεων. Ὅσα ὁ Ρῶσκιν περὶ τέχνης διαλαμβάνει ἀληθεύουσι μετὰ τὴν δέουσαν τροποποίησιν διὰ τὴν καθόλου ζωήν. «Ἀδιάφορον, ἐάν τις ζωγραφίζῃ τὰ πέταλα ῥόδου ἢ τὰ χάσματα κρημνοῦ, ἀρκεῖ ἡ ἀγάπη καὶ ὁ θαυμασμὸς νὰ τὸν ἐμπνέουν ἐνόσῳ ἐργάζεται καὶ νὰ ἀποτυπωθοῦν διὰ παντὸς ἐπὶ τοῦ ἔργου του. Ἀδιάφορον, ἐὰν κανεὶς κοπιάζῃ ἐπὶ μῆνας ἐπὶ ὀλίγων δακτύλων κανναβοπάνου ἢ διὰ νὰ χρωματίσῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τὴν πρόσοψιν

μεγάρου· φθάνει μόνον ἐν σεμνῇ προθέσει νὰ ἐπλήρωσε τὴν καρδίαν του ὑπομονῆς ἢ νὰ ἐπέσπευσε τὴν χεῖρα».

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς ἑπόμενον τόμον ἀναφερόμενος εἰς τὸ χωρίον τοῦτο λέγει: «Ἀλλὰ καίτοι τὰ πάντα εἶναι καλὰ διὰ σπουδήν, τὰ πάντα ὡραῖα, τινὰ ὅμως εἶναι συντελεστικώτερα τῶν λοιπῶν πρὸς ἐπικοδόμησιν καὶ τέρψιν τῶν ἄλλων· καὶ ταῦτα εἶναι καθῆκόν μας νὰ ἐκλέγωμεν πάντοτε, ὅταν ἔχωμεν εὐκαιρίαν», προσθέτει ἐν τούτοις, «ἀρκούμενοι ὅμως μὲ ὅ,τι εἶναι ἐφικτόν, ἐὰν στερούμεθα ἀφθονωτέρων μέσων».

Ἀναγινώσκομεν περὶ τῶν ἡρώων τῆς ἀρχαιότητος καὶ θαυμάζομεν αὐτούς, ἀλλ' ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἔχει ν' ἀγωνισθῇ τὸν ἀγῶνά του τὸν Μαραθώνιον καὶ τὸν τῶν Θερμοπυλῶν· ἕκαστος ἀπαντᾷ τὴν Σφίγγα καθημένην παρὰ τὴν ὁδόν, δι' ἧς μέλλει νὰ διέλθῃ· εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν, καθὼς εἰς τὸν Ἡρακλέα, προσφέρεται ἡ ἐκλογὴ τῆς Ἀρετῆς ἢ τῆς Κακίας. Δυνάμεθα ὡς ὁ Πάρις νὰ προσφέρωμεν τὸ μῆλον τῆς ζωῆς εἰς τὴν Ἀφροδίτην ἢ εἰς τὴν Ἥραν ἢ τὴν Ἀθηνᾶν.

Πολλοὶ ἄνθρωποι φαίνονται πιστεύοντες ὅτι ἔλαχεν εἰς ἡμᾶς ὁ κλῆρος νὰ ζῶμεν εἰς ἕνα αἰῶνα, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἄνεσις εἶναι πολὺ μικροτέρα ἢ πρότερον καὶ ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν κατέστη, εἴπερ ποτὲ δεινότερος.

Πρέπει ὅμως νὰ ἐνθυμούμεθα ἐξ ἄλλου πόσα πράγματα ἀπεκτήσαμεν ἐν ἀσφαλείᾳ. Δυνατὸν ὁ αἰὼν αὐτὸς νὰ εἶναι αἰὼν ἐπιπόνου ἐργασίας, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αὕτη δὲν ἄγεται εἰς τὸ ἔπακρον δὲν εἶναί τι δεινόν! Ἐὰν ἔχωμεν ὀλιγωτέραν ἀνάπαυσιν, εἷς λόγος εἶναι ὅτι ὁ βίος εἶναι πλήρης ἐνδιαφέροντος. Ἡ εὐθυμία εἶναι θυγάτηρ τῆς ἐργασίας καὶ ἐν συνόλῳ φρονῶ ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν ἡ μετριόφρων ἀξία καὶ ἡ ἐπίμονος φιλοπονία ἦσαν μᾶλλον ἐξησφαλισμέναι περὶ ἀνταμοιβῆς.

Δὲν πρέπει τῷ ὄντι νὰ ἀποθαρρυνώμεθα, ἐὰν ἡ ἐπιτυχία βραδύνῃ νὰ φανῇ οὔτε νὰ ἐπαιρώμεθα διὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἐνῷ τὸ σφάλμα ἔγκειται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Ὁ Σενέκας εἰς μίαν τῶν ἐπιστολῶν του ἀναφέρει ὅτι ἡ ὑπηρέτρια τῆς συζύγου του Ἀρπάστη εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς χάσει τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν της, ἀλλ' ἐκείνη «δὲν ἠξεύρει ὅτι εἶναι τυφλή, λέγει μόνον ὅτι τὸ σπίτι εἶναι σκοτεινό. Αὐτὸ ποῦ βλέπομεν γελοῖον εἰς αὐτὴν συμβαίνει εἰς ὅλους μας. Κανεὶς δὲν ἐννοεῖ ὅτι εἶναι πλεονέκτης ἢ φιλάργυρος. Ὁ καθεὶς λέγει: δὲν εἶμαι φιλόδοξος, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ζῇ διαφορετικὰ εἰς τὴν Ῥώμην. Ὁ καθεὶς λέγει: δὲν εἶμαι πολυτελής, ἀλλὰ ἡ πόλις μεγάλας δαπάνας ἀπαιτεῖ».

Ὁ Νιούμαν εἰς τὸν ὡραιότατον ἴσως τῶν «Ὑμνων του» «Φῶς εὐμενές, ὁδήγει...» λέγει: «Τοὺς πόδας μου φύλαττε Τὸ μακρυνὸν θέαμα νὰ ἴδω δὲν ζητῶ· ἓν βῆμα μοῦ εἶναι ἀρκετόν».

Ἀλλὰ πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἀκολουθοῦμεν ἀξιόπιστον

ὁδηγὸν καὶ ὄχι ἐξ ἁπλῆς ὀκνηρίας νὰ ἀφίνωμεν τοὺς ἑαυτούς μας νὰ παρασυρώμεθα». Ἔχομεν ἐν ἡμῖν τὸν ὁδηγόν, ὅστις θέλει μᾶς ὁδηγεῖ σχεδὸν πάντοτε εἰς τὸν εὐθὺν δρόμον.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἀναμφιβόλως πλήρης αἰνιγμάτων καὶ ἐὰν πολλάκις ἀποροῦμεν τί νὰ δοξάζωμεν, δὲν πρέπει ὅμως οὐδέποτε σχεδὸν νὰ ἀμφιβάλλωμεν περὶ τοῦ πρακτέου.

«Τὸ λέγειν τὰ καλὰ εἶναι καλόν, ἀλλὰ τὸ πράττειν τὸ καλὸν εἶναι τὸ καλλίτερον. Τὸ πράττειν τὸ καλὸν εἶναι τὸ πνεῦμα, τὸ δὲ λέγειν τὸ καλὸν τὸ γράμμα. Ἐὰν τὸ λέγειν καὶ τὸ πράττειν τὸ καλὸν ἦσαν συνδεδεμένα εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅλα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῶσιν, ὅλα νὰ ἐπιτευχθῶσι καὶ ὅλον τὸ κέρδος θὰ ἦτο ἐξησφαλισμένον».

Ὁ Κλεάνθης, ὁ ὁποῖος φαίνεται δικαίως ἀξιωθεὶς τοῦ ἀνδριάντος, τοῦ ἀνεγερθέντος αὐτῷ ἐν Ἄσσῳ, λέγει:

«Ἄγον δέ με, ὦ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ Πεπρωμένη
Ὅποι ποθ' ὑμῖν εἰμι διατεταγμένος
Ὡς ἕψομαί γε ἄοκνος· ἢν δέ γε μὴ θέλω,
Κακὸς γενόμενος, οὐδὲν ἧττον ἕψομαι».

Ἐάν ποτε εὑρισκώμεθα εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ τί δέον νὰ πράξωμεν, καλὸν εἶναι νὰ ἐρωτήσωμεν τοὺς ἑαυτούς μας τί ἠθέλομεν ἐπιθυμήσει τὴν ἐπαύριον νὰ εἴχομεν πράξει τὴν προτεραίαν.

Καὶ ὅμως γενικῶς εἰπεῖν τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ μιᾶς ἁπλῆς ἀποφάσεως ἢ ἐνεργείας ἔν τινι περιπτώσει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ καθημερινοῦ βίου. Πολλάκις αἱ μάχαι ἔχουσιν ἐξασφαλισθῇ πρὸ τοῦ ἀκόμη λάβωσι χώραν. Διὰ νὰ χαλιναγωγῶμεν τὰ πάθη μας, πρέπει νὰ κυβερνῶμεν τὰς ἕξεις μας καὶ νὰ ἐπαγρυπνῶμεν εἰς τὰς μικρὰς λεπτομερείας τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς.

Ἡ σπουδαιότης τῶν μικρῶν σφαλμάτων ὑπεδείχθη ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἐπανειλημμένως ἀπὸ τοῦ Αἰσώπου καὶ ἐφεξῆς. «Μεγάλαι πέτραι ἄνευ μικρῶν σχηματίζουν σαθρὸν τοῖχον» λέγει μία παράδοξος Ἑλληνικὴ παροιμία, ἔχουσα τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κυκλώπων, ὡς φαίνεται. Εἰς ἕνα ἀρχαῖον Ἰνδικὸν μῦθον ὁ Ἄμμ λέγει εἰς τὸν υἱόν του: «Φέρε με ἕνα φροῦτο ἀπ' ἐκεῖνο τὸ δένδρο καὶ σπάσε το εἰς τὰ δύο καὶ πές μου τί ἔχει μέσα». Ὁ υἱὸς ἀπήντησεν· «Εἶναι μερικοὶ μικροὶ σπόροι». «Σπάσε ἕνα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς σπόρους καὶ πές μου τί βλέπεις μέσα». «Τίποτε, κύριέ μου». «Τέκνον μου», εἶπεν ὁ Ἄμμ, «ἐκεῖ ὅπου ἐσὺ τίποτε δὲν βλέπεις, ἐκεῖ μέσα κρύπτεται ἕνα μεγάλο δένδρο». Εἶναι ἀμφισβητήσιμον ἂν κανὲν πρᾶγμα ἠμπορεῖ ἀληθῶς νὰ ὀνομασθῇ μικρόν. «Διὰ τὴν ψυχήν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πλάττουσα τὰ πάντα, μέγα καὶ μικρὸν δὲν ὑπάρχει καὶ ὅπου παρευρίσκεται—καὶ παρευρίσκεται παντοῦ—ὅλα εἶναι παρόντα» λέγει ὁ Ἔμερσον.

Πρέπει λοιπὸν νὰ εἴμεθα προσεκτικοὶ εἰς τὰ μικρὰ καὶ ἀσή-

μαντα· «Εἰ οὖν θέλεις μὴ εἶναι ὀργίλος, μὴ τρέφε σου τὴν ἕξιν, μηδὲν αὐτῇ παράβαλλε αὐξητικόν· τὴν πρώτην ἡσύχασον, καὶ τὰς ἡμέρας ἀρίθμει ἃς οὐκ ὠργίσθης. Καθ' ἡμέραν εἰώθειν ὀργίζεσθαι· νῦν παρ' ἡμέραν, εἶτα παρὰ δύο, εἶτα παρὰ τρεῖς. Ἂν δὲ καὶ τριάκοντα παραλίπῃς, ἐπίθυσον τῷ Θεῷ. Ἡ γὰρ ἕξις ἐκλύεται τὴν πρώτην, εἶτα καὶ παντελῶς ἀναιρεῖται. Σήμερον οὐκ ἐλυπήθην, οὐδ' αὔριον, οὐδ' ἐφεξῆς δυμήνῳ καὶ τριμήνῳ· ἀλλὰ προσέχον, γενομένων τινῶν ἐρεθιστικῶν. Γίνωσκε ὅτι κομψῶς σοι ἔστι». [Ἐπίκτ.]. Ὁ Ἔμερσον εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἡ διαγωγὴ τοῦ βίου» ἢ «Ὁ τρόπος τοῦ διάγειν τὸν βίον» Conduct of Life), κλείει μὲ μίαν πλήττουσαν ἀλληγορίαν. Ὁ νεαρὸς θνητὸς εἰσέρχεται εἰς τὴν Μεγάλην Αἴθουσαν τοῦ Οὐρανοῦ. Οἱ θεοὶ παρακάθηνται καὶ αὐτὸς μόνος μὲ ἐκείνους. Τῷ ἐπιδαψιλεύουν δῶρα καὶ εὐλογίας καὶ νεύουν εἰς αὐτὸν νὰ πλησιάσῃ κοντὰ εἰς τοὺς θρόνους των. Ἀλλὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐκείνων ἐγείρονται αἰφνης χιονοστρόβιλοι χιμαιρικοί. Φαντάζεται τὸν ἑαυτόν του ἐν τῷ μέσῳ πυκνοῦ ὄχλου, εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ ὁποίου ὀφείλει νὰ ὑτακούῃ. Ὁ μανιώδης συρφετὸς ἀλληλοωθεῖται καὶ σύρει καὶ αὐτὸν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Τί εἶναι αὐτὸς ὥστε νὰ ἀντισταθῇ; Ἀφίνει τὸν ἑαυτόν του καὶ συμπαρασύρεται. Εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθῇ ἢ νὰ κάμῃ τι διὰ τὸν ἑαυτόν του; Ἀλλὰ τέλος τὰ νέφη αἴρονται καὶ ἰδοὺ οἱ θεοὶ μόνοι καθήμενοι ἐπὶ τῶν θρόνων αὐτῶν καὶ αὐτὸς μόνος ἀπέναντι ἐκείνων.

«Μέγας ἀνήρ», λέγει εἰς ἄλλο μέρος, «εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συρφετοῦ διατηρεῖ ἐν τελείᾳ ἠρεμίᾳ τὴν γαλήνην τῆς μονώσεως». Δυνάμεθα ὅλοι, ἐὰν τὸ θέλωμεν, νὰ ἐξασφαλίσωμεν διὰ τοὺς ἑαυτούς μας τὴν γαλήνην τοῦ πνεύματος.

«Ἀναχωρήσεις αὐτοῖς ζητοῦσιν (οἱ ἄνθρωποι)», λέγει ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, «ἀγροικίας καὶ αἰγιαλούς, καὶ ὄρη· εἴωθας δὲ καὶ σὺ τὰ τοιαῦτα μάλιστα ποθεῖν. Ὅλον δὲ τοῦτο ἰδιωτικώτατόν ἐστιν, ἐξὸν ἧς ἂν ὥρας ἐθελήσῃς εἰς ἑαυτὸν ἀναχωρεῖν. Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἡσυχιώτερον, οὔτε ἀπραγμονέστερον, ἄνθρωπος ἀναχωρεῖ ἢ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν· μάλισθ' ὅστις ἔχει ἔνδον τοιαῦτα, εἰ, ἃ ἐγκύψας, ἐν πάσῃ εὐμαρείᾳ εὐθὺς γίνεται».

Εἶναι εὐτυχὴς τῇ ἀληθείᾳ ἐκεῖνος ὅστις ἔχει τοιοῦτον βωμὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ψυχῇ. Ὁ Boethins λέγει: «Ὁ μὲν ἐνάρετος εἶναι σοφός, ὁ δὲ σοφὸς ἀγαθός, καὶ ὁ ἀγαθὸς εὐτυχής».

Ἀλλ' ἂς μὴ προσδοκῶμεν τὴν εὐτυχίαν, ἐὰν μὴ ἄγωμεν βίον ἀσπιλον καὶ ἐπωφελῆ. Διὰ νὰ εἱμεθα εὐάρεστοι σύντροφοι εἰς τοὺς ἑαυτούς μας, πρέπει νὰ ἐφοδιάζωμεν καλῶς τὸ πνεῦμά μας· νὰ πληρῶμεν αὐτὸ ἁγνῶν καὶ εἰρηνικῶν σκέψεων, τερπνῶν τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεων καὶ λογικῶν διὰ τὸ μέλλον ἐλπίδων. Χρεωστοῦμεν, καθόσον μᾶς εἶναι ἐφικτόν, νὰ προφυλαττώμεθα ἀπὸ τοῦ αὐτοονειδισμοῦ καὶ τῶν ματαίων μεριμνῶν καὶ ἀνησυχιῶν. Τὴν δὲ ζωήν μας θὰ καταστήσωμεν καθαρὰν καὶ εἰρηνικήν, ἀποκρούοντες τὸ κακόν, χαλιναγωγοῦντες τὰς ὀρέξεις μας καὶ ἔτι περισσότερον ἴσως ἐνισχύοντες καὶ ἀναπτύσσοντες τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν τάσιν μας. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχωμεν εἰς ποίου εἴδους ἀντικείμενα καταγίνεται ὁ νοῦς μας. Ἡ ψυχὴ μὲ τοὺς ἰδίους της λογισμοὺς χρωματίζεται. Δὲν δυνάμεθα νὰ τηρῶμεν τὸν νοῦν ἡμῶν καθαρόν, ἐὰν ἐπιτρέπωμεν εἰς αὐτὸν νὰ ῥυπαίνεται ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἀφηγήσεως ἐλαττωμάτων καὶ ἀνομιῶν. «Τοῦ πνεύματος ἡ γαλήνη», ὡς κάλλιστα παρατηρεῖ ὁ Ρῶσκιν, «πρέπει νὰ ἐπέρχεται ἐν τῷ δέοντι καιρῷ», καθὼς τὰ νερά, τὰ ὁποῖα ἀφ' ἑαυτῶν καταταλάζουν διαυγῆ καὶ ἤρεμα· δὲν ἠμπορεῖς νὰ στραγγίσῃς τὸ πνεῦμά σου, διὰ νὰ τὸ καθαρίσῃς, οὔτε νὰ τὸ συμπιέσῃς, διὰ νὰ ἠρεμῇ· πρέπει νὰ τὸ διατηρῇς καθαρόν, ἐὰν τὸ ἐπιθυμῇς τοιοῦτον, οὔτε νὰ ῥίπτῃς πέτρας μέσα εἰς αὐτό, ἐὰν δὲν τὸ θέλῃς θολωμένον».

Ἡ ποινὴ τῆς ἀδικίας, εἶπεν ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι ὁ θάνατος οὔτε καὶ αἱ μαστιγώσεις, ἀλλ' ἡ μοιραία ἀνάγκη νὰ καταντᾷ ὁ ἄδικος ἀδικώτερος. Ὀλίγοι ἄνθρωποι διήγαγον βίον σωφρονέστερον καὶ ἐναρετώτερον ἢ ὁ Σωκράτης, τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Ξενοφῶν ὡς ἀκολούθως: — «Ἐμοὶ μὲν δὴ τοιοῦτος ὤν, οἷον ἐγὼ διήγημαι, εὐσεβὴς μὲν οὕτως ὥστε μηδὲν ἄνευ τῆς τῶν θεῶν γνώμης ποιεῖν, δίκαιος δὲ ὥστε βλάπτειν μὲν μηδὲ μικρὸν μηδένα, ὠφελεῖν δὲ τὰ μέγιστα τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἐγκρατὴς δὲ ὥστε μηδέποτε προαιρεῖσθαι τὸ ἥδιον ἀντὶ τοῦ βελτίονος, φρόνιμος δὲ ὥστε μὴ διαμαρτάνειν κρίνων τὰ βελτίω καὶ τὰ χείρω μηδὲ ἄλλου προσδέεσθαι, ἀλλ' αὐτάρκης εἶναι πρὸς τὴν τούτων γνῶσιν, ἱκανὸς δὲ καὶ λόγῳ εἰπεῖν τε καὶ διορίσασθαι τὰ τοιαῦτα, ἱκανὸς δὲ καὶ ἄλλους δοκιμάσαι τε καὶ ἁμαρτάνοντας ἐλέγξαι καὶ προτρέψασθαι ἐπ' ἀρετὴν καὶ καλοκαγαθίαν, ἐδόκει τοιοῦτος εἶναι, οἷος ἂν εἴη ἄριστός τε ἀνὴρ καὶ εὐδαιμονέστατος. Εἰ δέ τῳ μὴ ἀρέσκει ταῦτα, παραβάλλων τὸ τῶν ἄλλων ἦθος πρὸς ταῦτα οὕτω κρινέτω». Ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος διδακτικώτατον μάθημα ἐξήγαγε δι' ἡμᾶς ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἀντωνίου: — «Μέμνησο πάντα, ὡς Ἀντωνίου μαθητής· τὸ ὑπὲρ τῶν κατὰ λόγον πρασσομένων εὔτονον ἐκείνου καὶ τὸ ὁμαλὲς πανταχοῦ, καὶ τὸ ὅσιον, καὶ τὸ εὔδιον τοῦ προσώπου, καὶ τὸ μειλίχιον, καὶ τὸ ἀκενόδοξον, καὶ τὸ περὶ τὴν κατάληψιν τῶν πραγμάτων φιλότιμον· καὶ ὡς ἐκεῖνος οὐκ ἂν τι παρῆκε, μὴ πρότερον εὖ μάλα κατιδὼν καὶ σαφῶς νοήσας· καὶ ὡς ἔφερεν ἐκεῖνος τοὺς ἀδίκως αὐτὸν μεμφομένους μὴ ἀντιμεμφόμενος· καὶ ὡς ἐπ' οὐδὲν ἔσπευδεν· καὶ ὡς διαβολὰς οὐκ ἐδέχετο· καὶ ὡς ἀκριβὴς ἦν ἐξεταστὴς ἠθῶν καὶ πράξεων· καὶ οὐκ ὀνειδιστής, οὐ ψοφοδεής, οὐχ ὑπόπτης, οὐ σοφιστής· καὶ ὡς ὀλίγοις ἀρκούμενος, οἷον οἰκήσει, στρωμνῇ, ἐσθῆτι, τροφῇ, ὑπηρεσίᾳ· καὶ ὡς φιλόπονος, καὶ μακρόθυμος· καὶ οἷος μένειν ἐν τῷ

αὐτῷ μέχρι ἑσπέρας διὰ τὴν λιτὴν δίαιταν· μηδὲ τοῦ ἀποκρίνειν τὰ περιττώματα παρὰ τὴν συνήθη ὥραν χρήζων· καὶ τὸ βέβαιον καὶ ὅμοιον ἐν ταῖς φιλίαις αὐτοῦ· καὶ τὸ ἀνέχεσθαι τῶν ἀντιβαινόντων παρρησιαστικῶς ταῖς γνώμαις αὐτοῦ καὶ χαίρειν, εἴ τίς τι δεικνύοι κρεῖττον· καὶ ὡς θεοσεβὴς χωρὶς δεισιδαιμονίας· ἵν' οὕτω εὐσυνειδήτῳ σοι ἐπιστῇ ἡ τελευταία ὥρα, ὡς ἐκείνῳ».

Τοιαύτη ἠρεμία πνεύματος εἶναι ἀληθῶς ἀνεκτίμητον δῶρον, πλουσία ἀνταμοιβὴ ἐκπληρωθέντος καθήκοντος. Πολὺ εὐστόχως λοιπὸν ἐρωτᾷ ὁ Ἐπίκτητος: «Ἔπαθλον οὖν οὐδέν; Σὺ δὲ ζητεῖς ἔπαθλον ἀνδρὶ ἀγαθῷ μεῖζον τοῦ καλὰ καὶ δίκαια πράττειν; Ἐν Ὀλυμπίᾳ δ' οὐ θέλεις ἄλλο οὐδέν· ἀλλ' ἀρκεῖν σοι δοκεῖ τὸ ἐστεφανῶσθαι Ὀλυμπίᾳ. Οὕτω σοι μικρὸν καὶ οὐδενὸς ἄξιον φαίνεται τὸ εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν καὶ εὐδαίμονα;»

Κατὰ τοὺς ὡραίους δὲ στίχους τοῦ Βερνάνδου Μορλαίχου

«Pax erit illa fidelibus, illa beata,
Irrevocabilis, Invariabilis, Intemerata.
Pax sine crimine, pax sine turbine, pax sine rixa;
Meta laboribus, inque tumultibus anchora fixa;
Pax erit omnibus unica. Sed quibus? Immaculatis,
Pectore mitibus, ordine stantibus, ore sacratis».

«Εἰρήνη ἔσται εἰς τοὺς πιστούς, εἰρήνη ἡ μακαρία, ἡ ἀμετάκλητος καὶ ἀμετάτρεπτος καὶ ἄφθιτος. Εἰρήνη χωρὶς αἰτίασιν, δίχως θόρυβον καὶ ἔριδα· τέρμα τῶν πόνων καὶ ἐν ταῖς ταραχαῖς ἄγκυρα ἀσάλευτος· Εἰρήνη εἰς πάντα ἐνιαία. Πλὴν εἰς τίνας; Εἰς τοὺς ἀσπίλους, τοὺς πραεῖς τὴν ψυχήν, τοὺς ἐν τῇ τάξει ἱσταμένους καὶ τοὺς ἁγνοὺς τὴν γλῶσσαν».

Τίνα ἀμοιβὴν ἔχομεν μεγαλειτέραν τῆς εἰρήνης «τῆς ὑπερεχούσης πάντα νοῦν», ἀνθ' ἧς «οὐ δώσει συγκλεισμόν· καὶ οὐ σταθήσεται ἀργύριον ἀντάλλαγμα αὐτῆς;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

«Ὦ! ἂς εἶχα ἕνα βιβλίον καὶ μίαν σκιερὰν γωνίαν ἔξω εἰς τὴν ἐξοχὴν ἢ εἰς τὸ σπίτι, ἐνῷ τὰ πράσινα φύλλα ἀπὸ πάνω ψιθυρίζουν ἢ ἔξω εἰς τοὺς δρόμους ὁ κόσμος θορυβεῖ· καὶ νὰ διάβαζα μὲ τὴν ἡσυχία μου δύο πράγματα παλαιὰ καὶ νέα. Ὦ! δι' ἐμένα ἡ ἀξία τοῦ καλοῦ βιβλίου εἶναι ἀνωτέρα καὶ ἀπὸ τὸν χρυσόν».
[Ἀρχαῖον Ἀγγλικὸν ᾄσμα]

Ἐξ ὅλων τῶν προνομίων, ὧν ἀπολαύομεν κατὰ τὸν αἰῶνά μας, δι' οὐδὲν ἴσως χρεωστοῦμεν νὰ εἴμεθα τόσον εὐγνώμονες, ὅσον διὰ τὴν εὐχερεστέραν προμήθειαν τῶν βιβλίων.

Τὸ χρέος, τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν εἰς τὰ βιβλία, ὡρίσθη ἀκριβέστατα ὑπὸ Ριχάρδου de Bury, ἐπισκόπου τοῦ Δούρχαμ καὶ συγγραφέως τοῦ «Φιλοβίβλου», τοῦ συγγραφέντος τῷ 1344 καὶ ἐκδοθέντος τῷ 1473, καὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ἀγγλικῆς πραγματείας «Περὶ τῶν τέρψεων τῆς φιλολογίας»—: «Τὰ βιβλία», λέγει, «εἶναι οἱ διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι μᾶς διδάσκουν χωρὶς ῥαβδισμοὺς καὶ μαστιγώσεις, χωρὶς ἐπιπλήξεις καὶ θυμόν, χωρὶς ἐνδύματα καὶ χρήματα. Ἐὰν πλησιάσῃς εἰς αὐτά, δὲν θὰ τὰ εὕρῃς κοιμισμένα· ἐὰν ἐξετάζων αὐτὰ τοῖς ἀποτείνῃς ἐρωτήσεις, τίποτε δὲν ἀποκρύπτουν ἀπὸ σοῦ· ἐὰν πλανᾶσαι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ περιεχομένου των, δὲν μεμψιμοιροῦν διόλου· ἐὰν δὲν εἶσαι ἀμαθής, δὲν ἠμποροῦν νὰ σὲ περιγελοῦν. Ἡ βιβλιοθήκη ἑπομένως εἶναι πολυτιμοτέρα τοῦ πλούτου καὶ τίποτε ποθητὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν εἶναι ἄξιον νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτήν. Ὁποιοσδήποτε λοιπὸν ἐπαγγέλλεται τὸν θερμὸν ὀπαδὸν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἢ καὶ τῆς πίστεως ἀκόμη χρεωστεῖ κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι φίλος τῶν βιβλίων». Καὶ ἐὰν τὸ χρέος αὐτὸ ἦτο τότε μέγα, πόσῳ μεγαλείτερον θὰ εἶναι τώρα!

Τὴν ἰδέαν, ὅτι τὰ βιβλία εἶναι ἀληθεῖς φίλοι, τὴν εἶχον ὅλοι οἱ φιλαναγνῶσται. «Ἔχω φίλους», εἶπεν ὁ Πετράρχης, «τῶν ὁποίων ἡ κοινωνία μοῦ εἶναι πολὺ εὐχάριστος καὶ οἱ ὁποῖοι ἔζησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ εἰς διαφόρους χώρας. Οὗτοι διεκρίθησαν ὁμοίως εἰς τὰς αἰθούσας καὶ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ ἐτιμήθησαν μεγάλως διὰ τὰς γνώσεις των περὶ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν. Εἶναι εὐπρόσιτοι εἰς ἐμέ, διότι εἶναι πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν μου

καὶ τοὺς δέχομαι εἰς ἐπίσκεψιν ἢ τοὺς ἀποπέμπω κατ' ἀρέσκειαν. Δὲν εἶναι ποτὲ ὀχληροὶ καὶ ἀπαντοῦν πάντοτε εἰς κάθε ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἀπευθύνω εἰς αὐτούς. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν μοῦ διηγοῦνται συμβάντα παρελθόντων αἰώνων, ἐνῷ ἄλλοι μοῦ ἀποκαλύπτουν τὰ μυστήρια τῆς Φύσεως. Μερικοὶ μοῦ διδάσκουν τὸν τρόπον τοῦ ζῆν καὶ ἄλλοι τὸν τρόπον τοῦ ἀποθνήσκειν. Μερικοὶ μὲ τὴν ζωηρότητά των διασκεδάζουν τὰς μερίμνας καὶ εὐφραίνουν τὴν καρδίαν μου· ἄλλοι ἐνισχύουν τὸν νοῦν μου καὶ μὲ διδάσκουν τὸ σπουδαῖον μάθημα τοῦ νὰ χαλιναγωγῶ τὰς ὀρέξεις μου καὶ νὰ ἐξαρτῶμαι ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὸν ἑαυτόν μου. Μοῦ ἀνοίγουν, ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, τοὺς διαφόρους δρόμους τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ μοῦ δίδουν πληροφορίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ δύναμαι χρείας τυχούσης νὰ βασίζωμαι ἀσφαλῶς. Εἰς ἀντάλλαγμα ὅλων αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν δὲν ἀπαιτοῦν παρ' ἐμοῦ εἰμὴ μόνον νὰ τοὺς τοποθετήσω μέσα εἰς τὴν κατάλληλον θήκην εἰς μίαν γωνίαν τῆς πενιχρᾶς μου κατοικίας, ὅπου νὰ ἠμποροῦν νὰ διαμένουν ἐν ἡσυχίᾳ· διότι οἱ φίλοι αὐτοὶ εὐχαριστοῦνται περισσότερον ἀπὸ τὴν ἠρεμίαν τῆς μονώσεως παρὰ ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς κοινωνίας».

«Ὅποιος ἀγαπᾷ κάποιον βιβλίον», λέγει ὁ Ἰσαὰκ Βαρρώ, «δὲν θὰ στερῆται ποτὲ πιστοῦ φίλου, ἀσφαλοῦς συμβούλου, φαιδροῦ συντρόφου καὶ καλοῦ παραμυθητοῦ. Μὲ τὴν ἀνάγνωσιν, τὴν σπουδὴν καὶ τὴν μελέτην ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ διασκεδάζῃ ἀθῶα καὶ νὰ τέρπῃ τὸν ἑαυτόν του εὐαρέστως καιὰ πᾶσαν ὥραν καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν».

Ὁ Σούθεϋ θεωρεῖ τὸ ζήτημα μᾶλλον ἀπὸ τῆς μελαγχολικῆς ἀπόψεως: «Αἱ ἡμέραι μου περνοῦν ἐν μέσῳ τῶν νεκρῶν. Παρατηρῶ τριγύρω μου, ὁπουδήποτε καὶ ἂν ῥίψω τυχαῖα βλέμματα, τὰ μεγάλα πνεύματα τῶν παλαιῶν καιρῶν. Εἶναι ἀχώριστοί μου φίλοι, μὲ τοὺς ὁποίους συγκοινωνῶ καθ' ἑκάστην».

Φαντασθῆτε, λέγει ὁ Aikin, «νὰ εἴχαμεν τὴν δύναμιν νὰ ἐπικαλούμεθα τὰς σκιὰς τῶν σοφωτέρων καὶ μεγαλοφυεστέρων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζησάν ποτε καὶ νὰ τοὺς ὑποχρεώνωμεν νὰ συνομιλῶσι μὲ ἡμᾶς ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερόντων ζητημάτων, ὁποῖον ἀνεκτίμητον προνόμιον θὰ τὸ ἐθεωροῦμεν! καὶ πόσον ἀνωτέραν τῶν κοινῶν ἀπολαύσεων θὰ ἐνομίζομεν τὴν ἀπόλαυσιν αὐτήν! Ἀλλ' ἐν τῇ κατοχῇ μιᾶς καλῶς διωργανωμένης βιβλιοθήκης κατέχομεν τὴν δύναμιν ταύτην. Δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Καίσαρα περὶ τῶν ἐκστρατειῶν αὐτῶν· ἠμποροῦμεν νὰ ἀναγκάσωμεν τὸν Δημοσθένη καὶ τὸν Κικέρωνα ν' ἀγορεύσουν ἐνώπιόν μας· ἐπίσης ν' ἀκροασθῶμεν τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα εἰς τοὺς διαλόγους των καὶ τὸν Εὐκλείδην καὶ τὸν Νεύτωνα εἰς τὰς ἀποδείξεις τῶν θεωρημάτων αὐτῶν. Εἰς τὰ

βιβλία ἔχομεν τὰς ἐκλεκτοτέρας σκέψεις τῶν σπουδαιοτέρων ἀνδρῶν ὑπὸ τὸ ὡραιότερον αὐτῶν περίβλημα».

«Τὰ βιβλία», λέγει ὁ Ἱερεμίας Κολλιέρ, «εἶναι ὁδηγοὶ κατὰ τὴν νεότητα καὶ τέρψις εἰς τὸ γῆρας. Διασκεδάζουν τὴν ἀνίαν μας κατὰ τὰς ὥρας τῆς μοναξίας καὶ μᾶς φυλάττουν ἀπὸ τὸ νὰ βαρυνώμεθα τὸν ἑαυτόν μας. Μᾶς κάμνουν νὰ λησμονῶμεν τὰς ἰδιοτροπίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων· μετριάζουν τὰς μερίμνας καὶ τὰ πάθη μας· καὶ κοιμίζουν τὰς ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν ὀδύνας μας. Ὅταν βαρυνώμεθα τοὺς ζῶντας, δυνάμεθα νὰ προστρέχωμεν εἰς τοὺς νεκρούς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν τίποτε τὸ δύστροπον, τὸ ἀλαζονικὸν καὶ τὸ ὑστερόβουλον εἰς τὰς ὁμιλίας των.»

Ὁ Σὶρ Ἰωάννης Ἔρσχελ ἀναφέρει ἕνα τερπνὸν ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὴν ἡδονήν, τὴν γεννηθεῖσαν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν ἑνὸς βιβλίου ὄχι βεβαίως καὶ τοῦ ἀρίστου εἴδους. Εἰς ἕνα χωρίον ὁ σιδηρουργὸς προμηθευθεὶς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ριχάρδου «Ἡ Παμέλα ἢ ἡ Ἀρετὴ Ἀνταμειβομένη» συνήθιζε νὰ κάθηται κατὰ τὰς μακρὰς τοῦ θέρους ἑσπέρας παρὰ τὸν ἄκμονά του καὶ νὰ τὸ ἀναγινώσκῃ εἰς ἐπήκοον πολυπληθοῦς καὶ προσεκτικοῦ ἀκροατηρίου. Μολονότι δὲ τὸ βιβλίον δὲν εἶναι σύντομον, ἐν τούτοις τὸ ἠκροάσθησαν εὐχαρίστως ὅλον. Ὅτε ἐπὶ τέλους ἔφθασεν ἡ εὐτυχὴς ἐκείνη ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥρως καὶ ἡ ἡρωὶς συναντηθέντες ἔμελλον νὰ ἀρχίσωσι κατὰ τὰ νενομισμένα ἕνα μακρὺν καὶ εὐδαίμονα συζυγικὸν βίον, ἡ συνέλευσις τόσον πολὺ ἐγοητεύθη, ὥστε ὕψωσαν φωνὴν καὶ προμηθευθέντες τὰς κλεῖδας τοῦ ναοῦ τῆς ἐνορίας ἤρχισαν νὰ κρούουν εὐθύμως τοὺς κώδωνας.

«Κάθε φιλαναγνώστης», λέγει ὁ Leigh Hunt, «θὰ αἰσθανθῇ γλυκύθυμον φρικίασιν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Σὶρ Βερτράμ καὶ τῆς «Συγχυζομένης Αἰθούσης»· θὰ συναινέσῃ μὲ ἦθος ἡδονικὸν εἰς κάθε πρότασιν τῆς Πραγματείας τῆς Δεσποινίδος Βαρβώλδου· θὰ αἰσθανθῇ τὸν ἑαυτόν του πλανώμενον εἰς μονήρη τοπία μὲ τὸν Τρέϋ· θὰ σφίξῃ τίμια χέρια μὲ τὸν Σὶρ Ρογῆρον de Coverley· θὰ εἶναι πρόθυμος νὰ ἐναγκαλισθῇ τὸν Parson Adams· θὰ ταξειδεύῃ μὲ τὸν Μᾶρκο Πόλον καὶ τὸν Mungo Park· θὰ οἰκουρῇ μὲ τὸν Θόμσων· θ' ἀποσυρθῇ εἰς ἐρημητήριον μὲ τὸν Cowley· θὰ εἶναι φιλόπονος ὡς ὁ Χούττων, συμπαθὴς ὡς ὁ Gray καὶ ἡ Κυρία Inchbald· θὰ γελᾷ ὡς ὁ Buncle καὶ εἰς βάρος του· θὰ εἶναι μελαγχολικὸς καὶ ἐγκαταλελειμμένος καὶ αὐτοβοήθητος, καθὼς ὁ ναναγήσας ναύτης τοῦ Δελφοῦ».

Ὁ Κάρλαϋλ ὀρθῶς παρετήρησεν ὅτι μία καλὴ συλλογὴ βιβλίων εἶναι ἓν ἀληθινὸν πανεπιστήμιον.

Ἡ σπουδαιότης τῶν βιβλίων ἐξετιμήθη εἰς πολλὰς χώρας, ἀπὸ τὰς ὁποίας πολὺ ὀλίγον θὰ ἐπερίμενε κανεὶς τὸ τοιοῦτο. Παρὰ τοῖς ἀπολιτίστοις Σκανδιναυοῖς ἐθεωροῦντο ὡς πεπροικισμένα διὰ θαυματουργοῦ δυνάμεως. Κάποια Ἀραβικὴ παροιμία λέγει

ὅτι «μία ἡμέρα τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου ἰσοφαρίζει ὅλην τὴν ζωὴν ἑνὸς ἀπαιδεύτου» καὶ κάποια ἄλλη ὅτι «ἡ μελάνη τῆς ἐπιστήμης εἶναι πολυτιμοτέρα τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων».

Ὁ Κομφοίκιος λέγεται ὅτι περιέγραψε τὸν ἑαυτόν του ὡς ἄνθρωπον, ὅστις «ἐν τῇ διακαεῖ ἐπιδιώξει τῆς γνώσεως ἐλησμόνησε τὴν τροφήν του, ἐν δὲ τῇ χαρᾷ ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει αὐτῆς ἐλησμόνησε τὴν λύπην καὶ τοὺς πόνους καὶ οὔτε ἠσθάνετο τὴν προσέγγισιν τοῦ γήρατος».

Ἐὰν λοιπὸν τοιαῦτα ἠδύναντο νὰ λέγουν οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Κινέζοι, ποία γλῶσσα θὰ εἶναι ἀρκούντως ἐκφραστική, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ αἰσθανώμεθα ἡμεῖς δι' ὅσα πλεονεκτήματα ἀπολαμβάνομεν! Νομίζω ὅτι δὲν ἐκτιμῶμεν προσηκόντως τὸ εὐτύχημα ὅτι ζῶμεν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα. Πρὸ ἑκατονταετίας τὰ βιβλία ὄχι μόνον ἦσαν πολὺ δαπανηρὰ καὶ ὀχληρὰ ἀλλὰ καὶ τὰ τερπνότερα ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἔτι ἔλθει εἰς φῶς, καθὼς τὰ ἔργα τοῦ Σκώτ, Θάκερεϋ, Δίκκενς, Σέλλεϋ καὶ τοῦ Βύρωνος, ἵνα μὴ ἀναφέρω ζῶντας συγγραφεῖς. Πόσῳ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα κατέστη ἡ ἐπιστήμη ἰδίως διὰ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Δαρβίνου, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς ἓν μόνον ὄνομα! Ὁ Ρενὰν ἐχαρακτήρισε τὸν αἰῶνα τοῦτον ὡς λίαν διασκεδαστικόν. Ἐγὼ θὰ ἐπροτιμοῦσα νὰ τὸν περιγράψω ὡς πλήρη ἐνδιαφέροντος, ὡς παρουσιάζοντα ἐνώπιόν μας ἀπέραντον κατάλογον προβλημάτων μεγάλου ἐνδιαφέροντος, παρέχοντα εἰς ἡμᾶς ἀπείρους εὐκαιρίας καὶ ἐνδιαφέρον μὲν μεγαλείτερον, κίνδυνον ὅμως μικρότερον τοῦ κινδύνου τῶν ἥττον ὑπὸ τῆς τύχης εὐνοηθέντων προγόνων μας.

Ὁ Κικέρων δωμάτιον δίχως βιβλία περιέγραψεν ὡς σῶμα χωρὶς ψυχήν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναί τις φιλόσοφος, διὰ νὰ εἶναι καὶ φιλαναγνώστης.

Ἡ ἀνάγνωσις τῷ ὄντι δὲν εἶναι ἀναγκαίως καὶ μελέτη· διαφέρει ταύτης. «Θεωρῶ, λέγει ὁ Φριδερῖκος Ἄρρισων εἰς τὸ περὶ τῆς Ἐκλογῆς τῶν βιβλίων ἐξαίρετον αὐτοῦ ἄρθρον, «θεωρῶ τὰ ποιητικὰ ἔργα καὶ τὰ τῆς ἐλαφρᾶς ἐν γένει φιλολογίας προϊόντα ὡς τὰ ἀναγκαιότερα διὰ τὴν καθημερινὴν χρῆσιν».

Ὁ Chaucer εἰς τὸν πρόλογόν του εἰς τὸν «Μῦθον τῶν Καλῶν Γυναικῶν» λέγει: «Ὅσο γιὰ μένα, ἂν καὶ πολὺ ὀλίγα πράγματα ξεύρω, εἰχαριστοῦμαι ὅμως νὰ διαβάζω βιβλία καὶ εἰς αὐτὰ δίδω τελείαν πίστιν καὶ τὰ σέβομαι ἀπὸ καρδιᾶς, τόσον ἐγκάρδια, ὅπου μόνον τὸ μεσημέρι μὲ ἀποχωρίζει ἀπὸ τὰ βιβλία μου καὶ ποτέ μου δὲν ἔχω καμμιὰ διακοπὴ ἐκτὸς μόνον ὅταν φθάσῃ ὁ Μάης κι' ἀκούσω τὰ πουλιὰ νὰ κελαϊδοῦν καὶ ἰδῶ τὰ λούλουδα ν' ἀνθίζουν, ὦ τότε ὥρα σας καλή, βιβλία μου καὶ γλυκειά μου ἀσχολία». Ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν μὲ τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα ἐχομεν ἡμεῖς, θὰ ἠμποροῦσε ν' ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὰ βιβλία του ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν Μάϊον.

Ὁ Μακώλεϋ, ὁ ὁποῖος, κατεῖχεν ὅλα ὅσα ἠμποροῦν νὰ προσπορίσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ περιωπὴ καὶ τὸ τάλαντον, τὴν μεγαλειτέραν του ἀπόλαυσιν εἶχεν ἀπὸ τὰ βιβλία. Ὁ Σὶρ Τρεβέλιαν εἰς τὴν γοητευτικὴν βιογραφίαν του λέγει: «Περὶ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Μακώλεϋ ἔτρεφε πρὸς τὰ ἔξοχα πνεύματα παρελθόντων αἰώνων, εἰς κανένα ἐκτὸς τοῦ ἰδίου δὲν ἁρμόζει νὰ εἴπῃ τι. Ὁ ἴδιος μᾶς εἶπεν ὁποίαν ἀνυπολόγιστον χάριν ὤφειλεν εἰς αὐτά· πῶς αὐτὰ τὸν ὡδήγησαν εἰς τὴν ἀλήθειαν· πῶς ἐπλήρωσαν τὴν διάνοιάν του μὲ εὐγενεῖς καὶ χαριτωμένας εἰκόνας· πῶς ἐσυντρόφευσαν αὐτὸν εἰς ὅλας τὰς περιπετείας τοῦ βίου του, παραμυθηταὶ εἰς τὴν λύπην, νοσηλευταὶ εἰς τὴν ἀσθένειαν, φίλοι ἀχώριστοι εἰς τὴν μοναξίαν, φίλοι παλαιοί, οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν ἤλλαξαν ὄψιν· οἱ αὐτοὶ καὶ εἰς τὸν πλοῦτον καὶ εἰς τὴν πτωχείαν καὶ εἰς τὴν δόξαν καὶ εἰς τὴν ἀσημότητα. Μολονότι μεγάλαι ἦσαν αἱ τιμαὶ καὶ τὰ πλούτη, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησεν ὁ Μακώλεϋ μὲ τὴν γραφίδα του, ἐν τούτοις ὅλοι ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν ἤξευραν καλῶς ὅτι οἱ τίτλοι καὶ αἱ ἀμοιβαί, τὰς ὁποίας ἐξησφάλισε μὲ τὰ ἔργα του, ἦσαν ὡς μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἡδονῆς, τὴν ὁποίαν ἤντλει αὐτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ἄλλων.

Δὲν ὑπῆρχεν εἰς ὅλον τὸ Λονδῖνον συντροφία διὰ τὸν Μακώλεϋ κατὰ τὸ πρόγευμα ἢ τὸ γεῦμα προτιμοτέρα «ἀπὸ τὴν συντροφίαν τοῦ Iterns ἢ τοῦ Fielding ἢ τοῦ Ὁρατίου ἢ τοῦ Walpole καὶ τοῦ Boswell. «Ὁ ἔρως τῆς ἀναγνώσεως, τὸν ὁποῖον ὁ Γίββων, ὡς ἐδήλωσε, δὲν θὰ ἤθελε ν' ἀνταλλάξῃ ποτὲ μὲ ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν Ἰνδιῶν, ἦτο πράγματι διὰ τὸν Μακώλεϋ «τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς εὐδαιμονίας ἑνὸς τῶν εὐτυχεστέρων βίων, τοὺς ὁποίους ἔτυχέ ποτε βιογράφος νὰ ἐξιστορήσῃ».

«Ἡ Ἱστορία», λέγει ὁ Φοῦλλερ, «κάμνει τὸν νέον γέροντα δίχως ῥυτίδας καὶ ἄσπρα μαλλιὰ καὶ χαρίζει εἰς αὐτὸν τὴν πεῖραν τῆς γεροντικῆς ἡλικίας χωρὶς ὅμως τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς δυσκολίας ἐκείνης».

Τῷ ὄντι δὲ τόσον τερπνὰ εἶναι τὰ βιβλία, ὥστε πρέπει νὰ προσέχωμεν νὰ μὴ παραβλέπωμεν χάριν αὐτῶν ἄλλα καθήκοντα· καλλιεργοῦντες τὰς διανοητικάς μας δυνάμεις δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν τὴν σωματικὴν ἄσκησιν.

Εἰς τὸν φιλόλογον ἢ τὸν ἐπιστήμονα ἐν γένει ἡ γυμναστικὴ φαίνεται ὡς ἀνιαρὸν καθῆκον καὶ πολλοὶ πάσχουν τὸ αὐτὸ «μὲ τὴν ὡραίαν μαθήτριαν ἐξ Ascham (τὴν κυρίαν Jane Grey), ἡ ὁποία, ὡς λέγει ὁ Μακώλεϋ, ἐνῷ εἰς τοὺς δρόμους ἀντήχουν αἱ κεράτιναι σάλπιγγες καὶ οἱ κύνες ὑλάκτουν θορυβωδῶς, ἐκάθητο παρὰ τὸ μονῆρες παράθυρον μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους ἐπάνω εἰς τὴν ἀθάνατον ἐκείνην σελίδα, ἡ ὁποία περιγράφει μὲ

ποίαν ὡραιότητα καὶ ἀταραξίαν ὁ Σωκράτης, ὁ πρῶτος τῆς διανοητικῆς ἐλευθερίας μάρτυς, ἔλαβε τὴν κύλικα ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ δικηρύντος δεσμοφύλακος».

Καὶ ὅμως, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ λόρδος Derby, ὅσοι δὲν εὑρίσκουν καιρὸν διὰ τὴν σωματικὴν ἄσκησιν θὰ εὕρουν καιρὸν δι' ἀσθένειαν.

Τὰ βιβλία σήμερον εἶναι τόσον εὐθηνά, ὥστε εἶναι προσιτὰ σχεδὸν εἰς ὅλους. Δὲν εἶχεν ὅμως τὸ πρᾶγμα οὕτω καὶ ἄλλοτε. Τὸ πρωτόμιον εἶναι πρόσφατον. Ὁ κ. Ireland, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ τερπνὸν «Ἐγχειρίδιον τοῦ Φιλαναγνώστου», καθὼς κάθε φιλαναγνώστης, ὀφείλω καὶ ἐγὼ πολλά, ἀναφέρει ὅτι, ὅταν ἀκόμη ἦτο παιδί, τόσον ἐθέλγετο ἀπὸ τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν τῆς Σελβούρνης τοῦ White, ὥστε, διὰ ν' ἀποκτήσῃ ἓν ἀντίτυπον, ἀντέγραψεν ἰδιοχείρως ὁλόκληρον τὸ ἔργον.

Ἡ Μαρία Lamb μᾶς δίδει μίαν παθητικὴν περιγραφὴν ἑνὸς φιλοπόνου παιδίου προσηλωμένου ἐπάνω εἰς τὸ βιβλίον: «Εἶδα ἕνα παιδὶ ν' ἀνοίγῃ μὲ ζωηρὸ μάτι ἕνα βιβλίον ἐπάνω εἰς τὸ θρανίον καὶ νὰ διαβάζῃ ὡσὰν νὰ ἤθελε νὰ τὸ καταβροχθίσῃ. Ὅταν ὁ ἐπιτηρητής, ἀφοῦ τὸ κατεσκόπευσε, τοῦ εἶπεν «Ἐσύ, κύριε, καμμιὰ φορὰ δὲν ἀγοράζεις βιβλία, λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ἐγγίζῃς τὰ ξένα», τὸ παιδὶ ἐσιώπησεν, ἀλλὰ μ' ἕνα βαθὺν στεναγμὸν ἠὐχήθη νὰ μὴ εἶχε μάθει ποτὲ ἀνάγνωσιν, διότι τότε δὲν θὰ εἶχε τὴν ἀνάγκην τῶν βιβλίων τοῦ γηραιοῦ γεννάδα. Τοιαῦτα φιλολογικὰ ἀνέκδοτα ἐνέχουν ἀληθῶς κάποιαν ἰδιάζουσαν μαγείαν. Αὐτὸ ὀφείλεται, νομίζω, ἐν μέρει εἰς αὐτήν των τὴν συντομίαν. Πολλοὶ ἀναγνῶσται δὲν αἰσθάνονται μεγάλην εὐχαρίστησιν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν, διότι προσηλώνονται ἐπὶ μακρὸν καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Λόγου χάριν εἰς μίαν μακρὰν ἐπὶ ἁτμαμάξης ὁδοιπορίαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιβάτας λαμβάνουν μαζί των ἓν μόνον βιβλίον· φυσικὰ τὸ βαρύνονται ἐντελῶς μετὰ ἡμίσειαν ὥραν, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι κανὲν τερπνὸν διήγημα. Ἐνῷ ἀπεναντίας, ἐὰν εἶχον δύο ἢ τρία βιβλία πραγματευόμενα περὶ διαφόρων θεμάτων καὶ τὸ ἓν μάλιστα ἦτο διασκεδαστικόν, ἤθελον ἐννοήσει πιθανῶς ὅτι ἀλλάζοντες αὐτὰ διαδοχικῶς, καθόσον ἐβαρύνοντο, θὰ ἐλάμβανον τὸ κάθε βιβλίον μὲ νέον ζῆλον καὶ τοιουτοτρόπως αἱ ὧραι θὰ παρήρχοντο εὐχάριστα. Ἕκαστος βεβαίως εἶναι ἐλεύθερος ν' ἀποφασίσῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἀλλὰ τοὐλάχιστον τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἰδική μου πεῖρα.

Ὅθεν συμφωνῶ πληρέστατα μὲ τὸν λόρδον Iddesleigh ὡς πρὸς τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀτάκτου ἀναγνώσεως, ἀλλά, ὅσον εὐρύτερος ὁ κύκλος, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ ἐπωφελούμεθα ἀπὸ τὰ καλλίτερα βιβλία ἑκάστου εἴδους. Δὲν ἐννοῶ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτά, ἀλλὰ νὰ ἀρχίσωμεν μὲ αὐτὰ καὶ θέλουν ἀσφαλῶς μᾶς ὁδηγήσει εἰς ἄλλα. Ὑπάρχουν βεβαίως βιβλία, τὰ

ὁποῖα εἶναι ἀνάγκη νὰ διαβάσωμεν, νὰ ἐννοήσωμεν, νὰ μάθωμεν καὶ νὰ χωνεύσωμεν. Ἀλλ' αὐτὰ ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν μεγαλείτερον ἀριθμὸν τῶν βιβλίων, εἶναι πιθανώτατα καλλίτερον νὰ τὰ ἀναγινώσκωμεν ἐσπευσμένως χρονοτριβοῦντες μόνον ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ ὡραιοτέρων χωρίων. Μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν θὰ χάσωμεν ἀναμφιβόλως πολλά, ἀλλὰ κερδίζομεν περισσότερα εὑρύνοντες τὸν κύκλον τῶν ἀναγνωσίμων βιβλίων. Δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τὸ περὶ ἐκπαιδεύσεως σοφὸν λόγιον τοῦ λόρδου Brougham καὶ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ διαβάζωμεν μερικῶν μὲν βιβλίων τὸ ὅλον, ὅλων δὲ μέρος μόνον. Οὕτω μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν τάσιν τῆς καλαισθησίας μας, διότι ὑπάρχει γενικός τις, ἂν ὄχι ἀναλλοίωτος, κανών, ὅτι δηλαδὴ πολὺ ὀλίγην ὠφέλειαν καρπούμεθα ἀπὸ βιβλία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν αἰσθανόμεθα καμμίαν εὐχαρίστησιν.

Ὁ καθεὶς ἠμπορεῖ νὰ ἐκλέξῃ τὰ τῆς ἀρεσκείας του ἢ τὰ καταλληλα διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ποικιλία εἶναι ἄπειρος.

Ὄχι μόνον δὲ ἡ βιβλιοθήκη περιέχει «ἄπειρα πλούτη ἐν μικρῷ χώρῳ», ἀλλὰ καὶ καθήμενοι εἰς τὰ σπίτια μας ἠμποροῦμεν νὰ παρευρισκώμεθα εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἠμποροῦμεν νὰ περιοδεύσωμεν περὶ τὴν γηίνην σφαῖραν μὲ τὸν πλοίαρχον Kotu ἢ τὸν Δάρβιν, μὲ τὸν Kingsley ἢ τὸν Ράσκιν καὶ αὐτοὶ θέλουσι μᾶς διδάξει πολὺ περισσότερα πράγματα παρ' ὅσα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἴδωμεν μόνοι. Καὶ ὁ κόσμος ἀκόμη δὲν ἔχει ὅρια δι' ἡμᾶς. Ὁ Οὔμβόλδος καὶ ὁ Ἔρσχελ θὰ μᾶς φέρουν πέραν τοῦ μυστηριώδους τῶν νεφελωμάτων ἄντρου, πέραν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. Καὶ ὁ χρόνος ὡς ἐπίσης καὶ τὸ διάστημα δὲν ἔχουν ὅρια. Ἡ Ἱστορία ἐκτείνεται πολὺ μακρὰν ἀφ' ἡμῶν, ἡ δὲ Γεωλογία μᾶς μεταφέρει εἰς ἐποχὴν κατὰ μυριάδας ἐτῶν προγενεστέραν τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου, μέχρις αὐτῆς ἔτι τῆς ἀρχῆς τοῦ ὑλικοῦ Σύμπαντος. Οὔτε εἴμεθα περιωρισμένοι ἐντὸς ἑνὸς καὶ μόνου κύκλου ἰδεῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων θὰ μᾶς ἀνυψώσουν εἰς ἕνα κόσμον ὄχι ὀλιγώτερον γοητευτικόν, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ τὸν ἐκτιμήσωμεν δεόντως ἄνευ ἱκανῆς προγυμνάσεως. Ἄνεσις καὶ παρηγορία, ἀναψυχὴ καὶ εὐδαιμονία ἠμποροῦν νὰ εὑρίσκωνται ἀληθῶς εἰς τὴν βιβλιοθήκην κάθε ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Matthews «κατέχει τὴν χρυσῆν κλεῖδα, ἡ ὁποία ἀνοίγει τὴν ἐρημικήν της θύραν». Ἡ βιβλιοθήκη εἶναι ἀληθὴς χώρα Νηρηίδων, ἀνάκτορον ἡδονῆς, λιμὴν ἀναπαύσεως ἀπὸ τῶν καταιγίδων καὶ τῶν ταραχῶν τοῦ κόσμου. Πλούσιοι καὶ πτωχοὶ δύνανται νὰ ἀπολαύσωσιν αὐτῆς ἐξ ἴσου, διότι ἐδῶ τοὐλάχιστον ὁ πλοῦτος δὲν παραχωρεῖ πλεονεκτήματα. Δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν τὴν βιβλιοθήκην, ἐὰν τὴν μεταχειριζώμεθα καλῶς, εἰς ἀληθῆ ἐπίγειον παράδεισον, εἰς κῆπον Ἐδὲμ ἄνευ τοῦ ἑνὸς μειονεκτή-

ματός της, διότι ἐδῶ ὅλα ἐπιτρέπονται συμπεριλαμβανομένου ἀκόμη καὶ τοῦ καρποῦ τοῦ δένδρου τῆς Γνώσεως, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ προμήτωρ μας ἐθυσίασεν ὅλας τὰς ἡδονὰς τοῦ Παραδείσου. Μέσα εἰς τὴν βιβλιοθήκην δυνάμεθα ν' ἀναγινώσκωμεν τὰς σπουδαιοτέρας Ἱστορίας, τοὺς συγκινητικοὺς τόμους βιβλίων ὁδοιπορικῶν καὶ περιπετειῶν, τὰ θελκτικώτερα διηγήματα καὶ τὰ ὡραιότερα ποιήματα· ἠμποροῦμεν νὰ σχετιζώμεθα μὲ τοὺς ἐξοχωτέρους πολιτικούς, ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, νὰ ὠφελούμεθα ἀπὸ ἰδέας τῶν μεγαλειτέρων πνευμάτων καὶ νὰ ἀπολαύωμεν τῶν ὑψηλοτέρων δημιουργημάτων τῆς ἀνθρωπίνης μεγαλοφυΐας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV

Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

«Γύρω γύρω στὸ δωμάτιό μου οἱ σιωπηλοί μου δοῦλοι περιμένουν, φίλοι μου κάθε ὥρα λαμπερὴ ἢ σκοτεινή. Ἄγγελοι καὶ Σεραφεὶμ ὅπου κατεβαίνουν ἀπ' τὸν οὐρανὸν καὶ μοῦ ψιθυρίζουν στὸ αὐτὶ γλυκὰ γλυκὰ καὶ σιγανά, καὶ οὐράνια πνεύματα ποῦ ἀνεβοκατεβαίνουν κάθε ὥρα καὶ στιγμή.»

PROCTOR

Συχνάκις ὅμως μάτην περιμένουν. Μία αἰτία τούτου εἶναι, νομίζω, ὅτι οἱ ἄνθρωποι καταθλίβονται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα προσφέρονται εἰς αὐτούς.

Εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν τὰ βιβλία ἦσαν σπάνια καὶ ἀκριβά. Τώρα ἀπεναντίας ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ διισχυρισθῇ μὲ περισσοτέραν βεβαιότητα ὅτι «αἱ λέξεις, κατὰ τὸν Βύρωνα, εἶναι πράγματα καὶ μία σταγὼν μελάνης πίπτουσα ὡς δρόσος ἐπὶ μιᾶς σκέψεως κάμνει μυριάδας ἴσως ἀνθρώπων νὰ σκέπτωνται». Οἱ πρόγονοί μας ἐδυσκολεύοντο πολὺ εἰς τὸ νὰ προμηθεύωνται βιβλία. Ἡ ἰδική μας δυσκολία ἔγκειται εἰς τὴν ἐκλογήν. Πρέπει νὰ προσέξωμεν τί διαβάζομεν καὶ ὄχι ὡσὰν οἱ ναῦται τοῦ Ὀδυσσέως νὰ ἐκλαμβάνωμεν ἀσκοὺς γεμάτους ἀέρα ὡς βαλλάντια πλήρη θησαυροῦ, ὄχι μόνον μήπως ὑποπέσωμεν εἰς τὴν πλάνην τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ οἱ ὁρισμοὶ ἠμποροῦν νὰ γίνουν ὄργανα ἐρεύνης καὶ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ μήπως σπαταλήσωμεν τὸν καιρόν, ὅπως συνήθως συμβαίνει, διὰ τὰ εὐτελῆ καὶ μηδαμινά. Ὑπάρχουν πολλὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα δύναταί τις νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ σαρ-

καστικῇ ἐννοίᾳ της τὴν διφορουμένην παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν ὁ λόρδος Beaconsfield ἀπηύθυνεν εἰς ἕνα ἀτυχῆ συγγραφέα: «δὲν θὰ χάσω καιρὸν ἀναγινώσκων τὸ βιβλίον σου».

Ὑπάρχουν τῇ ἀληθείᾳ βιβλία καὶ βιβλία. Ὑπάρχουν βιβλία, τὰ ὁποῖα, ὡς ὁ Lamb λέγει, δὲν ἀξίζει οὔτε νὰ λέγωνται βιβλία. Εἶναι ἄξιον ἀπορίας πῶς τόσην ἀθῴαν εὐτυχίαν ἀπορρίπτομεν ἀπερισκέπτως. Μία ἀνατολικὴ ποροιμία λέγει ὅτι τὰς θεομηνίας μὲν δυνάμεθα νὰ διαφεύγωμεν, τὰς συμφορὰς ὅμως, τὰς ὁποίας προκαλοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰς ἀποφεύγωμεν.

Πολλοὶ νομίζω ὅτι ἀποτρέπονται ἀπὸ τῆς ἀναγνώσεως τῶν στρυφνῶν λεγομένων βιβλίων ἐκ φόβου μήπως δὲν τὰ ἐννοήσουν, ἀλλά, ἐὰν μόνον ἤθελον προσπαθήσει κατὰ δύναμιν νὰ τὰ κατανοήσουν, ὀλίγοι θὰ ἐδικαιοῦντο τότε νὰ παραπονοῦνται γιὰ τὴν στενοκεφαλιάν των.

Εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἐν τούτοις τὸ σπουδαιότερον εἶναι νὰ ἐκλέγῃ κανεὶς θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ ἐνδιαφέρεται. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι πρὸ ἐτῶν συνεβουλεύθην τὸν Δάρβιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκλογὴν κλάδου τινὸς πρὸς μελέτην. Μὲ ἠρώτησε τί μοῦ ἐκίνει περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ μοῦ ἐσύστησε νὰ ἐκλέξω τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον περισσότερον μὲ εἵλκυεν. Αὐτὸ τῇ ἀληθείᾳ ἐφαρμόζεται γενικῶς εἰς ὅλα μας τὰ βιωτικὰ ἔργα.

Κάποτε κοντεύω νὰ πιστεύσω ὅτι οἱ μεγάλοι ἀναγνῶσται τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς δὲν θὰ εἶναι οἱ δικηγόροι καὶ οἱ ἰατροί μας οὔτε οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ἐργοστασιάρχαι, ἀλλ' οἱ ἐργάται καὶ οἱ χειρώνακτες. Αὐτὸ δὲν σᾶς φαίνεται φυσικόν; Οἱ μὲν πρῶτοι ἐργάζονται κυρίως διανοητικῶς· ὅταν τὸ ἔργον τῆς ἡμέρας περατωθῇ, ὁ ἐγκέφαλός των εἶναι συχνάκις κουρασμένος καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ὡρῶν τῆς ἀναπαύσεώς των πρέπει νὰ ἀφιεροῦται εἰς ἐξοχικὸν περίπατον καὶ σωματικὴν ἄσκησιν. Ὁ ἐργάτης καὶ ὁ χειρῶναξ ἐξ ἐναντίας ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐργάζονται πολλάκις ὀλίγας μόνον ὥρας, ἀπολαμβάνουν καὶ κατὰ τὰς ὥρας αὐτὰς τῆς ἐργασίας των ἀρκετὴν σωματικὴν ἄσκησιν, ὥστε νὰ δύνανται νὰ διαθέτουν ὅλας τῆς ἀνέσεώς των τὰς ὥρας εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν μελέτην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἕως τώρα δὲν ἔγινε τίποτε ἄξιον λόγου ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν καὶ οἱ λόγοι εἶναι γνωστοί. Τώρα ὅμως καὶ ἐξαίρετα ἐκπαιδεύονται εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα καὶ εὐχερέστερον προμηθεύονται τὰ βιβλία.

Ὁ Ράσκιν παρετήρησεν ὅτι δὲν ἐκπλήττεται δι' ὅσα οἱ ἄνθρωποι ὑποφέρουν, ἀλλὰ δι' ὅσα χάνουν. Ὑποφέρομεν πολλὰ ἀναμφιβόλως ὡς ἐκ τῶν σφαλμάτων τῶν ἄλλων, ἀλλὰ χάνομεν περισσότερα διὰ τὴν ἰδικήν μας ἄγνοιαν.

«Ἐὰν,» λέγει ὁ Σὶρ Τζὼν Ἔρσχελ, «ἐπρόκειτο νὰ ζητήσω μίαν κλίσιν, ἡ ὁποία νὰ διατηρῆται σταθερὰ εἰς κάθε μεταβολὴν

τῶν περιστάσεων καὶ νὰ μοῦ εἶναι πηγὴ εὐτυχίας καὶ φαιδρότητος καθ' ὅλην μου τὴν ζωὴν καὶ ἀσπὶς κατὰ τῶν δεινῶν τοῦ βίου, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἔβαινον τὰ πράγματα ἀντίξοα καὶ ὁ κόσμος μοῦ ἐσκυθρώπαζε, θὰ ἠὐχόμην ἡ κλίσις αὕτη νὰ ἦτο ἡ τῆς ἀναγνώσεως. Ὁμιλῶ βεβαίως περὶ ταύτης ὡς περὶ κοσμικοῦ πλεονεκτήματος, οὐδαμῶς δὲ ὡς ἀντικαθιστώσης ἢ ἐξουθενούσης τὴν ὑψηλοτέραν ἀποστολὴν καὶ τὴν ἀσφαλεστέραν καὶ ἰσχυροτέραν πανοπλίαν τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν, ὡς περὶ κλίσεως δηλαδὴ ἢ μέσου ἡδονικῆς ἀπολαύσεως. Ἔμπνευσον εἰς τινα τὸν ἔρωτα τούτων τῆς ἀναγνώσεως καὶ δὸς εἰς αὐτὸν τὰ μέσα τῆς ἱκανοποιήσεώς του καὶ δὲν θὰ ἀποτύχῃς εἰς τὸ νὰ καταστήσῃς αὐτὸν εὐτυχῆ, ἐκτὸς ἐὰν θέτῃς εἰς χεῖράς του βιβλία τῆς φαυλοτάτης ἐκλογῆς.

Τὸ νὰ ἔχῃ κανεὶς μίαν βιβλιοθήκην εἶναι κάτι ὅλως διάφορον ἀπὸ τὸ νὰ κάμνῃ καλὴν αὐτῆς χρῆσιν. Ἐξεπλάγην πολλάκις πόσον ὀλίγην προσοχὴν ἐφιστοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ὅσα ἀναγινώσκουν. Τὰ βιβλία, ὡς γνωστόν, εἶναι ἄπειρα τὸν ἀριθμόν, ἐνῷ αἱ ὧραι τῆς ἀναγνώσεως εἶναι δυστυχῶς ἐλάχισται. Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ διαβάζουν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχε. Συνήθως λαμβάνουν ὁποιονδήποτε βιβλίον ἤθελον τυχαίως ἴδει εἰς ἕν φιλικὸν σπίτι. Ἀγοράζουν εἰς σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς οἱονδήποτε μυθιστόρημα, ἐὰν ἁπλῶς ἔχῃ κανένα ἑλκυστικὸν τίτλον· μάλιστα εἰς μερικὰς περιστάσεις καὶ αὐτὸ τὸ δέσιμον τοῦ βιβλίου ἐπηρεάζει τὴν ἐκλογήν. Ἡ δὲ ἐκλογὴ ἀναμφιβόλως πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ εὐχερής. Ἐπεθύμησα πολλάκις νὰ συνίστα τις κατάλογον ἑκατὸν καλῶν βιβλίων. Ἐὰν εἴχομεν τοιούτους καταλόγους κατεστρωμένους ὑπὸ καλῶν ὁδηγῶν, θὰ ὠφελούμεθα πολὺ ἐξ αὐτῶν. Ἤκουσα κάποτε νὰ λέγουν ὅτι ὁ καθεὶς χρεωστεῖ νὰ ἐκλέγῃ διὰ τὸν ἑαυτόν του ὅσα πρέπει νὰ διαβάζῃ· ἀλλ' αὐτὸ μοῦ ἐνθυμίζει τὴν συμβουλήν: νὰ μὴ ἐμβῇ κανεὶς μέσα εἰς τὸ νερὸ πρὸ τοῦ μάθῃ νὰ κολυμβᾷ.

Ἐπειδὴ ἔλειπον τοιοῦτοι κατάλογοι, συνέλεξα τὰ βιβλία τὰ σιχνότερον τυχόντα τῆς ἐγκρίσεως ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἀναγνώσεως, καὶ ἑτοίμησα νὰ συμπεριλάβω καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα, καίτοι σπανιώτερον ἐμνημονεύθησαν ὑπὸ ἄλλων, τὰ εὐνοῶ ὅμως ἰδιαιτέρως. Πᾶς ὁ παρατηρῶν τὸν κατάλογον θὰ ἐπιθυμήσῃ νὰ προτείνῃ ἄλλα βιβλία, καθὼς θὰ ἔπραττον καὶ ἐγώ, ἀλλὰ τότε ὁ ἀριθμὸς θὰ ὑπερέβαινε τὰ σημειωθέντα ὅρια.

Ἀπέφυγα διὰ προδήλους λόγους ν' ἀναφέρω ἔργα ζώντων συγγραφέων, μολονότι ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν ἠσθάνθην τὰς λεπτοτέρας ἀπολαύσεις, καὶ παρέλειψα τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα, ἐκτὸς μιᾶς ἢ δύο ἐξαιρέσεων, διότι τὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα προαγόμενα πάντοτε ἀλλάζουν.

Συναισθάνομαι ὅτι τὸ ἐγχείρημα εἶναι τολμηρὸν καὶ ἐνῷ ἀπεκδέχομαι τὴν κριτικὴν ζητῶ συγχρόνως ἐπιείκειαν· τῷ ὄντι δὲ εἷς τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους ἐπιδιώκω, εἶναι νὰ ὑποκινήσω ἄλλους μᾶλλον ἐμοῦ εἰδήμονας νὰ μᾶς παραχωρήσουν τὸ πλεονέκτημα τῆς γνώμης των.

Εἰς κάθε παρομοίαν ἐκλογὴν φρονῶ ὅτι μεγάλη σπουδαιότης πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ κοινὸν κριτήριον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν καὶ ὁ νόμος τῆς ἐπιβιώσεως ὑφίστανται ὁμοίως διὰ τὰ βιβλία καθὼς καὶ διὰ τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτά. Ὡς ὁ Ἀλόνζος ὁ ἐξ Ἀραγῶνος εἶπεν «Ὁ χρόνος εἰς τέσσαρα πράγματα κυρίως καλοσυσταίνεται, εἰς παλαιὰ ξύλα διὰ καύσιμον, παλαιὸν κρασὶ διὰ πιοτό, ἀρχαίους φίλους διὰ νὰ ἐμπιστεύεσαι καὶ ἀρχαῖα βιβλία διὰ νὰ διαβάζῃς». Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παραδεκτὸν δίχως μερικὰς τροποποιήσεις. Τὰ νεώτερα ἱστορικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ συγγράμματα περιέχουν καὶ πρέπει νὰ περιέχουν τὰς ἀκριβεσιέρας πληροφορίας καὶ τὰ ἀξιοπιστότερα πορίσματα. Προσέτι δέ, ἐνῷ τὰ βιβλία ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἄλλων ἐποχῶν ἐνέχουν πολλὰ τὰ ἐνδιαφέροντα ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς ἀποστάσεώς των, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅμως ὅτι οἱ πολλοὶ αἰσθάνονται μεγαλειτέραν ἀγάπην καὶ οἰκειότητα πρὸς τὰ βιβλία τοῦ αἰῶνός μας καὶ τῶν συγχρόνων συγγραφέων.

Καὶ ὅμως τὰ ἀρχαιότερα βιβλία τοῦ κόσμου εἶναι ἄξια λόγου καὶ ἐνδιαφέροντος ὡς ἐξ αὐτῆς των ἀκριβῶς τῆς ἀρχαιότητος· καὶ τῷ ὄντι τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ ἔτερψαν τὰς ὥρας τῆς σχολῆς μυριάδων ἀνθρώπων εἰς ἀπομακρυσμένας ἐποχὰς καὶ μακρυνὰς χώρας, εἶναι ἀξιανάγνωστα διὰ τὸν ἁπλοῦν αὐτὸν λόγον, καὶ ἂν ἀκόμη φαίνωνται εἰς ἡμᾶς ὡς ἀνάξια τῆς ἧς χαίρουσι φήμης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τοὺς πολλοὺς τὰ βιβλία αὐτὰ μόνον ἐν μεταφράσει εἶναι προσιτά· ἀλλὰ καὶ αἱ μεταφράσεις, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἀδικήσουν πάντοτε σχεδὸν τὸ πρωτότυπον, ἠμπορεῖ πολλάκις νὰ εἶναι ἀξιόλογοι καθ' ἑαυτάς. Αὐτὴ ἡ Ἁγία Γραφή, ἡ ὁποία πρέπει νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ καταλόγῳ, πρόκειται κάλλιστον τούτου παράδειγμα.

Ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν μὴ Χριστιανῶν ἠθικολόγων δέον νὰ τεθῶσι τὸ ***Ἐγχειρίδιον*** τοῦ Ἐπικτήτου καὶ αἱ ***Σκέψεις*** τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ***(τῶν εἰς ἑαυτόν)*** καὶ τὰ δύο ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα βιβλία τῆς καθόλου φιλολογίας καὶ τὰ ὁποῖα ἀμφότερα ἔχουν ἐπιπλέον ἐπιτυχῶς μεταφρασθῆ. Τὰ ***Ἀνάλεκτα τοῦ Κουμφουκίου*** νομίζω ὅτι θὰ φανοῦν ὡς ὀχληρὸν ἀνάγνωσμα εἰς πλείστους ἀναγνώστας· ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς πολυπληθεστέρας τῶν ἀνθρώπων φυλῆς, εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδιαζόντως ἐνδιαφέρουσα. Τὰ ***Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους*** ἴσως φαί-

νονται εἰς τινας ὡς μειονέκτημα διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς ὅτι ἔχουν τόσον βαθέως ἐπιδράσει εἰς τὰς περὶ ἠθικῆς ἰδέας μας.

Τὰ συγγράμματα τῶν Ἀποστολικῶν πατέρων συνεχωνεύθησαν εἰς ἕνα τόμον ὑπὸ τοῦ Wake. Εἶναι εἷς μικρὸς τόμος καί, καίτοι—πρέπει νὰ ὁμολογήσω ταπεινῶς—ἐδίστασα ἀρκετὰ νὰ τὸν καταλέξω εἰς τὸν κατάλογόν μου, μολονοτοῦτο εἶναι ἴσως περίεργος ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέσεως, τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσει εἰς τὰς συγγραφὰς αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας περιέλαβον μόνον τὰς Ὁμολογίας τοῦ ἅγ. Αὐγουστίνου, τὰς ὁποίας ὁ Dr. Pusey ἐξέλεξεν ὡς τὸ πρῶτον ἔργον εἰς τὴν σύστασιν τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Πατέρων καὶ αἴτινες, ὡς παρατηρεῖ, «μετεφράσθησαν ἐπανειλημμένως εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας καὶ πάντοτε ἠγαπήθησαν», μολονότι ὁ Λούθηρος ἐφρόνει ὅτι ὁ ἅγ. Αὐγουστῖνος «τίποτε δὲν ἔγραψε σκόπιμον περὶ πίστεως». Ἀλλ' ὁ Λούθηρος δὲν ὑπῆρξε θαυμαστὴς τῶν Πατέρων. «Ὁ Ἅγ. Ἱερώνυμος», λέγει, «γράφει οἴμοι! πολὺ ψυχρά». Ὁ Χρυσόστομος «ἐκτρέπεται ἀπὸ τὰ κυριώτερα σημεῖα». «Ὁ Ἅγ. Ἱερώνυμος εἶναι πολὺ πτωχὸς» καὶ τῷ ὄντι, λέγει, «ὅσον περισσότερον ἀναγινώσκω τοὺς Πατέρας, τόσον περισσοτέραν ἐνόχλησιν αἰσθάνομαι». Ἐνῷ ὁ Ρενὰν εἰς τὴν πλήρη ἐνδιαφέροντος αὐτοβιογραφίαν του παραβάλλει τὴν Θεολογίαν πρὸς Καθεδρικὸν ναὸν Γοτθικοῦ ῥυθμοῦ: «Elle a la grandeur la vides immenses et le peu de solidité!».

Μεταξὺ τῶν ἄλλων θρησκευτικῶν βιβλίων τὰ μᾶλλον συνιστώμενα εἶναι ἡ ***Μίμησις τοῦ Χριστοῦ τοῦ*** Thomas à Kempis, ***αἱ Σκέψεις τοῦ Πασκάλ***, ***ἡ Θεολογικοπολιτικὴ Πραγματεία τοῦ Σπινόζα***, ἡ ***Ἀναλογία τῆς θρησκείας τοῦ*** Butler, τὸ ***Ὅσιος ζῆν καὶ θρήσκειν*** τοῦ Ἱερεμίου Τάϋλωρ, ἡ ***Πρόοδος τοῦ Χριστιανοῦ Ἀποδημητοῦ*** τοῦ Βουνυανοῦ καὶ τέλος τὸ ὡραῖον ἔργον τοῦ Κέπλε, τὸ ***Χριστιανικὸν Ἔτος***.

Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων ἵστανται ἐπὶ κεφαλῆς ἄλλης τάξεως συγγραφέων. Τὰ ***Πολιτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους*** καὶ οἱ ***Διάλογοι τοῦ Πλάτωνος***, ἰδίως δὲ ὁ ***Φαίδων***, ἡ ***Ἀπολογία*** καὶ ἡ ***Πολιτεία***, θ' ἀναγινώσκωνται βεβαίως ὑπὸ πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἐπιθυμοῦσι νὰ γνωρίζωσί τι περὶ τῆς ***Ἱστορίας τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως***, μολονότι εἶμαι ὀλίγον αἱρετικός, ὥστε ν' ἀμφιβάλλω ἂν ὁ τελευταῖος διάλογος ἀξίζει τὴν λεπτὴν καὶ ἐνδελεχῆ μελέτην, ἧτις ἀφιερώνεται εἰς αὐτόν.

Ἐπειδὴ ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πατήρ, ἂν ὄχι ὁ δημιουργός, τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἐπηκολούθησε φυσικώτατα καὶ σχεδὸν ἀναποδράστως αἱ ἀρχαί του νὰ ἀποτελέσουν μέρος ἀνατόσπαστον τοῦ διανοητικοῦ μας εἶναι, οὕτως ὥστε νὰ φαίνωνται σήμερον ὡς αὐταπόδεικτοι, ἐνῷ αἱ πρακτικαί του παρατηρήσεις, καίτοι λίαν ἀξιοσημείωτοι—ὡς ὅταν ἐπὶ παραδείγματι

λέγῃ ὅτι αἱ μέλισσαι εἰς μίαν ὁδοιπορίαν περιορίζονται εἰς ἓν μόνον εἶδος ἀνθέων—ἀντικατεστάθησαν ὑπ' ἄλλων διεξαχθεισῶν ὑπὸ εὐνοϊκωτέρας συνθήκας. Δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα ἀγνώμονες πρὸς τὸν μέγαν διδάσκαλον, διότι τὰ μαθήματά του μᾶς ἐδίδαξαν πῶς νὰ προχωρῶμεν.

Ὁ Πλάτων ἓξ ἄλλου, τὸ λέγω μὲ πολὺ μάλιστα σέβας, μοῦ φαίνεται ὅτι παίζει ἐνίοτε μὲ τὰς λέξεις. Τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι βάσιμα, πολὺ φιλοσοφικὰ καὶ συχνάκις πολὺ εὐγενῆ, ἀλλὰ ὄχι πάντοτε καὶ ἀποτελεσματικά· μὲ ὀλίγον διάφορον λεκτικὸν θὰ ἐσήμαινον ἴσως ὅλως τὸ ἀντίθετον. Ἐὰν ἡ μέθοδός του ἀπεδείχθη ὀλιγώτερον καρποφόρος, ἐὰν εἰς τὴν μεταφυσικὴν πολὺ ὀλίγην πρόοδον ἐκάμαμεν, αὐτὸ τοῦτο ἀποδεικνύει τοὺς ***Διαλόγους τοῦ Σωκράτους*** τόσον διδακτικούς, ὁποῖοι ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς· ἐνῷ τὰ προβλήματα, περὶ ὧν πραγματεύονται, θὰ ἐγείρουν πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ καθὼς τὸ γαλήνιον καὶ ὑψηλὸν πνεῦμα, ὑφ' οὗ διαπνέονται, θὰ μᾶς ἐπιβάλλουν πάντοτε τὸν θαυμασμόν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ***Ἀπολογίαν*** ἰδίως καὶ τὸν ***Φαίδωνα***, εἶναι ἀδύνατον, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν εἴπῃ τις, νὰ ἔχῃ ὁμιλήσει δι' αὐτὰς μὲ ὑπερβάλλουσαν εὐγνωμοσύνην.

Πρέπει ν' ἀναφέρω ἐπίσης τὸν ***Περὶ στεφάνου*** λόγον τοῦ ***Δημοσθένους***, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ***Λόρδος Βρούχαμ*** εἶπεν ὅτι εἶναι ὁ ἄριστος λόγος τοῦ μεγίστου τῶν ῥητόρων, τὸν ***Λουκρήτιον***, τοὺς ***Παραλλήλους Βίους*** τοῦ Πλουτάρχου, τὸν ***Ὁράτιον*** καὶ τοῦ Κικέρωνος τοὐλάχιστον τοὺς ***Περὶ Καθηκόντων***, ***Περὶ Φιλίας*** καὶ ***Περὶ Γήρατος*** λόγους.

Τὰ μεγάλα ἐπικὰ ποιήματα ἐν γένει ἀπετέλεσαν ἕνα τῶν δημοτικωτέρων κλάδων τῆς φιλολογίας. Πόσον ὅμως ὀλίγοι σχετικῶς διαβάζουν τὸν ***Ὅμηρον*** ἢ τὸν ***Βιργίλιον*** μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σχολείου ἀποφοίτησιν!

Τὸ Nibelungenlied (Ὁ ***Δακτύλιος τῶν Νιβελοῦγκεν***), τὸ μέγα Ἀγγλοσαξωνικὸν ἔπος, ἴσως παραμελεῖται ὑπὲρ τὸ δέον ἕνεκα τοῦ στρυφνοῦ χαρακτῆρός του. Ἡ ***Βρογχίλδη*** καὶ ἡ ***Κριμχίλδη*** δὲν εἶναι τέλειαι, ἀλλὰ σπανιώτατα ἀπαντῶμεν τοιαύτας ζωηρὰς γυναῖκας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἢ Ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν. Οὔτε πρέπει νὰ παραλείψω τὸν ***Θάνατον τοῦ Ἀρθούρου*** τοῦ Σὲρ Τ. Μάλορυ, μολονότι τοῦτο πράττω ὁμολογουμένως ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰς κρίσεις ἄλλων.

Μεταξὺ τῶν τραγικῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος περιλαμβάνω τὸν Αἰσχύλον, ἂν ὄχι δὲ ὅλα του τὰ ἔργα, πάντως ὅμως τὸν ***Προμηθέα*** του, τὸ ὕψιστον ἴσως ποίημα τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας, καὶ τὴν ***Τριλογίαν*** του (τὴν ***Ὀρέστειαν***) (Ὁ κ. Συμόνδος εἰς τὸ ἔργον του «Οἱ Ἕλληνες Ποιηταὶ» ὁμιλεῖ «περὶ τῆς ἀπαραμίλλου μεγαλοπρεπείας» τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ὁ Μᾶρκος Πάττισον τὸν ἐθεώρησεν ὡς «τὸ ὕψιστον ἔργον τῆς δημιουργικῆς μεγαλοφυΐας ἐν

ὅλῃ τῇ σειρᾷ τῆς φιλολογίας) ἢ ὡς ὁ Σὲρ Γρὰντ Δοῦφος συνιστᾷ τοὺς *Πέρσας*, τὸν *Οἰδίποδα Τύραννον* τοῦ Σοφοκλέους, τὴν *Μήδειαν* τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους τοὺς *Ἱππεῖς* καὶ τὰς *Νεφέλας*. Δυστυχῶς ὅμως, ὡς ὁ Schlegel λέγει, πιθανὸν καὶ ὁ μέγιστος τῶν ἀρχαιομαθῶν δὲν ἐννοεῖ τὸ ἥμισυ τῶν σκωμμάτων του. Νομίζω δ' ὅτι ἐν γένει οἱ περισσότεροι τῶν νεωτέρων ἀναγνωστῶν προτιμοῦν τοὺς νεωτέρους ποιητάς μας.

Ὀφείλω ὅμως ν' ἀναφέρω καί τινα ἐκ τῆς Ποιήσεως τῶν Ἀνατολικῶν Ἐθνῶν, ὡς τεμάχια τῆς *Μαχαβαράτας* καὶ τῆς *Ῥαμαγιάνας* (ἀμφότερα ἐκτενῆ πιθανῶς διὰ νὰ τὰ διεξέλθῃ κανείς, ἀλλ' ὁ Talloys Whecler ἔδωκε λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἐπιτομὴν τούτων εἰς τοὺς δύο πρώτους τόμους τοῦ ἔργου του *Ἱστορία τῶν Ἰνδιῶν*)· τὸν Schah-nameh τοῦ μεγάλου Πέρσου ποιητοῦ Φερδουσῆ, τὴν Sacuntala τοῦ Kalidasa καὶ τὸν Sheking, τὴν κλασσικὴν ταύτην συλλογὴν ἀρχαίων Σινικῶν ᾠδῶν. Πολλοί, τὸ ἠξεύρω καλῶς, θὰ σκεφθοῦν ὅτι ἔπρεπε νὰ περιλάβω καὶ τὸν *Ὀμὰρ-Καϋάμ*.

Εἰς τὴν Ἱστορίαν ἀρχίζομεν νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι αἱ περιπέτειαι τῶν ἡγεμόνων καὶ αἱ χρονολογίαι τῶν μαχῶν καὶ τῶν πολέμων εἶναι ὀλιγώτερον σπουδαῖαι ἢ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἡ πρόοδος τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν νόμων, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ Ἱστορία σήμερον ἑλκύει περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον ἢ ἄλλοτε. Θὰ ἀναφέρω ἐν τούτοις, καὶ τοῦτο μᾶλλον ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς ἢ ἱστορικῆς ἀπόψεως, μόνον τὸν *Ἡρόδοτον*, τὸν *Ξενοφῶντα* (τὴν *Κύρου Ἀνάβασιν*), τὸν *Θουκυδίδην* καὶ τὸν *Τάκιτον* (τὴν *Γερμανίαν*)· καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν τὴν *Παρακμὴν* καὶ *Πτῶσιν* (τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους) τοῦ Γίββωνος (« τὴν μεγαλοπρεπῆ ταύτην γέφυραν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νέον κόσμον», τὴν *Ἱστορίαν τῆς Ἀγγλίας* τοῦ Hume, τὴν *Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν* τοῦ Κάρλαϋλ, τὴν *Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος* τοῦ Γρότ τε καὶ τὴν *Σύντομον Ἱστορίαν τοῦ Ἀγγλικοῦ Λαοῦ* τοῦ Γρήν.

Ἡ Ἐπιστήμη τόσον ταχέως προάγεται, ὥστε, καίτοι διὰ πολλοὺς μελετητὰς εἶναι τὸ ἐπωφελέστερον καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέρον θέμα, νὰ μὴ δύναμαι ἐν τούτοις νὰ ἐπαναπαυθῶ ἐπὶ τῆς ὁμοφωνίας τῶν πολλῶν, ἣν μᾶλλον ἢ τὴν ἐμὴν γνώμην ἔλαβον ὡς βάσιν τοῦ καταλόγου μου. Θὰ ἀναφέρω διὰ τοῦτο μόνον τὸ *Νέον Ὄργανον* (Novum Organum) τοῦ Βάκωνος, τὴν *Λογικὴν τοῦ Μὶλλ* καὶ τὴν *Παραγωγὴν τῶν Εἰδῶν τοῦ Δάρβιν*· εἰς τὴν *Πολιτικὴν Οἰκονομικὴν* τοῦ Μὶλλ καὶ ἀποσπάσματα τοῦ *Πλούτου τῶν Ἐθνῶν (Πλουτολογίας)* τοῦ Σμίθ, διότι οἱ μὴ σκοπεύοντες νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας δὲν θὰ ἀνεγίνωσκον ποτὲ τὸ ὅλον.

Μεταξὺ βιβλίων ταξειδίων καὶ περιηγήσεων τὰ σχνότερον

προτεινόμενα εἶναι τὰ *Ταξείδια τοῦ Κούκ*, αἱ *Περιηγήσεις τοῦ Οὐμβόλδου* καὶ τὸ *Ἡμερολόγιον τοῦ Φυσιοδίφου* τοῦ Δάρβιν· θὰ ἤθελα ἐγὼ νὰ προσθέσω εὐχαρίστως καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα.

Ὁ κ. Μπράϋτ ὄχι πρὸ πολλοῦ καιροῦ ἰδιαιτέρως ἐσύστησε τοὺς ὀλιγώτερον γνωστοὺς Ἀμερικανοὺς ποιητάς, ἀλλὰ πιθανὸν νὰ ὑπέθεσεν ὅτι ἕκαστος θὰ ἔχῃ ἤδη ἀναγνώσει τὸν Σαίξπηρ, τὸν Μίλτωνα (*Ἀπολεσθεὶς Παράδεισος, Λυκίδας, Κῶμος* καὶ τὰ μικρότερα ποιήματα), τὸν Chaucer, *Δάντε, Σπένσερ, Δράϋδεν, Σκώτ, Οὐορτσβορθ, Πώπ, Βύρωνα* καὶ ἄλλους πρὸ τοῦ νὰ ἐπιχειρήσῃ μᾶλλον ἀμφίβολα ἅλματα.

Μεταξὺ ἄλλων συγγραμμάτων τὰ θερμότερον συνιστώμενα εἶναι ὁ *Τοποτηρητὴς* τοῦ Wakefield, αἱ *Περιηγήσεις* τοῦ Gulliver τοῦ Swijt, *ὁ Ῥοβινσὼν Κροῦσος* τοῦ Δεφόϊ, αἱ *Ἀραβικαὶ Νύκτες (Χίλιαι καὶ Μία Νύκτες)*, ὁ *Δὸν Κιχώτος*, ὁ *Βίος τοῦ* Johnson τοῦ Boswell, ἡ *Φυσικὴ Ἱστορία τῆς Σελβούρνης* τοῦ White, τὰ *Ἀνάλεκτα τοῦ Βοῦρκε*, αἱ *Διατριβαὶ τοῦ Βάκωνος*, τοῦ *Ἄδισσον*, τοῦ Hume, τοῦ Montaigne, τοῦ *Μακώλεϋ* καὶ τοῦ *Ἔμερσον*, τοῦ Κάρλαϋλ τὸ *Παρελθὸν καὶ Παρόν*, τὸ *Βοήθει Σαυτὸν* τοῦ Σμάϊλς καὶ τοῦ Γκαῖτε ὁ *Φάουστ* καὶ ἡ *Αὐτοβιογραφία*.

Οὐδὲ περιπίπτει τις εἰς σφάλμα, ἐὰν συστήσῃ ἐπίσης τὴν *Ἀνθρωπίνην Γνῶσιν* τοῦ Βάρκλεϋ, τὴν *Πραγματείαν ἐπὶ τῆς Μεθόδου* τοῦ Καρτεσίου, τὴν *Μέθοδον τῆς Νοήσεως* τοῦ Locke, τὴν *Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας* τοῦ Lewis, διὰ νὰ περιορισθῶ δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν 100, δὲν δύναμαι νὰ ἀναφέρω μεταξὺ τῶν δραματικῶν εἰμὴ μόνον τὸν *Μολιέρον* καὶ τὸν Sheridan· Ὁ Μακώλεϋ ἐθεώρει τὴν *Ζωὴν τῆς Μαριάννης τοῦ Μαριβὼ* ὡς τὸ κάλλιστον μυθιστόρημα εἰς ὅλας τὰς γλώσσας, ἀλλ' ὁ ἀριθμός μας κοντεύει νὰ συμπληρωθῇ καὶ πρέπει νὰ ἀρκεσθῶ μὲ τὰ Ἀγγλικὰ βιβλία. Θὰ προτείνω διὰ τοῦτο τὸν Θέκκερυ (*Ἔκθεσις τῆς Ματαιότητος* καὶ Pendennis), τὸν Δίκκενς (Pickwick καὶ Davit Copperfield), τὸν Γ. Ἔλλιοτ (Adam Bede), τὸν Kingsley (*Πρὸς Δυσμάς*), τὸν Λύττωνα (*Αἱ Τελευταῖαι Ἡμέραι τῆς Πομπηίας*) καὶ τελευταῖον, ὄχι ὅμως ἔσχατον, τὸν Σκώτ, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα, ἀποτελοῦντα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ὁλόκληρον βιβλιοθήκην, ἂς μοὶ ἐπιτρέψουν οἱ ἀναγνῶσταί μου νὰ τὰ ὑπολογίσω ὡς ἕν.

Εἰς κάθε φίλον τῶν βιβλίων καὶ αὐτὴ ἡ ξηρὰ ἀπαρίθμησις τῶν ὀνομάτων ἀνακαλεῖ πλῆθος ἡδυτάτων ἀναμνήσεων καὶ εὐγνωμόνων ἀναπολήσεων εἰρηνικῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς μετὰ τοὺς μόχθους καὶ τὰς φροντίδας τῆς ἡμέρας. Πόσον εὐγνώμονες χρεωστοῦμεν νὰ εἴμεθα διὰ τὰς ἀνεκτιμήτους αὐτὰς εὐλογίας, διὰ τὸ ἄπειρον αὐτὸ πλῆθος τῶν φίλων, οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν μᾶς στενοχωροῦν, ποτὲ δὲν μᾶς προδίδουν, οὐδὲ μᾶς ἐγκαταλείπουν ποτέ.

Κατάλογος 100 βιβλίων
(Ἔργα ζώντων συγγραφέων παρελείφθησαν)

«Ἡ Ἱερὰ Βίβλος».—Μάρκου Αὐρηλίου «Τῶν εἰς ἑαυτόν». —«Ἐπίκτητος».— Ἀριστοτέλους «Ἠθικά».—«Τὰ Ἀνάλεκτα» τοῦ Κομφουκίου.—Ἁγ. Ἰλαρίωνος «Ὁ Βούδδας καὶ ἡ θρησκεία του».—«Οἱ Ἀποστολικοὶ Πατέρες τοῦ Wake.—«Ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ» Thom à Kempis.—«Ὁμολογίαι τοῦ Ἁγ. Αὐγουστίνου».—Σπινόζα «Πραγματεία Θεολογικο-Πολιτική».—«Σκέψεις» τοῦ Πασκάλ.—«Ἀναλογία τῆς Θρησκείας» τοῦ Butler.—«Ὅσιος ζῆν καὶ ἀποθνήσκειν» τοῦ Τάϋλωρ.—«Ἡ Πρόοδος τοῦ Χριστιανοῦ Ἀποδημητοῦ» τοῦ Βουνυανοῦ.—«Τὸ Χριστιανικὸν Ἔτος» τοῦ Κέπλε.

Πλάτωνος «Διάλογοι», ἰδίως ἡ «Ἀπολογία», ὁ «Κρίτων» καὶ ὁ «Φαίδων». — Ξενοφῶντος «Ἀπομνημονεύματα».— Ἀριστοτέλους «Πολιτικά».—Δημοσθένους «Ὁ περὶ στεφάνου». — Κικέρωνος «Περὶ Καθηκόντων, Φιλίας, Γήρατος».—Πλουτάρχου «Παράλληλοι Βίοι».—Μπάρκλεϋ «Ἡ Ἀνθρωπίνη Γνῶσις.—Καρτεσίου «Discours sur la Méthode».—Λῶκ «Ἡ Μέθοδος τῆς Νοήσεως».

«Ὅμηρος».— «Ἡσίοδος». — «Βιργίλιος».— «Μαχαβαράτα». —«Ραμαγιάνα».—«Ὁ Σαχναμές».—«The Nibelungenlied («Τὸ Ἄσμα τῶν Νιβελούγγων», Γερμανικὸν Ἔπος).—Morte d'Arthur τοῦ Malory.

«The Sheking».—«Sakuntala» τοῦ Kalidasa ἢ «Ὁ Ἀπολεσθεὶς Δακτύλιος».—Αἰσχύλου «Ὁ Προμηθεὺς» καὶ «Ἡ Ὀρέστεια».—Σοφοκλέους «Ὁ Οἰδίπους».—Εὐριπίδου «Ἡ Μήδεια». —Ἀριστοφάνους «Οἱ Ἱππεῖς καὶ αἱ Νεφέλαι».—«Ὁράτιος».

«Διηγήματα τῆς Κανταρβουρίας» τοῦ Chaucer. — «Σαίξπηρ».—Μίλτωνος «Ὁ Ἀπολεσθεὶς Παράδεισος», «Ὁ Λυκίδας», «Ὁ Κῶμος» κλπ.—Δάντε «Divina Commedia» («Ἡ Θεία Κωμῳδία»).—Σπένσερ «Ἡ Νηρηὶς Βασίλισσα».—Δράϋδεν «Ποιήματα».—Σκὼτ «Ποιήματα».—«Οὐόρτσβορθ».—Πὼπ «Πραγματεία περὶ Κριτικῆς», «Πραγματεία περὶ Ἀνθρώπου» καὶ ἡ «Κλοπὴ τοῦ Κλειδιοῦ».—«Burns».—Βύρωνος «Childe Harold».—Γράϋ «Ποιήματα».—Τεννυσῶνος «Εἰδύλλια καὶ μικρότερα ποιήματα».

«Ἡρόδοτος».—Ξενοφῶντος «Κύρου Ἀνάβασις».—Θουκυδίδης».—Τακίτου «Ἡ Γερμανία».—«Λίβιος».—Γίββωνος «Παρακμὴ καὶ Πτῶσις» (τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους).—Hume «Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας».—Γρότε «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος».—Κάρλαϋλ «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις».—Γρὴν «Σύντομος Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας».—Lewes «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας».—«Χίλιαι καὶ μία Νύκτες».—Swift «Περιηγήσεις τοῦ Gulliver».—Defoe Ροβινσὼν Κροῦσος.—Γκόλτσμιθ «Ὁ Ἀντιπρόσωπος τῆς Wakefield». —Θερβάντες «Ὁ Δὸν Κιχώτος».—Boswell «Ὁ Βίος τοῦ Johnson».—«Τὰ Ἅπαντα» τοῦ Μολιέρου,—Σίλλερ «Ὁ Γουλιέλμος Τέλλος».—Sheridan «Ὁ Κριτικός», «Σχολεῖον Σκανδάλου» καὶ οἱ «Ἀντίπαλοι».—Κάρλαϋλ «Παρελθὸν καὶ Παρόν».

Βάκωνος «Νέον Ὄργανον».—Σμὶθ «Πλουτολογία» (Ἓν μέρος).—Μὶλλ «Πολιτικὴ Οἰκονομία».—Κοὺκ «Ταξείδια».—Οὐμβόλδου «Περιηγήσεις».—White «Φυσικὴ Ἱστορία τῆς Σελβούρνης».—Δάρβιν «Ἡ Παραγωγὴ τῶν Εἰδῶν» καὶ τὸ «Ταξεῖδι τοῦ Φυσιοδίφου».—Μὶλλ «Λογική».

Διατριβαί: Βάκωνος, Montaigne, Hume, Μακώλεϋ, Ἄδδισων, Ἔμερσων, Βοῦρκε «Ἐκλεκτὰ Ἔργα», Σμάϊλς «Βοήθει Σαυτόν».

Βολταίρου «Jadig & Ὁ Μικρομέγας».—Γκαῖτε «Φάουστ καὶ Αὐτοβιογραφία».—Θάκκερυ «Ἔκθεσις τῆς Ματαιότητος & Pendeunis».—Δίκκενς «Pickwick & David Copperfield».—Λύττωνος «Αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῆς Πομπηίας.—Γεωργίου Ἔλλιοτ «Ἀδὰμ Βόδε».—Kingsley «Πρὸς Δυσμάς!»—Σκὼτ «Μυθιστορήματα»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V

ΤΑ ΑΓΑΘΑ ΤΗΣ ΦΙΛΙΑΣ

«Οἱ ἀποσύροντες τὴν φιλίαν ἀπὸ τῆς ζωῆς φαίνονται ἀφαιροῦντες τὸν ἥλιον ἀπὸ τοῦ κόσμου· διότι τίποτε καλύτερον, τίποτε τερπνότερον αὐτῆς δὲν ἐκληρονομήσαμεν ἀπὸ τοὺς ἀθανάτους θεούς.»

ΚΙΚΕΡΩΝ

Οἱ περισσότεροι ἐξ ἐκείνων ὅσοι ἔπλεξαν τὸ ἐγκώμιον τῶν βιβλίων ἐσκέφθησαν ὅτι τίποτε δὲν θὰ ἦτο ἐκφραστικώτερον ἀπὸ τὸ παραβάλλειν αὐτὰ πρὸς φίλους.

«Τυγχάνω γὰρ ἐκ παιδός», εἶπεν ὁ Σωκράτης, «ἐπιθυμῶν κτήματός του, ὥσπερ ἄλλος ἄλλου. Ὁ μὲν γάρ τις ἵππους ἐπιθυμεῖ κτᾶσθαι, ὁ δὲ κύνας, ὁ δὲ χρυσίον, ὁ δὲ τιμάς· ἐγὼ δὲ πρὸς μὲν

ταῦτα πράως ἔχω, πρὸς δὲ τὴν τῶν φίλων κτῆσιν πάνυ ἐρωτικῶς». Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ὁρᾶν ἔφη τοὺς πολλοὺς τῶν μὲν ἄλλων κτημάτων καὶ πάνυ πολλῶν αὐτοῖς ὄντων τὸ πλῆθος εἰδότα, τῶν δὲ φίλων ὀλίγων ὄντων οὐ μόνον τὸ πλῆθος ἀγνοοῦντας, ἀλλὰ καὶ τοῖς πυνθανομένοις τοῦτο καταλέγειν ἐγχειρίσαντας, οὓς ἐν τοῖς φίλοις ἔθεσαν, πάλιν τούτους ἀνατίθεσθαι τοσοῦτον αὐτοὺς τῶν φίλων φροντίζειν. Καίτοι πρὸς ποῖον κτῆμα τῶν ἄλλων παραβαλλόμενος φίλος ἀγαθὸς οὐκ ἂν πολλῷ κρείττων φανείη;».

«Ὡς πρὸς τὴν ὄξίαν ἄλλων πραγμάτων», λέγει ὁ Κικέρων, «οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων διαφέρουν, ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν φιλίαν ὅλοι εἶναι σύμφωνοι. Ποία ἀφροσύνη ἠμπορεῖ νὰ εἶναι μεγαλειτέρα ταύτης, ἄνθρωποι κεκτημένοι ἐπίδρασιν μεγάλην δυνάμει τοῦ πλούτου, τῆς ἰσχύος καὶ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν των μέσων νὰ προμηθεύωνται μὲν τὰ διὰ χρημάτων ὠνητὰ — οἷον ἵππους, δούλους, πλούσια ἔπιπλα, πολύτιμα ἀγγεῖα, νὰ μὴ φροντίζουν δὲ νὰ ἀποκτήσουν φίλους, τὴν πολυτιμοτέραν καὶ ὡραιοτέραν τῆς ζωῆς προμήθειαν;». Καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ: «Κάθε ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ εἴπῃ πόσους τράγους ἢ πρόβατα ἔχει, ὄχι ὅμως καὶ πόσους φίλους». Εἰς τὴν ἐκλογὴν ἑνὸς σκύλλου ἢ ἵππου ἐν τούτοις ἐφιστῶμεν τὴν μεγαλυτέραν προσοχήν, ἐρευνῶμεν τὰ τοῦ γένους, τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρός του καὶ ὅμως συχνότατα ἀφίνομεν εἰς τὴν τύχην ζήτημα ἀπείρως σπουδαιότερον, τὴν ἐκλογὴν τῶν φίλων μας, οἱ ὁποῖοι ὀλίγον πολὺ θὰ ἐπιδράσουν ἐφ' ὅλης μας τῆς ζωῆς εἴτε ἐπὶ καλῷ εἴτε ἐπὶ κακῷ.

Εἶναι ἀναμφιβόλως ἀληθές, ὡς ὁ ***Αὐτοκράτωρ τῆς Τραπέζης τοῦ Προγεύματος*** λέγει, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὀχληροὶ ἐκτὸς ὅταν ἔχωμεν τὴν ἀνάγκην των. Καὶ ὁ Σὶρ Θωμᾶς Μπράουν παραδόξως παρατηρεῖ ὅτι «διάνοιαι στεῖραι εἰς τὴν σκέψιν, διάνοιαι, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔμαθαν νὰ μονάζουν ποτέ, γίνονται εἴρκτὴ εἰς ἑαυτάς, ὅταν στεροῦνται συντροφιᾶς· ἐνῷ ἀπεναντίας ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων αἱ σκέψεις τριγυρίζουν διαρκῶς μέσα εἰς τὸν νοῦν των, ἀρέσκονται ἐνίοτε ν' ἀποσύρωνται, ὡς εἰς ἐρημητήριον, εἰς τὴν συντροφίαν, διὰ ν' ἀποχωρισθοῦν πρὸς καιρὸν ἀπὸ τὸ σμῆνος τῶν σκέψεών των». Δὲν ἐννοῶ ἐν τούτοις ποσῶς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἐμερσων ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ἐξευτελίζονται ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίᾳ». Ἄλλοῦ μάλιστα ὁρίζει τὴν ἔκφρασίν του αὐτὴν καὶ λέγει: «Σχεδὸν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐξευτελίζονται ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ». Τὸ κατ' ἐμὲ θὰ διημφισβήτουν τοῦτο λαμβάνων ἰδίως ὑπ' ὄψιν τὰ κατωτέρω· «Κάθε σχέσις, ἐπιλέγει, «πρέπει νὰ συνάπτεται ὑπὸ συνθηκολογίας καὶ τὸ ἔτι χειρότερον αὐτὸ τὸ ἄρωμα τοῦ ἄνθους τῶν ὡραίων χαρακτήρων χάνεται καθόσον πλησιάζουν ὁ εἷς τὸν ἄλλον». Ὁποία ἀλγεινὴ σκέψις! Ἔχει ἀληθῶς οὕτως; Εἶναι ἀναγκαίως τοῦτο ἀληθές; Καὶ ἐὰν ἦτο ποίαν

πραγματικὴν ἀξίαν θὰ εἶχαν τότε οἱ φίλοι; Ἐγὼ φρονῶ ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν φίλων εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίθετος, ὅτι τὸ ἄνθος ὡραίου χαρακτῆρος θὰ διανοιγῇ εὐρύτερον καὶ τὰ χρώματά του θὰ γίνουν ζωηρότερα, ἐὰν οὗτος θερμαίνεται ἀπὸ τὴν θαλπωρὴν καὶ τὸ ἡλιόφως τῆς φιλίας.

Ἐλέχθη ὅτι εἶναι φρόνιμον νὰ φέρεται κανεὶς πρὸς τὸν φίλον του ἐνθυμούμενος ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῇ ποτε ἐχθρὸς καὶ πρὸς τὸν ἐχθρόν του λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι δύναται νὰ γίνῃ φίλος· καὶ ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν φρονῇ τις περὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ γνωμικοῦ, ἐνυπάρχει ἀναμφιβόλως μεγάλη σύνεσις εἰς τὸ δεύτερον. Πολλοὶ ἄνθρωποι φαίνονται μᾶλλον ὅτι προσπαθοῦν καὶ εὐχαριστοῦνται ν' ἀποκτήσουν ἐχθροὺς παρὰ φίλους. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει μετ' ἐπιδοκιμασίας τὴν συμβουλὴν τοῦ Πυθαγόρα «μὴ χειροσφιξίματα μὲ τοὺς πολλούς», ἀλλά, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκλογὴ τῶν φίλων γίνεται μὲ φρόνησιν, ἀληθεύει μᾶλλον τὸ ἑξῆς:

«Κανεὶς καὶ χίλιους φίλους νἄχῃ μήτε τὸν ἕνα δὲν εἶναι γιὰ νὰ παραιτήσῃ· μὰ ὅποιος ἔχει κ' ἕναν ἐχθρὸν πάντα μπροστά του τὸν βλέπει».

Καὶ ἐνῷ δυστυχῶς ὀλίγοι εἶναι οἱ μεγάλοι φίλοι, κανεὶς ἐχθρὸς δὲν εἶναι ἀσήμαντος.

Τίποτε δὲν διακυβεύω, ἐνόσῳ, ἐπαναλαμβάνω, ἡ ὑπ' ἐμοῦ ἐκλογὴ τῶν φίλων γίνεται ἀσφαλής. Ῥίπτεταίτις ὅμως εἰς τὴν ζωὴν μεταξὺ πλήθους ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι, μολονότι δὲν εἶναι φύσει μοχθηροί, μολονότι δὲν ἠμποροῦν κατὰ βούλησιν νὰ μᾶς κάμουν νὰ παραστρατήσωμεν, ἐν τούτοις δὲν τοὺς μέλει διὰ τίποτε· πολὺ ὀλίγον φροντίζουν διὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς ἰδίας των διανοίας καὶ στρέφουν τὴν συνομιλίαν πρὸς θέματα παιδαριώδη ἢ καὶ ἁπλῶς φλυαροῦν· δὲν φαίνονται συναισθανόμενοι ὅτι ἡ συνδιάλεξις ἠμπορεῖ μὲ κάποιαν προσπάθειαν νὰ γίνῃ τερπνὴ καὶ διδακτικὴ χωρὶς καθόλου διὰ τοῦτο νὰ καταντήσῃ καὶ σχολαστικὴ ἢ ἐξ ἄλλου ἀφίνονται νὰ παρασύρωνται εἰς ἕλη βαρβαρώδους σκέψεως καὶ ἐπιβλαβῶν λόγων. Ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι, παρὰ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν κάτι νὰ μάθωμεν· ἀπὸ τοὺς πολλοὺς θὰ ἐδιδασκόμεθα κάτι, ἐὰν ἁπλούστατα ἐλάμβανον τὸν κόπον νὰ μᾶς τὸ εἴπουν. Μάλιστα, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν μᾶς διδάξουν τίποτε, ἠμποροῦν νὰ μᾶς ὑποβοηθοῦν καὶ νὰ μᾶς παρηγοροῦν μὲ νοήμονας ἐρωτήσεις ἢ μὲ τὸ θάλπος τῆς συμπαθείας. Ἀλλ' ἐὰν καὶ τοῦτο δὲν πράττουν, τότε ἀληθῶς ἡ συντροφία των, ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ οὕτως, εἶναι σπατάλη μόνον χρόνου καὶ πρὸς τοὺς τοιούτους δυνάμεθα κάλλιστα νὰ εἴπωμεν· «Προτιμῶ, κύριε, νὰ εἴμεθα μᾶλλον ξένοι ἀναμεταξύ μας».

Τὸ πλεῖστον βεβαίως τῆς εὐδαιμονίας καὶ διαυγείας τοῦ βίου μας ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συνετῆς ἐκλογῆς τῶν φίλων καὶ συντρόφων μας. Κακῶς μὲν ἐκλεγόμενοι θὰ μᾶς παρασύρουν ἀναποφεύ-

κτως, καλῶς δ' ἐκλεγόμενοι θὰ μᾶς ἀνυψώσουν. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἐν τούτοις φαίνονται ἐμπιστευόμενοι ἓν τῷ ζητήματι τούτῳ εἰς τὴν φορὰν τῆς τύχης. Εἶναι καλὸν καὶ δίκαιον τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴμεθα φιλόφρονες καὶ περιποιητικοὶ πρὸς πάντας, μεθ' ὧν ἐρχόμεθα εἰς συνάφειαν. Τὸ ἐκλέγειν ὅμως αὐτοὺς ὡς ἀληθεῖς φίλους εἶναι κἄτι διάφορον. Μερικοὶ φαίνονται ὅτι ἐκλέγουν κάποιον φίλον, διότι ἔτυχε νὰ κατοικῇ πλησίον ἢ διότι μετέρχεται τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα ἢ περιοδεύει ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἁτμαμάξης ἢ δι' ἄλλον τινὰ ἀσήμαντον λόγον. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ μεγαλυτέρα πλάνη. Οὗτοι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πλουτάρχου, εἶναι ἁπλῶς «τὰ εἴδωλα καὶ τὰ προσχήματα τῆς φιλίας».

Τὸ διάκεισθαι φιλικῶς πρὸς πάντας διαφέρει· πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι κανεὶς ἐχθρὸς δὲν εἶναι μικρὸς καὶ ὅσοι ἠγάπησαν ἀληθῶς ἕνα οἱονδήποτε θὰ ἔχουν κάποιαν τρυφερότητα πρὸς ὅλους. Ὑπάρχει τῇ ἀληθείᾳ κἄτι καλὸν εἰς πολλοὺς ἀνθρώπους. «Ἤκουσα πολλά», λέγει ὁ κ. Νάσμιθ ἐν τῇ τερπνῇ αὐτοβιογραφίᾳ του «περὶ τῆς ἀγνωμοσύνης καὶ τῆς φιλαυτίας τῶν ἀνθρώπων. Δυνατὸν νὰ ὀφείλω εἰς τὴν καλήν μου τύχην τὸ ὅτι οὐδέποτε ἔλαβον πεῖραν τῶν σκληρῶν τούτων δοκιμασιῶν». Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ ἡ ἰδική μου πεῖρα. «Οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦν περὶ ἀγενῶν καρδιῶν, αἱ ὁποῖαι τὰς καλὰς πράξεις ἀνταποδίδουν μὲ ψυχρότητα. Οἴμοι! πολλάκις ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν ἀνθρώπων μοῦ ἐπέσπασε τὰ δάκρυα».

Δὲν συμφωνῶ ἑπομένως μὲ τὸν Ἔμερσων λέγοντα: «Περιπατοῦμεν μόνοι ἐν τῷ κόσμῳ. Φίλοι, ὁποίους τοὺς ποθοῦμεν, εἶναι ὄνειρα καὶ μῦθοι. Ἀλλὰ πάντοτε φαιδρύνει τὴν πιστὴν καρδίαν ἡ ὑψηλὴ ἐλπὶς ὅτι ἀλλαχοῦ, εἰς ἄλλας χώρας τῆς παγκοσμίου δυνάμεως εἶναι ψυχαί, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν, ὑποφέρουν καὶ ἐλπίζουν, αἵτινες δύνανται νὰ μᾶς ἀγαπῶσι καὶ τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀγαπῶμεν».

Ἀναμφιβόλως, ὁσονδήποτε καὶ ἂν οἱ καλοὶ φίλοι αὐξάνουν τὴν ἀξίαν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ζωῆς, πρέπει νὰ βασιζώμεθα κυρίως εἰς τοὺς ἑαυτούς μας καὶ ἕκαστος εἶναι βεβαίως ὁ κάλλιστος ἑαυτοῦ φίλος ἢ ὁ χείριστος ἐχθρός.

Λυπηρὰ εἶναι ἡ διαβεβαίωσις τοῦ Βάκωνος ὅτι «μικρὰ μόνον φιλία ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐλαχίστη μεταξὺ ἴσων, ἐνῷ ἔπρεπεν ἀπεναντίας νὰ εἶχεν ἀναπτυχθῇ ἡ τοιαύτη φιλία. Καὶ ὅσον ὑπάρχει, ὑφίσταται μεταξὺ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου, αἱ τύχαι τῶν ὁποίων ἐννοοῦνται ἀμοιβαίως». Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ὁριστικὴ γνώμη του, διότι εἰς ἄλλο μέρος λέγει: «ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ προβῶμεν περαιτέρω καὶ νὰ διαβεβαιώσωμεν ἀληθέστατα ὅτι εἶναι ἀθλία καὶ ἀφόρητος ἐρημία ἡ ἔλλειψις ἀληθῶν φίλων, ἄνευ τῶν ὁποίων ὁ κόσμος εἶναι ἔρημος. Ὄχι μόνον δέ, προσθέτει κατωτέρω, εἰσάγει ἡ φιλία «ἐκ τοῦ χάους

καὶ τοῦ σκότους τῶν σκέψεων φῶς εἰς τὴν ἀντίληψιν», ἀλλὰ καὶ «παράγει εὐδίαν εἰς τὰ αἰσθήματα ἐκ τῆς θυέλλης καὶ τῶν τρικυμιῶν. Ἐν συνδιασκέψει μετὰ φίλου ὁ ἄνθρωπος «ἀνακυκᾷ τὰς σκέψεις του εὐχερέστερον, τὰς διατάσσει μετὰ μεγαλυτέρας τάξεως, βλέπει ποίαν ὄψιν λαμβάνουν ἀποκρυσταλλούμεναι εἰς λέξεις καὶ τέλος γίνεται σοφώτερος ἑαυτοῦ διὰ συνομιλίας μιᾶς ὥρας ἢ διὰ σκέψεως ὁλοκλήρου ἡμέρας» ..... «Ἀλλὰ ὀλίγον ἐννοοῦν οἱ ἄνθρωποι τί εἶναι μοναξία καὶ μέχρι τίνος σημείου ἐπεκτείνεται, διότι ὁ συρφετὸς δὲν εἶναι συντροφία καὶ αἱ μορφαὶ εἶναι ἁπλῆ πινακοθήκη καὶ ἡ ὁμιλία κύμβαλον ἀλαλάζον, ὅταν λείπῃ ἡ ἀγάπη».

Μὲ τὴν τελευταίαν αὐτὴν φράσιν δὲν δύναμαι ποσῶς νὰ συμφωνήσω. Βεβαίως καὶ οἱ ξένοι ἀκόμη ἠμποροῦν κάλλιστα νὰ ἐγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ πολλοὶ θὰ ὁμοφωνήσουν μετὰ τοῦ Dr. Johnson, εἰπόντος ἐν τῇ ἀνακεφαλαιώσει περιγραφῆς μιᾶς τερπνῆς ἑσπέρας — «Κύριε, εἴχαμεν μίαν πολὺ καλὴν συνομιλίαν».

Ὁ Ἐπίκτητος μᾶς δίδει ἐξαίρετον συμβουλὴν ἀποτρέπων ἡμᾶς ἀπὸ συνομιλίας περὶ τῶν συνηθέστατα ἐκλεγομένων θεμάτων: «Περὶ οὐδενὸς τῶν τυχόντων», λέγει, «μὴ περὶ μονομαχιῶν, μὴ περὶ ἱπποδρομιῶν, μὴ περὶ ἀθλητῶν, μὴ περὶ βρωμάτων ἢ ποτῶν, τῶν ἑκασταχοῦ· μάλιστα δὲ μὴ περὶ ἀνθρώπων ψέγων», ἀλλ' ὅταν προσθέτῃ «ἢ ἐπαινῶν», ἡ συμβουλή μοι φαίνεται ἀμφιβόλου ἀξίας. Βεβαίως ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος συνετώτερον νουθετεῖ λέγων: «Ὅταν εὐφραῖναι σεαυτὸν θέλῃς, ἐνθυμοῦ τὰ προτερήματα τῶν συμβιούντων· οἷον, τοῦ μὲν τὸ δραστήριον, τοῦ δὲ τὸ αἰδῆμον, τοῦ δὲ τὸ εὐμετάδοτον, ἄλλου δὲ ἄλλο τι. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εὐφραίνει, ὡς τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀρετῶν, ἐμφαινόμενα τοῖς ἤθεσι τῶν συζώντων, καὶ ἀθρόα ὡς οἷόν τε συμπίπτοντα. Διὸ καὶ πρόχειρα αὐτὰ ἐκτέον». Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως γνωρίζομεν ἁπλῶς τὴν ὄψιν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἀποκαλοῦμεν φίλους μας, ἢ τὸν ἦχον τῆς φωνῆς των, ἀλλὰ τίποτε περὶ τῆς διανοίας ἢ τῆς ψυχῆς των.

Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ φροντίζωμεν τόσον διὰ νὰ διατηρῶμεν τοὺς φίλους, ὅσον φροντίζομεν, διὰ νὰ τοὺς ἀποκτήσωμεν. Ἐὰν ὁ καθεὶς ἐγνώριζε τὸ τί λέγει ὁ εἷς περὶ τοῦ ἄλλου, ὁ Πασκὰλ μᾶς βεβαιοῖ ὅτι «δὲν θὰ ὑπῆρχον οὔτε τέσσαρες φίλοι εἰς τὸν κόσμον». Αὐτὸ νομίζω ὅτι εἶναι πολὺ βαρύ, ἀλλ' ὁπωσδήποτε κοπίαζε νὰ γίνῃς ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσαρας αὐτούς. Καὶ ὅταν ἀποκτήσῃς κανένα φίλον, φύλαττε αὐτόν. «Ἔχεις φίλον», λέγει μία Ἀνατολικὴ παροιμία, «ἐπισκέπτου αὐτὸν συχνά, διότι ἄκανθαι καὶ τρίβολοι φράττουν τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον κανεὶς δὲν πατεῖ». Τὰ αἰσθήματα δὲν πρέπει νὰ εἶναι διαβατικὰ «ὅπως αἱ διὰ μίαν νύκτα στημέναι σκηναί».

Ἡ φιλία κατ' οὐδένα τρόπον δίδει εἰς ἡμᾶς τὸ προνόμιον νὰ γινώμεθα δυσάρεστοι. Μερικοὶ ἄνθρωποι δὲν φαίνονται ὅτι ἐκτιμοῦν τοὺς φίλους των πρὸ τοῦ νὰ τοὺς χάσουν. Ὁ Ἀναξαγόρας ὁρίζει τὸ Μαυσωλεῖον ὡς τὸ ἀπολιθωμένον φάσμα τοῦ πλούτου.

«Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐστάθη ποτὲ παρὰ τὸ χεῖλος τάφου, διὰ ν' ἀναδράμῃ νοερῶς εἰς τὴν φιλίαν, ἡ ὁποία διὰ παντὸς ἔπεσφραγίσθη αἰσθανόμενος πόσον ἀδύναμα εἶναι τώρα ἡ παράφορος ἀγάπη καὶ ἡ δριμυτέρα λύπη, διὰ ν' ἀποδώσουν μιᾶς στιγμῆς εὐχαρίστησιν εἰς τὴν πάλλουσαν πλέον καρδίαν ἢ νὰ ἐξιλεώσουν ἐν ἐλαχίστῳ μέτρῳ τὸ ἀποπτὰν πνεῦμα διὰ τὴν ὥραν τῆς σκαιότητος, οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον θ' ἀποπειραθῇ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ χρέος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μόνον εἰς τὸ χῶμα ἠμπορεῖ πλέον ν' ἀποδοθῇ [1]

Ὁ θάνατος τῇ ἀληθείᾳ δὲν δύναται νὰ ἀποσβέσῃ τὴν φιλίαν. «Οἱ φίλοι, λέγει ὁ Κικέρων, «ἂν καὶ ἀπόντες, εἶναι ἐν τούτοις παρόντες, ἂν καὶ πτωχοί, πλουτοῦν, ἂν καὶ ἀσθενοῦν, ὑγιαίνουν, καί, τὸ δυσχερέστερον νὰ ἐξακριβωθῇ, ἂν καὶ πεθαμμένοι ζοῦν». Αὐτὸ φαίνεται ὡς παραδοξολογία· δὲν ἐνυπάρχει ὅμως μεγάλη ἀλήθεια εἰς τὴν ἐπεξήγησίν του; «Δι' ἐμὲ πράγματι ζῇ ἀκόμη ὁ Σκιπίων καὶ θὰ ζῇ διότι ἀγαπῶ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ ἀξία ἐκείνη δὲν ἠφανίσθη εἰσέτι.... Δύναμαι ἀσφαλέστατα νὰ εἴπω ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα ἡ τύχη καὶ ὁ χρόνος μοὶ ἐδώρησαν, κανὲν δὲν ἠμπορῶ νὰ παραβάλω πρὸς τὴν φιλίαν τοῦ Σκιπίωνος».

Ἐὰν λοιπὸν ἐκλέγωμεν τοὺς φίλους μας δι' ὅ,τι εἶναι καὶ ὄχι δι' ὅ,τι ἔχουν καὶ ἐὰν εἴμεθα ἄξιοι τῆς τόσον μεγάλης αὐτῆς εὐλογίας, τότε θὰ εἶναι πάντοτε μαζί μας ζῶντες εἰς τὴν μνήμην μας καὶ ὅταν εἶναι ἀπόντες καὶ μετὰ θάνατον ἔτι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

Η ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ἑκάστη ἡμέρα εἶναι μία μικρὰ ζωή.

Ὅλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἡ ἀξία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χρόνον. Τί εἶναι οἱ φίλοι, τὰ βιβλία ἢ ἡ ὑγεία, τὰ θέλγητρα τοῦ ταξιδίου ἢ αἱ τέρψεις τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἐὰν δὲν ἔχωμεν καιρὸν διὰ

1) Ῥάσκιν.

τὴν ἀπόλαυσίν των; Ὁ χρόνος ἐλέχθη ὅτι εἶναι χρήματα, καὶ ὅμως εἶναι κάτι περισσότερον — εἶναι ζωή· καὶ ἐν τούτοις πολλοί, ἐνῷ προσκολλῶνται μὲ ἀπελπισίαν εἰς τὴν ζωήν, εἰς οὐδὲν λογίζονται τὴν σπαταλην τοῦ χρόνου.

«Ἐρωτήσατε τοὺς σοφούς«, λέγει ὁ Σίλλερ, «τὰ λεπτά, τὰ ὁποῖα ἀφίνομεν ὀπίσω, ἡ αἰωνιότης αὐτὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ ἀνακαλέσῃ». Καὶ κατὰ τὸν Δάντην «Ὅποιος ἠξεύρει πολλά, αὐτὸν περισσότερον θλίβει ἡ ἀπώλεια τοῦ χρόνου». Οὔτε λέγω πάλιν ὅτι βίος γεμᾶτος πόνους πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἰδεῶδές μας. Μακρὰν τοιαύτη σκέψις! Ὁ χρόνος ὁ δαπανώμενος εἰς ἀθῴας καὶ λογικὰς ἀπολαύσεις, εἰς ὑγιεινοὺς ἀγῶνας, εἰς κοινωνικὰς καὶ οἰκογενειακὰς συναναστροφὰς ἔχει καλῶς καὶ φρονίμως δαπανηθῇ. Αἱ σωματικαὶ ἀσκήσεις ὄχι μόνον διατηροῦν τὸ σῶμα ἐν ὑγείᾳ, ἀλλ' ἐπίσης δίδουν εἰς αὐτὸ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν μυώνων καὶ τῶν διαφόρων μελῶν του τοιαύτην, ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπερβολικά. Πρὸς τούτοις ὑπάρχουν πειρασμοί, τοὺς ὁποίους σύντονος ἄσκησις μόνον μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς ν' ἀποκρούωμεν.

Μόνον οἱ ὀκνηροὶ παραπονοῦνται ὅτι δὲν ἠμποροῦν νὰ εὕρουν καιρὸν διὰ νὰ κάμουν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φαντάζονται ὅτι ἐπιθυμοῦν. Τῇ ἀληθείᾳ οἱ ἄνθρωποι ἠμποροῦν γενικῶς νὰ εὕρουν καιρὸν δι' ὅ,τι ἔχουν ὑπ' ὄψει νὰ ἐκτελέσουν· δὲν εἶναι ὁ χρόνος, ἀλλ' ἡ θέλησις ἡ καθυστεροῦσα· καὶ τὸ πλεονέκτημα τῶν ὡρῶν τῆς ἀνέσεως εἶναι κυρίως ὅτι μᾶς ἐξουσιοδοτοῦν νὰ ἐκλέγωμεν τὸ ἔργον μας, ὄχι δὲ ὅτι μᾶς χαρίζουν τὸ προνόμιον τῆς ἀργίας.

«Ὁ καιρὸς βαδίζει μὲ διαφορετικὰ βήματα μὲ τοὺς διαφόρους ἀνθρώπους. Θὰ σᾶς εἴπω ποῖος πηγαίνει βάδην μὲ τὸν χρόνον, ποῖς τριποδίζει, ποῖος καλπάζει καὶ ποῖος στέκεται μαζί του», λέγει ὁ Σαίξπηρ.

Διότι βεβαίως δὲν εἶναι αἱ ὧραι, αἱ ὁποῖαι ὁρίζουν τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν κάμνομεν χρῆσιν αὐτῶν. «Οἱ κύκλοι ἀρέσουν ὄχι διὰ τὸ μέγεθός των, ἀλλ' ὅταν εἶναι ὀρθῶς χαραγμένοι. Καὶ ἡ ζωὴ εἶναι ἀξία ἐπαίνων, ὅταν διακρίνεται διὰ τὰ ἔργα της καὶ ὄχι ὁπόταν ὑπερέχῃ ὡς πρὸς τὸν χρόνον» κατὰ τὸν Waller.

«Ἡ ὀκνηρία», λέγει ὁ Ἱερεμίας Τάϋλωρ, «εἶναι ἡ μεγίστη ἀσωτεία εἰς τὸν κόσμον· σπαταλᾷ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀνεκτίμητον ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν χρῆσίν του, καὶ ἀμετάκλητον μετὰ τὴν παρέλευσίν του μὴ ἀνακτώμενον μὲ καμμίαν δύναμιν μήτε τῆς φύσεως μήτε τῆς τέχνης».

Ὁ βίος πρέπει νὰ καταμετρῆται κατὰ βάθος παρὰ κατὰ μῆκος, μὲ σκέψεις καὶ μὲ ἔργα παρὰ μὲ τὸν καιρόν. «Μόνον ἀριθμός τις μετρημένος σφυγμῶν μιᾶς πολυποικίλου καὶ ἀρωματισμένης ζωῆς μᾶς ἔχει δοθῇ», λέγει ὁ Pater. «Πῶς δυνάμεθα νὰ διίδωμεν εἰς αὐτοὺς ὅτι δύναται νὰ ὁραθῇ μὲ τὰς λεπτοτάτας αἰσθήσεις

μόνον: Πῶς κατορθώνομεν νὰ διέλθωμεν τάχιστα ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον καὶ νὰ εὑρισκώμεθα πάντοτε εἰς τὸ κέντρον, ὅπου αἱ πλεῖσται τῶν ζωτικῶν δυνάμεων συγκεντροῦνται ἐν τῇ διαυγεστέρᾳ ἐνεργείᾳ των; Τὸ σπινθηροβολεῖν μὲ τὴν σαπφειρίνην αὐτὴν φλόγα, τὸ διατηρεῖν τὴν ἔκστασιν ταύτην εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς ζωῆς. Ἡ ἀποτυχία συνίσταται εἰς τὸ πλάττειν ἕξεις, διότι ἡ ἕξις εἶναι ἐπικοινωνία πρὸς στερεότυπον κόσμον!... ἐνῷ τὸ πᾶν τήκεται ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ὑψηλήν τινα ὁρμὴν ἢ νὰ συνεισφέρωμεν εἰς τὴν καθόλου γνῶσιν, ἥτις φαίνεται πρὸς στιγμὴν ἀπελευθεροῦσα τὸ πνεῦμα καὶ μεταρσιοῦσα αὐτὸ εἰς ὑψηλοὺς ὁρίζοντας.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸν Λόρδον Chesterfield ὡς εἰς ἀσφαλῆ πάντοτε ὁδηγόν, ἀλλὰ βεβαίως ἐνυπάρχει ὀξεῖα σύνεσις εἰς τὴν πρὸς τὸν υἱόν του παραίνεσιν σχετικῶς περὶ χρόνου: «Κάθε στιγμήν, τὴν ὁποίαν χάνεις τώρα, εἶναι χαμένος χαρακτὴρ καὶ χαμένον πλεονέκτημα· καθὼς ἓξ ἄλλου κάθε λεπτόν, τὸ ὁποῖον ἐπωφελῶς διαθέτεις, εἶναι τόσος χρόνος φρονίμως κατατιθέμενος ἐπὶ ὑπερόγκῳ τόκῳ».

Ἐπίσης «Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀσωτεύῃ ἐν ἀπολύτῳ ὀκνηρίᾳ ἓν λεπτὸν τῆς μικρᾶς μερίδος τοῦ χρόνου, ἡ ὁποία ἔλαχεν εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.... Γνώριζε τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρόνου· ἅρπαζε, κράτει καὶ ἀπολάμβανε ἕκαστον αὐτοῦ λεπτόν».

«Ἔχεις ζῆλον· δράξου αὐτῆς ταύτης τῆς στιγμῆς καὶ ἄρχισε νὰ πράττῃς ὅ,τι δύνασαι ἢ νομίζεις ὅτι δύνασαι νὰ πράξῃς»[1].

Μία Τουρκικὴ παροιμία λέγει, ὅτι ὁ Διάβολος πειράζει τὸν ἐργατικὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν Διάβολον τὸν πειράζει ὁ ὀκνηρός. Ἐνθυμοῦμαι», λέγει ὁ Hillard, «κάποιο σατυρικὸν ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Διάβολος παριστάνεται ὡς ἀγρεύων ἀνθρώπους καὶ προσαρμόζων τὸ δέλεαρ εἰς τὴν κλίσιν καὶ τὴν κρᾶσιν τῆς λείας του, ἀλλ' οἱ ὀκνηροὶ ἦσαν τὰ προχειρότερα θύματα, διότι κατέπινον καὶ τὸ γυμνὸν ἀκόμη ἄγκιστρον».

Τῷ ὄντι δὲ ὁ νοῦς τοῦ ὀκνηροῦ κατατρώγει αὐτὸς ἑαυτόν. «Ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καθὼς ἡ μυλόπετρα· ἐὰν χύσῃς σῖτον ὑπ' αὐτήν, στρέφεται καὶ ὀλέθει καὶ μετατρέπει τὸν σῖτον εἰς ἄλευρον· ἐὰν ὅμως δὲν χύσῃς σῖτον, ἐξακολουθεῖ μὲν νὰ στρέφεται, ἀλλὰ κατατρίβει αὐτὴ ἑαυτήν»[2].

Δὲν δολοφονεῖ ἡ ἐργασία, ἀλλ' αἱ μέριμναι καὶ νομίζω ὅτι ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν μᾶς ἐλέχθη τὸ «μὴ μεριμνήσητε περὶ τῆς αὔριον». «Καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει·

1 Φάουστ.
2 Φάουστ.

οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;». Θὰ ἦτο ἀληθῶς πλάνη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ μόρια εἶναι ὀκνηρὰ ἢ ἀσύνετα. Ἀπ' ἐναντίας τὰ φυτὰ εἶναι εἰς ἄκρον φιλόπονα· τὰ κρίνα ἰδίως ἀποθέτουν εἰς τοὺς συνθέτους βολβούς των μέγα μέρος τῆς τροφῆς τοῦ ἔτους, διὰ νὰ ἐπιταχύνουν τὴν αὔξησιν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος. Τί εἶναι ὅμως μέριμνα, αὐτὸ δὲν τὸ ἠξεύρουν.

«Αἱ ὧραι ἔχουν πτερά, πετοῦν πρὸς τὸν Πλάστην τοῦ χρόνου καὶ μεταδίδουν εἰδήσεις περὶ τῆς χρήσεως, τὴν ὁποίαν κάμνομεν αὐτοῦ. Ὅλαι μας αἱ παρακλήσεις ἀδυνατοῦν νὰ πείσουν καὶ μίαν ἐξ αὐτῶν νὰ ἐπιστρέψῃ ἢ νὰ ἐπιβραδύνῃ κἂν τὴν πορείαν του. Ἡ κακὴ χρῆσις ἑκάστης στιγμῆς καταχωρίζεται καθ' ἡμῶν ἐν τῇ οὐρανίῳ βίβλῳ. Βεβαίως, ἐὰν ἐσκεπτόμεθα τοῦτο, ἠθέλομεν ἀποπέμπῃ αὐτὰς μὲ καλυτέρας εἰδήσεις καὶ δὲν θὰ ἠνειχόμεθα νὰ φεύγουν κεναὶ ἢ φορτωμέναι μὲ κινδυνώδεις ἀγγελίας. Πόσον εὐχάριστον εἶναι νὰ διαβιβάζουν ὄχι μόνον τὴν ἀγγελίαν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς καὶ νὰ ἵστανται πρὸ τοῦ Ἀρχαίου τῶν Ἡμερῶν, διὰ νὰ συνηγορήσουν ὑπὲρ ἡμῶν ἐνώπιον τοῦ ἐνδόξου Αὐτοῦ θρόνου». [Μίλτων.]

Συχνάκις λέγεται ὅτι ὁ καιρὸς πετᾷ· ἀλλὰ δὲν πετᾷ ὁ καιρός· ἡμεῖς τὸν καταδαπανῶμεν καὶ χρόνος μάτην δαπανώμενος εἶναι κάτι χειρότερον ἀπὸ παντελῆ ἔλλειψιν χρόνου. «Κατεσπατάλησα τὸν καιρόν μου, καὶ τώρα ὁ χρόνος μὲ κατατρίβει», λέγει ὁ Ριχάρδος Β΄ εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Σαιξπήρου.

«Ὅποιος κάμνει καλὴν ἐκλογὴν τοῦ καιροῦ του», λέγει ὁ Ἱερεμίας Τάϋλωρ, «θὰ κάμνῃ καλὴν ἐκλογὴν ἐπίσης καὶ τῶν φίλων του καὶ τῶν πράξεών του, ἐκ φόβου μήπως οἱ πρῶτοι τὸν ὁδηγήσουν εἰς τὴν ματαιοφροσύνην καὶ τὴν ἀπώλειαν, αὗται δὲ μήπως οὖσαι ἐγκληματικαὶ φθείρουν καὶ αὐτὸν καὶ τὸν καιρόν του καὶ τὸν παραπέμψουν εἰς τὴν αἰώνιον κρίσιν».

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἑβδομήκοντα περίπου ἐτῶν, ἀλλὰ τί μέρος αὐτῆς εἶναι ἀληθινὰ ἰδικόν μας; Πρέπει νὰ ἀφαιρέσωμεν τὸν καιρὸν τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἄσκησιν, διὰ νὰ ἐνδυώμεθα καὶ νὰ ἐκδυώμεθα καὶ τότε θὰ ἴδωμεν τῷ ὄντι πόσον ὀλίγος καιρὸς μένει εἰς τὴν διάθεσίν μας!

«Ἔζησα», λέγει ὁ Lamp, «ὀνομαστικῶς πενῆντα ἔτη, ἀλλ' ἀφαίρεσον ἀπὸ αὐτὰ τὰς ὥρας, τὰς ὁποίας ἔζησα δι' ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ὄχι διὰ τὸν ἑαυτόν μου καὶ θὰ μὲ εὕρῃς ἀκόμη νέον».

Αἱ ὧραι, τὰς ὁποίας ζῶμεν δι' ἄλλους ἐν τούτοις, δὲν εἶναι αἱ ἀφαιρετέαι, ἀλλ' ἐκεῖναι ἰδίως, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑπῆρξαν ὠφέλιμοι οὔτε εἰς τὸν ἑαυτόν μας οὔτε εἰς τοὺς ἄλλους· καὶ αὗται δυστυχῶς εἶναι παρὰ πολλαί.

«Εἶναι ὧραι, αἱ ὁποῖαι λαμβάνονται παρ' ἡμῶν, ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι κλέπτονται ἀφ' ἡμῶν καὶ ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι γλιστροῦν καὶ φεύγουν»—λέγει ὁ Σενέκας. Ἀλλὰ καίτοι τὰς χάνομεν δὲν ἠμποροῦμεν ὅμως ποτὲ νὰ τὰς ἀνακαλέσωμεν. Εἶναι θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ πόσην ἀθῴαν εὐτυχίαν ἀπορρίπτομεν ἀπερισκέπτως. Μία ἀνατολικὴ παροιμία λέγει: «συμφορὰς ποῦ τὰς στέλνει ὁ Οὐρανὸς ἠμποροῦμεν νὰ τὰς ἀποφύγωμεν, μὰ ὄχι καὶ ἐκείνας ποῦ τὰς προκαλοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι».

Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπεσκέφθην ἀρχαῖά τινα χωρία παρὰ τὰς ὄχθας τῶν λιμνῶν τῆς Ἑλβετίας μὲ τὸν διάσημον ἀρχαιολόγον M. Morlot. Ἤκουσα παρ' αὐτοῦ μετ' ἐκπλήξεως ὅτι τὸ ὅλον τῶν ἐτησίων προσόδων του ἀνήρχετο εἰς λίρας 100, μέρος τῶν ὁποίων ἐδαπάνα εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ μικροῦ του μουσείου. Τὸν ἠρώτησα ἂν ἤθελε νὰ δεχθῇ καμμίαν θέσιν ἢ ἀξίωμα καὶ ἐκεῖνος μοῦ ἀπήντησεν ἀποφατικῶς. Τὰς ὥρας τῆς σχολῆς καὶ τὰς εὐκαιρίας του ἐξετίμα ὡς μᾶλλον βαρυτίμους κτήσεις παρὰ τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον καὶ δὲν θὰ ἤθελε νὰ σπαταλήσῃ οὔτε ἐλάχιστον μέρος τοῦ χρόνου του πρὸς ἀπόκτησιν χρημάτων.

Ὁ χρόνος εἶναι ἀληθῶς ἱερὸν δῶρον καὶ κάθε ἡμέρα μία μικρὰ ζωή. Ἀναλογισθῆτε μιὰ φορὰ τὰ πλεονεκτήματα ἡμῶν τῶν ἐν Λονδίνῳ! Ὅλη ἡ φιλολογία τοῦ κόσμου εἶναι προσιτὴ εἰς ἡμᾶς. Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Πινακοθήκην μας ἠμποροῦμεν νὰ ἴδωμεν τὰ ὡραιότερα προϊόντα τῶν προαπελθουσῶν γενεῶν καὶ εἰς τὴν Βασιλικὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὰς ἄλλας στοὰς τὰ ἔργα τῶν μεγίστων ζώντων καλλιτεχνῶν. Ἴσως δὲν εἶναι κανείς, ὁ ὁποῖος νὰ ἠῦρε καιρὸν νὰ ἐξετάσῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. Καὶ ὅμως συλλογίσου ἅπαξ τί περικλείει τὸ Μουσεῖον αὐτὸ ἢ μᾶλλον τί δὲν περικλείει· τὰ τεραστιώτερα τῶν ζώντων καὶ ἐξηφανισμένων ζῴων· τὰ ἐκπληκτικὰ τέρατα τῶν γεωλογικῶν ἐποχῶν· τὰ ὡραιότερα πτηνά, ὄστρακα καὶ ὀρυκτά· πολυτίμους λίθους καὶ τεμάχια ἄλλων κόσμων· τὰς μᾶλλον ἐνδιαφερούσας ἀρχαιότητας· περίεργα καὶ φανταστικὰ ὑποδείγματα ἐξηγοῦντα τὰς διαφόρους φυλὰς τῶν ἀνθρώπων· ἐξαίρετα διαμαντικά, νομίσματα, ὑαλικὰ καὶ διάφορα ἀντικείμενα ἐκ πορσελάνης· τὰ μάρμαρα τοῦ Ἐλγίνου· τὰ λείψανα τοῦ Μαυσωλείου καὶ τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος· ἀρχαῖα μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας· τὰ ἀτελῆ ἐργαλεῖα τῶν προγενεστέρων μας ἐν Ἀγγλίᾳ, τῶν συγχρόνων τοῦ ἱπποποτάμου καὶ τοῦ ῥινόκερω, τοῦ μοσχόβοος καὶ τοῦ μαμόθ· καὶ ὡραῖα δείγματα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς τέχνης.

Τὰ παθήματα ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀναπόφευκτα, ἀλλὰ κανεὶς δὲν δικαιοῦται νὰ εἶναι ῥᾴθυμος. Καὶ ἐν τούτοις μερικοὶ εἶναι νωθροί. Ὁμιλοῦν περὶ καλυτέρου κόσμου ἐν τῷ μέλλοντι, ἐνῷ ὅλη ἡ νωθρότης τοῦ κόσμου εἶναι εἰς αὐτοὺς δομένη. Ὁ Σὶρ Ἀρθοῦρος Χὲλπς κάλλιστα εἶπεν: Ὦ! ἀηδία! φωνάζεις, ἐνῷ δὲν ἠξεύρεις

τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δίδει τὸ ἐρατεινὸν τῆς μορφῆς εἰς τὸ κρίνον, τὸ βαθὺ χρῶμα εἰς τὸ ἴον, τὸ ἄρωμα εἰς τὸ ῥόδον· ἐνῷ τόσον ἀγνοεῖς εἰς τί συνίσταται τὸ δηλητήριον τῆς ἐχίδνης, ὅσῳ σοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ μιμηθῇς τὰ φαιδρὰ κινήματα τῆς περιστερᾶς. Ὦ! νωθρότης! λέγεις, ἐνῷ ἡ γῆ, ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι ἐξ ἴσου μυστήρια εἰς ἐσέ, ἐνῷ, ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἁπλώσῃς τὴν χεῖρα, τίποτε δὲν ἐγγίζεις, τοῦ ὁποίου νὰ ἔχῃς κατανοήσει καταλεπτῶς τὰς ἰδιότητας· καὶ ἐνῷ ἡ Φύσις διαρκῶς σὲ προσκαλεῖ νὰ διαλέγεσαι μαζί της εἰλικρινῶς, νὰ τὴν ἐννοῇς, νὰ τὴν ὑποτάξῃς καὶ νὰ εὐλογηθῇς ὑπ' αὐτῆς. Ὕπαγε, ὦ ἄνθρωπε, μάθε κάτι τι, κάμε κάτι τι, ἐννόησον κάτι τι καὶ νὰ μὴ ἀκούσω ποτὲ πλέον περὶ τῆς νωθρότητός σου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII

ΑΙ ΤΕΡΨΕΙΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΩΝ

«Εἶμαι μέρος ὅλων ὅσα εἶδον».

Μ' ἀρέσει νὰ πιστεύω ὅτι εἰς πολὺ ὀλίγα πράγματα ἡμεῖς οἱ τῆς παρούσης γενεᾶς πλεονεκτοῦμεν τῶν προγόνων μας τόσον, ὅσον ὡς πρὸς τὰς πολλαπλασιασθείσας εὐκολίας τῶν περιηγήσεων. Καὶ ὅμως διστάζω νὰ τὸ εἰπῶ· ὄχι ὅτι τὰ πλεονεκτήματά μας δὲν εἶναι μεγάλα, ἀλλὰ διότι ἔκαμα ἤδη τὴν ἰδίαν παρατήρησιν σχετικῶς πρὸς διαφόρους ἄλλας φάσεις τοῦ βίου.

Ἡ ἀγγλικὴ λέξις «travel» εἶναι πολὺ ἐκφραστική. Εἶναι εἶδος »travail», ὑπερμέτρου δηλαδὴ ἐργασίας· καί, καθὼς ὁ Skeat παρατηρεῖ, ὑπενθυμίζει ἐντόνως τοὺς κόπους τοῦ ταξιδίου εἰς ἀρχαιοτέρας ἐποχάς. Πόσον ἄλλαξαν τώρα τὰ πράγματα!

Λέγεται ἐνίοτε ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ περιοδεύῃ πεζὸς «ὡς ὁ Θαλῆς, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πυθαγόρας»· ἐλέχθη ἐπίσης ὅτι κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν τῶν σιδηροδρόμων οἱ ἄνθρωποι διασχίζουν βιαστικὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ τίποτε δὲν βλέπουν. Πιθανὸν νὰ ἔχῃ οὕτω, ἀλλὰ δι' αὐτὸ δὲν πταίουν οἱ σιδηρόδρομοι. Μᾶς παρέχουν ἀπεναντίας τὸ ἀνεκτίμητον πλεονέκτημα νὰ ἐπισκεπτώμεθα τόσον γρήγορα καὶ μὲ τόσον ὀλίγην κούρασιν χώρας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν πολὺ ὀλίγον προσιταὶ εἰς τοὺς προγόνους μας. Ὁποία

εὐλογία εἶναι ἀληθῶς τὸ ὅτι ὄχι μόνον τὰ νησιά μας, αἱ διαγεκῶσαι ἐξοχαὶ καὶ τὰ πλούσια δάση μας, τὰ εἰρηναῖα ὄρη καὶ οἱ χαρωποί μας ποταμοί, αἱ λίμναι, οἱ ἐρεικῶνες καὶ οἱ λόφοι, τὰ φρούρια καὶ οἱ καθεδρικοὶ ναοὶ καὶ πλεῖστα τοπία ἀπαθανατισθέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πατρίδος μας, καὶ ὄχι μόνον αὐτά, ἀλλὰ καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ θέα τῶν μεσημβρινῶν χωρῶν, αἱ Ἄλπεις—τὸ Παλάτι αὐτὸ τῆς Φύσεως—ἡ γαλανὴ Μεσόγειος καὶ αἱ διάφοροι Εὐρωπαϊκαὶ πόλεις μὲ ὅλας των τὰς ἀναμνήσεις καὶ τοὺς θησαυροὺς φέρονται τώρα εἰς ὀλιγόωρον ἀφ' ἡμῶν ἀπόστασιν.

Τῷ ὄντι κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἔχοντας τὴν εὐκαιρίαν δὲν πρέπει νὰ παραλείπῃ τὰ ταξίδια. Ὁ κόσμος ἀνήκει εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος τὸν ἔχει ἰδεῖ. Ὁ Σενέκας λέγει: «Ἀλλ' ὅποιος θέλει νὰ καταστήσῃ τερπνὰς τὰς περιηγήσεις του πρέπει καὶ ὁ ἴδιος νὰ εἶναι εὐχάριστος εἰς τοὺς ἄλλους».

Συμφώνως μὲ ἓν ἀρχαῖον λόγιον «ὁ σοφὸς περιηγεῖται, ἀλλὰ ὁ ἀνόητος περιπλανᾶται». Ὁ Βάκων μᾶς λέγει ὅτι «τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα πρέπει κανεὶς νὰ ἴδῃ καὶ νὰ παρατηρήσῃ, εἶναι αἱ αὐλαὶ τῶν ἡγεμόνων, ὅταν δέχωνται εἰς ἀκρόασιν πρεσβευτάς· τὰ δικαστήρια, καθ' ὃν χρόνον συνεδριάζουν καὶ ἀκροῶνται δίκας· ἐπίσης τα ἐκκλησιαστικὰ συμβόλαια· οἱ ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια μὲ τὰ σῳζόμενα ἐν αὐτοῖς μνημεῖα· τὰ τείχη καὶ τὰ φρούρια μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων· ὅρμοι καὶ λιμένες, ἀρχαιότητες καὶ ἐρείπια, βιβλιοθῆκαι καὶ κολλέγια, συζητήσεις καὶ διαλέξεις, ὁπόταν γίνωνται τοιαῦται· πλοῖα καὶ ναυτιλία· σπίτια καὶ κῆποι δημαρχικοὶ καὶ τῶν διασκεδάσεων πλησίον μεγαλοπόλεων· ὁπλοστάσια, νεώρια, καταστήματα, δοσοληψίαι, χρηματιστήρια, ἀποθῆκαι· γυμνάσια ἱππασίας, ξιφασκίας, στρατιωτικὰ καὶ τὰ παρόμοια· θέατρα, εἰς τὰ ὁποῖα συχνάζουν οἱ καλύτεροι ἄνθρωποι· θησαυροφυλάκια πολυτίμων λίθων καὶ ἐνδυμάτων· στοαὶ καὶ σπάνια πράγματα καὶ ἐν συνόλῳ εἰπεῖν ὅ,τιδήποτε ὑπάρχει ἄξιον νὰ ἐνθυμῆται κανεὶς εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐπισκέπτεται».

Ἀλλὰ τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χρόνου, τὸν ὁποῖον διαθέτομεν, καὶ τοῦ σκοποῦ, διὰ τὸν ὁποῖον ταξιδεύομεν. Ἐὰν διαμένωμεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τινα τόπον, ἡ συμβουλὴ τοῦ Βάκωνος εἶναι ἀναμφιβόλως ἐξαίρετος· ἀλλ' ὅταν πρόκειται μόνον περὶ μικρᾶς κατ' ἔτος διακοπῆς γινομένης χάριν ἀναπαύσεως καὶ ὑγείας, χάριν καθαροῦ ἀέρος καὶ ἀσκήσεως μᾶλλον παρὰ διὰ μελέτην; Καὶ τότε ἀκόμη, ἂν ἔχωμεν ὀφθαλμοὺς διὰ νὰ βλέπωμεν, δὲν θὰ μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ ἀποθηκεύωμεν κεφάλαιον νέων ἰδεῶν καὶ ἐφόδιον ὑγείας.

Δυνατὸν νὰ ἀνεγνώσαμεν τὰς ζωηροτέρας καὶ ἀκριβεστέρας περιγραφάς, δυνατὸν νὰ ἐμελετήσαμεν χάρτας καὶ σχέδια καὶ εἰκόνας καὶ ὅμως ἡ πραγματικότης θὰ μᾶς ἀπόθαμβώσῃ ὡσὰν μία ἀποκάλυψις. Αὐτὸ ἀληθεύει ὄχι μόνον διὰ τὰ ὄρη καὶ τοὺς

παγῶνας, τὰ ἀνάκτορα καὶ τοὺς καθεδρικοὺς ναούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἁπλούστερα ἔτι παραδείγματα.

Εἶχα ἐπὶ παραδείγματι, καθὼς κάθε ἄλλος, ἀναγνώσει περιγραφὰς καὶ ἴδει φωτογραφίας καὶ εἰκόνας τῶν Πυραμίδων. Τὸ σχῆμά των εἶναι τελεία ἁπλότης. Δὲν ἠξεύρω ἂν ἠδυνήθην νὰ ἐκφράσω διὰ λέξεων κανὲν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πρωτοτύπου· δι' αὐτὸ δὲν ἤμουν προετοιμασμένος. Ὄχι ὅτι ἦσαν μεγαλύτεραι οὔτε ὅτι διέφερον κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα ἢ τὴν τοποθεσίαν. Καὶ ἐν τούτοις μόλις τὰς εἶδον ἠσθάνθην ὅτι ἡ προτέρα μου ἐντύπωσις ὑπῆρξε μία ἀμυδρὰ μόνον σκιὰ τῆς πραγματικότητος. Ἡ πραγματικὴ θέα ἔδιδε ζωὴν εἰς τὴν ἰδέαν.

Κάθε ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος περιηγήθη τὴν Ἀνατολήν, θὰ παραδεχθῇ ὅτι μία ἑβδομὰς ταξιδίου εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνακαλύπτει μετὰ μεγαλυτέρας ἢ στερεοσκοπικῆς δυνάμεως τὰς εἰκόνας τῆς πατριαρχικῆς ζωῆς, ὅπως περιγράφεται αὐτὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Καὶ ὅ,τι ἀληθεύει διὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀληθεύει καὶ δι' ὅλην ἐν γένει τὴν ἱστορίαν. Εἰς τοὺς περιηγηθέντας τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ῥώμην ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἰταλίας καθίσταται ἀσυγκρίτως ἐπαγωγοτέρα· ἐνῷ ἐξ ἄλλου μικρά τις γνῶσις τῆς Ἱστορίας καὶ φιλολογίας αὐξάνει παρὰ πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ προκῦπτον ἀπὸ τὰ σχετικὰ θεάματα.

Αἱ καλαὶ περιγραφαὶ καὶ αἱ ὡραῖαι εἰκόνες ἐν τούτοις μᾶς ὑποβοηθοῦν νὰ βλέπωμεν πολὺ περισσότερα πράγματα παρ' ὅσα ἠθέλομεν ἀντιληφθῇ χωρὶς κανὲν βοήθημα. Ἠμποροῦμεν μάλιστα ν' ἀμφισβητηθῇ ἂν μερικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἀποκομίζουν ὀρθοτέρας ἐντυπώσεις ἀπὸ κανὲν ἐπιτυχημένον σχεδιογράφημα ἢ καμμίαν περιγραφήν, ἡ ὁποία προβάλλει ἐν ἀναγλύφῳ τὰ κυριώτερα σημεῖα παρὰ ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἀλλ' ἀβοήθητον ἐξέτασιν. Ἡ ἰδέα δυνατὸν νὰ κερδίσῃ εἰς ἀκρίβειαν, χαρακτηρισμὸν καὶ λεπτομερείας περισσότερον παρ' ὅσον χάνει εἰς ζωηρότητα. Καὶ οὕτως ἀκόμη αἱ περιγραφαὶ καὶ αἱ εἰκόνες δι' ὅσους δὲν ἠμποροῦν νὰ ταξιδεύουν ἔχουν πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον, ἐνῷ εἰς τοὺς ταξιδεύσαντας παρέχουν ἀνεξάντλητον τέρψιν, ἀναζωογονοῦσαν τὰς ἀναμνήσεις ὡραίων θεαμάτων καὶ τερπνῶν περιηγήσεων.

Εἶναι ἀληθῶς ἄξιον ἀπορίας πόσον ὀλίγον μέρος οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν βλέπομεν τοῦ ὡραίου αὐτοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν. Ὁ κ. Norman Lockyer μοῦ εἶπεν ὅτι περιηγούμενος εἰς μίαν ἐπιστημονικὴν ἀποστολήν του τὰ Βραχώδη Ὄρη ἐξεπλάγη συναντήσας ἐκεῖ κάποιον γέροντα Γάλλον Ἀββᾶν καὶ τὴν ἔκπληξίν του αὐτὴν δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ. Ὁ Ἀββᾶς τὸ διέκρινε καὶ εἰς τὴν σειρὰν τῆς ὁμιλίας ἐξήγησε τὸ διατί καὶ πῶς εὑρέθη εἰς τὰ μακρυνὰ ἐκεῖνα μέρη.

«Ἐξεπλάγητε», εἶπε, «καθὼς τὸ παρετήρησα ἀμέσως, διότι μὲ εἴδετε ἐδῶ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πρὸ ὀλίγων μηνῶν ἤμην βαριὰ

ἄρρωστος. Οἱ ἰατροὶ εἶχαν ἀποβάλει κάθε ἐλπίδα· ἕνα πρωὶ μοῦ εἶπαν ὅτι ἔχασα τὰς δυνάμεις μου καὶ εὑρισκόμην εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ. Ἐφαντάσθην ὅτι ἕνας ἄγγελος ἦλθε κοντά μου καὶ μὲ ἠρώτησε: «Καὶ πῶς βρῆκες, κύριε Ἀββᾶ, τὸν εὔμορφον κόσμον, τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἀφῆκες;». Τότε μόλις ἐσκέφθην ὅτι ἐγώ, ὁ ὁποῖος εἰς ὅλην μου τὴν ζωὴν ἐκήρυξα περὶ τοῦ οὐρανοῦ, τίποτε σχεδὸν δὲν εἶχον ἴδει ἀπὸ τὸν κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον ἤμην. Ἀπεφάσισα λοιπόν, ἐὰν ἡ Θεία Πρόνοια ηὐδόκει νὰ μοῦ φεισθῇ τὴν ζωήν, νὰ ἴδω κἄτι τοῦ κόσμου αὐτοῦ καὶ ἔτσι εὑρίσκομαι ἐδῶ».

Ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν εἶναι ἐλεύθεροι, ἂν καὶ τὸ ἐπιθυμοῦν, ν' ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τοῦ ἀξίου Ἀββᾶ. Ἀλλ' ἂν καὶ δυνατὸν νὰ μὴ ἐπισκεφθῶμεν τὰ Βραχώδη Ὄρη, ὑπάρχουν ὅμως ἄλλαι χῶραι πλησιέστερον εἰς τὴν πατρίδα μας, τὰς ὁποίας οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῶμεν, ἐὰν θέλωμεν.

Ἂν καὶ ἀληθεύει ὅτι καμμία περιγραφὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ προσεγγίσῃ τὸ πραγματικόν, δύναται ὅμως νὰ μᾶς πείσῃ τοὐλάχιστον νὰ ἀπολαύσωμεν τὴν πραγματικότητα· θὰ προσπαθήσω νὰ ἐξηγήσω τοῦτο δι' εἰκόνων, τὰς ὁποίας ἐζωγράφησαν μὲ λέξεις τινὲς τῶν διασημοτέρων συμπατριωτῶν μας. Θὰ ἐκλέξω δὲ ἀποσπάσματα ἀναφερόμενα εἰς ξένας μόνον χώρας, ὄχι διότι στερούμεθα ἡμεῖς ἐδῶ παρομοίων καλλονῶν, ἀλλὰ διότι εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἀγγλίας καταλαμβάνομεν ὅτι εὑρισκόμεθα εἰς τὴν πατρίδα μας.

Τὸ ἑπόμενον τεμάχιον ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Τύνδαλλ «Ὧραι Ἀσκήσεων ἐπάνω εἰς τὰς Ἄλπεις» εἶναι σχεδὸν τόσον ὡραῖον, ὅσον μία ὥρα, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπερνούσαμεν ἐπάνω εἰς αὐτὰς τὰς Ἄλπεις:

«Ἔβλεπον τὸ θαυμάσιον αὐτὸ θέαμα πρὸς τὸ Λευκὸν ὄρος, τὸν Μέγαν Κομβῖνον, τὸν Λευκὸν Ὀδόντα, τὸ Λευκὸν Κέρας, τὸν Θόλον καὶ τὰς μυρίας μικροτέρας κορυφάς, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο συνενούμεναι εἰς τὸν αἰῶνα τῆς ἀνατελλούσης ἡμέρας. Ἠρώτησα τὸν ἑαυτόν μου καθὼς εἰς προηγουμένας περιστάσεις: Πῶς συνεπληρώθη ἀρά γε ἡ κολοσσιαία αὐτὴ ἐργασία; Ποῖος ἐλάξευσε τὰς ὀγκώδεις καὶ γραφικὰς αὐτὰς μάζας ἀπὸ μίαν ἁπλῆν προεξοχὴν τῆς γῆς; Καὶ ἡ ἀπάντησις ἦτο πρόχειρος ἐκεῖ. Πάντοτε νεάζων, πάντοτε ἀκμαῖος, μὲ τὴν δύναμιν ἀκόμη καὶ τώρα χιλίων κόσμων ἐν ἑαυτῷ, ὁ ἀληθινὸς γλύπτης ἀνέβαινεν ἀπ' ἀνατολῶν τὸν θόλον τοῦ οὐρανοῦ. Αὐτὸς μετέφερεν ὑψηλὰ τὰ νερά, τὰ ὁποῖα διέταμον αὐτὰς τὰς χαράδρας· αὐτὸς ἐφύτευσε τοὺς παγῶνας εἰς τὴν ῥίζιν τῶν ὀρέων, μετατρέπων τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος εἰς ἄτρωτον, διὰ νὰ διανοίξῃ τὰς κοιλάδας· αὐτὸς τέλος διὰ μέσου τῶν αἰώνων θὰ ἰσοπεδώσῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ μνημεῖα, κυλίων αὐτὰ βαθμηδὸν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ σπείρων τὴν σποδὸν τῶν ἡπείρων τοῦ μέλλοντος, οὕτως ὥστε οἱ λαοὶ γηραιοτέρας γῆς νὰ ἴδουν τὸ λιπαρὸν χῶμα νὰ ἐκτείνεται καὶ τοὺς στάχυς τοῦ σίτου νὰ κυματίζουν ἐπάνω εἰς τοὺς κρυμμένους βράχους, οἱ ὁποῖοι ὑποβαστάζουν τώρα τὸ ὄρος τῆς Νέας Κόρης (Jungfran)». Καὶ ἔπειτα νὰ λέγωμεν ὅτι ἀπέχουν αἱ Ἄλπεις ἀπὸ τὸ Λονδῖνον μόνον εἴκοσι τέσσαρας ὥρας!

Τὰ ἔργα τοῦ Τύνδαλλ περιέχουν ἐπίσης πολλὰς ζωντανὰς περιγραφὰς τῶν παγώνων, «τῶν σιωπηλῶν ἐκείνων καὶ μεγαλοπρεπῶν λεωφόρων, αἱ ὁποῖαι, ὡς λέγει ὁ Ράσκιν, εἶναι ἀρκετὰ εὐρεῖαι, ὥστε νὰ περιλάβουν ὁλόκληρον στρατὸν παρατεταγμένον εἰς μάχην καὶ τόσον ἤρεμοι, ὅσον αἱ ὁδοὶ νεκροταφείου κατακεχωσμένης πόλεως». Δὲν θὰ δανεισθῶ ὅμως οὔτε παρ' αὐτοῦ οὔτε παρ' ἄλλου τινὸς καμμίαν περιγραφὴν τῶν παγώνων, διότι εἶναι τόσον διάφοροι ἀπὸ κάθε ἄλλο πρᾶγμα, ὥστε ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν τοὺς εἶδε, εἶναι ἀδύνατον νὰ τοὺς φαντασθῇ.

Ὑπολείπεται νὰ γραφῇ ἡ ἱστορία τῶν ποταμῶν τῆς Εὐρώπης ἡ πλήρης ἐνδιαφερόντος. Δὲν ἔρευσαν πάντοτε εἰς τὰς σημερινάς των κοίτας. Ὁ Ροδανὸς ἐπὶ παραδείγματι φαίνεται ὅτι ἀνεδείχθη καλὸς περιηγητής. Ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὰ ἀνώτερα ὕδατά του, τὰ τοῦ Valais (ἐν Ἑλβετίᾳ), ἐχύνοντο κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Δούναβιν καὶ τοιουτοτρόπως εἰς τὸν Εὔξεινον· ἀργότερον ὅμως συνηνώθησαν τὰ ὕδατα τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Ταμέσεως χυνόμενα οὕτω βορειότερον διὰ μέσου τῶν πεδιάδων, αἱ ὁποῖαι συνέδεον τότε τὰ ὄρη τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Νορβηγίας, εἰς τὸν Ἀρκτικὸν Ὠκεανόν· καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους μόνον χρόνους ἔλαβον τὴν σημερινὴν διεύθυνσίν των πρὸς τὴν Μεσόγειον.

Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Ρῆνος τῆς Γερμανίας καὶ ὁ Ρῆνος τῆς Ἑλβετίας εἶναι πολὺ ἀνόμοιοι. Ὁ καταρράκτης τοῦ Σκαφχάουζεν μετέβαλεν ὁλότελα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ποταμοῦ καὶ δὲν εἶναι καθόλου παράξενον. «Στάσου ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν», λέγει ὁ Ράσκιν, «ὄπισθεν τοῦ καταρράκτου τοῦ Σκαφχάουζεν ἐπὶ τῆς βορείας ὄχθης, ὅπου τὸ ῥεῦμα εἶναι μακρόν, καὶ παρατήρησον πῶς ὁ θόλος τοῦ ὕδατος χωρὶς νὰ θραύεται εἰς τὴν ὁρμήν του καμπυλοῦται διαυγὴς καὶ φωτεινὸς ἐπάνω εἰς τοὺς ἀψιδωτοὺς βράχους, εἰς τὴν προεξοχὴν τοῦ καταρράκτου, καὶ τοὺς σκεπάζει μὲ κρυσταλλίνην ἀψῖδα εἴκοσι ποδῶν πάχους, τόσον γοργήν, ὥστε ἡ κίνησις αὐτῆς νὰ καθίσταται ἀδιόρατος, ἐκτὸς μόνον ὅταν κἄποτε κανὲν σφαιρίδιον ἀφροῦ ἀναπηδᾷ ὑπεράνω αὐτῆς ὡς διάττων ἀστήρ ... θὰ ἴδῃς πῶς κἄπου κἄπου θὰ σὲ ξαφνίσῃ μὲ τὴν λευκήν του ἀνταύγειαν πίδαξ ἀφροῦ, ἀναθρώσκων μὲ βοὴν ὡς πυροτέχνημα ἀπὸ τὸ ῥεῦμα καὶ μεταβαλλόμενος, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκρηξίν του εἰς τὸν ἄνεμον, εἰς φωτοβόλον κονιορτόν· πῶς ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς στροβίλους τῆς κάτω ἀεικινήτου καὶ πάντοτε συνταρασσομένης ἀβύσσου τὸ γαλανὸν χρῶμα τοῦ ὕδατος λευκαζόμενον ἀπὸ τὸν ἀφρὸν φαίνε-

ται διαυγέστερον καὶ ἀπὸ τὸ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ὅταν σκεπάζεται ἀπὸ βροχοκύμονα νέφη . . . καὶ πῶς οἱ στάζοντες ἐκεῖνοι ὄγκοι ἀνυψοῦνται ἐκ διαλειμμάτων ὡσὰν θημωνίαι σίτου, ἀπὸ κανὲν βιαιότερον ῥεῦμα ἀπὸ τὸν καταρράκτην καὶ κλίνουν πάλιν ἐπάνω εἰς τοὺς βρυοσκεπεῖς βράχους, ἐνῷ ὁ θροῦς των ἐκπνέει εἰς τὸ κενόν».

Ἀλλ' ὅσον ἀξιοθαύμαστον καὶ ἂν εἶναι τὸ σεμνὸν μεγαλεῖον ἰσχυροῦ ποταμοῦ, εἴτε εἰς τὸν ὁρμητικόν του ῥοῦν, εἴτε εἰς τὴν ἤρεμον πορείαν του, ὑπάρχει κάτι περισσότερον γοητευτικὸν εἰς τὴν ἐλευθέραν ζωήν, τὸ νεανικὸν σφρῖγος, τὴν ἀκτινοβολοῦσαν διαύγειαν καὶ τὴν φαιδρὰν μουσικὴν τῶν μικροτέρων ῥυακίων.

Αἱ ὑψηλαὶ Ἑλβετικαὶ κοιλάδες», ὡς ὁ αὐτὸς μέγας Παρατηρητὴς λέγει, «εἶναι μαγευτικαὶ μὲ τοὺς ἀενάους καταρράκτας, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι ἀπὸ σκοποῦ ἐξέλεξαν τὰς κρημνωδεστέρας κατωφερείας, διὰ νὰ καταβαίνουν πηδῶντες καὶ οἱ ὁποῖοι διαχέουν ἐδῶ κ' ἐκεῖ τὰς κρυσταλλίνας σταγόνας των κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνέμου μὲ ὅλην των τὴν χάριν καὶ χωρὶς τὴν τυπικὴν μονοτονίαν τῶν πηγαδιῶν . . . ἕως ὅτου ἐπὶ τέλους εὕρουν τὸν δρόμον των εἰς τὴν χλόην καὶ χαθοῦν μέσα εἰς αὐτὴν σιγὰ σιγά, ἐνῷ τὸ ἤσυχον, βαθυλὸν καὶ διαυγὲς νερόν των γλιστρᾷ ἀνάμεσα εἰς τὰ χόρτα ὅμοιον μὲ τὴν σκιάν των καὶ κατόπιν φαίνεται ἐκ νέου μὲ τὴν τρεμουλιαστὴν ὁρμὴν καὶ τὴν γελῶσαν γοργότητά του, ὡσὰν νὰ ἐνθυμήθη ἔξαφνα ὅτι ἡ ἡμέρα ἦτο πολὺ σύντομος καὶ ἔπρεπε νὰ καταβῇ γρήγορα ἀπὸ τὸν λόφον».

Πόσον ζωντανὰ ζωγραφίζει ὁ Συμόνδος, ὡσὰν νὰ παρουσιάζῃ μπροστὰ στὰ μάτια μας τοὺς ἡλιολουσμένους αἰγιαλοὺς τῆς Μεσογείου, τοὺς ὁποίους τόσον περιπαθῶς ἀγαπᾷ, καὶ πῶς περιγράφει τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τῶν βορείων καὶ τῶν μεσημβρινῶν χωρῶν.

Εἰς τὰ βόρεια τοπία τὸ βλέμμα μας πλανᾶται εἰς θεάματα πυκνοφύλλων δενδρυλλίων καὶ ἐπαναπαύεται εἰς ἥσυχα μονήρη περιβόλια καὶ νομάς, ὅπου βόσκουν βραδυκίνητοι βόες. Τὸ μυστήριον τῶν ὀνείρων καὶ ἡ ῥεμβώδης ἠρεμία ἐπιφοιτοῦν εἰς τὰς μεγάλας ἀναδενδράδας μας. Ἀλλ' εἰς τὰς νοτίους χώρας οἱ διακτυωτεὶ κλάδυι καὶ τὰ πυκνὰ φυλλώματα τῶν ἐλαιοδένδρων σπανίως ἀποκρύπτουν τὴν γελαστὴν θάλασσαν καὶ τὸν λάμποντα γαλανὸν οὐρανόν, ἐνῷ τὰ χρώματα τῶν λιβαδιῶν συγχωνεύονται μὲ τὴν ἐκθαμβωτικὴν λάμψιν τοῦ ἡλίου ἐπάνω εἰς τὰ κύματα καὶ τὴν ὁλόφωτην διαύγειαν τοῦ ὁρίζοντος. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ προσποίησις καὶ μελαγχολία. Ἐδῶ ἡ Φύσις φαίνεται παραθέτουσα ἀτελεύτητον εὐωχίαν καὶ δίδουσα ἀκατάπαυστον χορόν, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνουν μέρος τὰ κύματα, αἱ ἀκτῖνες καὶ αἱ σκιαί. Ἐπίσης εἰς τὰς βορείους χώρας τὰ στρογγυλὰ σχήματα τῶν πυκνοφύλλων δένδρων προσιδιάζουν εἰς τὰς κυμάνσεις τοῦ ἐδάφους μὲ τοὺς

ὁμαλοὺς λόφους καὶ τὰ ἐπικρεμάμενα νέφη· ἐνῷ εἰς τὰς νοτίους χώρας τὰ μυτερὰ φύλλα καὶ οἱ λεπτοὶ ὀξεῖς κλάδοι τῆς ἐλαίας προβάλλουν ὡσὰν διαγραμμιζόμενα ὅρια, τὰ ὁποῖα ἐπιφαίνονται παντοῦ ὑπὸ τὰς ἀπτοτέρας καλλονὰς τῶν ὀρέων, τῶν κοιλάδων καὶ τῶν αἰγιαλῶν. Ἡ γαλήνη καὶ ἡ νοημοσύνη χαρακτηρίζουν τὸ πανόραμα αὐτὸ τῆς Μεσημβρίας, εἰς τὸ ὁποῖον φυλὴ μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἔζησεν ὑπὸ τὸ διαυγὲς φῶς τοῦ Φοίβου, τοῦ θεοῦ τῶν προγόνων των. Ἡ Παλλὰς τοὺς ἐπροστάτευε καὶ ἡ χρυσόκομος Ἀφροδίτη τοὺς εἶχε προικίσει μὲ τὸ κάλλος. Τὰ ἐλαιόδενδρα ὅμως δὲν εἶναι τὰ μόνα δένδρα, τὰ ὁποῖα παίζουν ρόλον εἰς τὸ εἰδυλλιακὸν θέαμα. Ἡ ὑψηλὴ πεύκη παίζει σπουδαιότερον ρόλον . . . . Παρὰ τὴν Μάσσαν πλησίον τοῦ Σορρέντου εἶναι δύο γιγαντιαῖαι πεῦκαι τοιουτοτρόπως φυτευμέναι, ὥστε ἐκεῖνος ποῦ ἐξαπλώνεται ἐπάνω εἰς τὰ χόρτα τὰ ὑποκάτω τῶν δένδρων αὐτῶν βλέπει τὴν νῆσον Capri ἀνυψουμένην ἀπὸ τὴν θάλασσαν, τὰς Βαίας καὶ ὁλόκληρον τὸν κόλπον τῆς Νεαπόλεως καμπυλούμενον πρὸς τὴν βάσιν τοῦ Βεζουβίου. Συστοιχίαι ἐλαιοδένδρων, πορτοκαλλεῶν, ῥοδῶν, πληροῦν τοὺς κήπους κατὰ μῆκος τοῦ Αἰγιαλοῦ, ἐνῷ μακρὰν εἰς τὸ βάθος κοίτεται ὑπνιασμένη ἡ ὠχρὰ Ἰναρίμη, τὸ παρθένον νησὶ μὲ τὸ ὡραῖον Ἑλληνικὸν ὄνομα.

«Ἐπάνω εἰς τοὺς ἐρημοτέρους λόφους βλέπεις πρίνους καὶ κουμαριὲς ποῦ λάμπουν μὲ τοὺς πορφυροῦς καρπούς των καὶ τοὺς λευκοὺς κηρίνους κάλυκάς των, βαλσαμιώδεις καλάμους μυρσίνης καὶ στελέχους δάφνης, εὐθυμύστους μυρίκας καὶ ὑψηλὰς ἐρείκας, αἱ ὁποῖαι σείουν τοὺς θυσανώδεις κλάδους των ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου. Πλησιέστερον εἰς τὴν παραλίαν φύεται τὸ μαστιχόδενδρον, εὔοσμος θάμνος, μὲ τὴν κύτισον καὶ τὸ ἀρωματῶδες δενδρολίβανον. Ὁ κληματίτης καὶ αἱ λεῖαι γιρλάνδαι τῆς τραχείας σμίλακος προικίζουν τοὺς θάμνους μὲ τοὺς ἀνέρποντας καὶ ἀνελισσομένους βραχίονάς των. Κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ εἰς εὐσκίους γωνίας ἡ ἄμπελος ἐκπέμπει πλουσίους θαλλούς, κύπτοντας ὑπὸ τὸ βάρος τῶν βοτρύων, ἐκτεινομένους μεταξὺ τῶν κλάδων συκομορέας ἢ πτελέας, προτείνοντας γιρλάνδας, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠμποροῦσαν νὰ κάθηνται καὶ νὰ ψάλλουν νεαροὶ ἐρωτιδεῖς ἢ ὑφαίνοντας δίκτυα ἀπὸ φύλλα ἄνωθεν ἀνοικτῆς καλύβης. Οὔτε αἱ φωναὶ αὐτοῦ τοῦ τοπίου εἶναι διὰ νὰ λησμονηθοῦν—φωναὶ βελαζόντων ποιμνίων καὶ μελισσῶν περιβομβουσῶν καὶ λαρυγγισμοὶ ἀηδόνων καὶ περιστερῶν θρῆνοι καὶ κελαρυσμοὶ ῥυακίων καὶ τερετισμοὶ τεττίγων καὶ κοασμοὶ βατράχων καὶ πευκῶν ψίθυροι. Δὲν λείπουν καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὑπομονητικὸς σπουδαστὴς θὰ ἐπανέβλεπε τὰς εἰδυλλιακὰς περιγραφὰς τοῦ Θεοκρίτου.

«Καὶ εἰς τὸ θέαμα αὐτὸ γῆ καὶ θάλασσα συγχωνεύονται διαρκῶς. Ὅσον ὑψηλότερα ἀναβαίνομεν εἰς τὸ βουνοπλάγι, τόσῳ θαυ-

μασιωτέρα ἀναδεικνύεται ἡ ὡραιότης τῆς θαλάσσης, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον ἀνερχόμεθα, ἐπὶ τοσοῦτον φαίνεται ἀνυψουμένη πρὸς τὸν οὐρανόν. Ἐνίοτε μικρὸν τετράγωνον κυανοῦ διαφαίνεται διὰ μέσου τῶν κλάδων ἐλαιοδένδρου καὶ ἐνίοτε εἰς κἄποιαν καμπὴν τοῦ δρόμου βλέπομεν ὅλην τὴν ἤρεμον γαλανὴν ἔκτασιν κάτω. Ἄλλοτε μετὰ τὴν ἄνοδον δυσβάτου ἀνωφερείας ῥιπτόμεθα ἐπὶ χλόης ὑπὸ ἀρκευθίδα καὶ ἰδοὺ ἔχομεν ἔμπροσθέν μας διπλῆν θάλασσαν, διαχωριζομένην ὑπὸ τῆς ὀξείας ῥάχεως προεξέχοντος λόφου, διακοσμημένην μὲ χωρία καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς παραλίας της καὶ μειδιῶσαν πρὸς τὰ ὡραῖα νησιὰ καὶ τὰ ἀργυρᾶ ἱστία».

Διὰ πολλοὺς ἐξ ἡμῶν ἡ θερμότης τῆς Μεσημβρίας αὐτὴ καὶ μόνη εἶναι μία εὐλογία καὶ ἀπόλαυσις. Καὶ ἡ ἰδέα ἀκόμη τῆς θαλπωρῆς εἶναι ἡδονική. Ἐδιάβασα ἐπανειλημμένως τὴν ζωηρὰν ὑπὸ τοῦ Βαλλὰκ περιγραφὴν μιᾶς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰς τὰ τροπικὰ κλίματα, τοῦ ἡλίου τοῦ πρωινοῦ, τοῦ χρυσίζοντος ὅλα.

«Ἕως εἰς τὰς πέντε καὶ τέταρτον, λέγει, τὸ σκότος εἶναι πυκνόν· ἀλλὰ κατ' αὐτὴν περίπου τὴν ὥραν ἀρχίζουν αἱ φωναὶ τῶν πτηνῶν νὰ ταράττουν τὴν σιγὴν τῆς νυκτός, ἀναγγέλλουσαι ἴσως ὅτι τὰ σημεῖα τῆς αὐγῆς ἐφάνησαν ἤδη εἰς τὸν ἀνατολικὸν ὁρίζοντα! Ὀλίγον ἀργότερον ἀκούονται αἱ μελαγχολικαὶ φωναὶ τῶν αἰγιθάλων, τὰ κοάσματα τῶν βατράχων, οἱ παραπονετικοὶ συριγμοὶ τῶν ὀρεσιβίων κιχλῶν, αἱ παράδοξοι φωναὶ τῶν πτηνῶν καὶ τῶν μαστοφόρων, τὰ ὁποῖα ἰδιάζουν εἰς κάθε τόπον. Περὶ τὴν πέμπτην καὶ ἡμίσειαν ἡ πρώτη ἀκτὶς τοῦ φωτὸς γίνεται ὁρατὴ καὶ ἡ ἔντασίς του αὐξάνει βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον· καὶ αὐξάνει τόσον γρήγορα, ὥστε εἰς τὰς ἓξ παρὰ τέταρτον ἀνέτειλεν ἤδη ἡ ἡμέρα. Κατὰ τὸ ἑπόμενον τέταρτον τῆς ὥρας μακρά τις μόνον μεταβολὴ παρατηρεῖται, ὅτε αἴφνης ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου προβαίνει ὑπὲρ τὸν ὁρίζοντα, κοσμῶν τὰ δροσόρραντα φυλλώματα μὲ ἀπαστράπτοντας ἀδάμαντας, ἐκπέμπων ἀκτῖνας χρυσοῦ φωτὸς εἰς τὰ δάση καὶ ἀφυπνίζουν ὅλην τὴν φύσιν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐργασίαν. Τὰ πτηνὰ κελαδοῦν καὶ πτερυγίζουν εἰς τὰ πέριξ, οἱ ψιττακοὶ ἐκβάλλουν διαπεροστικὰς φωνάς, οἱ πίθηκοι φλυαροῦν, αἱ μέλισσαι περιβομβοῦν ἀνάμεσα εἰς τὰ ἄνθη, καὶ μυριόχρωμοι χρυσαλλίδες περιφέρονται νωχελῶς ἢ μόνον μὲ τὰ πτερὰ ἁπλωμένα κάτω ἀπὸ τὰς θερμὰς καὶ τονωτικὰς τοῦ ἡλίου ἀκτῖνας. Αἱ πρῶται ὧραι τῆς πρωΐας εἰς τὰς μεσημβρινὰς χώρας ἔχουν ἀλησμόνητον μαγείαν καὶ κάλλος. Ὅλη ἡ φύσις φαίνεται δροσισθεῖσα καὶ ἀναζωογονηθεῖσα ἀπὸ τὴν δρόσον καὶ τὴν ὑγρασίαν τῆς νυκτός· νέα φύλλα καὶ νέοι κάλυκες ἀνοίγουν σχεδὸν ἐμπρὸς στὰ μάτια μας καὶ βλέπομεν νέους βλαστοὺς νὰ μεγαλώνουν κατὰ πολλοὺς δακτύλους ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης ἡμέρας. Ἡ θερμοκρασία εἶναι ὅσον δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν εὐχάριστος. Τὸ ἐλαφρὸν ῥῖγος τῆς πρωινῆς αὔρας, τὸ τόσον εὐάρεστον πράγματι, διαδέχεται θάλπος τονωτικὸν

καὶ αἱ καυστικαὶ ἀκτῖνες σκορπίζονται εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ φυτείαν τῶν τροπικῶν καὶ πραγματοποιοῦν ὅ,τι ἡ γόησσα τέχνη τοῦ ζωγράφου ἢ οἱ μάγοι στίχοι τοῦ ποιητοῦ εἰκόνισαν ὡς τὰ ἰδεώδη τῆς ἐπιγείου καλλονῆς».

Ἀναγνώσατε προσέτι τὴν ὑπὸ τοῦ Στάνλεϋ περιγραφὴν τῶν κολοσσιαίων ἀγαλμάτων τοῦ Ἀμενόφεως III, τοῦ Μέμνονος τῶν Ἑλλήνων, ἐν τῇ Θηβαΐδι. «Ὁ ἥλιος ἔδυε καὶ αἱ ἀφρικανικαὶ βουνοσειραὶ ἐφαίνοντο ῥοδιζόμεναι ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου ὄπισθεν αὐτῶν (τῶν ἀγαλμάτων)· ἡ χλοερὰ πεδιὰς ἐχρωματίσθη μὲ βαθὺ πράσινον χρῶμα ὑπ' αὐτὰ καὶ αἱ ἑσπεριναὶ σκιαὶ ἐκάλυψαν τὰς εὐρείας σχισμάδας καὶ τὰ ῥήγματα τῶν παλαιῶν των σκελετῶν. Ὅταν τὰ ξανακύτταξα κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ τὰ εἴδα πάλιν ἀνυψούμενα πρὸ τοῦ ὀπισθίου ὄγκου τοῦ ὄρους, ἐφάνησαν τῷ ὄντι ὡσὰν νὰ ἦσαν μέρος αὐτοῦ ἀναπόσπαστον, ὡς ἐὰν τὰ εἶχε σκαλίσει αὐτὴ ἡ Φύσις».

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ καταγίνωμαι ὅλο μὲ παραπομπὰς ἂν καὶ εἶναι δύσκολον νὰ παύσω. Τοιαῦται εἰκόνες μᾶς ἐνθυμίζουν περασμένας εὐτυχεῖς ἡμέρας, διότι τὰ πλεονεκτήματα τῶν περιηγήσεων διαρκοῦν ὅλην μας τὴν ζωήν· καὶ πολλάκις, ἐνῷ καθήμεθα σπίτι μας «μία λαμπρὰ ἄποψις τῆς Βενετίας, τῆς Γενούης ἢ τοῦ Μόντε-Ρόζα ἀναπαρίσταται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας μὲ τόσην γοητείαν, μ' ὅσην μία ἡμέρα φρονίμως ἐξοδευθεῖσα εἰς κἄποιον ταξειδι»— ὡς λέγει ὁ Helps.

Ἡ τελεία ἀγάπη καὶ ἀπόλαυσις τῶν περιηγήσεων τόσον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ συγκρουσθῇ μὲ τὸν ἔρωτα τῆς πατρίδος, ὥστε ἴσως κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀπολαύσῃ τελείως τὴν οἰκογενειακὴν ζωήν, ἐὰν δὲν περιπλανᾶται ἐνίοτε εἰς τὰ ξένα. Εἶναι, καθὼς ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἀνάπαυσις, τὸ ἓν συμπλήρωμα τοῦ ἄλλου. Ἂν καὶ δυνατὸν νὰ φανῇ παράξενον, ἐν τούτοις μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἀπολαύσεις τοῦ ταξειδίου εἶναι ὁ γυρισμὸς καὶ ὅποιος δὲν ἀπεχωρίσθη ποτὲ ἀπὸ τὴν πατρίδα του δὲν ἠμπορεῖ νὰ αἰσθανθῇ τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ περιπλανηθεὶς εἰς τὰ ξένα, πρὸς τὴν Ἥραν, τὴν γλυκεῖαν ἐφεστίαν θεάν, ἡ ὁποία μᾶς προστατεύει ἐπιστρέφοντας εἰς τὰς ἑστίας μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII

ΑΙ ΑΠΟΛΑΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

«Τόπο σὰν τὸ σπίτι σου
δὲν θὰ εὕρῃς πούπετα».

[Ἀρχαῖον Ἀγγλικὸν ᾄσμα]

Δικαίως δύναται κανεὶς ν' ἀμφισβητήσῃ ποῖον ἐκ τῶν δύο εἶναι περισσότερον εὐχάριστον: νὰ ἐκκινήσῃ τις διὰ μίαν ἡμέραν διασκεδάσεως, ἡ ὁποία πληρέστατα ἐξησφαλίσθη ἢ νὰ γυρίσῃ σπίτι του ἀπὸ ἄλλην, τὴν ὁποίαν ἀπήλαυσε τέλεια, καὶ νὰ εὑρεθῇ μὲ νέας δυνάμεις καὶ πρόσφατον ἀποθήκευμα ἰδεῶν καὶ ἀναμνήσεων κοντὰ εἰς τὴν ἑστίαν μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειαν, τοὺς φίλους καὶ τὰ βιβλία του.

«Ὁ καιρός, κατὰ τὸν ὁποῖον μένει κανεὶς στὸ σπίτι του», λέγει ὁ Λεῒ Χοὺντ, «μὲ ἕνα παλαιὸν βιβλίον ῥωμαντικῶν πλὴν πιστευτῶν ταξειδίων καὶ περιηγήσεων, ἔχον ἥρωά του πολιὸν τὴν γενειάδα περιηγητήν, κοντὰ εἰς τὴν ἑστίαν παλαιοῦ ἐξοχικοῦ σπιτιοῦ κατὰ προτίμησιν μὲ τὰ παραπετάσματα κατεβασμένα καὶ μ' ἕνα ἄνεμον ἔξω ποῦ νὰ φυσᾷ τόσον μόνον, ὅσον εἶναι ἀρκετόν, διὰ ν' ἀποτελῇ ἁρμονίαν μὲ τὰ κύματα ἢ τὰ δάση, περὶ τῶν ὁποίων ἀναγινώσκομεν, εἶναι πράγματι ἀπὸ τὰς ὥρας ἐκείνας τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι σημαδεύουν μὲ πλήρη ἀκρίβειαν τὴν ὕπαρξίν μας».

Ἀναμφιβόλως μέγα προνόμιον εἶναι τὸ νὰ ἐπισκέπτεται κανεὶς ξένας χώρας· τὸ νὰ περιηγῆται τις λόγου χάριν τὸ Μεξικὸν ἢ τὸ Περοὺ ἢ νὰ περιπλέῃ τὰς νήσους τοῦ Εἰρηνικοῦ· ἀλλ' ὑπό τινας ἐπόψεις αἱ ἀφηγήσεις παλαιῶν περιηγητῶν, αἱ ἱστορίαι ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Πρεσκὼ ἢ τὰ ταξείδια τοῦ πλοιάρχου Κοὺκ εἶναι ἐπαγωγότερα, ὡς περιγράφοντα κοινωνικὰ καθεστῶτα τόσον ἀνόμοια τότε πρὸς τὸ ἰδικόν μας, τὰ ὁποῖα ὅμως τόσον μετεβλήθησαν τώρα καὶ ἐξευρωπαΐσθησαν.

Τοιουτοτρόπως δυνάμεθα νὰ καταστήσωμεν τὰ καθημερινά μας ταξείδια τερπνά, μολονότι, ὡς αἰτοῦ ἐφημερίου τοῦ Wakefield, αἱ περιπέτειαί μας ὅλαι λαμβάνουν χώραν παρὰ τὴν ἑστίαν μας καὶ ὅλαι μας αἱ ἀποδημίαι γίνονται ἀπὸ ἓν δωμάτιον εἰς ἄλλο.

Πρὸς τούτοις, καὶ ἐὰν ἀκόμη τὰ κάλλη τοῦ οἴκου μας εἶναι μέτρια, εἶναι ὅμως ἄπειρα καὶ ὁ καθεὶς ἠμπορεῖ ὅπως ὁ Πομπήιος καὶ οἱ υἱοί του νὰ ξαπλώνεται στὴν κλίνην του καὶ νὰ εὑρίσκεται συγχρόνως εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου». [Sir T· Browne]

Εἶναι λοιπὸν φρόνιμον, κατὰ τὸν Machenzie, «ἄνθρωπος τῶν ἰδίων μὲ ἐμὲ διαθέσεων νὰ καλλιεργῇ τὸ τάλαντον τοῦ νὰ περιοδεύῃ καθήμενος εἰς τὴν κινητήν του καρέκλαν, χωρὶς ν' ἀφήσῃ τὸ γραφεῖόν του εἰς μακρυνὰ μέρη καὶ νὰ βλέπῃ ἀπόντας φίλους του, νὰ ζωγραφίζῃ εἰκόνας μπροστὰ στὰ μάτια τῆς ψυχῆς του καὶ νὰ ζωντανεύῃ μὲ τὸν κόσμον τῆς φαντασίας ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς μνήμης».

Δυνάμεθα ἀληθῶς νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας ἀτελεύτητον ποικιλίαν χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπωμεν τὰς ἑστίας μας.

Καὶ ἐν πρώτοις ἡ διαδοχὴ τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους εὑρύνει κάθε σπίτι. Πόσον διάφορος εἶναι ἡ ἄποψις ἀπὸ τὰ παράθυρά μας, ὅταν θεώμεθα τὴν τρυφερὰν χλόην τῆς ἀνοίξεως, τὰ δαψιλῆ φυλλώματα τοῦ θέρους, τοὺς μεγαλοπρεπεῖς χρωματισμοὺς τοῦ φθινοπώρου καὶ τὰς ὡραίας γραμμὰς τοῦ χειμῶνος.

Τὸ κλῖμά μας εἶναι τόσον εὐκραές, ὥστε καὶ κατὰ τοὺς δριμυτέρους μῆνας τοῦ ἔτους «ἥσυχοι ἡλιόλουστοι πρωίαι μᾶς ἐπισκέπτονται κάπου κάπου ὡσὰν ἀναλαμπαὶ δραπέτιδος ἀνοίξεως ἐν μέσῳ τῆς ἐρημίας τῶν ὑγρῶν καὶ θυελλωδῶν ἡμερῶν, αἱ ὁποῖαι προηγοῦνται τοῦ χειμῶνος. Εἶναι εὐχάριστον εἰς τὰ διαλείμματα αὐτὰ ποῦ φέγγει ἕνα ὁλάργυρο φῶς νὰ πηγαίνῃ κανεὶς ἔφιππος μέσα εἰς τὰ δάση καὶ νὰ παρατηρῇ πόσον θαυμαστὰ εἶναι τῆς ἀποσυνθέσεως τὰ διάφορα χρώματα. Ὑπεράνω τῶν κεφαλῶν μας ἐπικρέμαται ὁ πλοῦτος τῶν χρυσῶν φύλλων τῶν πτελεῶν καὶ τῶν καστανεῶν, ἐνῷ αἱ φηγοὶ προσβάλλουν τὴν ὅρασίν μας μὲ τὸ βαθὺ πυρρόν των χρῶμα καὶ τὰ ἀγριοκέρασα σπινθηρίζουν ὡσὰν αἱμόχρους οἶνος. Εἰς τοὺς φράκτας βύσσινοι καρποὶ λευκακάνθης καὶ ὑσγινοβαφεῖς κυνορρόδου ἐπιστέφονται μὲ χνοώδη κληματίτην καὶ περιπλέκονται μὲ περιδέραια κοραλλίνων κερασίων. Τὰ μοῦρα τῆς βάτου ἀστράπτουν μὲ πολυχρώμους φλόγας· ἡ ἀγριοτριανταφυλλιὰ χρωματίζεται μὲ ὀρειχάλκινον χρῶμα κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ προβάλλουν φροῦτα σὰν ῥοδόχροα μπουμπούκια ἐπάνω εἰς λεπτοὺς κλῶνας. Κάτω κοίτονται σωριασμένα τὰ φύλλα καὶ ἡ φαιὰ πτέρις ἀναβαίνει ἴσα μὲ τὰ γόνατά μας, ἐνῷ περνοῦμεν τὰ μονοπάτια τοῦ δάσους». [Ι. Συμόνδ].

Μάλιστα κάθε ἡμέρα μᾶς παρουσιάζει σειρὰν λαμπρῶν εἰκόνων ἀτελευτήτου ποικιλίας. Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως πόσον ὀλίγοι ἄνθρωποι αἰσθάνονται εὐχαρίστησίν τινα ἀπὸ τὰ κάλλη τοῦ οὐρανοῦ. Ὁ Γραὺ ὕστερα ἀπὸ τὴν περιγραφὴν μιᾶς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου—πῶς δηλαδὴ ἤρχισε μὲ μίαν λευκάζουσαν σχεδὸν χρυσοκύανον χροιὰν καὶ πῶς ἐφωτίσθη αἰφνιδίως μὲ μίαν λεπτὴν γραμμὴν ἁπλέτου λάμψεως, ἡ ὁποία ἐντὸς ὀλίγου ἀνεπτύχθη εἰς

ἡμικύκλιον καὶ ἔπειτα εἰς ὁλόκληρον δίσκον, τόσον ἀκτινοβόλον, ὥστε νὰ μὴ δύναται κανεὶς ν' ἀτενίζῃ αὐτόν—προσθέτει: «Ἀπορῶ ἂν κανεὶς παρετήρησε τοῦτο πρότερον, δυσκολεύομαι ὅμως νὰ τὸ πιστεύσω».

Ἀναμφιβόλως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἤρχισε νὰ ὑποφώσκῃ ἡ ποίησις, αἱ πρωιναὶ καὶ αἱ ἑσπεριναὶ ἀνταύγειαι τοῦ οὐρανοῦ κατεμάγευσαν ὅλους ὅσοι εἶχαν μάτια νὰ βλέπουν. Ἰδίως ὅμως εἴμεθα ὑπόχρεοι εἰς τὸν Ράσκιν, διότι μᾶς κατέστησεν ἱκανοὺς νὰ ἐκτιμήσωμεν ζωηρότερον τὰς φωταυγεῖς αὐτὰς εἰκόνας τοῦ οὐρανοῦ. Καθὼς περιγράφει εἰς γλῶσσαν τόσον λαμπράν, ὅσον αὐτὸς ὁ οὐρανός, «Ὅλον τὸ στερέωμα ἀπὸ τὸ ζενὶθ ἕως τὸν ὁρίζοντα μεταβάλλεται εἰς μίαν ἀναλυτὴν καὶ ἐκτεταμένην θάλασσαν χρώματος καὶ πυρός· κάθε μαύρη βέργα μετατρέπεται εἰς ὀγκώδη χρυσόν, κάθε πτυχὴ καὶ κυματωσιὰ εἰς καθαρὸν καὶ διαφανὲς βύσσινον ἢ πορφυροῦν ἢ κόκκινον ἢ ἄλλα χρώματα, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν λέξεις εἰς καμμίαν γλῶσσαν οὔτε ἰδέαι εἰς τὸν νοῦν καὶ τὰ ὁποῖα μόνον αἰσθάνεται κανεὶς ἐφόσον τὰ βλέπει· τὸ βαθὺ γαλάζιο χρῶμα τοῦ κοίλου τοῦ οὐρανοῦ διαλύεται σχεδὸν καὶ ἐδῶ μὲν διατηρεῖ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν διαύγειάν του, περαιτέρω δὲ συγχέεται μὲ τὸ ἀχλυῶδες καὶ ἄμορφον σῶμα τοῦ διαφανοῦς ἀτμοῦ ἕως ὅτου τέλος χαθῇ ἀνεπαισθήτως εἰς τὸ βύσσινο καὶ τὸ χρυσὸ χρῶμα».

Ἐνίοτε μάλιστα δὲν εἶναι πλέον «χρῶμα ἀλλ' αὐτόχρημα ἐμπρησμὸς» καὶ ἂν οἱ χρωματισμοὶ εἶναι ζωηρότεροι καὶ ποικιλώτεροι περὶ τὴν πρωίαν καὶ τὴν δύσιν, τὸ φωτεινὸν καλειδοσκόπιον ὅμως ἐξακολουθεῖ ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἐν τούτοις εἶναι παράδοξον πόσον ὀλίγα γνωρίζουν γενικῶς οἱ ἄνθρωποι περὶ τοῦ οὐρανοῦ. Εἶναι τὸ μέρος τῆς Πλάσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Φύσις εἰργάσθη μὲ περισσὴν φροντίδα διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ μὲ τὸν μόνον πρόδηλον σκοπὸν νὰ τῷ ὁμιλῇ καὶ νὰ τὸν διδάσκῃ καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον πολὺ ὀλίγον ἀνταποκρινόμεθα εἰς τὴν πρόθεσιν αὐτὴν τῆς Φύσεως. Εἰς πολλὰ ἄλλα ἔργα αὐτῆς ὑλικώτερός τις ἢ οὐσιωδέστερος σκοπὸς παρὰ τὴν ἁπλῆν τέρψιν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ των· ἀλλ' ὁ οὐρανὸς ἠμπορεῖ, νομίζομεν, νὰ ἐκπληροῖ τὸν οὐσιώδη προορισμόν του, ἐὰν κάθε τρεῖς ἡμέρας περάσῃ τὸ γαλανόν του καὶ ποτίζωνται ὅλα κάλλιστα καὶ ἀνοίγῃ πάλιν ὁ οὐρανὸς ἕως τὴν ἐπομένην φορὰν μὲ ὀλίγην μόνον ἴσως πρωινὴν ἢ ἑσπερινὴν ὁμίχλην ἐπ' αὐτοῦ ἀντὶ δρόσου. Καὶ ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει στιγμὴ εἰς τὴν ζωήν μας, κατὰ τ ὴν ὁποίαν ἡ Φύσις νὰ μὴ παρουσιάζῃ θέαμα κατόπιν θεάματος, εἰκόνα μετὰ εἰκόνα, λάμψιν ὕστερα ἀπὸ λάμψιν καὶ νὰ μὴ λειτουργῇ σύμφωνα μὲ τόσον ἐξαισίους καὶ μονίμους νόμους τοῦ τελείου καλοῦ, ὥστε

νὰ μὴν εἶναι ἐντελῶς βέβαιον ὅτι ὅλα γίνονται χάριν ἡμῶν καὶ εἶναι προωρισμένα διὰ τὴν αἰώνιόν μας τέρψιν». [Ράσκιν.].

Καὶ τὰ κάλλη αὐτὰ τῆς Φύσεως δὲν τελειώνουν μὲ τὴν ἡμέραν. «Δὲν εἶναι κἄτι ὡραῖον τὸ νὰ κοιμᾶται κανεὶς κάτω ἀπὸ τὸ στέγασμα τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου ἔχομεν τὴν σφαῖραν τῆς γῆς ἀναπαυτήριόν μας καὶ τὰ κλέη τοῦ οὐρανοῦ θέαμα τῶν ὀφθαλμῶν μας;» λέγει ὁ Σενέκας.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ θλίβομαι πάντοτε διὰ τὴν συνήθειαν τοῦ νὰ κλείωμεν τὰ δωμάτιά μας ἅμα βραδυάσῃ, ὡσὰν νὰ μὴ ὑπῆρχεν ἔξω τίποτε ἀξιοθέατον. Τί ὅμως ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὡραιότερον ἀπὸ τὸ νὰ θεᾶται κανεὶς τὸν μὲ πλάκας καθαροῦ χρυσοῦ πυκνοστρωμένον θόλον τοῦ οὐρανοῦ ἢ νὰ βλέπῃ τὴν σελήνην νὰ περιοδεύῃ μὲ ἠρεμίας καὶ ὁλάργυρη φεγγοβολιὰ ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός; Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν αἰσθανόμεθα «ὅτι ὅποιος εἶδε τὴν σελήνην νὰ διασχίζῃ, μόλις ἀνατείλῃ, τὰ σύννεφα εἰς τὸ μέσον τῆς νυκτὸς παρευρέθη ὡσὰν κανένας Ἀρχάγγελος εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ κόσμου», ἐν τούτοις «τὰ ἄστρα λέγουν κἄτι βαρυσήμαντον εἰς ὅλους μας καὶ κάθε ἄνθρωπος ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του ὁλόκληρον ἡμισφαίριον αὐτῶν, ἐὰν μόνον θελήσῃ ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὰ ἄνω καὶ νὰ τὰ συμβουλευθῇ ἢ ζητήσῃ τὴν φιλίαν των», διότι, καθὼς ὁ Χὲλψ παρατηρεῖ ἀλλοῦ, «ἠμποροῦμεν νὰ ὠφεληθῶμεν ἀπὸ αὐτὰ ὄχι διὰ νὰ μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὰ πελάγη τοῦ μικροῦ πλανήτου μας, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν στυγνῶν ὑδάτων τῆς ἐκτροχιασμένης διανοίας μας».

«Ὦ πανώρηα νύχτα! Ἡ ἠρεμή σου ἀτμόσφαιρα μὲ νωπὴ παντοῦθε δροσιά 'ναι πλημμυρισμένη. Τὸ γαλάζιο τοὐρανοῦ σου δὲν σκεπάζ' ἡ καταχνιὰ μήτε τὸ ταράζει σύννεφο κανένα ἢ καμμιὰ κηλίδα. Τὸ φεγγάρι ὁλόγεμο κυλιέται ἐκεῖ μέσα στὰ σκοτεινὰ κυανόχρωμα βάθια. Κάτω ἀπ' τὴ σταθερὴ φεγγοβολή του ἔρημος ἁπλώνεται κύκλος, σὰν ἡ ἀπέραντη θάλασσα, μὲ τοὐρανοῦ ζωσμένος τὸ θόλο. Ὦ πανώρηα νύκτα». [Suthey.]

Ποτὲ δὲν ἐξεπλάγην δι' ὅσους ἐλάτρευσαν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην.

Ὅταν ὅλα ἔξω μαῦρα καὶ κρύα κι' ἀνάρηα πέφτουν τὰ χιόνια στοὺς δρόμους καὶ μέσ' στὸ σκοτάδι λυσσομανάει ἡ φουρτούνα, στὴν κάμαρή μου ἡ φωτιὰ σπινθοβολάει κ' εἶναι ζέστη μέσα καὶ σιγαλιά. Κ' ἐγὼ ῥεμβάζω γλυκὰ-γλυκὰ ξαπλωμένος στὴν πολυθρόνα σιμὰ στὸ τζάκι τὸ φωτερὸ καὶ παιχνιδιάρικο, ἀφουκράζομαι τὸ λάλο κοχλασμὸ τῆς χύτρας καὶ ψιθυρίζω σιγὰ σιγὰ τραγούδια λησμονημένα πιὰ τώρα». [Heine.]

Διότι αἱ ἀληθιναὶ ἀπολαύσεις τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου εἶναι κυρίως ὅσαι περιορίζονται εἰς τὸ σπίτι, καὶ κατὰ τὸν Ἔμερσον «ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀγαπᾷ καμμίαν ἄλλην μουσικὴν τόσον, ὅσον τὸν ἦχον τοῦ ὡρολογίου τοῦ μαγειρείου του καὶ τοὺς τριγμοὺς

τῶν ξύλων τῶν καιομένων εἰς τὴν ἑστίαν ἔχει τέρψεις, τὰς ὁποίας οὔτε ἐν ὀνείρῳ βλέπουν ἄλλοι».

Ἀγαπῶμεν τὸ τὶκ τὰκ τοῦ ὡρολογίου καὶ τοὺς σπινθηρισμοὺς τῆς φωτιᾶς καθὼς τὸν κελαρυσμὸν τῶν ρυακίων, ὄχι διὰ καμμίαν ἰδικήν των κυρίως μαγείαν, ἀλλὰ δι' ὅσα σχετίζομεν μ' αὐτά.

Εἶναι μεγάλη ἀλήθεια, ὅτι, ὅταν ἀποσυρώμεθα εἰς τοὺς ἑαυτούς μας, ἠμποροῦμεν ν' ἀνακαλέσωμεν ὁποιανδήποτε ἀνάμνησιν καὶ ἂν θέλωμεν. Ὁ Woodworth λέγει: «Πόσον προσφιλεῖς μοῦ εἶναι αἱ σκηναὶ τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, τὰς ὁποίας ἐπαναφέρει στὸν νοῦν μου γλυκεῖα ἀνάμνησις. Τὸ περιβόλι καὶ τὸ λιβάδι, τὸ δάσος τὸ βαθύρριζο καὶ κάθε τοπίον ποθητὸν ποῦ τὸ ἐγνώρισα ὅταν ἤμουν νήπιον».

Δὲν εἶναι τόσον γλυκεῖαι αἱ ἀπολαύσεις τῆς ἑστίας καὶ ὅλη ἡ ἄνεσις τῆς ταπεινῆς στέγης, ὅσον γλυκὰ εἶναι συμφώνως μὲ τὸ ὑψηλότερον καὶ ὡραιότερον ἰδεῶδες τοῦ Keble «τὸ μειδίαμα τῶν οἰκείων, τὰ ἀμοιβαῖα βλέμματα καρδιῶν ποῦ ἔχουν τελείαν ἐμπιστοσύνην ἡ μία στὴν ἄλλην, οἱ χαρὲς ποῦ γεμίζουν τὸ σπιτικό, τὸ ἄσυλο αὐτὸ τῶν ἀδόλων αἰσθημάτων».

Εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν βαρβάρων λαῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φαίνεται ὅτι πολὺ ὀλίγον ἐπεκράτησεν ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς.

Πόση ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκείνου λ. χ., τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Κάουλεϋ, τοῦ πλουσίου «εἰς βιβλία καὶ κήπους» καὶ ἰδίως «μὲ μίαν ἐνάρετον γυναῖκα, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεις καὶ τὰς δύο αὐτὰς ἀπολαύσεις περισσότερον ἐξημερωμένας καὶ γλυκυτέρας, τὸ ὡραιότερο περιβόλι στὰ μάτια της καὶ τὰ σοφώτερα βιβλία στὸν νοῦν της».

Κανεὶς ποῦ ἠγάπησε μητέρα ἢ σύζυγον, ἀδελφὴν ἢ κόρην δὲν ἠμπορεῖ νὰ διαβάσῃ χωρὶς ἔκπληξιν καὶ οἶκτον τὴν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου περιγραφὴν τῆς γυναικὸς «ὡς ἀναγκαίου κακοῦ, φυσικοῦ πειρασμοῦ, ποθητῆς συμφορᾶς, οἰκιακοῦ κινδύνου, φονικῆς χαρᾶς καὶ ἐνσαρκωμένης κακίας».

Ὑπὸ ὀλίγας ἐπόψεις ἔκαμε μεγαλυτέραν πρόοδον ὁ κόσμος παρ' ὅσην ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων. Εἶναι φρικτὸν νὰ σκεφθῇ κανεὶς τί ὑποφέρουν αἱ γυναῖκες μεταξὺ τῶν βαρβάρων καὶ μεταξὺ τῶν νοημόνων Ἑλλήνων ἀκόμη ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων αἱ γυναῖκες φαίνεται ὅτι ἔσχον τύχην οἰκοφυλάκων ἢ νευροσπάστων παρὰ ἀγγέλων, οἱ ὁποῖοι μεταβάλλουν τὸν οἶκον εἰς παράδεισον.

Ἡ Ἰνδικὴ παροιμία «μὴ κτυπᾷς ποτὲ τὴν γυναῖκα οὔτε μὲ ἄνθος» ἂν φανερώνῃ ἀρκετὴν πρόοδον, ἀνιστορεῖ ὅμως ἕνα ὁλόκληρο βλιμμένο παρελθόν.

Εἰς τὸ ἔργον «Ἡ Ἀρχὴ τοῦ Πολιτισμοῦ» ἀνέφερα πολλὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα δεικνύουν πόσον ἀσήμαντον ρόλον παίζει

τὸ οἰκογενειακὸν φίλτρον εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀγρίων φυλῶν. Ἓν μόνον παράδειγμα θὰ ἀναφέρω ἐδῶ. Ἡ γλῶσσα τῶν Ἀλγογγίνων τῆς Βορείου Ἀμερικῆς δὲν περιεῖχε καμμίαν λέξιν σημαίνουσαν τὴν ἀγάπην. Ὅταν δὲ οἱ ἱεραπόστολοι μετέφρασαν τὴν Γραφήν, αὐτοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐφεύρουν μίαν ἀντίστοιχον λέξιν. Τί ζωὴ καὶ τί γλῶσσα φαντασθῆτε θὰ ἦτο ἐκείνη χωρὶς τὴν ἀγάπην.

Εἰς τὸν γάμον ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ τὸ ἀγροῖκον πάθος τῶν βαρβάρων ἠμπορεῖ νὰ ἀντιπαραβληθῇ ἐπιτυχῶς πρὸς τὸν ψυχρὸν ὑπολογισμόν, ὁ ὁποῖος, καθὼς ὁ μαγεμμένος θησαυρὸς τῶν Νιβελοῦγκεν, θὰ ἐπιφέρῃ ἀφεύκτως τὴν συμφοράν. Εἰς τὴν Καλεβάλαν, τὸ Φιλανδικὸν ἔπος, ὁ Θεῖος σιδηρουργὸς Ἰλμαρῖνος χαλκεύει μίαν νύμφην ἀπὸ χρυσὸν καὶ ἄργυρον διὰ τὸν Wainamonien, (Βανεμόνιαν), ὁ ὁποῖος κατεθέλχθη κατ' ἀρχάς, διότι ηὗρε πλουσίαν γυναῖκα, ἀλλὰ κατόπιν εἶδεν ὅτι ἦτο ψυχρὰ εἰς ἀσύγγνωστον βαθμόν, διότι, πρὸς πεῖσμα πυρῶν καὶ μηλωτῶν, ὁπόταν τὴν ἤγγιζε, τὸν ἐπάγωνεν ἐκείνη.

Ἐκτὸς μιᾶς ἁπλῆς ψυχρότητος ὑποφέρομεν ἐπὶ πλέον τόσον ἀπὸ ἀνοήτους ἔριδας διὰ μηδαμινὰ ζητήματα, ἀπὸ παρεξηγήσεις, ἀπὸ ἀπότομα λόγια ἀπερισκέπτως ἐπαναλαμβανόμενα, ἐνίοτε μάλιστα χωρὶς τὸν τρόπον ἢ τὸν τόνον, ὁ ὁποῖος θὰ ἀφαιροῦσεν ἀπ' αὐτὰ ὅλα τὰ γκάθια τους. Πόσον θὰ συνετέλει εἰς τὸ νὰ πραΰνῃ τὰς λύπας τῆς ζωῆς καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν χαρὰν τοῦ σπιτιοῦ ἡ ἀγάπη, ἡ ὁποία πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει! Ὁ οἶκος πράγματι ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀληθὴς λιμὴν ἀναπαύσεως ἀπὸ τὰς τρικυμίας καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ κόσμου. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσωμεν ὅμως αὐτό, δὲν πρέπει νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὰς καλὰς προθέσεις, ἀλλὰ νὰ προσπαθῶμεν νὰ καταστήσωμεν τὸν οἰκογενειακὸν βίον λαμπρὸν καὶ χαρωπόν. Ἐὰν ἡ ζωή μας εἶναι ἐπίμοχθος καὶ πολυπαθὴς καὶ ὁ περὶ ἡμᾶς κόσμος ψυχρὸς καὶ φρικώδης, ὁποία ἀπόλαυσις νὰ ἐπανερχώμεθα εἰς τὴν αἰθρίαν φαιδρῶν προσώπων καὶ τὸ θάλπος προσφιλῶν καρδιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IX

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ

«Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὗρε σοφίαν, καὶ θνητός, ὃς οἶδε φρόνησιν· κρεῖσσον γὰρ αὐτὴν ἐμπορεύεσθαι ἢ χρυσίου καὶ ἀργυρίου θησαυρούς, τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν· εὔγνωστός ἐστι πᾶσι τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῇ, πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιον αὐτῆς. Μῆκος γὰρ βίου καὶ ἔτη ζωῆς ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτῆς, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ αὐτῆς, πλοῦτος καὶ δόξα· αἱ ὁδοὶ αὐτῆς ὁδοὶ καλαὶ καὶ πᾶσαι αἱ τρίβοι αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ».

Παροιμίαι Σολομῶντος.

Ὅσοι δὲν ἐδοκίμασαν δὲν ἠμποροῦν νὰ φαντασθοῦν πόσον ἡ Ἐπιστήμη αὐξάνει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ποικιλίαν τῆς ζωῆς. Εὑρίσκεται εἰς τὴν πλάνην ὅστις τὴν θεωρεῖ ὡς ξηράν, δύσκολον καὶ πεζὴν—τὸ μεγαλύτερον αὐτῆς μέρος εἶναι τόσον εὔκολον καὶ τόσον τερπνόν. Κάποιο ὄχι ἀνόητον ἔνστικτον τῶν ἀρχαίων ἐσχέτιζε τὴν προφήτην μὲ τὸν παρατηρητήν. «Ὁ σοφὸς ἔχει τὰ μάτια του στὸ κεφάλι του, ἀλλ' ὁ ἄφρων περιπατεῖ εἰς τὸ σκότος». Τεχνικὰ ἔργα, περιγραφαὶ τῶν εἰδῶν τὴν αὐτὴν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν Ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν τὰ λεξικὰ μὲ τὴν φιλολογίαν.

Κάποτε ἡ Ἐπιστήμη διαψεύδει κανένα ποιητικὸν μῦθον τῆς ἀρχαιότητος καθὼς τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς ἐξήγησιν τῶν ποταμῶν, ὅτι δηλαδὴ «ὁ Ἴνδρας ἔσκαψε τὰς κοίτας του μὲ τοὺς κεραυνούς του καὶ τοὺς ἐξαπέλυσεν εἰς μακρὰς συνεχεῖς των πορείας». Ἀλλ' αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι τῶν φυσικῶν φαινομένων εἶναι ἐκπληκτικώτεραι καὶ περιέχουν ἀληθινωτέραν ποίησιν παρ' ὅσα ἐπῆλθον εἰς τὴν ἀκαλλιέργητον φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ὑπὸ τὰς ἀναριθμήτους φάσεις της ἡ Ἐπιστήμη παρουσιάζεται τόσον θαυμαστὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα, ὅσον καὶ μία μυθικὴ ἀφήγησις.

Ὑπάρχουν πράγματα, λέγει ὁ Βύρων, τῶν ὁποίων ἡ σοβαρὰ πραγματικότης ἀμαυρώνει τὴν μαγικήν μας χώραν· πράγματα ὡραιότερα κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τοῦ φανταστοῦ μας οὐρανοῦ καὶ τῶν θαυμαστῶν ἀστερισμῶν, τοὺς ὁποίους ἡ Μοῦσα ἐπιτηδείως διασπείρει ἀνὰ τὸ ἀχανὲς αὐτῆς Σύμπαν».

Ὁ Mackay δικαίως ἀναφωνεῖ:

«Εὐλογημένη νὰ ἦναι ἡ Ἐπιστήμη! Ὁπότε ἡ γῆ ἐφάνη ὅτι ἐγήρασε καὶ ἤρχισεν ἡ Πίστις νὰ μωρολογῇ καὶ τὸ λογικὸν νὰ ψυχραίνεται, αὐτὴ ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ γῆ ἦτο νέα ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἐδίδαξε τὴν τραυλίζουσάν της γλῶσσαν νὰ ὁμιλῇ».

Ἡ Βοτανικὴ λ. χ. θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὡσὰν μία ξηρὰ ἐπιστήμη. Καὶ ὅμως, ἂν καὶ ἠμποροῦμεν καὶ χωρὶς αὐτὴν νὰ θαυμάζωμεν τὰ ἄνθη καὶ τὰ φυτά, τὸ κάμνομεν ἐν τούτοις σὰν ξένοι καὶ καθ' ὃν τρόπον θὰ ἐθαύμαζε κανεὶς κάποιον μεγάλον ἄνδρα ἢ κάποιαν ὡραίαν γυναῖκα μέσα εἰς τὸν ὄχλον. Ὁ βοτανολόγος ἀπεναντίας, καὶ ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ πᾶς ὁ ἔχων καὶ ὀλίγας μόνον γνώσεις τῆς τερπνῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, μόλις ἐξέλθῃ εἰς τὰ δάση ἢ εἰς ἓν ἀπὸ τὰ μαγικὰ ἐκεῖνα ἄλση, τὰ ὁποῖα καλοῦμεν ἐξοχάς, αἰσθάνεται τὸν ἑαυτόν του ὡς τυχόντα τῆς ὑποδοχῆς τῆς φαιδρᾶς ὁμηγύρεως τῶν φίλων, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔχει νὰ τοῦ εἴπῃ κάτι τὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ Dr Johnson εἶπεν ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του ὅποιος εἶδεν ἕνα μόνον χλωρὸν ἀγρὸν εἶδε καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους καὶ κάποιος ἀκόμη μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Johnson, ὁ Σωκράτης, ὁ τύπος αὐτὸς τῆς σοφίας δίχως τὴν ἐπιστήμην, εἶπεν ὅτι πάντοτε ἐπεθύμει νὰ μάθῃ κάτι τι καὶ ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ δένδρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μάθῃ τίποτε.

Ἐλέχθη—τὸ ἠξεύρω καλὰ—ὅτι οἱ βοτανολόγοι δὲν ἀγαποῦν τὰ ἄνθη, τὰ ὁποῖα συλλέγουν μὲν ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ δὲν τὰ γνωρίζουν· καὶ ὅτι ὅλη των ἡ βοτανικὴ συνίσταται ἁπλῶς ἀπὸ Λατινικὰ ὀνόματα».

Κάμε μίαν σύγκρισιν ἐν τούτοις τῶν λόγων αὐτῶν μὲ ὅσα εἶπε κάποιος, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει μὲν τὴν ἀξίωσιν ὅτι εἶναι κάτοχος τῆς βοτανικῆς, εἶναι ὅμως καλὸς παρατηρητής. «Σκέφθητι μιὰ φορά», λέγει ὁ Ῥάσκιν, «τί χρεωστοῦμεν εἰς τὰ χόρτα τοῦ λιβαδιοῦ, εἰς τὸ λαμπρὸν αὐτὸ κάλυμμα, τὸ ὁποῖον σκεπάζει τὸ μαῦρο χῶμα, καὶ εἰς τὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀναρίθμητα τρυφερὰ καὶ εἰρηνικὰ λογχίδια τοῦ ἀγροῦ! Λογάριασε μιὰ στιγμὴ πόσα πράγματα πρέπει νὰ ξεχωρίσωμεν μέσα εἰς ἐκείνας τὰς λέξεις. Ὅλη ἡ ἄνοιξις καὶ ὅλον τὸ καλοκαῖρι περιέχονται μέσα τους—οἱ περίπατοι κατὰ μῆκος τῶν σιωπηλῶν ἀνθοσπαρμένων δρόμων, ἡ ἀνάπαυσις εἰς τὸ μεσημβρινὸν καῦμα, ἡ χαρὰ τῶν κοπαδιῶν, ἡ δύναμις τοῦ ποιμενικοῦ βίου καὶ τῆς μελέτης τῆς φύσεως· ἡ ζωή, ποῦ σκορπίζει τοῦ ἡλίου τὸ φῶς εἰς τὸν κόσμον, ὅταν πέφτῃ σὲ σμαραγδένιες ἀχτῖδες καὶ γαλάζιες σκιές, ἐνῷ ἀλλοιῶς θὰ χτυποῦσε πάντα στὸ μαῦρο βῶλο ἢ τὴν πνιχτικὴ σκόνη· βοσκαὶ ὀπίσω ἀπὸ ῥυάκια ποῦ κατρακυλοῦν μ' ὁρμή, ἁπαλὲς ὄχθες κ' ὑψώματα χαμηλῶν λόφων, βουνοπλάγια στὸ περιγιάλι σκεπασμένα μὲ θυμάρι ποῦ φαίνονται χαμηλότερα ἀπὸ τὴν γαλανὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ὅταν ὑψώνῃ τὰ κύματά της· ὀδοντωτὰ λιβάδια ποῦ λάμπουν ἀπὸ τὴν πρωινὴ δροσιὰ ἢ ἠρεμοῦν στὴν ἑσπερινὴ ζεστάδα τρεμουλιαστοῦ φωτὸς μὲ τὸν τύπον ὅπου ἄφησαν ἐπάνω τους εὐτυχισμένα πόδια, ποῦ μὲ τοὺς βηματισμούς των ἐθώπευσαν τὸν ἦχον ἀγαπημένων φωνῶν».

Ἡ κλίσις καὶ αἱ μελέται μου μὲ ὡδήγησαν κυρίως πρὸς τὴν

Φυσικὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Ἀρχαιολογίαν· ἀλλ' ὅταν ἀγαπᾷς μίαν ἐπιστήμην, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ αἰσθανθῇς ζωηρὸν ἐνδιαφέρον εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας. Πόσον ὑψηλαὶ εἶναι αἱ ἀληθειαι τῆς Ἀστρονομίας! Ὁ Prudhomme εἷς ἓν ᾄσμά του περιέγραψε κάποιον Ἀστεροσκοπεῖον ὡς ἑξῆς: «Εἶναι νύξ· ὁ ἀστρονόμος εἰς τὰ μονήρη ὕψη ἐρευνᾷ τὰ σκότη καὶ ἀνακαλύπτει σφαίρας παρομοίας πρὸς ἀπώτατα φεγγοβόλα νησία». Παρατηρεῖ κάποιον κομήτην καὶ ὑπολογίζων τὴν τροχιάν του ἀνευρίσκει ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον ὕστερα ἀπὸ χίλια ἔτη. «Θὰ ἐπανέλθῃ! Δὲν τολμᾷ καὶ κατὰ μίαν ὥραν νὰ παραπλανήσῃ τὴν Ἐπιστήμην ἢ νὰ διαψεύσῃ τοὺς λογαριασμούς της. Οἱ ἄνθρωποι περνοῦν καὶ πᾶνε, πλὴν εἰς τὸν πύργον ἄγρυπνος εἰς τὴν θέσιν του ὁ ἄνθρωπος μένει κ' ἐξακολουθεῖ ν' ἀτενίζῃ καὶ νὰ μελετᾷ τὸν οὐρανόν. Καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἂν χαθοῦν στὴ σειρά του ὁ καθείς, ὅμως ἡ ἀλήθεια ἀντ' αὐτῶν θὰ περιμένῃ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἄστρου».

Ὁ Ἐρνέστος Ῥάϋς ὡραῖα περιγράφει τὸ δωμάτιον τοῦ σπουδαστοῦ: «Περίεργα πράγματα συμβαίνουν εἰς τὸ μικρὸν αὐτὸ δωμάτιον, τὸ θλιβερῶς ἐρημικὸν εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἡ μαγεία βασιλεύει ἐδῶ, ὅταν τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὸ κοκκινωπὸν φῶς λαμπυρίζῃ μέσον τοῦ ὠχροῦ σκιόφωτος».

Καὶ ὁ ἀληθὴς σπουδαστὴς κατὰ τὸν Ράσκιν στέκει ἐπὶ ὑψηλῆς σκοπιᾶς, ἀφ' ἧς ἐξετάζει ἔνθεν μὲν τὸ Σύμπαν, ἔνθεν δὲ τὰς γενεὰς τῶν ἀνθρώπων.

Ἠμποροῦσε νὰ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἦτο ἄγονος, ὁπόταν εὑρίσκεται θαμμένη μέσα εἰς ὑπερμεγέθη φύλλα, αὐτὸ ὅμως δὲν συμβαίνει καὶ τώρα. Καὶ ἡ λογικὴ ἐπιθυμία τοῦ λόρδου Chesterfielq νὰ εἶχε καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ὅπως ἡ Ἀφροδίτη, τρεῖς χάριτας, ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν ἐντέλειαν.

Ἡ σπουδὴ τῆς φυσικῆς ἱστορίας φαίνεται ἀληθῶς ὅτι εἶναι προωρισμένη νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς συνηθείας τοῦ κυνηγίου, ἡ ὁποία εἶχεν ἐμφυτευθῇ εἰς ἡμᾶς μὲ τὴν πάροδον χιλιάδων ἐτῶν, καθ' ἃ οἱ ἄνθρωποι ἀπέζων ἀπὸ τῶν θηραμάτων. Ὑφίσταται ὅμως ἡ θήρα ὁλονὲν ὕφεσιν. Οἱ προϊστορικοί μας ἐθήρευαν τὸν μαμόθ, τὸν τριχόμαλλον ῥινόκερων καὶ τὸν Ἰρλανδικὸν τάρανδον. Οἱ ἀρχαῖοι Βρεττανοὶ εἶχαν τὸν κάπρον, τὴν ἔλαφον καὶ τὸν λύκον. Ἡμεῖς τώρα ἔχομεν τὸν φασιανόν, τὴν πέρδικα, τὴν ἀλώπεκα καὶ τὸν λαγών· ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀκόμη σπανίζουν μὲ τὸν καιρὸν καὶ πρέπει πρῶτα νὰ ληφθῇ φροντὶς διὰ νὰ διατηρῶνται, ὥστε κατόπιν νὰ θηρεύωνται. Μερικοὶ ἀπὸ ἐμᾶς τώρα, καθὼς θὰ τὸ κάμουν οἱ περισσότεροι εἰς τὸ μέλλον, ἱκανοποιοῦμεν ἔνστικτα αὐτῆς τῆς φύσεως κυρίως διὰ τῆς σπουδῆς τῶν πτηνῶν, τῶν ἐντόμων, ἀκόμη καὶ τῶν ἐγχυματικῶν ζῳοφίων—τῶν πλασμάτων δηλαδή, τὰ ὁποῖα ἀναπληρώνουν μὲ τὴν ποικιλίαν των τὴν ἔλλειψιν τοῦ μεγέθους των.

Ὁ Ἔμερσων λέγει ὅτι «ὅταν ὁ φυσιοδίφης ἔχῃ γεμίσει τὰς φιάλας του μὲ τοὺς ὄφεις καὶ τὰς σαύρας, τὸ ἴδιον ἔχει κάμει καὶ δι' αὐτὸν ἡ Ἐπιστήμη, ἔχει ἐγκλείσει δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον ἐντὸς φιάλης». Ὅτι κάποτε συμβαίνει, αὐτὸ δὲν τὸ ἀρνοῦμαι, ἀλλ' αἱ τοιαῦται περιπτώσεις εἶναι ὅλως ἔκτακτοι. Ὁ ἀληθὴς φυσιοδίφης δὲν εἶναι ἁπλοῦς συλλέκτης.

Δὲν ἠμπορῶ νὰ μὴ μεταφέρω ἐδῶ τὴν ἑπομένην ἂν καὶ μακρὰν περιγραφὴν τῶν τροχοφόρων ἢ τροχιτῶν (Rotifera) ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Οὔσσωνος καὶ Κῶσσε:

«Πρὸς τὸ Iomersetshire παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀβῶνα καὶ ὄχι μακρὰν τῆς πόλεως Κλιφτῶνος ὑψοῦται μικρός τις λόφος, εἰς τὴν ῥίζαν τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται ἓν παλαιὸν ἰχθυοτροφεῖον. Αἱ πλευραὶ τοῦ λόφου αὐτοῦ καλύπτονται μὲ φυτείας φηγοῦ καὶ ἐλάτης, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουν μὲ τὴν λίμνην ἀπὸ τὰς τρεῖς διευθύνσεις, τὴν ἀφήνουν ὅμως ἐκτεθειμένην ἀπὸ τὴν μίαν ὄχθην εἰς τοὺς μαλακοὺς νοτιοδυτικοὺς ζεφύρους καὶ τὸν μεσημβρινὸν ἥλιον. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου ἀναβλύζει διαυγὴς πηγή, ἡ ὁποία ἐκπέμπει ῥυάκιον κελαρύζον ἀνάμεσα στὶς λυγαριὲς καὶ χυνόμενον εἰς τὸ ἐπάνω ἄκρον τῆς λίμνης. Στερεὸς λίθινος τοῖχος ἔχει ἐγερθῇ κατὰ μῆκος τοῦ λόφου ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, διὰ νὰ φράττῃ τὸ ῥεῦμα, καὶ ὑπάρχει ἕνα ἄνοιγμα εἰς κάποιαν γωνίαν, διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ὑπερχειλίζον ὕδωρ τῆς λίμνης εὑρίσκει δίοδον ἐν εἴδει μικροσκοπικοῦ καταρράκτου πρὸς τὴν κάτω φυτείαν.

Ἐὰν πλησιάσωμεν τὴν λίμνην μὲ βάδισμα θηρευτοῦ ἀπὸ τὴν ἐπάνω καλύβην, περνῶμεν διὰ μέσου τῆς φυτείας καὶ εὑρισκόμεθα ἀπαρατήρητοι ἀκριβῶς πλησίον εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου· καὶ ἓν βῆμα ἐπὶ πλέον μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ ἴδωμεν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τὴν ὅλην ἐπιφάνειάν της χωρὶς νὰ ταράξωμεν τὴν ἡσυχίαν οἱουδήποτε ἐν αὐτῇ ζῶντος πλάσματος.

Πέραν εἰς τὸ ὑψηλότερον ἄκρον μία ἀγριόρνιθα ὁδηγεῖ τὰ μικρά της ἀνάμεσα εἰς τὰς ἰτέας· ἐπὶ τοῦ ἀποκοπέντος κορμοῦ γηραιᾶς φηγοῦ, τοῦ ἐκτεινομένου κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς λίμνης, κάθηται εἷς μῦς τρίβων τὸ δεξιόν του οὖς, καὶ ἡ πτῶσις ἑνὸς φλοιοῦ τῆς φηγοῦ ἀκριβῶς μπροστὰ στὰ πόδια μας, μᾶς εἰδοποιεῖ τὴν ὕπαρξιν σκιούρου, ὁ ὁποῖος παίρνει τὸ γεῦμά του ἐκεῖ μέσα εἰς κανένα φύλλωμα ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλήν μας.

Ἀλλὰ κυττάξετε, τὸ νεροπόντικο μᾶς παρεμόνευε καὶ τρέχει πρὸς τὴν ὀπήν του εἰς τὴν ὄχθην, ἐνῷ ὁ ἐπάνω ἐλαφρὸς θροῦς μόνον προδίδει τὴν σιωπηλὴν φυγήν. Ἡ ἀγριόρνιθα πρὸ πολλοῦ ἠῦρε σκέπην καὶ ὁ σκίουρος δὲν ἀφίνει πλέον φλοιούς. Εἶναι ἀληθινὰ Ἔρημος Λίμνη καὶ χωρὶς κανένα σημάδι ζωῆς.

«Ἀλλ' ἐὰν διατηροῦντες τὸ λογικὸν καὶ τὴν ὅρασιν ἠδυνάμεθα νὰ συσταλῶμεν εἰς ζῶντα μόρια καὶ νὰ βυθισθῶμεν εἰς τὸ ὕδωρ, ὁποίου κόσμου θαυμάτων θ' ἀπετελοῦμεν τότε μέρος! Ἠθέλο-

μεν ἴδῃ τὸ ὡραῖον ἐκεῖνο βασίλειον κατοικούμενον ἀπὸ τὰ περιεργότερα πλάσματα—πλάσματα ποῦ κολυμβοῦν μὲ τὰς τρίχας των, ποῦ ἔχουν ἀκτινοβόλους ὀφθαλμοὺς σπινθηρίζοντας εἰς τὸ βάθος τοῦ τραχήλου των καὶ μικροσκοπικὰ ἄκρα, τὰ ὁποῖα πότε μὲν σύρουν ἔξ ὁλοκλήρου μέσα εἰς τὸ σῶμά των, πότε δὲ ἐκτείνουν εἰς μῆκος πολλὲς φορὲς μεγαλύτερον τοῦ ἰδικοῦ των μεγέθους. Καὶ μερικὰ μὲν ἀγκυροβολοῦν προσορμιζόμενα ἐπάνω εἰς λεπτότατα νήματα, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται ἀπὸ τὸ πόδια των, ἄλλα δὲ γναλίζουν μέσα εἰς ὑάλινον θώρακα, ὠρθωμένα μὲ μυτερὰς αἰχμὰς ἢ κοσμημένα μὲ ἐξογκώματα καὶ κυρτώματα. Ἐνῷ προσκολλημένον εἰς χλωρὸν στέλεχος κάποιο ζωικὸν σύμπλεγμα τραβᾷ μὲ ἀόρατον δύναμιν εἰς τὴν χαίνουσαν ὀπὴν ἀτελεύτητον σωρείαν θυμάτων καὶ τὰ σπαράττει μὲ ἀγκιστροειδεῖς σιαγόνας καὶ τὰ ἀπορροφᾷ βαθιὰ μέσα εἰς τὸ σῶμά του.

Πολὺ πλησίον ἐπὶ τοῦ ἰδίου στελέχους ὑπάρχει κάτι τι ὅμοιον μὲ μεμβρανώδη πανσέ. Παράδοξος στρόβιλος στρεφόμενος ὡσὰν τροχὸς ῥέει πέριξ εἰς τὰ τέσσαρα ἀνοικτά του πέταλα καὶ ἄλυσις μικροσκοπικῶν πλασμάτων ζώντων καὶ νεκρῶν περιστρέφεται μεταξὺ τῶν καμπυλωτῶν πετάλων καὶ χάνεται εἰς κόλπον ὄπισθεν τοῦ ἄνθους. Τί ἀπογίνονται ἐκεῖ δὲν τὸ βλέπομεν, διότι πέριξ τοῦ στελέχους ὑψοῦται σωλὴν ἐκ χρυσοφαίων σφαιριδίων, κανονικῶς στιβασμένων. Κάποιο πλάσμα ἐφορμᾷ καὶ τὸ ἄνθος ἐξαφανίζεται ἀστραπιαίως μέσα εἰς τὸν σωλῆνά του.

Βυθιζόμεθα βαθύτερον καὶ βλέπομεν τώρα εἰς τὸν πυθμένα τεμάχια γλοιώδους τινὸς οὐσίας, τὰ ὁποῖα βραδέως διολισθαίνοντα προβάλλουν ὁποθενδήποσε καὶ ἂν θέλουν ἀμόρφους βραχίονας καὶ ἁρπάζοντα τὴν λείαν των μὲ τοὺς τυχοδιωκτικοὺς αὐτοὺς πλοκάμους περιτυλίσσονται πέριξ εἰς τὴν τροφήν των, διὰ νὰ ἀπορροφήσουν τὴν οὐσίαν· διότι ἔρπουν χωρὶς πόδας, ἁρπάζουν χωρὶς χεῖρας, τρώγουν δίχως στόμα καὶ χωνεύουν δίχως στόμαχον».

Πολλοὶ ἐν τούτοις βλέπουν εἰς τὴν Φύσιν μόνον ὅ,τι ἔχομεν κοινὸν «μὲ τὴν βοτάνην καὶ τὸν σκώληκα»· ἀγαποῦν τὰ πτηνὰ καθὼς τὰ παιδία, ἀρέσκονται δηλαδὴ νὰ τὰ πετροβολοῦν ἢ καὶ ἐρωτοῦν ἂν τρώγονται, ὅπως οἱ Ἐσκιμῶοι ἠρώτησαν διὰ τὸ ὡρολόγι· ἀλλ' ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι ὁ ἔρως τῆς Ἐπιστήμης, — αἱ νόται δηλαδή, τὰς ὁποίας τονίζομεν ἐπάνω εἰς τὰς χορδὰς τῆς Φύσεως», ὅπως λέγει ὁ Ἔμερσων, — θ' ἀποβῇ διὰ περισσοτέρους ἀκόμη μὲ τὸν καιρόν, καθὼς συμβαίνει ἤδη μὲ τοὺς πολλούς, «πιστὸν καὶ ἱερὸν στοιχεῖον τῶν ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων».

Ἡ Ἐπιστήμη μᾶς συγκαλεῖ «εἰς τὸν καθεδρικὸν ἐκεῖνον ναόν, τὸν ἄπειρον καθὼς ὁ θαυμασμός μας καὶ τοῦ ὁποίου τὰς ἀσβέστους λαμπάδας ἀποτελοῦν ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τὸν χορὸν οἱ ἄνεμοι καὶ τὰ κύματα, τὸ ὄργανον ὁ κεραυνὸς καὶ τὸν θόλον ὁ οὐρανὸς —κατὰ τὸν Smith.

Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀγύμναστος ὀφθαλμὸς δὲν βλέπει εἰμὴ πηλὸν καὶ βόρβορον, ἡ Ἐπιστήμη ἀνακαλύπτει συχνάκις θαυμαστὰς πιθανότητας. Ἡ λάσπη, τὴν ὁποίαν πατοῦμεν εἰς τοὺς δρόμους, εἶναι ἕνα ὑπαρὸν μῖγμα ἀργίλου καὶ ἄμμου, αἰθάλης καὶ ὕδατος. Διαχώρισον τὴν ἄμμον, ὡς ὁ Ράσκιν λέγει, καὶ ἂς ταξιθετηθοῦν τὰ ἄτομα ἥσυχα σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν των καὶ ἔχεις τὸ ὀπάλιον. Ἀποχώρισον τὴν ἄμμον καὶ ἔχεις λευκὸν χῶμα, κατάλληλον διὰ τὴν λεπτοτέραν πορσελάνην ἤ,ἐὰν τὴν καθαρίσῃς κἄπως καλύτερα, τὸν σάπφειρον. Λάβε τὴν αἰθάλην καὶ ἐὰν ἐπιτυχῶς διέλθῃ διὰ τῶν ἀναγκαίων τροποποιήσεων, θὰ λάβῃ μορφὴν ἀδάμαντος. Ἐνῷ τέλος τὸ ὕδωρ καθαριζόμενον καὶ διυλιζόμενον παρουσιάζεται ὡς σταγὼν δρόσου ἢ ἀποκρυσταλλοῦται εἰς ἐρατεινὸν ἀστέρα χιονονιφάδος. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀβαθῆ δεξαμενὴν δύνασαι κατ' ἀρέσκειαν νὰ βλέπῃς ἢ τὸν πηλὸν εἰς τὸν πυθμένα ἢ τὸν καθρέπτην τοῦ οὐρανοῦ ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

Μάλιστα, καὶ ὅταν ἀκόμη φανταζώμεθα καλλονὰς καὶ θέλγητρα ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν, καὶ ἀπατώμεθα τοιουτοτρόπως, εἶναι πάλιν προτιμότερον νὰ τὸ παθαίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ ἀγάπην. Τὸ ἴδιον ἔπαθε καὶ ὁ Νάσμοθ, ὁ ὁποῖος, καθὼς μᾶς λέγει εἰς τὴν τερπνήν του αὐτοβιογραφίαν, ἐπίστευε διὰ κάποιον ἀπὸ τοὺς φίλους του ὅτι εἶχε θελκτικὰ καὶ ἐράσμια μάτια, ὅταν πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν ἀνεκάλυψε μίαν ἡμέραν ὅτι τὸν ἕνα ὀφθαλμὸν τὸν εἶχεν ὑάλινον.

Ἀλλὰ θὰ περιέπιπτον εἰς πλάνην, ἐὰν ὑπεστήριζον ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀποκλειστικῶς κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς μᾶς παρέχει τέρψιν καὶ ἐνδιαφέρον. Ἀπεναντίας μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπερτιμήσω τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως ἐν σχέσει μὲ τὴν συνετὴν ἀγωγὴν τοῦ βίου.

«Ἡ Ἐπιστήμη», εἶπεν ἡ Βασιλικὴ Ἐπιτροπεία τοῦ 1861, «δξύνει καὶ ἀναπτύσσει ἀπ' εὐθείας τὴν παρατηρητικότητα, ἡ ὁποία εἰς τοὺς πολλοὺς μένει σχεδὸν ἐπὶ ζωῆς κοιμισμένη, τὴν δύναμιν τῆς ἀκριβοῦς καὶ ταχείας γενικεύσεως καὶ τὴν ἕξιν τοῦ νοῦ εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν ταξιθέτησιν, συνηθίζει τοὺς νέους εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, ἐξοικειώνει αὐτοὺς μὲ ἓν εἶδος συλλογισμοῦ ἐνδιαφέρον καὶ εὐνόητον καὶ εἶναι ἴσως τὸ δραστικώτερον ἐπανορθωτικὸν τῆς φυγοπονίας, ἡ ὁποία εἶναι ἐλάττωμα τῶν ἡμιμαθῶν πνευμάτων, τῶν ὀπισθοχωρούντων πρὸ πάσης ἀσκήσεως, ἥτις δὲν εἶναι καθὼς ἡ τοῦ μνημονικοῦ ἁπλῶς μηχανική».

Ὅταν ἐξ ἄλλου θεώμεθα τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐπιστήμης καὶ μεταφερώμεθα ἐπὶ τῶν πτερύγων τῆς φαντασίας εἰς παναρχαίους χρόνους ἢ εἰς τὸ ἄπειρον διάστημα, αἱ μικραί μας θλίψεις καὶ λῦπαι περιστέλλονται εἰς τὸ μηδέν. «Ὦ ὡραῖοι κόσμοι!» ἀναφωνεῖ ὁ Help ὁμιλῶν διὰ τὰ ἄστρα, μᾶς προσφέρετε μεγαλυτέραν ἐκ-

δούλευσιν, ὅταν μᾶς ὁδηγῆτε ὄχι εἰς τὰ πελάγη τοῦ μικροῦ μας πλανήτου. ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν στυγνῶν ὑδάτων τῆς ἐκτροχιασμένης διανοίας μας». «Μᾶς διδάσκουν», λέγει ἄλλου, «κάτι βαρυσήμαντον εἰς ὅλους καὶ κάθε ἄνθρωπος ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του ὁλόκληρον ἡμισφαίριον αὐτῶν, ἐὰν μόνον θελήσῃ ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὰ ἄνω καὶ νὰ τὰ συμβουλευθῇ ἢ ζητήσῃ τὴν φιλίαν των».

Εἰς μίαν διάλεξιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμε πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ καθηγητὴς Οὔϊλεϋ εἰς τὸ Γυμνάσιον τῶν Ἐργατῶν, εὑρίσκεται περικοπή, ἡ ὁποία καὶ τότε μοῦ ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν καὶ τώρα ἐκφράζει τὸ προκείμενον ζωηρότερον ἀφ' ὅσα θὰ ἔλεγον ἐγὼ σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα «Ὑπόθες», εἶπεν, «ὡς ἐντελῶς βέβαιον ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ τύχη ἑκάστου ἐξ ἡμῶν ἤθελέ ποτε ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ τὴν ἀποτυχίαν μας εἰς τὸ ζατρίκιον. Δὲν νομίζεις ὅτι ὅλοι θὰ ἐθεωροῦμεν ὡς πρώτιστον καθῆκόν μας νὰ μάθωμεν τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα καὶ τὰς κινήσεις τῶν πεσσῶν; Δὲν πιστεύεις ὅτι θὰ ὑπεβλέπαμεν μὲ ἀποδοκιμασίαν ἴσην μὲ περιφρόνησιν τὸν πατέρα, τὸν συγχωρήσαντα τὰ τέκνα του ἢ τὴν Πολιτείαν, τὴν ἐπιτρέψασαν εἰς τὰ μέλη της νὰ μεγαλώσουν χωρὶς νὰ μάθουν τὸ ἀναφερθὲν παιγνίδιον; Εἶναι ἐν τούτοις σαφεστάτη καὶ οὐσιώδης ἀλήθεια ὅτι ἡ ζωή, ἡ τύχη καὶ ἡ εὐδαιμονία ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἡμῶν καὶ πολὺ ἢ ὀλίγον ἡ τῶν σχετιζομένων μὲ ἡμᾶς ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν νόμων παιγνιδίου ἀπείρως δυσχερεστέρου καὶ πολυπλοκωτέρου τοῦ ζατρικίου. Εἶναι παιγνίδι, τὸ ὁποῖον ἐπαίχθη ἐπὶ ἀναριθμήτους αἰῶνας καὶ ὁ καθεὶς ἀπὸ ἡμᾶς ὑπῆρξεν ὁ εἷς τῶν δύο παικτῶν τοῦ παιγνιδίου. Τὸ πεσσευτήριον εἶναι ὁ κόσμος, οἱ πεσσοὶ τὰ φαινόμενα τοῦ Σύμπαντος καὶ οἱ κανόνες τοῦ παιγνιδίου οἱ Φυσικοὶ λεγόμενοι Νόμοι. Ὁ παίκτης τῆς ἀπέναντι πλευρᾶς εἶναι κρυμμένος ἀπὸ ἡμᾶς. Γνωρίζομεν ὅτι τὸ παιγνίδι ἐκείνου εἶναι πάντοτε ὀρθόν, ὡραῖον καὶ ὑπομονητικόν. Ἀλλ' ἐπίσης μανθάνομεν μὲ τὴν σκληράν μας πεῖραν ὅτι ποτὲ δὲν παραβλέπει κανὲν λάθος οὔτε συγχωρεῖ τὴν ἄγνοιαν. Εἰς τὸν παίζοντα μὲ τέχνην πληρώνεται ἡ μεγαλυτέρα μίζα (ἐνθήκη) μὲ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς περισσῆς γενναιοδωρίας, δυνάμει τῆς ὁποίας οἱ ἰσχυροὶ εὐφραίνονται διὰ τὴν ἰσχύν των, ἀλλ' ὁ ἀτέχνως παίζων ἀργὰ μὲν ἀλλ' ἀλύπητα αἰχμαλωτίζεται».

Εἰς ἄλλο μου ἔργον (Ἡ Ἀρχὴ τοῦ Πολιτισμοῦ) ἐπροσπάθησα νὰ καταδείξω τὴν ἐπὶ τῆς θρησκείας ἐξαγνιστικὴν καὶ ἐξευγενίζουσαν ἐπίδρασιν τῆς ἐπιστήμης· πῶς δηλαδὴ συνετέλεσεν ἔν τινι μέτρῳ—ἐὰν δὲν δικαιοῦται νὰ ἀξιοῖ δι' ἑαυτὴν τὴν μεγαλυτέραν μερίδα—εἰς τὸ νὰ σαρώσῃ τὰς σκοτεινὰς προλήψεις, τὴν ἐξευτελιστικὴν πίστιν εἰς τὴν μαγείαν καὶ τὴν σκληράν, ἔστω καὶ ἀπὸ καλὴν πρόθεσιν πηγάζουσαν μισαλλοδοξίαν, ἡ ὁποία ἐπίκρανε τὸν Χριστιανικὸν κόσμον σχεδὸν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀποστολικοὺς χρόνους. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν βεβαίως δὲν προσέφερε μικρὰν ἐκδούλευσιν εἰς τὴν θρησκείαν. Ὡς ὁ Canon Fremautle ὀρθῶς εἶπεν, ὄχι μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιστήμονες εἶναι λειτουργοὶ τῆς θρησκείας.

Ἄλλως ἐπιτακτικὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τοῦ ἔθνους. Κινδυνεύομεν νὰ λησμονήσωμεν ὁπόσα ὀφείλομεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, διότι τόσον πολλὰ ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ δῶρά της ἀπετέλεσαν γνωστὰ στοιχεῖα τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς, ὥστε αὐτὴ ἡ ἀξία των νὰ μᾶς κάμνῃ νὰ λησμονῶμεν τὴν πηγήν, ἐξ ἧς ἀπορρέουν. Κατὰ τὰς προσφάτους ἑορτὰς τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος τοῦ Κολλεγίου τοῦ Peterhouse πρὸς τὸ τέλος ἑνὸς γεύματος καὶ ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον προσεκλήθη ὁ Σὶρ Φριδερῖκος Πράμβελ νὰ ἐκφράσῃ εὐχαριστίας ἐν σχέσει πρὸς τὰς Πρακτικὰς Ἐπιστήμας. Ἐδικαιολογήθη διὰ τὸ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνήσῃ μακρὸν λόγον εἰπὼν ὅτι, μολονότι τὸ θέμα ἦτο ἀνεξάντλητον, τὸ μόνον ἐπεξηγηματικὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον ἐθεώρει κατάλληλον ν' ἀναφέρῃ διὰ τὴν τερίστασιν, ἦτο ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοῦ φωσφόρου ἐπὶ τοῦ κηρίου τοῦ κοιτῶνος». Δὲν δύναταί τις νὰ μὴ αἰσθανθῇ πόσον ἀτυχὲς ὑπῆρξε τὸ τοῦ ποιητοῦ:

«Ὁ καὶ τοῦ φωτὸς ταχύτερος τηλέγραφος δὲν φέρει τίποτε ἐπὶ τῆς ἀκτῖνός του».

Ἡ ἔκθεσις τῆς Βασιλικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Τεχνικῆς Παιδεύσεως, ἡ δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως, βρίθει ἀπὸ παραδείγματα πλεονεκτημάτων παρεχομένων ὑπὸ τῆς πρακτικῆς παιδεύσεως. Ἡ τεχνικὴ παίδευσις ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀρχίζῃ πολὺ ἐνωρίς, διότι, ὡς ὁ Bain ὀρθῶς παρετήρησε, «πρὸς ὀρθὴν ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ τὰ σπουδαιότερα παραδείγματα καὶ αἱ ἐκλεκτότεραι λεπτομέρειαι ὅλων τῶν μεγάλων ἐπιστημῶν εἶναι ἡ κυριωτέρα βάσις τῆς πλήρους καὶ τελειωτικῆς σπουδῆς οἱασδήποτε ἐπιστήμης χωριστά». Κατὰ δὲ τὸν Σὲρ Τζὼν Ἔρσχελον «Πολὺ δυσκόλως ἠμπορεῖ νὰ ἐντυπωθῇ εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ φυσιοδίφου μὲ τὴν δέουσαν δύναμιν τὸ ἑξῆς: ὅτι κανὲν σχεδὸν φυσικὸν φαινόμενον δὲν ὑπάρχει, τὸ ὁποῖον νὰ ἦναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ πληρέστατα καθ' ὅλας τὰς φάσεις του ἄνευ τῆς συμμετοχῆς πολλῶν, ἴσως δὲ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν». Τὰ σπουδαιότατα μυστήρια τῆς Φύσεως εἶναι συχνάκις κρυμμένα εἰς ἀνύποπτα μέρη. Οὐσίαι πολλῆς ἀξίας ἀνεκαλύφθησαν ἐνίοτε μέσα εἰς τὰ σκύβαλα τῶν ἐργοστασίων· καὶ ἀπεδείχθη εὔστοχος ἡ σκέψις τοῦ Glauber νὰ ἐξετάζῃ ὅ,τι οἱ ἄλλοι ἔριπτον ὡς ἄχρηστον. Δὲν ὑπάρχει ἴσως ἔθνος, τοῦ ὁποίου ἡ μέλλουσα εὐτυχία καὶ εὐδοκίμησις νὰ ἐξαρτῶνται περισσότερον ἀπὸ τὸ ἰδικόν μας ἔθνος ἐκ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας μας ὑπερβαίνει τὰ 35 ἑκατομ. καὶ ὁλονὲν αὐξάνει. Καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀκόμη εἶναι ἀναλόγως ἀνώτερος ἢ ὅσον δύναται νὰ συντηρήσῃ ἡ ἔκτασις τῆς χώρας.

Ὀλίγοι ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν καταγίνονται μὲ στατιστικάς, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπολογίσουν ὅτι πληρώνομεν κατ' ἔτος 150 ἑκατομ. λίρ. στ. εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ τροφήν, ἂν καὶ τὴν πληρώνομεν βεβαίως εἰς ἐμπορεύματα, προϊὸν τῶν ἐργοστασίων μας. Ἀκούομεν καὶ σήμερον ἔτι πλεῖστα ὅσα περὶ παρακμῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ περὶ ξένου, ἰδίως δὲ τοῦ Ἀμερικανικοῦ, συναγωνισμοῦ· ἀλλ' ἂς ἀτενίσωμεν νοερῶς εἰς ἐποχὴν κατὰ ἑκατὸν ἔτη μεταγενεστέραν —δὲν εἶναι καὶ σπουδαῖον τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα εἰς τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἔθνους. Αἱ προμήθειαι τῶν γαιανθράκων θέλουσιν ἐλαττωθῇ κατὰ πολύ. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Μεγάλης Βρεττανίας θὰ διπλασιασθῇ κατὰ τὸν τρέχοντα βαθμὸν τῆς αὐξήσεως ἐντὸς πεντήκοντα ἐτῶν, ὁπότε θὰ γίνῃ ἀνάγκη νὰ εἰσάγωμεν ἐτησίως τροφὰς 400,000,000 στερλ. Πῶς λοιπὸν θὰ πληρωθῇ τὸ ἀντίτιμον; Ἔχομεν ὑπ' ὄψει, ὡς συνήθως, τρεῖς λύσεις. Ἡ ὁ φυσικὸς ὅρος τῆς αὐξήσεως δύναται νὰ παύσῃ, τοῦθ' ὅπερ προϋποθέτει θλίψεις καὶ βάσανα, ἢ ὁ πληθυσμὸς δύναται ν' αὐξάνῃ, διὰ νὰ φυτοζωῇ ὅμως ἐν στερήσει καὶ ἀθλιότητι, ἢ τέλος μὲ τὴν διάδοσιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς των νὰ διατηρῆται πιθανῶς εἰς τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἄνεσιν. Ἔχομεν λοιπὸν νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς δυστυχίας. Μόνον μὲ τὴν συνετὴν χρῆσιν τῶν δώρων τῆς ἐπιστήμης δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ὁ λαός μας εἰς τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν ἄνεσιν. Ἡ ἐπιστήμη ὅμως θὰ κάμῃ αὐτὸ πρὸς χάριν μας, ἐὰν μόνον τῇ ἐπιτρέψωμεν τοῦτο. Δὲν εἶναι βεβαίως καμμία μυθικὴ μάγισσα, ἀλλὰ πλουσίως ἀνταμείβει τοὺς ἀγαπῶντας αὐτήν.

Ὅτι ἀναρίθμητοι θαυμασταὶ καὶ καρποφόροι ἀνακαλύψεις ἀναμένουν τοὺς εὐτυχεῖς ἐρευνητὰς τῆς φύσεως οὐδεὶς τὸ ἀμφιβάλλει. «Τόσον πολὺ ἀπέχομεν», λέγει ὁ Λώκ, ἀπὸ τοῦ νὰ γίνωμεν δεκτοὶ εἰς τὰ μυστήρια τῆς Φύσεως, ὥστε καθόσον πλησιάζομεν πρὸς τὴν εἴσοδον, κατὰ τοσοῦτον ἀπομακρυνόμεθα αὐτῆς». Τί δὲν θὰ ἔδιδε κανεὶς δι' ἕνα ἀναγνωσματάριον ἐπιστημονικὸν τοῦ προσεχοῦς αἰῶνος; διότι, διὰ νὰ ἐκφέρωμεν περιφραστικῶς τὴν γνωστὴν παροιμίαν, τότε καὶ τὸ παιδὶ ἀκόμη ποῦ ὀργώνει τὴν γῆν θὰ ἔχῃ περισσοτέρας ἐπιστημονικὰς γνώσεις ἀπὸ τὸν σοφώτερον φιλόσοφον τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ Βόϋλ ἐπέγραψεν ἓν ἀπὸ τὰ δοκίμιά του μὲ τὸν ἑξῆς τίτλον: «Ἡ μεγάλη τοῦ ἀνθρώπου ἄγνοια περὶ τὴν χρῆσιν τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων ἢ ὅτι κανὲν πρᾶγμα δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν φύσιν, τοῦ ὁποίου οἱ ὠφέλειαι εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἔχωσιν ἐντελῶς κατανοηθῇ». Ἰδοὺ μία ἀλήθεια, ἡ ὁποία παραμένει τοιαύτη, ὁποία ἦτο ὁπότε ἐγράφη. Διὰ νὰ μὴ ἐκληφθῶ ὅμως ὡς ἄγαν αἰσιόδοξος διὰ τὸ μέλλον, παραθέτω τὴν αὐθεντικὴν γνώμην τοῦ Σὲρ Τζὼν Ἐρσχέλου, εἰκόντος τὰ ἑξῆς: «Ἀφοῦ εἶναι ὡρισμένως γνωστὸν ὅτι πολλαὶ

καὶ σπουδαῖαι χρήσεις ὑπολείπονται ἀκόμη ν' ἀνακαλυφθοῦν τῆς ὕλης καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα θ' ἀποκαλύψῃ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐπιστήμης, ἠμποροῦμεν πλέον ἀσφαλῶς νὰ ἐλπίζωμεν διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος ὄχι μόνον τὴν συνεχῆ αὔξησιν καὶ τὴν βαθμιαίαν βελτίωσιν τῶν φυσικῶν πόρων ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεών μας νὰ διεισδύσωμεν εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς Φύσεως καὶ νὰ καθιστάμεθα ἐνήμεροι τῶν ὑψηλῶν αὐτῆς νόμων».

Καὶ δὲν θὰ εὐεργετῇ ἡ ἐπιστήμη τὸ ἔθνος ὑπὸ ὑλικὴν μόνον ἔποψιν, ἀλλὰ θὰ ἀνυψοῖ καὶ θὰ ἐπιρρωννύῃ ἐπίσης τὸν ἐθνικὸν καὶ τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα. Τὸ μέγα δῶρον, τὸ ὁποῖον ἡ Ἀθηνᾶ προσέφερεν εἰς τὸν Πάριν, προβάλλεται εἰς ὅλους, διότι δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὸ ἔθνος καὶ εἰς τὰ ἄτομα τοὺς εὐγενεῖς αὐτοὺς λόγους τοῦ Τέννυσων: «Ὁ αὐτοσεβασμός, ἡ αὐτογνωσία καὶ ἡ αὐτοδιοίκησις, αὐτὰ τὰ τρία μόνον ὁδηγοῦν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ὑψίστην ἰσχύν, ὄχι ὅμως χάριν τῆς ἰσχύος—αὕτη καὶ ἀπρόσκλητος προσέρχεται—ἀλλὰ χάριν τῆς σύμφωνα μὲ τὸν νόμον διαβιώσεως, διότι κατὰ τὸν νόμον ζῶντες ζῶμεν ἀφόβως».

Ὁ δὲ John Cuincey Adams εἰς τὸν ἐπίλογον τῆς τελευταίας διαλέξεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὅταν ἀπεσύρετο ἀπὸ τὴν καθηγετικήν του ἕδραν ἐν Βοστῶνι, εἶπε τὰ ἑξῆς: «Εἰς τὴν κενὴν καὶ ἄφρονα ἔπαρσιν τῆς καρδίας, τὴν ὁποίαν ὑπεγείρουν ἐνίοτε ἐν αὐτῇ αἱ ῥοδινώτεραι προσδοκίαι τῆς ζωῆς, ἡ περίφροντις θυρωρὸς τῆς Ἐπιστήμης θὰ σᾶς καλέσῃ εἰς τὰς σώφρονας τέρψεις τοῦ ἱεροῦ της κελλίου. Εἰς τὴν ταπείνωσιν τῆς ἀποτυχίας ἡ πραϋντικὴ αὐτῆς φωνὴ θὰ σᾶς ψελλίσῃ λόγους πλήρεις γαλήνης καὶ εἰρηνικούς. Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς μεγάλους νεκροὺς τῶν παλαιῶν καιρῶν δὲν θὰ αἰσθάνεσθε τὴν ὀδύνην, τὴν ὁποίαν ὑφίστασθε τώρα ὑπὸ τὴν ἀλγεινὴν συναίσθησιν τῆς ἐξαρτήσεώς σας ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς ζῶντας τοῦ παρόντος καιροῦ. Καὶ εἰς τὴν πάλην σας μὲ τὸν κόσμον, ὁσάκις παρουσιασθῇ καμμία κρίσιμος περίστασις, ὅταν ἀκόμη καὶ ἡ φιλία κρίνῃ φρόνιμον νὰ σᾶς ἐγκαταλείψῃ, ὅταν ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ Λευίτης σᾶς ἴδουν καὶ ἀντιπαρέλθουν, ζητήσατε καταφύγιον, καλοί μου φίλοι, καὶ ἐστὲ βέβαιοι ὅτι θὰ τὸ εὕρετε εἰς τὴν φιλίαν τοῦ Λαιλίου καὶ τοῦ Σκηπίωνος, εἰς τὴν φιλοπατρίαν τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Βοῦρκε, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Βοῦρκε, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐκείνου, τοῦ ὁποίου νόμος εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ὅστις μᾶς ἐδίδαξε νὰ ἐνθυμώμεθα τὰς ἀδικίας μόνον διὰ νὰ τὰς συγχωρῶμεν».

Θὰ μεταφέρω τέλος ἐνταῦθα ὡς ἐν ἐπιλόγῳ τὴν λαμπρὰν περιγραφὴν τῶν ὀφειλομένων ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἀρχιδιακόνου Φαρράρ ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ εἰς

τὸ ἐν Λίβερπουλ Γυμνάσιον. Εἶναι μαρτυρία μεγάλης ἀξίας ἀναλόγου εἰς τὴν πηγήν, ἐξ ἧς προέρχεται.

«Εἰς τὴν ἐμπορικὴν αὐτὴν μεγαλόπολιν», λέγει, «ὅπου περιβάλλεσθε ἀπὸ τὸν θρίαμβον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς βιομηχανίας, καὶ τῆς ὁποίας ὁ ποταμὸς διαυλακοῦται ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀτμόπλοια, τῶν ὁποίων ἡ λευκὴ αὖλαξ ἐθεωρήθη ὡς ἡ καταλληλοτέρα δίοδος πρὸς τὰ πρόθυρα ἐμπορικῆς πόλεως, γνωρίζετε καλῶς ὅτι εἰς τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης παρατηρεῖται ὄχι μόνον κάλλος καὶ μαγεία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὠφέλεια καὶ ἰσχύς. Ὄχι μόνον μᾶς ἀπεκάλυψεν αὕτη ἄπειρον διάστημα βρίθον μὲ ἀπείρους κόσμους, ἀτελεύτητον χρόνον μυρμηκιῶντα μὲ ἀναριθμήτους ὑπάρξεις, ἀμετρήτους ὀργανισμοὺς πρὶν ἀοράτους, πλήρεις ὅμως τρυφερᾶς καὶ ἰριοειδοῦς ἐρασμιότητος, ἀλλ' ἐπίσης ἀφιέρωσεν ἑαυτὴν, ὡς μέγας Ἀρχάγγελος Ἐλέους, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰργάσθη αὐτή, εἰργάσθησαν καὶ οἱ ἱεροφάνται αὐτῆς ὄχι διὰ νὰ περισσεύσουν τὴν δύναμιν ἢ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς, ἀλλὰ διὰ νὰ εὐρύνουν τὸν κύκλον τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων, νὰ ἐλαττώσουν τοὺς κόπους καὶ ν' ἀφανίσουν τοὺς πόνους των. Τοὺς κόπους, ποῦ κατέβαλλον οἱ ἄνθρωποι ἡμίτυφλοι καὶ ἡμίγυμνοι διὰ νὰ ἀνακατώνουν τὸν πύρινον σίδηρον μέσα εἰς τὴν πυρακτωμένην κάμινον, ἡ Ἐπιστήμη τοὺς ἀντικατέστησε μὲ τὴν μηχανικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀοράτου ἀέρος. Προσέλαβε καὶ τὴν ἡλιακὴν ἀκτῖνα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της διὰ νὰ ζωγραφίζῃ πρὸς χάριν μας μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τὰ πρόσωπα τῶν ἀγαπημένων μας φίλων. Ὑπέδειξεν εἰς τὸν δυστυχῆ μεταλλουργὸν πῶς νὰ ἐργάζεται ἐν ἀσφαλείᾳ ἐν μέσῳ ἀκόμη καὶ τῶν ἐκρηκτικῶν ἀερίων τοῦ μεταλλείου. Κατέστησε διὰ τῶν ἀναισθητικῶν της τὸν πάσχοντα ἱκανὸν νὰ μένῃ ἥσυχος καὶ ἀναίσθητος, ἐνῷ ἡ ἐξησκημένη χεὶρ δεξιοῦ χειρουργοῦ περικόπτει ἀπὸ τὸν νευρικὸν κύκλον τοῦ ἀκινήτου ὀφθαλμοῦ. Δὲν μᾶς δαιδαλώνας μὲ τοὺς ἱδρῶτας ταλαιπώρων ἐθνῶν, ἀλλὰ τὸν φάρον καὶ τὸ ἀτμόπλοιον, τὸν σιδηρόδρομον καὶ τὸν τηλέγραφον. Ἀπέδωκεν εἰς τοὺς τυφλοὺς τὴν ὅρασιν καὶ εἰς τοὺς κωφοὺς τὴν ἀκοήν. Ἐμάκρυνε τὴν ζωὴν καὶ περιώρισε τὸν κίνδυνον· ἐξουσίασε τὴν φρενοπάθειαν καὶ κατεπάτησε τὰς νόσους. Καὶ ἐπὶ τούτοις φρονῶ ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς υἱούς μας δὲν πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ἐν ἀγνοίᾳ σπουδῶν, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως ὀξύνουν τὴν κρίσιν καὶ φλέγουν τὴν φαντασίαν, μορφώνουν ἐνταυτῷ καὶ πλάττουν, τρέφουν καὶ γεμίζουν τὸν νοῦν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

«Καμμία ἡδονὴ δὲν εἰμπορεῖ νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν ἡδονὴν τοῦ νὰ στέκεται κανεὶς ἐπὶ τῆς προνομιούχου σκοπιᾶς τῆς ἀληθείας».

ΒΑΚΩΝ

«Ὦ θεϊκὴ Φιλοσοφία! ὄχι τραχεῖα καὶ δύστροπος ὅπως νομίζουν οἱ μωροί, ἀλλ' εὐμολπος καὶ μαγικὴ καθὼς τοῦ Ἀπόλλωνος ἡ λύρα καὶ καθὼς ἐν αἰώνιον συμπόσιον νεκταρίων γλυκυσμάτων, ὅπου ποτὲ δὲν εἰσχωρεῖ παράκαιρος κόρος».

ΜΙΛΤΩΝ

Θὰ φανῇ ἴσως εἰς μερικοὺς παράξενον ὅτι καὶ ἡ ἐκπαίδευσις συμπεριελήφθη μεταξὺ τῶν ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς, διότι εἰς πολλὰς περιστάσεις παρουσιάζεται ὀχληρὰ εἰς τοὺς νέους καὶ ὑποτίθεται ὅτι παύει ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐκ τῆς σχολῆς ἀποφοίτησιν· ἐνῷ ἀπεναντίας διὰ νὰ εἶναι πράγματι ἐπιτυχής, πρέπει νὰ γίνῃ κατάλληλος καὶ ἐνδιαφέρουσα εἰς τὰ παιδία καὶ νὰ διαρκῇ καθ' ὅλην τὴν ζωήν. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀπόκτησις γνώσεων εἶναι ἕνα προνόμιον καὶ μία εὐλογία. Ἐπεκράτησε νὰ λέγεται ὅτι ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν μάθησιν δὲν εἶναι βασιλική· θὰ ἦτο ὀρθότερον νὰ λέγεται ὅτι ὅλαι αἱ πρὸς αὐτὴν ἄγουσαι πλατεῖαι εἶναι βασιλικαί. «Δὲν εἶναι τὸ μάτι», λέγει ὁ Ἱερεμίας Ταύλωρ, «ποῦ βλέπει τὰ κάλλη τοῦ οὐρανοῦ, οὔτε τὸ αὐτὶ ποῦ ἀκούει τὴν μελῳδίαν τῆς μουσικῆς ἢ τὴν χαρμόσυνον ἀγγελίαν εὐτυχοῦς συμβάντος, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ ἡ ἀπολαμβάνουσα τὰς ἡδονὰς τῶν αἰσθητικῶν καὶ διανοητικῶν ἀντιλήψεων καὶ ὅσον ἔξοχος καὶ εὐγενεστέρα ἡ ψυχή, τόσῳ ἡδύτεραι καὶ περισσότερον ἀνεπτυγμέναι εἶναι αἱ ἀντιλήψεις της. Καὶ ἐὰν κανένα παιδὶ παρατηρῇ τὴν πλουσίαν λευκοϊκτίδα ἢ τοὺς ἀδάμαντας ἑνάστρου οὐρανοῦ ἢ τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου εἴτε ἀκούῃ τοὺς λόγους ἑνὸς ἱεροκήρυκος, ἐπειδὴ δὲν ἀντενεργεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δὲν βλέπει ὅσα βλέπει, θὰ αἰσθανθῇ μόνον τὴν εὐχαρίστησιν ἄφρονος ἢ βωβοῦ».

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται ἡ σπουδαιότης τῆς ἀγωγῆς. Λέγω μᾶλλον ἀγωγὴ παρὰ διδασκαλία, διότι εἶναι κάτι πολὺ σπουδαιότερα ἡ καλλιέργεια τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν παραφόρτωσιν τοῦ μνημονικοῦ. Ἡ διδασκαλία εἶναι ἓν μέρος μόνον τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ὁ ἀληθινὸς διδάσκαλος πολὺ ὡραῖα περιεγράφη ὑπὸ τοῦ Montgomery: «Καὶ εἰς τόνους εὐτραπέλου τρυφερότητος ἀπεκρίνετο εἰς ὅλα του τὰ ἐρωτήματα καὶ ἔκαμνεν ἐρωτήσεις παρομοίας ἁπλᾶς πλὴν ἱκανὰς νὰ διεγείρουν καὶ νὰ δοκιμάσουν τὰς δυνάμεις τοῦ παιδιοῦ, ὡς ἐὰν ὁ νοῦς του ἦτο κανένα μουσικὸν ὄργανον καὶ αὐτὸς μὲ τὴν

πνοὴν καὶ μὲ τὴν ψαῦσιν ἐδοκίμαζεν ἀσφαλῶς ποῖαι θέσεις ἢ ποῖαι κλεῖδες θὰ ἐξέπεμπον τὴν πλουσιωτέραν μουσικήν».

Αἱ σπουδαὶ εἶναι μέσον καὶ ὄχι σκοπός. «Τὸ νὰ δαπανᾷ κανεὶς παρὰ πολὺν καιρὸν εἰς τὴν σπουδὴν εἶναι ῥάθυμον· τὸ νὰ κάμνῃ χρῆσιν αὐτῆς πρὸς στολισμόν, ἐπιτήδευσις· τὸ νὰ κρίνῃ δὲ ἀποκλειστικῶς μὲ τοὺς κανόνας των εἶναι ἴδιον σχολαστικοῦ. Ἡ μελέτη τελειοποιεῖ τὴν φύσιν καὶ τελειοποιεῖται ὑπὸ τῆς πείρας...Οἱ πονηροὶ ἄνθρωποι, λέγει ὁ Βάκων, περιφρονοῦν τὴν σπουδήν, οἱ ἁπλοϊκοὶ τὴν θαυμάζουν καὶ οἱ σοφοὶ τὴν χρησιμοποιοῦν».

Περιπλέον δὲ ἂν καί, ὡς ὁ Μὶλλ παρατηρεῖ, «εἰς τὴν συγκριτικῶς ἀρχικὴν αὐτὴν περίοδον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ζῶμεν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ αἰσθάνεται κανεὶς τὴν ἀκεραίαν ἐκείνην συμπάθειαν πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους, ἡ ὁποία τὴν ἐν τῇ καθόλου πορείᾳ τῆς ζωῆς των παραφωνίαν θὰ καθίστα ἀδύνατον», ἐν τούτοις ἡ ἐκπαίδευσις θὰ συντείνῃ πολὺ εἰς τὸ νὰ ριζώσῃ ἐν ἡμῖν τὸ αἴσθημα τῆς μετὰ τῶν ὁμοίων μας ἁρμονικῆς συμβιώσεως. Ὁπωσδήποτε ὅμως ἐὰν δὲν σπουδάζωμεν μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ὅλαι μας αἱ γνώσεις θὰ μᾶς ἀφήσουν τόσον ἀδυνάτους καὶ θλιμμένους ὅσον τὸν Φάουστ αἱ ἰδικαί του γνώσεις.

Αἱ σπουδαί μας δὲν πρέπει νὰ εἶναι «οὔτε ἀνάκλιντρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ν' ἀναπαυώμεθα, οὔτε μοναστήριον διὰ νὰ περιπατῶμεν μέσα μονάχοι μας, οὔτε πύργος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου νὰ ἐποπτεύωμεν τοὺς ἄλλους, οὔτε φρούριον διὰ ν' ἀμυνώμεθα κατ' αὐτῶν, οὔτε ἐργαστήριον κέρδους καὶ ἐμπορίου, ἀλλὰ πλουσία πανοπλία καὶ θησαυρὸς διὰ τὴν δόξαν τοῦ Πλάστου καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν τῆς ζωῆς». [Βάκων.]

Καὶ συμφώνως μὲ τοὺς εὐγενεῖς λόγους τοῦ Ἐπικτήτου, τότε μόνον θὰ προσέφερες τὴν μεγαλυτέραν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πολιτείαν, ὅταν ἤθελες φροντίζῃ ν' ἀνυψώνῃς ὄχι τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν· διότι προτιμότερον νὰ κατοικοῦν μεγάλαι ψυχαὶ εἰς χαμηλὰ σπίτια παρὰ δοῦλοι οὐτιδανοὶ νὰ ἔχουν μέσα εἰς ὑψηρεφῆ μέγαρα».

Εἶναι λοιπὸν ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητος νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν τὸ παρὸν σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως στοχάζεται τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν ἀντικειμένων! Ἐμπνέει τάχα ἀληθινὰ τὴν φιλομάθειαν ἐκείνην, ἡ ὁποία εἶναι προτιμοτέρα καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν μάθησιν; Καὶ μ' ὅλην τὴν μελέτην τῶν κλασικῶν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ παιδία μας ἀφιερώνουν τόσα ἔτη, κατορθώνουν ἆρά γε νὰ ἔχουν εἰς τὸ τέλος ὀρθὴν αὐτῶν ἐκτίμησιν ἢ ἀναφωνοῦν ἀποφοιτῶντα τώρα τοῦ Γυμνασίου μὲ τὸν Βύρωνα· «Χαῖρε λοιπόν, Ὁράτιε, τὸν ὁποῖον τόσον ἐμίσησα!»

Ἡ ὑπέρμετρος προσήλωσις εἰς ἓν οἱονδήποτε ζήτημα, μάλιστα εἰς τὴν νεότητα, εἶναί τι ὅλως παράλογον. Αὐτὴ ἡ Φύσις μᾶς ὑποδεικνύει τὸ ὀρθὸν σύστημα, ἐὰν ἁπλῶς θελήσωμεν νὰ τὴν

ἀκούσωμεν. Τὰ ἔνστικτά μας εἶναι ἂν ὄχι ἀλάνθαστοι ἀσφαλεῖς ὅμως ὁδηγοὶ καὶ τὰ παιδία πολὺ ὀλίγον ὠφελοῦνται ἀπὸ μαθήματα τὰ ὁποῖα δὲν τὰ ἐνδιαφέρουν. Εἰς τὴν φαιδρότητα ἔγκειται ἡ ἐπιτυχία τῶν σπουδῶν μας, λέγει ὁ Πλίνιος—studia hilaritate proveniunt, «αἱ σπουδαὶ προάγονται μὲ τὴν εὐθυμίαν»—καὶ εἰμποροῦμεν ν' ἀντλήσωμεν ἓν ὠφέλιμον μάθημα ἀπὸ τὸν Θέογνιν, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ᾠδήν του εἰς τοὺς γάμους τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἁρμονίας κάμνει τὰς Μούσας νὰ ψάλλουν:

«Μοῦσαι καὶ Χάριτες, κοῦραι Διός, αἵ ποτε Κάδμου
ἐς γάμου ἐλθοῦσαι καλὸν ἀείσατ' ἔπος·
ὅττι καλόν, φίλον ἐστί· τὸ δ' οὐ καλὸν οὐ φίλον ἐστίν.
Τοῦτ' ἔπος ἀθανάτων ἦλθε διὰ στομάτων».

Ὑπάρχουν οἱ φρονοῦντες ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα εἶναι, ὅσον εἰμπορεῖ νὰ εἶναι, τέλειον καὶ ὅτι τὰ μόνα σπουδαῖα ζητήματα εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων καὶ τῶν σπουδαστῶν, τὸ ζήτημα τῶν διδάκτρων, ἡ σχέσις τῶν ἰδιωτικῶν σχολῶν καὶ τῶν οἰκοτροφείων κ. τ. λ.

«Πολλοὶ εἶναι ἀναμφιβόλως», λέγει ὁ κ. Συμόνδ εἰς τὰ ***Σκίτσα ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα,*** «οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι ὅταν συνηγοροῦμεν ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ συζητοῦμεν μάλιστα τὸ τελειότερον σύστημα, δὲν κάμνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀεροκοπανῶμεν· ὅτι ὁ λαός μας εἶναι, ὅσον εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ, εὐτυχὴς καὶ ἀνεπτυγμένος καὶ ὅτι καμμία ἄλλη οὐσιώδης πρόοδος δὲν εἶναι δυνατή. Ὁ κ. Γκάλτων ἐν τούτοις ἐξεφράσθη καὶ πλεῖστοι ἐξ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, συμφωνοῦν μαζί του ὅτι «ὁ Ἀθηναϊκὸς λαὸς ἐν τῷ συνόλῳ ἦτο τόσον ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἰδικόν μας, ὅσον ἡμεῖς ὑπερτεροῦμεν τοὺς ἀγρίους τῆς Αὐστραλίας».

Ὅτι ἐνυπάρχει κάποια ἀλήθεια εἰς τοῦτο οὐδεὶς βεβαίως τῶν μελετητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας θὰ τὸ ἀρνηθῇ. Ἀλλὰ διατί νὰ ἔχῃ οὕτω; Δὲν εἰμπορῶ παρὰ νὰ ὑποθέσω ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα εὐθύνεται ἐν μέρει δι' αὐτό.

Ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ παίδευσις δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν διδασκαλίαν ἄλλων θεμάτων. Ἂν καὶ τόσα ἐλέχθησαν περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀξίας τῆς τεχνικῆς διδασκαλίας ἢ τῆς ἐπαγγελματικῆς, καθὼς προτιμῶ νὰ τὴν ἀποκαλῶ, εἶναι ἐν τούτοις δυστυχῶς ἀληθὲς ὅτι εἰς τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων μέχρι τῶν κατωτέρων σχολείων ἀμφότερα ὑποβλέπονται, πρυτανεύει δὲ ἡ σπουδὴ τῶν γλωσσῶν. Τὸ κακὸν ὅμως δὲν εἶναι πρόσφατον. Ὁ Ἄσχαμ εἰς τὸ ἔργον του «ὁ Διδάσκαλος» πρὸ πολλοῦ τὸ ἐθρήνησεν· ὁ δὲ Μίλτων ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν κ. Σαμουὴλ Χάρτλιβον παρεπονεῖτο ὅτι «τὰ τέκνα μας ἀναγκάζονται νὰ προσκολλῶνται εἰς τὰ ἄνοστα καὶ τὰ κοῦφα τῆς γραμματικῆς» καὶ παρετήρησεν ὅτι

«καίτοι ὁ γλωσσολόγος πρέπει νὰ καυχᾶται ὅτι εἶναι εἰδήμων ὅλων τῶν γλωσσῶν, εἰς τὰς ὁποίας συνέχεεν ἡ Βαβὲλ τὸν κόσμον, ἐν τούτοις ἐὰν δὲν ἐμελέτησε τὰς στερεὰς βάσεις κάθε γλώσσης ὡς λ. χ. τὰς λέξεις καὶ τὰ ἰδιώματα, δὲν θὰ χαίρῃ μεγαλυτέρας τιμῆς ἀπὸ ἕνα γεωργὸν ἢ πραγματευτήν, εἰδήμονα τῆς μητρικῆς του διαλέκτου· καὶ ὁ Λὼκ εἶπεν ὅτι «τὰ σχολεῖά μας προπαρασκευάζουν διὰ τὸ πανεπιστήμιον μᾶλλον παρὰ διὰ τὸν κόσμον. Ἐπιτροπὴ κατόπιν ἐπιτροπῆς, ἀντιπροσωπεία μετὰ ἀντιπροσωπείαν διετύπωσαν ἐπανειλημμένως τὸ αὐτὸ παράπονον. Πῶς δὲ ἔχουσι τώρα τὰ πράγματα ;

Παρατηρῶ τῇ ἀληθείᾳ νὰ φέρεται διαρκῶς εἰς τὰ στόματα ὅτι ἐὰν ἡ βελτίωσις δὲν προβαίνῃ τόσον γρήγορα ὅσον θὰ ἠθέλομεν, ἐπιτελεῖται ὅμως σπουδαία πρόοδος. Ἀλλ' ἔχει πράγματι οὕτω ; Φοβοῦμαι μὴ ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀποφατική. Φοβοῦμαι ὅτι τὸ παρὸν ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα δὲν καλλιεργεῖ τὸν νοῦν, οὔτε ἀναπτύσσει τὴν παρατηρητικότητα οὔτε προσπορίζει τὴν πληθὺν ἐκείνην τῶν γνώσεων, τὴν ὁποίαν δικαίως θὰ προσεδοκῶμεν ἐκ τοῦ ἀφιερωμένου εἰς αὐτὰς χρόνου.

Ὁ Σὶρ Μ. Ε. Γρὰν-Δοῦφος ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι θὰ ἐπερίμενε κανεὶς ἀπὸ παιδὶ ἢ κόρην δεκατεσσάρων ἐτῶν «νὰ διαβάζῃ εἰκρινῶς καὶ μὲ τέχνην, ὥστε νὰ τέρπῃ, νὰ γράφῃ μὲ σαφεῖς στρογγύλους χαρακτῆρας καὶ νὰ εἰξεύρῃ τοὺς κοινοὺς κανόνας τῆς ἀριθμητικῆς, ἰδίως δὲ τὴν σύνθετον πρόσθεσιν, ὄχι καὶ πάγκοινόν τινα μάθησιν· νὰ ὁμιλῇ καὶ γράφῃ τὴν Γαλλικὴν εὐχερῶς καὶ ὀρθῶς καὶ νὰ ἔχῃ κάποιαν ἰδέαν τῆς Γαλλικῆς φιλολογίας· νὰ μεταφράζῃ ad aperturam libri ἀπὸ κανὲν κοινὸν γαλλικὸν ἢ γερμανικὸν βιβλίον· νὰ ἔχῃ γνῶσιν ἐπαρκῆ τῆς στοιχειώδους γεωγραφίας περιλαμβανούσης καὶ σημειώσεις τινὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀστρονομίαν, ἐπαρκεῖς δὲ διὰ νὰ διεγείρουν τὴν περιέργειαν τοῦ παιδιοῦ· νὰ ἔχῃ ἐπίσης γνῶσιν τῶν γενικωτάτων συμβάντων τῆς γεωλογίας καὶ τῆς ἱστορίας, ἀρκετὴν ὅμως διὰ νὰ τοῦ δώσῃ νὰ ἐννοήσῃ σαφῶς ἔστω καὶ ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς πῶς οἱ μεγαλύτεροι φυσικοὶ καὶ πολιτικοὶ χαρακτῆρες τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ζῇ, κατήντησαν εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν των· νὰ ἔχῃ μορφωθῇ τοιουτοτρόπως ἐκ νηπιότητος, ὥστε νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῆς παρατηρητικότητός του ἐπὶ τῶν φυτῶν, τῶν ζώων, τῶν βράχων ἢ τῶν ἄλλων φυσικῶν ἀντικειμένων· νὰ ἔχῃ ἐξοικειωθῇ εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς μὲ τὸ ἐξόχως ὡραῖον εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῶν σπουδαιοτέρων κλασικῶν τῆς Ἀγγλικῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι καταλληλότερον εἰς τὴν ἡλικίαν του· καὶ τέλος νὰ ἔχῃ θεμελιώδεις τινὰς γνώσεις τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ἰχνογραφίας».

Διὰ νὰ πραγματοποιηθῇ τοῦτο «πρέπει ἀναμφιβόλως», καθὼς λέγει ὁ Σὶρ Τ. Μπράουν, «ἡ φιλοπονία νὰ εἶναι ὁ χρησμός μας καὶ ἡ κρίσις ὁ Ἀπόλλων μας»· καὶ δὲν εἶναι αὐτὸ μία παράλογος ἰδέα· καὶ ὅμως πόσον ὑπολειπόμεθα εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἰδέας αὐτῆς. Ἡ γενικὴ μόρφωσις ἀποτρέπεται συχνά, ἐπειδὴ ἐλέχθη ὅτι αἱ ἐπιπόλαιοι γνώσεις εἶναι ἄχρηστοι. Ἀλλὰ ἄλλο νὰ ἔχῃ τις ἐπιπόλαιον καὶ ἄλλο βάσιμον γνῶσιν περὶ ἑνὸς ἀντικειμένου. Ὑπὲρ τοῦ τελευταίου τούτου ἡμεῖς συνηγοροῦμεν, νὰ προσπαθῇ δηλαδὴ κανείς, ὅπως λέγει ὁ Λόρδος Προύχαμ, νὰ γνωρίζῃ «μερικῶν μὲν τῶν πραγμάτων τὸ ὅλον· ὅλων δὲ τῶν πραγμάτων μέρος τι».

«Εἶναι δύσκολον», λέγει ὁ Σὶρ Τζὼν Ἑρσχελ, «νὰ ἐντυπωθῇ ἀρκούντως ἰσχυρῶς εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ σπουδαστοῦ τῆς φύσεως ὅτι δὲν ὑπάρχει φυσικόν τι φαινόμενον, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ πληρέστατα καὶ ἐντελῶς καὶ ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ἄνευ τῆς ἑνότητος πολλῶν ἢ ἴσως ὅλων τῶν ἐπιστημῶν».

Τὸ ἰσχῦον σύστημα εἰς πολλὰ τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων μας θυσιάζει ὅλα τὰ ἄλλα εἰς τὰ κλασικὰ καὶ τὴν ἀριθμητικήν. Καὶ εἶναι μὲν αὐτὰ σπουδαιότατα θέματα σπουδῆς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀποκλείωνται τὰ ἐπιστημονικὰ μαθήματα καὶ αἱ νεώτεραι γλῶσσαι. Καὶ μ' ὅλα ταῦτα τὰ παιδιά μας ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τὸ γυμνάσιον χωρὶς νὰ εἶναι ἱκανὰ νὰ ὁμιλοῦν τὴν Λατινικὴν ἢ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ συχνότατα ὅλως διόλου ἀδιάφοροι διὰ τὴν κλασικὴν ἱστορίαν ἢ φιλολογίαν. Ἀλλ' ὁ παῖς ὁ ἐκπαιδευθεὶς ἄνευ μορφώσεώς τινος ἐπιστημονικῆς ἔχει σοβαροὺς λόγους διὰ νὰ παραπονῆται «διὰ μονομερῆ παίδευσιν».

Πράγματι δὲ συγκεντροῦντες τὴν προσοχήν μας ἐπὶ ἑνὸς ἢ δύο μόνον ζητημάτων ματαιώνομεν τὸν σκοπόν μας καὶ δημιουργοῦμεν ἀπογοήτευσιν ἐκεῖ ὅπου ἐζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν κάτι τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἡ μεγάλη πλάνη μας εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι, ὡς μοῦ φαίνεται, ἡ λατρεία πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν βιβλίων ἀποστήθισιν—ἡ σύγχυσις τῆς διδασκαλίας μὲ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἐντείνομεν τὸ μνημονικὸν ἀντὶ νὰ καλλιεργῶμεν τὸν νοῦν. Τὰ μικρὰ παιδία εἰς τὰ νηπιαγωγεῖά μας καταπονοῦνται μὲ τὴν μηχανικὴν ἐργασίαν τῆς γραφῆς καὶ τὰς ἀτελευτήτους περιπλοκὰς τοῦ συλλαβισμοῦ· καταθλίβονται μὲ στήλας χρονολογιῶν, μὲ καταλόγους βασιλέων καὶ τόπων, οἱ ὁποῖοι δὲν φέρουν καμμίαν ὡρισμένην ἰδέαν εἰς τὸν νοῦν των καὶ δὲν ἔχουν καὶ καμμίαν στενὴν σχέσιν μὲ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας καὶ ἀσχολίας των. Καὶ εἰς τὰ δημόσια σχολεῖά μας τὰ αὐτὰ ἀτυχῆ ἀποτελέσματα προκύπτουν μὲ τὴν ὀχληρὰν μονοτονίαν τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γραμματικῆς. Ἐνῷ ἀκριβῶς ἔπρεπε ν' ἀκολουθῶμεν τὸν ἀντίθετον δρόμον προκειμένου περὶ τῶν παιδίων, νὰ προσφέρωμεν δηλ. εἰς αὐτὰ ποικιλίαν ὑγιῶν διανοητικῶν τροφῶν καὶ νὰ προσπαθῶμεν νὰ καλλιεργῶμεν τὰς κλίσεις των μᾶλλον ἢ νὰ παραγεμίζωμεν τὰς διανοίας των μὲ ξηρὰς ἀληθείας. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι κυρίως

νὰ διδάσκεται ὁ παῖς, ὅσον νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν πόθον τῆς μαθήσεως. Τί σημαίνει, ἐὰν ὁ μαθητὴς γνωρίζῃ ὀλίγον περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα. Ὁ νέος, ὁ ὁποῖος ἐγκαταλείπει τὰ μαθητικὰ ἑδώλια μὲ πολλὰς μὲν γνώσεις, ἀλλὰ καὶ μῖσος πρὸς τὰ μαθήματά του, γρήγορα θὰ λησμονήσῃ ὅλα ὅσα ἔμαθε, ἐνῷ ἄλλος τις, ὅστις ἀπέκτησε τὴν δίψαν τῆς μαθήσεως καὶ ἐὰν ἀκόμη ἔχῃ μάθει ὀλίγα, θὰ κατορθώσῃ εἰς ἐλάχιστον χρόνον νὰ μάθῃ περισσότερα ἀφ' ὅ,τι ποτὲ εἴξευρε. Τὰ παιδία φύσει ὀργῶσιν εἰς τὴν μάθησιν. Πάντοτε προβάλλουν ἐρωτήματα. Ἡ τάσις αὐτὴ πρέπει νὰ ἐνισχυθῇ. Καὶ τῷ ὄντι εἰμποροῦμεν νὰ δίδωμεν πίστιν εἰς μέγαν βαθμὸν εἰς τὰ ἔνστικτά των καὶ τοιουτοτρόπως θὰ δύνανται νὰ ἐργάζωνται ἀποτελεσματικῶς διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐκπαίδευσιν. Συχνότατα ὅμως ἡ ἀπόκτησις γνώσεων τίθεται πρὸ αὐτῶν ὑπὸ μορφὴν τόσον βαρυντικὴν καὶ ἐπίπονον, ὥστε νὰ καταπνίγεται κάθε πόθος πρὸς μάθησιν ἢ καὶ ἐντελῶς νὰ ἐκλείπῃ· ἐπομένως τὰ σχολεῖά μας καταντοῦν μᾶλλον τόποι κατάλληλοι πρὸς ἀποθάρρυνσιν ἀπὸ τῆς σπουδῆς καὶ ἐπιφέρουν οὕτω ἀποτέλεσμα ὅλως ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωκομένου. Διὰ νὰ εἴπωμεν δὲ συντόμως, τὰ παιδία πρέπει νὰ γυμνάζωνται εἰς τὸ νὰ παρατηροῦν καὶ νὰ σκέπτωνται, διότι οὕτω θὰ διανοιγῇ πρὸ αὐτῶν πηγὴ ἀγνοτάτων ἀπολαύσεων κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς καὶ τῆς ὡριμωτέρας κρίσεως εἰς τὸ ἔργον τῆς ζωῆς.

Ἄλλο σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον τολμῶ νὰ στοχασθῶ ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικόν μας σύστημα ἠδύνατο νὰ τύχῃ μεταρρυθμίσεως εἶναι τὸ ὅτι ἐμποιεῖ σχεδὸν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὅλα εἶναι γνωστά. Ὁ δόκτωρ Βίσπυ λέγεται ὅτι κάποτε δὲν ἀφῆρεσε τὸν πῖλον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Καρόλου διὰ νὰ σχηματίσουν τὰ παιδία τὴν ἰδέαν ὅτι ἦτο μέγας ἀνήρ. Ἀμφιβάλλω ὅτι τὰ παιδία ἠπατήθησαν ἀπὸ τὸ καπέλλο· καὶ ἀμφιβάλλω ὅμως ἀκόμη περισσότερον ὅτι ἡ περὶ ἐκπαιδεύσεως θεωρία τοῦ δόκτορος Βίσπυ ἦτο καθόλου ὀρθή.

Ὁ κ. Τζὼν τοῦ Basingstoke, ὁ ὁποῖος ἐχρημάτισε ἀρχιδιάκονος τοῦ Λεϊκέστρου τῷ 1252 ἔμαθε τὴν Ἑλληνικὴν εἰς μίαν ἐπίτερα τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ συνήθιζε κατόπιν νὰ λέγῃ ὅτι, ἂν καὶ εἶχε σπουδάσει ἐπιμελῶς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, ἔμαθε ὅμως περισσότερα ἀπὸ μίαν εἰκοσαέτιδα Ἀθηναίαν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σπουδάσωμεν ὅλοι μας τόσον εὐχάριστα, ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον ἐλάττωμα εἰς τὸ σύστημα τοῦ Dr. Busby εἶναι κατ' ἐμὲ τὸ ὅτι πειρᾶται ν' ἀποκρύψῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἄγνοιαν.

Εἰς τὰ παιδία ἐμπνέεται ἡ ἰδέα ὅτι οἱ διδάσκαλοι εἰξεύρουν ὅλα. Ἐὰν ἀπεναντίας ἐνετυποῦτο εἰς τὰς διανοίας των τὸ μέγα μάθημα ὅτι ὅσα γνωρίζομεν εἶναι μηδὲν παραβαλλόμενα πρὸς

ὅσα ἀγνοοῦμεν, ὅτι «ὁ μέγας ὠκεανὸς τῆς ἀληθείας μένει πρὸ ἡμῶν ἀνεξερεύνητος ἀκόμη», αὐτὸ θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἕνα καλὸ κέντρο καὶ πολλοὶ θὰ διεφλέγοντο ἀπὸ τὸν εὐγενῆ πόθον νὰ εὑρύνουν τὸν κύκλον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ νοητικὸν βασίλειον τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀρχίζει μὲ τὸ θαῦμα, διότι ἡ Ἶρις εἶναι τέκνον τοῦ θαύματος.

Ἡ ἐκπαίδευσις δὲν πρέπει νὰ παύσῃ εὐθὺς ὡς ἀποχωρήσωμεν τῆς σχολῆς. Ἄλλως ἐὰν ἔλαβε καλὴν ἀρχὴν εἰς τὸ σχολεῖον, δὲν εἰμπορεῖ παρὰ νὰ συνεχισθῇ διὰ βίου.

Ἐκτὸς τούτου ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦναι ἡ ἐνασχόλησις ἢ τὸ ἐπάγγελμά μας, εἶναι κάτι τι πολὺ ἐπιθυμητὸν νὰ δημιουργήσωμεν κάποιαν ἰδιαιτέραν τέρψιν διὰ τοὺς ἑαυτούς μας. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος ὀφείλει βεβαίως κανεὶς νὰ συμβουλευθῇ τὰ ἔνστικτα καὶ τὴν κλίσιν του. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ καταδείξω ποῖον ἀπὸ τὰ δύο εἶναι καλλίτερον, νὰ ἐπιδίδεται κανεὶς εἰς μίαν ἐπιστήμην ἢ εἰς κάποιαν τέχνην· ἐὰν πρέπει νὰ μελετῶμεν τὰ ἄτομα τὰ εἰς τὴν ἡλιακὴν ἀκτῖνα ἢ αὐτὰ τὰ οὐράνια σώματα. Ὁποιονδήποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐκλογῆς μας, θὰ εὕρωμεν ἀρκετὰ καὶ περισσότερα μάλιστα παρ' ὅσα ἀρκοῦν διὰ ν' ἀποζημιώσουν τὴν ἀφιέρωσιν ὁλοκλήρου ζωῆς. Ὁ βίος εἶναι ἀναμφιβόλως στρωμένος μὲ ἀπολαύσεις, ἀλλὰ καὶ ἔχομεν ὅλοι νὰ περάσωμεν ἡμέρας θλίψεων καὶ συμφορῶν καὶ λύπης· καὶ ὅταν αἱ λύπαι ἐπέρχωνται, εἶναι ἀνεκτίμητος παρηγορία τὸ νὰ ἔχωμεν κάτι, τὸ ὁποῖον νὰ ἐλκύῃ ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ τὸ ὁποῖον νὰ μᾶς καταστήσῃ ἱκανοὺς ὁπωσδήποτε νὰ λησμονήσωμεν τοὺς ἑαυτούς μας.

«Ὁ ἀνεπτυγμένος νοῦς», λέγει ὁ Μίλλ,—«δὲν ἐννοῶ τὸν τοῦ φιλοσόφου, ἀλλ' οἱουδήποτε τινος, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ πηγαὶ τῆς γνώσεως ἔχουσι ἀνοιχθῇ καὶ ὅστις ἐδιδάχθη εἰς βαθμὸν ἀνεκτὸν νὰ ἐξασκῇ τὰς διανοητικὰς δυνάμεις του — θὰ εὕρῃ πηγὰς ἀνεξαντλήτου ἐνδιαφέροντος εἰς ὅλον του τὸ περιβάλλον: εἰς τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ἔργα τῶν τεχνῶν, τὰς φαντασίας τῆς Ποιήσεως, τὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας, τοὺς δρόμους, τοὺς ὁποίους ἐχάραξε τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὰς προσδοκίας του εἰς τὸ μέλλον. Εἶναι δυνατὸν τῷ ὄντι νὰ εἶναι κανεὶς ἀδιάφορος εἰς ὅλα αὐτὰ καὶ πρὸ τοῦ ἀκόμη νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ χιλιοστὸν αὐτῶν, ἀλλὰ τότε μόνον ὅταν δὲν ἔσχεν ἀπ' ἀρχῆς ἠθικὸν ἢ ἀνθρώπινον πρὸς ταῦτα ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ἐζήτησεν εἰς αὐτὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς περιεργείας μόνον».

Ἤκουσα κάποτε κάτι σκῶμμα εἰς βάρος μου, ἂν καὶ ὄχι κακόβουλον, διότι εἶπα ὅτι προέβλεπον ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τεχνῖται καὶ οἱ μηχανικοί μας θὰ ἦσαν μεγάλοι φιλαναγνῶσται. Καὶ βεβαίως δὲν εἶναι παράλογον νὰ θεωρήσωμεν τὴν κοινωνι-

κήν μας κατάστασιν ἐπιδεκτικὴν μεγάλης ἀκόμηβελτιώσεως. Ἡ αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχολείων, ἡ εὐθηνία τῶν βιβλίων, ἡ ἵδρυσις δημοσίων βιβλιοθηκῶν θὰ ἐξασκήσουν—ἂς τὸ ἐλπίσωμεν—κἄποιαν ἐξευγενιστικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν. Θὰ συντείνουν, πιστεύω, κατὰ πολὺ καὶ εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς πτωχείας καὶ τῆς δυστυχίας, τῆς ὁποίας τόσον μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἐνδιαφέροντος καὶ ῥοδινότητος εἰς τὸν βίον τῶν ἀπαιδεύτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ στοιχειώδη σχολεῖά μας, ὑπάρχει μεγάλη δυσχέρεια ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἴσην διανομὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Προνομίου χωρὶς τὴν παράκαιρον ὥθησιν τῆς ἁπλῆς μηχανικῆς παιδεύσεως. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ συζητηθῇ τὸ ζήτημα τῆς θρησκευτικῆς ἢ ἠθικῆς ἀγώγης οὔτε τὸ σύστημα τῆς διανομῆς τοῦ προνομίου.

Ἐὰν ἐπιτύχωμεν νὰ ἐμπνεύσωμεν τὴν φιλομάθειαν, ἡ μάθησις ἀσφαλῶς θὰ ἐπακολουθήσῃ.

Χρεωστοῦμεν λοιπὸν νὰ φροντίζωμεν τοιουτοτρόπως νὰ ἐκπαιδεύωμεν τὰ τέκνα μας, ὥστε κάθε περίπατος ἐξοχικὸς νὰ εἶναι καὶ μία ἀπόλαυσις· αἱ ἀνακαλύψεις τῶν ἐπιστημῶν νὰ διεγείρουν ζωντανὸν τὸ ἐνδιαφέρον· ἡ ἐθνική μας ποίησις καὶ ἱστορία νὰ γίνουν πηγαὶ εὐλόγου ὑπερηφανείας καὶ λογικῆς ἀπολαύσεως. Ἐν συντόμῳ τὰ σχολεῖά μας διὰ νὰ εἶναι ἀντάξια τοῦ ὀνόματος, διὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὴν ὑψηλὴν ἀποστολήν των, πρέπει νὰ εἶναι κἄτι περισσότερον παρὰ ἁπλοῖ τόποι ξηρᾶς μελέτης· πρέπει νὰ μορφώνουν τοὺς ἐν αὐτοῖς ἐκπαιδευομένους παῖδας οὕτως ὥστε νὰ γίνουν οὗτοι ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμοῦν καὶ νὰ ἀπολαμβάνουν τὰ πνευματικὰ ἐκεῖνα δῶρα, τὰ ὁποῖα εἰμποροῦν καὶ πρέπει νὰ καταστοῦν πηγὴ τέρψεως καὶ εὐδαιμονίας, ὁμοίως εἰς τοὺς ὑψηλοὺς καὶ τοὺς ταπεινούς, εἰς τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχούς. Τὸ ὀρθὸν ἐκπαιδευτικὸν σύστημα θὰ μᾶς διδάξῃ τοὐλάχιστον πόσον ὀλίγα πράγματα εἶξεύρει ὁ ἄνθρωπος, πόσον πολλὰ τῷ ὑπολείπονται διὰ νὰ μάθῃ· θὰ μᾶς καταστήσῃ ἱκανοὺς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὅσοι παραπονοῦνται διὰ τὴν δῆθεν ὀχληρὰν μονοτονίαν τῆς ζωῆς, δὲν ἔχουν νὰ μεμφθοῦν παρὰ τοὺς ἑαυτούς των, καὶ ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἡδονὴ καὶ δύναμις· θὰ μᾶς παροτρύνῃ ὅλους νὰ προσπαθῶμεν μὲ τὸν Μίλτωνα «ν' ἀτενίζωμεν τὸ λαμπρὸν τῆς ἀληθείας πρόσωπον μὲ τὸ ἤρεμον καὶ ἥσυχον ὕφος τοῦ σπουδαστοῦ» καὶ νὰ αἰσθανώμεθα μὲ τὸν Βάκωνα ὅτι «καμμία ἡδονὴ δὲν εἰμπορεῖ νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν ἡδονὴν τοῦ νὰ στέκεται κανεὶς ἐπὶ τῆς προνομιούχου σκοπιᾶς τῆς ἀληθείας.

Ὅθεν ὀφείλομεν τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐκτιμήσωμεν ἐν μέρει, ἐὰν ὄχι ὁλοτελῶς, ἀφοῦ ἀκόμη δὲν εἰμποροῦμεν νὰ τὸ πράξωμεν, «τὰ ἱερὰ δῶρα τῆς ὑγείας, τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ χρόνου» καὶ νὰ ἀναλογισθῶμεν πόσον εὐγνώμονες πρέπει νὰ εἴμεθα διὰ τὸ ἀνεκτίμητον δῶρον τῆς ζωῆς.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

ΚΕΦΑΛ. I.
Ἡ Φιλοδοξία.

ΚΕΦΑΛ. II.
Ὁ Πλοῦτος.

ΚΕΦΑΛ. III.
Ἡ Ὑγεία.

ΚΕΦΑΛ. IV.
Ὁ Ἔρως.

ΚΕΦΑΛ. V.
Ἡ Τέχνη.

ΚΕΦΑΛ. VI.
Ἡ Ποίησις.

ΚΕΦΑΛ. VII.
Ἡ Μουσική.

ΚΕΦΑΛ. VIII.
Αἱ Καλλοναὶ τῆς Φύσεως.

ΚΕΦΑΛ. IX.
Αἱ Θλίψεις τῆς Ζωῆς.

ΚΕΦΑΛ. X.
Ἐργασία καὶ Ἀνάπαυσις.

ΚΕΦΑΛ. XI.
Ἡ Θρησκεία.

ΚΕΦΑΛ. XII.
Ἡ Ἐλπὶς τῆς Προόδου.

ΚΕΦΑΛ. XIII.
Τὸ Πεπρωμένον τοῦ Ἀνθρώπου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

«Μακάρι νάτανε πιὸ ὄμορφο,
μὰ ὅ,τι γράφηκε, γράφηκε πιά.»

ΒΥΡΩΝ

Μὲ τὸ δεύτερον αὐτὸ μέρος παραδίδω εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης μου. Ἴσως δὲν κάμνω καλὰ ποῦ ἐκδίδω καὶ δεύτερον μέρος. Τὸ πρῶτον μέρος ὅμως ἔτυχε τόσον εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, ὥστε εὐχαρίστως ἀναδέχομαι τὸν κίνδυνον νὰ ἐπιχειρήσω καὶ παρέκτασιν.

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ πρώτου μέρους εἶχα ἐκφράσει τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ σκέψεις καὶ αἱ παραπομπαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλησα ἐγὼ μεγάλην παρηγορίαν καὶ ἀνακούφισιν, εἰμποροῦν νὰ ὠφελήσουν καὶ ἄλλους.

Εἰς τοῦτο δὲ καὶ αἱ τολμηρότεραι ἐλπίδες μου ἐπραγματοποιήθησαν καὶ μὲ τὸ παραπάνω μάλιστα. Ὄχι μόνον τὸ βιβλίον εἶδεν εἴκοσιν ἐκδόσεις, ἀλλὰ καὶ πολυάριθμοι ἐπιστολαί, τὰς ὁποίας ἔλαβα, ἦσαν ἱκανοποιητικαὶ ὅλαι.

Δύο μόνον κρίσεις ἐξεφέρθησαν ἀπὸ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς τιμήσαντάς με μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ προηγουμένου τόμου. Ἐλέχθη πρῶτον μὲν ὅτι ὁ βίος μου ὑπῆρξεν ἐκτάκτως λαμπρὸς καὶ εὐτυχὴς καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἦμην εἰς θέσιν νὰ κρίνω περὶ τῶν ἄλλων. Οὔτε ἐγὼ ἐπιχειρῶ τοῦτο. Δὲν εἶμαι ἐπιλήσμων τῶν ἀγαθῶν, οὔτε ἀγνώμων. Ὑποθέτω, διὰ τὰ δῶρα, τὰ ὁποῖα μοῦ ἐχορηγήθησαν. Ἀλλ' ἐὰν μεγάλως ηὐνοήθην, δὲν ἔχω ἀκριβῶς δι' αὐτὸ καὶ μεγαλυτέραν ἁρμοδιότητα νὰ συγγράψω ἐπὶ παρομοίου θέματος; Ἐπιπλέον εἶχα καὶ ἐγὼ—καὶ ποιός δὲν ἔχει—τὰς θλίψεις μου.

Ἔπειτα δὲ μερικοὶ παρεπονέθησαν ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἔργου συγκειται ἀπὸ παραπομπάς, ὀλίγον δὲ μόνον μέρος εἶναι ἰδικόν μου. Αὐτὸ πράγματι τὸ θεωρῶ μᾶλλον ὡς φιλοφρόνησιν, διότι πρωτοτυπίαν δὲν ἐθήρευσα ποσῶς.

Ἐὰν δέ, ὡς πολλοί με διεβεβαίωσαν, τὸ βιβλίον μου τοὺς ἐπερίσσευσε τὴν δύναμιν ν' ἀπολαύουν πρεπόντως τὴν ζωὴν καὶ ἐχρησίμευσεν εἰς αὐτοὺς γιὰ μικρὴ παρηγοριά, αὐτὸ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ εἰς ἐμὲ ἡ μεγαλυτέρα ἀμοιβὴ καὶ ὅτι περισσότερον εἰμποροῦσα νὰ ἐλπίζω.

Ἀπρίλιος 1889

High Elms
Down, Kent

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι

Η ΦΙΛΟΔΟΞΙΑ

«Ἡ φήμη—ἡ ἐσχάτη ἀδυναμία τῆς εὐγενοῦς ψυχῆς—εἶναι ὁ πτερνιστήρ, τὸν ὁποῖον ὑψώνει ὁ διαυγὴς νοῦς διὰ ν' ἀπωθήσῃ τὰς τέρψεις καὶ νὰ ζήσῃ ἡμέρας πλήρεις πόνων καὶ μόχθων».

ΜΙΛΤΩΝ

Ἐὰν ἡ φήμη εἶναι ἡ ἐσχάτη ἀδυναμία τῶν ἐξόχων πνευμάτων, ἡ φιλοδοξία εἶναι συχνὰ ἡ πρώτη, ἐνῷ καταλλήλως διευθυνομένη εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ ἰσχυρὸς εἷς τὴν ἀρετὴν ἀρωγός.

«Ἐὰν ἡ νεαρά μου διάνοια», λέγει ὁ Κικέρων, «δὲν ἤθελεν ἁρυσθῆ ἀπὸ πολλῶν ἀρχῶν καὶ συγγραμμάτων τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἡ δόξα καὶ ἡ ἀρετὴ δέον νὰ εἶναι τὸ φίλτρον καὶ δὴ ὁ μοναδικὸς πόθος τῆς ζωῆς, ὅτι, διὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς αὐτάς, αἱ βάσανοι τῆς σαρκὸς καὶ οἱ κίνδυνοι τοῦ θανάτου δέον νὰ περιφρονῶνται, οὐδέποτε θὰ ἐξέθετον τὸ ἄτομόν μου εἰς τοσαύτας συμπλοκὰς καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς αὐτὰς συγκρούσεις μὲ τοὺς χειρίστους τῶν ἀνθρώπων χάριν τῆς ὑμετέρας σωτηρίας. Ἀλλ' εἶναι πλήρη σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ τὰ βιβλία, ἡ φωνὴ τῶν σοφῶν ἀκούεται στεντορεία καὶ τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαιότητος μονονουχὶ βοῶσι. Καὶ ὅλα αὐτὰ θὰ περιεκάλυπτεν ἀκόμη ἡ νὺξ τῆς βαρβαρότητος, ἐὰν δὲν κατηυγάζοντο ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς ἐπιστήμης».

Ὁ ποιητὴς Τέννυσων λέγει: «Οἱ πολλοὶ ἀποτυγχάνουν, ὁ ἕνας μόνον ἐπιτυγχάνει». Ἀλλ' αὐτὸ σπανιώτατα ἀληθεύει. Ὅλοι ὅσοι εἶναι ἄξιοι ἐπιτυγχάνουν, ἂν καὶ ὄχι ἴσως τόσον ὅσον ἤλπιζον. Ἡ ἔντιμος ἥττα εἶναι καλυτέρα ἀτίμου νίκης καὶ κανεὶς ἡττημένος δὲν εἶναι ἀληθῶς ὁ ὑποδεέστερος, ἐκτὸς ἂν ἀπελπίζεται. Ἐὰν δὲν εἰμποροῦμεν νὰ φθάσωμεν κάτι, αὐτὸ δὲν εἶναι ἀποχρῶν λόγος ν' ἀποβάλωμεν καὶ τὸν ζῆλόν μας».

«Εἶξεύρω», λέγει ὁ Morris, «κατὰ πόσον ἡ ὑψηλὴ ἀποτυχία ὑπερβαίνει τὸ ὅριον τῶν εὐτελῶν ἐπιτυχιῶν».

Καὶ ὁ Βάκων μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι «ἐὰν κανεὶς παρατηρῇ ἀτενῶς καὶ μὲ προσοχήν, θὰ ἴδῃ τὴν τύχην, διότι μολονότι εἶναι τυφλή, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ἀόρατος».

Διὰ νὰ προσδοκῶμεν ἐλλόγως ἐπιτυχίαν τινά, πρέπει νὰ ἐξακριβώνωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐλπίζομεν νὰ κατορθώσωμεν καὶ ἔπειτα νὰ κάμνωμεν καλλίστην χρῆσιν τῶν εὐκαιριῶν μας.

Τούτων ἡ σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ χρόνου. Τί ἄλλο ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ τὸν χρόνον, ἐρωτᾷ ὁ Oliver Wendell Holmes, παρὰ νὰ τὸν πληρῶμεν μὲ τὴν ἐργασίαν. «Εἰς τὴν μάχην τοῦ Montebello», εἶπεν ὁ Ναπολέων, «διέταξα τὸν Κέλλερμαν νὰ κάμῃ ἔφοδον μὲ 800 ἱππεῖς καὶ μὲ αὐτοὺς διέσχισε τοὺς 6000 Οὔγγρους ἐπιλέκτους ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτὰς τοῦ Αὐστριακοῦ ἱππικοῦ. Τὸ ἱππικὸν τοῦτο ἦτο εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος μιλίου καὶ ἀπῃτεῖτο ἓν τέταρτον τῆς ὥρας διὰ νὰ φθάσῃ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ παρετήρησα ὅτι πάντοτε τὰ τέταρτα αὐτὰ τῆς ὥρας εἶναι ποῦ ἀποφασίζουν τὴν τύχην μιᾶς μάχης»· εἰμποροῦμεν νὰ ὁρίσωμεν ἡμεῖς: τῆς μάχης τῆς ζωῆς.

Οὔτε πρέπει νὰ φειδώμεθα ἡμῶν αὐτῶν, διότι «ὅστις σκέπτεται ν' ἀποκτήσῃ ἀγωνιζόμενος ἀθάνατον φήμην, πρέπει νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ μὴ φροντίζῃ ποσῶς διὰ τὴν ζωήν». [Beowulf].

Εἰς τὸν παροξυσμὸν τοῦ ἀγῶνος ἄλλως τε ὑποφέρει κανεὶς σχετικῶς ὀλιγώτερον ἀπὸ πληγὰς καὶ τρσύματα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ τῷ ἐπροξένουν δριμεῖς πόνους.

Εἶναι καλὸν νὰ σταθμίζωμεν ἐπακριβῶς τὸ ὑπ' ὄψιν ἀντικείμενον, νὰ διατρέχωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον κίνδυνον καὶ νὰ ὑπολογίζωμεν μετὰ προσοχῆς τὸ τίμημα.

Ἀλλ' ὅταν ἀποφασίσῃς ἅπαξ κάτι, δὲν πρέπει πλέον νὰ ῥίπτῃς πίσω τὸ βλέμμα, οὔτε νὰ φείδεσαι κανενὸς κόπου, οὔτε νὰ ὀπισθοχωρῇς μὲ δειλίαν πρὸ τοῦ κινδύνου.

«Ἡ φοβεῖται ὑπερμέτρως τὴν τύχην του ἢ ἔχει μικρὰν τὴν ἱκανότητα ἐκεῖνος ποῦ δὲν τολμᾷ νὰ ἐπιχειρήσῃ κάτι διὰ νὰ τὸ κερδίσῃ ἢ νὰ τὸ χάσῃ ὁλότελα»—λέγει ὁ Montrose.

«Ἡ δόξα», λέγει ὁ Ρενάν, «εἶναι ἐπὶ τέλους κάτι, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν καλλίστην τύχην νὰ μὴ εἶναι ὁλοτελῶς κενοδοξία». Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ δόξα;

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος παρατηρεῖ ὅτι «ἀράχνιον μυῖαν θηράσαν μέγα φρονεῖ, ἄλλος δὲ λαγίδιον, ἄλλος δὲ ὑποχῇ ἀφύην, ἄλλος δὲ συΐδια, ἄλλος δὲ ἄρκτους, ἄλλος Σαρμάτας». Ἀλλὰ τοῦτο μολονότι ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως δεικνύει τὸ μάταιον τῆς φήμης, ἐξ ἄλλου ὅμως μᾶς ἐνθαρρύνει μὲ τὴν ἀλήθειαν ὅτι ὁ καθένας ἠμπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ, ἐὰν τὸ ἐπιδιωκόμενον εἶναι λογικῶς δυνατόν.

Ὁ Ἀλέξανδρος δύναται νὰ ληφθῇ ὡς ὁ τύπος σχεδὸν τῆς φιλοδοξίας ὑπὸ τὴν συνήθη μὲν μορφήν της, ἀλλ' εἰς τὸ ἔπακρον ἀχθείσης. Ὁ πόθος του ἦτο νὰ κάμνῃ κατακτήσεις, ὄχι δὲ νὰ κληρονομήσῃ ἢ νὰ ἄρχῃ. Ὅταν τοῦ ἀνηγγέλλετο ἡ εἴδησις ὅτι ὁ πατήρ του ἐκυρίευσε κάποιαν πόλιν ἢ ἐκέρδισε κάποιαν νίκην, ἀντὶ νὰ χαίρῃ, συνήθιζε νὰ λέγῃ εἰς τοὺς συντρόφους του «Ὦ παῖδες, πάντα προλήψεται ὁ πατήρ· ἐμοὶ δὲ οὐδὲν ἀπολείψει μεθ' ὑμῶν ἔργον ἀποδείξασθαι μέγα καὶ λαμπρόν» [Πλούταρχος]. Λέγεται προσέτι ὅτι ἐθλίβετο ἕως θανάτου διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀστέρων, σκεπτόμενος ὅτι αὐτὸς οὔτε ἕνα κόσμον εἶχε κατορθώσει νὰ κατακτήσῃ. Τοιαύτη φιλοδοξία εἶναι δικαίως προωρισμένη εἰς ἀποτυχίαν.

Αἱ παρατηρήσεις τῶν φιλοσόφων ἐπὶ τῆς ματαιότητος τῆς φιλοδοξίας ἀναφέρονται γενικῶς εἰς τὸ ἀνάξιον αὐτὸ εἶδος, τοῦ ὁποίου ὁ Ἀλέξανδρος εἰμπορεῖ νὰ ληφθῇ ὡς ὁ τύπος· εἰς τὴν ἰδέαν δηλαδὴ τῆς ἀτομικῆς ἀνυψώσεως ὄχι μόνον ἀσχέτως πρὸς τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων ἀλλὰ καὶ ἀδιαφόρως πρὸς τὰ δεινὰ αὐτῶν [1].

«Ἡ συνεχὴς καὶ ἄπαυστος ἐπιδίωξις τῆς τύχης», λέγει ὁ Βάκων, «ὑποκλέπτει τὸ περισσότερον τοῦ καιροῦ καὶ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ὑψηλότερα ἀντικείμενα μελέτης». Ἀλλαχοῦ μάλιστα ἀναπτύσσει τὴν ἰδέαν αὐτήν, ἐπιπροσθέτει δὲ ὅτι «Κανενὸς ἀνθρώπου ἡ ἀτομικὴ τύχη δὲν εἰμπορεῖ κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀποτελέσῃ σκοπὸν ἀντάξιον τῆς ὑπάρξεώς του».

Ὁ Γκαῖτε ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι «ὁ ἄνθρωπος ζῇ χάριν ἀναπτύξεως ἢ μορφώσεως, ὄχι ὅμως δι' ὅ,τι δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ, ἀλλὰ δι' ὅ,τι εἰμπορεῖ νὰ ἐπιτελεσθῇ ἐν αὐτῷ».

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν φήμην δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὸ ὄνομα μὲ τὴν οὐσίαν. Τὸ νὰ καταλίπῃ κανεὶς ὄνομα δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι κατέστη καὶ περιώνυμος. Ὑπάρχει τὸ καλὸν ὄνομα ὅπως καὶ ἡ ἐπονείδιστος φήμη· καὶ δυστυχῶς τόσοι μνημονεύονται διὰ τὴν ἀγαθήν των φήμην, ὅσοι διὰ τὸ αἰσχρόν των ὄνομα καὶ ἄλλοι τόσοι δι' ἕνα κρᾶμα ἐκ τῶν δύο.

Ποῖος ἐν τούτοις δὲν θὰ ἐπροτίμα νὰ εἶχε λησμονηθῇ μᾶλλον παρὰ νὰ μνημονεύεται, ὡς ὁ Ἀχὰβ καὶ ἡ Ἰεζάβελ, ὁ Νέρων καὶ ὁ Κόμμοδος, ἡ Μεσσαλίνα καὶ ὁ Ἡλιογάβαλος, ὁ Βασιλεὺς Τζὼν ἢ ὁ Ριχάρδος Γ';»

«Τὸ νὰ μένῃ κανεὶς χωρὶς ὄνομα ἢ φήμην μ' ὅλας του τὰς καλὰς πράξεις εἶναι πολὺ ἀνώτερον δυσφήμου ἱστορίας. Ἡ Χαναναία ζῇ εὐτυχεστέρα χωρὶς ὄνομα ἢ ἡ Ἡρωδιὰς μ' ὅλην της τὴν

1) Σημ. Μ. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον ὅτι ὁ ἄλλως φιλέλλην συγγραφεὺς — μὴ τὸν φανταζεσθε μισέλληνα — ὡς τύπον τοῦ εἴδους τῆς φιλοδοξίας, τὸ ὁποῖον περιγράφει ἀνωτέρω, ἀναφέρει τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον, ἐνῷ πρόχειρα εἶχεν ἐκ τῆς ἱστορίας, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν μάλιστα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ δὴ τῆς τῶν νεωτέρων τοῦ πολιτισμοῦ χρόνων, παραδείγματα στρατηγῶν ἀσυγκρίτως φιλοδοξοτέρων καὶ αἱμοχαρεστέρων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Μέγας Ναπολέων λ. χ. ἠδύνατο κάλλιστα νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν συγγραφέα ὡς τύπος τῆς δι' ἀφθόνου μάλιστα αἱματοχυσίας ἱκανοποιουμένης κατακτητικῆς αὐτῆς μανίας καὶ ὑπερφιάλου φιλοδοξίας. Σ. Μ.

φήμην. Καὶ τίς δὲν θὰ ἤθελε νὰ ἦτο μᾶλλον ὁ ἀγαθὸς ληστὴς παρὰ ὁ Πιλάτος;

Βασιλεῖς καὶ στρατηγοὶ φημίζονται τόσον διὰ τὰς συμφορὰς των ὅσον καὶ διὰ τὰς ἐπιτυχίας των, διὰ τὸν θάνατόν των καθὼς καὶ διὰ τὴν ζωήν των. Ὁ ἥρως τῶν Θερμοπυλῶν εἶναι ὁ Λεωνίδας καὶ ὄχι ὁ Ξέρξης. Τὸ βασίλειον τοῦ Ἀλεξάνδρου διελύθη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του. Ὁ Ναπολέων ἦτο μεγαλοφυής, ἂν καὶ ὄχι Ἥρως. Ἀλλὰ τί προέκυψεν ἀπὸ ὅλας του τὰς νίκας; Διελύθησαν ἐκεῖναι καθὼς ὁ καπνὸς τῶν πυροβόλων του καὶ ἐγκατέλιπε τὴν Γαλλίαν ἀσθενεστέραν, πτωχοτέραν καὶ μικροτέραν παρ' ὅ,τι τὴν εὗρεν. Τὸ διαρκέστερον τῆς μεγαλοφυΐας του προϊὸν δὲν εἶναι στρατιωτική τις δόξα, ἀλλ' ὁ Ναπολεόντιος Κῶδιξ.

Ἀσφαλεστέρα καὶ ἐνδοξοτέρα ἀξίωσις διὰ δόξαν εἶναι ἐκείνη τῶν φημιζομένων διὰ κάποιον ἔργον δικαιοσύνης ἢ αὐταπαρνήσεως· ἢ αὐτοθυσία τοῦ Λεωνίδα λ. χ. ἢ εἰλικρίνεια τοῦ Ρηγούλου εἶναι τὰ κλέη τῆς ἱστορίας.

Εἰς περιπτώσεις, καθ' ἃς πρόσωπά τινα τῆς ἱστορίας ἐπωνομάσθησαν μὲ ὀνόματα χωρῶν, οἱ ἄνθρωποι μνημονεύονται ἐνῷ οἱ τόποι περιέπεσαν εἰς λήθην. Ὁσάκις ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Παλεστρίνα ἢ τοῦ Περουγίνου, τοῦ Νέλσωνος ἢ τοῦ Οὐελλιγκτῶνος, τοῦ Νεύτωνος ἢ τοῦ Δαρβίνου, ποῖος ἐνθυμεῖται τὰς πόλεις; Καλοῦμεν εἰς τὴν μνήμην μας μόνον τὰ πρόσωπα.

Ὁ Γκαῖτε ἀπεκλήθη ἡ ψυχὴ τοῦ αἰῶνός του.

Ἔχομεν πολὺ πενιχρὰς βιογραφίας τοῦ Σαισκπήρου ἢ τοῦ Πλάτωνος καὶ ὅμως πλεῖστα ὅσα εἰξεύρομεν περὶ αὐτῶν.

Οἱ Πολιτικοὶ καὶ οἱ Στρατηγοὶ ζῶντες ἀπολαύουν μεγάλης εὐκλείας. Αἱ ἐφημερίδες ἀναγράφουν εἰς τὰ χρονικά των κάθε λέξιν καὶ κάθε κίνημά των. Ἀλλ' ἡ φήμη τοῦ Φιλοσόφου καὶ τοῦ Ποιητοῦ εἶναι διαρκεστέρα.

Ὁ Οὐόρτσβωρθ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκριβῶς ἀπεύχεται τὴν ἀνέγερσιν μνημείων εἰς τοὺς ποιητὰς ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων. Ἡ θέσις τῶν Πολιτικῶν ἀνδρῶν, λέγει, εἶναι διάφορος. Εἶναι δίκαιον νὰ ἐγείρωμεν μνημεῖα εἰς αὐτούς, διότι ἄλλως δυνατὸν νὰ λησμονηθοῦν· ἐνῷ οἱ Ποιηταὶ ζῶσι διὰ παντὸς εἰς τὰ ἔργα των.

Οἱ ἀληθινοὶ κατακτηταὶ τοῦ κόσμου δὲν εἶναι τῷ ὄντι οἱ στρατηγοί, ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι· ὄχι ὁ Τζανκὶς Χὰν καὶ ὁ Ἀκτάρ, ὁ Ράμεσις ἢ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλ' ὁ Κομφούκιος καὶ ὁ Βούδδας, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Χριστός. Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐβασίλευσαν ἐπὶ τῶν προγόνων μας, ἔχουν πρὸ πολλοῦ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιπέσει εἰς λήθην, ἔχουν λησμονηθῆ διὰ τὴν ἔλλειψιν κάποιου ἱεροῦ βάρδου διὰ νὰ τοὺς ζωογονήσῃ ἢ μνημονεύονται, καθὼς ὁ Σουδδοδάνα καὶ ὁ Πιλάτος, ὡς ἐκ τῆς συσχετίσεώς των μέσα εἰς τὸν νοῦν μας μὲ ἐξοχώτερα πνεύματα.

Τῶν τοιούτων ἀνδρῶν οἱ βίοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιστα-

λοῦν εἰς καμμίαν βιογραφίαν. Δὲν ἔζησαν ἁπλῶς διὰ τὴν γενεάν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησαν, ἀλλὰ δι' αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ, ἐνθυμούμεθα τὸν Σαισκῆρον καὶ τὸν Βάκωνα, τὸν Ράλεϋ καὶ τὸν Σπένσερ. Τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τοὺς γραμματεῖς τῆς Πολιτείας μὲ μίαν ἢ δύο ἐξαιρέσεις σπανιώτατα τοὺς ἐνθυμούμεθα· καὶ αὐτοῦ τοῦ Βάκωνος μᾶλλον ὡς φιλοσόφου ἢ ὡς δικαστοῦ κάμνομεν μνείαν.

Ἐπιπλέον εἰς τί ὀφείλουν οἱ Στρατηγοὶ καὶ οἱ Πολιτικοὶ ἄνδρες τὴν δόξαν των; Ἐκλείσθησαν διὰ τὰ ἔργα των, ἀλλ' εἰς τὸν Ποιητὴν καὶ τὸν Ἱστορικὸν εἶναι ὑπόχρεοι διὰ τὴν ἀθανασίαν των· εἰς τὸν Ποιητὴν καὶ τὸν Ἱστορικὸν ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἔνδοξον μνήμην καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἀρετῶν Ἐκείνων.

«Vixere fortes ante Agamemnona
multi ; sed omnes illacrimabiles
urgentur ignotique longa
Nocte, carent quia vate sacro».

ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον· «Πολλοὶ ἀνδρεῖοι ἔζησαν πρὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀλλὰ πάντες ἀδάκρυτοι καὶ ἄγνωστοι ὑπὸ τῆς μακρᾶς νυκτὸς πιέζονται, διότι ἀμοιροῦν θείου ἀοιδοῦ».

Ὁ Montrose ἐπιτυχῶς συνεδύασε ἀμφότερα, ὅταν ἔδωκεν εἰς τὸ «Ὁ ἀκριβὴς καὶ μοναδικός μου ἔρως» τὴν ἑξῆς ὑπόσχεσιν:

«Θά σε ὑμνήσω ἐσένα μὲ τὴν πέννα μου
καὶ μὲ τὴ σπάθη μου θά σε δοξάσω».

Εἶναι ἀξιοσημείωτον καὶ συγχρόνως ἐνθαρρυντικὸν ὅτι πολλοὶ τῶν μεγίστων ἀνδρῶν ἀνεδείχθησαν ἐκ μέσου τῆς κατωτέρας τάξεως καὶ ἐθριάμβευσαν ἐναντίον προσκομμάτων, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατὸν νὰ φανῶσιν ἀνυπέρβλητα· μάλιστα καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχικὴ ἀσημότης εἰμπορεῖ ἐνίοτε νὰ γίνῃ πηγὴ δόξης. Αὐταὶ αὗται αἱ ἀμφιβολίαι περὶ τῆς γενεθλίου γῆς τοῦ Ὁμήρου συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δοξασθῇ περισσότερον, ἑπτὰ πόλεων, ὡς γνωστόν, οἰκειοποιουμένων τὸν μέγαν ποιητήν. Γνωστὰ εἶναι τὰ ὀνόματά των: «Σμύρνη, Ρόδος, Κολοφών, Σαλαμίς, Χῖος, Ἄργος, Ἀθῆναι».

Ἂς ἀναφέρωμεν μόνον τοὺς ἐπιστήμονας. Ὁ Ράϋ ἦτο υἱὸς σιδηρουργοῦ, ὁ Οὐάτ ναυπηγοῦ, ὁ Φραγκλῖνος κηροποιοῦ, ὁ Δάλτων ὑφαντοῦ, ὁ Γρώνοφερ ὑελοπώλου, ὁ Λαπλάτιος γεωργοῦ, ὁ Λιναῖος πτωχοῦ τινος ἐφημερίου, ὁ Γάραδεϋ χαλκέως, ὁ Λάμαρκ τραπεζιτικοῦ ὑπαλλήλου· ὁ Γεώργιος Στήβενσον ἦτο ἀνθρακεύς, ὁ Θεῖβυ βοηθὸς φαρμακοποιοῦ, ὁ Χούϊτστων κατασκευαστὴς κάποιου μουσικοῦ ὀργάνου· ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Κέπλερ, ὁ Σπρένκελ, ὁ Κυβιέρος καὶ ὁ Σὶρ Β. Ἔρσχελ ἦσαν πάντες υἱοὶ πτωχῶν γονέων.

Εἶναι ἐξ ἄλλου λυπηρὸν νὰ σκεφθῇ κανεὶς τὸ πόσοι τῶν μεγίστων εὐεργετῶν μας εἶναι καὶ κατ' ὄνομα ἀκόμη ἄγνωστοι. Ποῖος ἀνεκάλυψε τὴν τέχνην τῆς προμηθείας τοῦ πυρός; Ὁ Προ-

μηθεὺς εἶναι ἁπλῶς ἡ προσωποίησις τῆς προνοίας. Τίς ἐπενόησε τὰ γράμματα; Ὁ Κάδμος εἶναι Ἓν ἁπλοῦν ὄνομα.

Αἱ ἐφευρέσεις αὐταὶ τῷ ὄντι χάνονται εἰς τὴν ἀχλὺν τῆς ἀρχαιότητος· ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσφάτως ἐπιτελεσθεῖσαν πρόοδον, τὰ βήματα εἶναι συχνὰ τόσον βαθμιαῖα καὶ τόσον πολλά, ὥστε ὀλίγαι ἐφευρέσεις εἰμποροῦν ν' ἀποδοθοῦν ἐξ ὁλοκλήρου ἢ κυρίως τοὐλάχιστον εἰς ἓν πρόσωπον.

Ὁ Κολόμβος λέγεται, καὶ δικαίως, ὅτι ἀνεκάλυψε τὴν Ἀμερικήν, μολονότι οἱ Βόρειοι εὑρέθησαν ἐκεῖ πρὸ αὐτοῦ.

Ἡμεῖς οἱ Ἄγγλοι ἔχομεν πολλοὺς λόγους νὰ ὑπερηφανευώμεθα διὰ τοὺς συμπατριώτας μας. Διὰ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἐπιστήμονας μόνον, ὁ Βάκων καὶ ὁ Χόβης, ὁ Λὼκ καὶ ὁ Μπάρκλεϋ, ὁ Hume καὶ ὁ Ἄμιλτων θὰ σχετίζωνται πάντοτε εἰς τὸν νοῦν μας μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως· ὁ δὲ Νεύτων μὲ τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ὁ Ἀδὰμ Σμὶθ μὲ τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν, ὁ Γιὰγγ μὲ τὴν περὶ κυμάνσεως τοῦ φωτὸς θεωρίαν, ὁ Ἔρσχελ μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πλανήτου Οὐρανοῦ καὶ τὴν μελέτην τοῦ βάθους τῶν ἄστρων, ὁ Λόρδος Οὐόρσεστερ, ὁ Τρέβεθηκ καὶ ὁ Οὐὰτ μὲ τὴν ἀτμομηχανήν, ὁ Οὐΐτστων μὲ τὸν ἠλεκτρικὸν τηλέγραφον, ὁ Τζέννερ μὲ τὴν ἐξορίαν τῆς εὐλογίας, ὁ Σίμψων μὲ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀναισθητικῶν, καὶ ὁ Δαρβῖνος μὲ τὴν γέννησιν τῆς νεωτέρας Φυσικῆς Ἱστορίας.

Οἱ ἄνδρες οὗτοι καὶ οἱ τούτων ὅμοιοι ἔπλασαν τὴν ἱστορίαν μας καὶ ἐμόρφωσαν τὰς ἰδέας μας· καὶ μολονότι ζῶντες κατεῖχον σχετικῶς ἀσήμαντον θέσιν εἰς τὰς διανοίας τῶν συμπατριωτῶν των, ἀπέβησαν ὅμως ἐν τέλει ἀκαταμάχητος δύναμις καὶ συγχρόνως ἀπέκτησαν ἔνδοξον ὄνομα καὶ μνήμην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II

Ο ΠΛΟΥΤΟΣ

«Πλούσιος καὶ πτωχὸς συνήντησαν ἀλλήλους, ἀμφοτέρους δὲ ὁ Κύριος ἐποίησε».

Παρ. Σολομῶντος

Ἡ φιλοδοξία προσλαμβάνει συχνὰ τὴν μορφὴν τῆς φιλαργυρίας. Εἶναι πολλοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐδοκίμασάν ποτε τὴν Τέχνην ἢ τὴν Μουσικήν, τὴν Ποίησιν καὶ τὴν Ἐπιστήμην· ἀλλ' οἱ περισ-

σότεροι καταγίνονται εἰς κάποιο βιοποριστικὸν ἔργον καὶ ἐπομένως ἡ αὔξησις τῶν προσόδων ὄχι μόνον εἶναι καθ' ἑαυτὴν εὐπρόσδεκτος, ἀλλὰ καὶ κάποιο γλυκὺ συναίσθημα ἐπιτυχίας προξενεῖ.

Πολλάκις, τῇ ἀληθείᾳ, ἐξεφράσθη ἡ ἀμφιβολία ἐὰν ὁ πλοῦτος εἶναι τάχα κανένα πλεονέκτημα. Ἐγὼ ὁ ἴδιος δὲν πιστεύω ὅτι «κεῖνοι ποῦ γεννηθήκανε μὲ τἀργυρὸ χουλιάρι στὸ στόμα», καθὼς λέγει ἡ παροιμία, εἶναι κατ' ἀνάγκην εὐτυχέστεροι δι' αὐτό. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ πλοῦτος κληροδοτεῖ περισσοτέραν ἐργασίαν παρὰ ἡ πενία, ἐπομένως δὲ καὶ μεγαλυτέραν ἀνησυχίαν. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ κατοχὴ εἰσοδήματός τινος οἱουδήποτε, τὸ ὁποῖον νὰ πολλαπλασιάζεται βαθμηδόν, ἐφόσον τὰ ἔτη παρέρχονται, αὐξάνει τὴν ἄνεσιν τοῦ βίου. Ἀλλ' αὐτὸ βεβαίως στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι εἶσαι κύριος τῶν χρημάτων σου καὶ ὄχι δοῦλος αὐτῶν.

Ἀναμφιβόλως ἡ κατοχὴ τοῦ πλούτου παρακολουθεῖται ἀπὸ πολλὰ μειονεκτήματα. Τὰ χρήματα καὶ ἡ φιλαργυρία συχνὰ συμβαδίζουν. Πτωχὸς εἶναι ἐκεῖνος, καθὼς λέγει ὁ Ἔμερσον, ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ πλουτήσῃ· καὶ ὅσον περισσότερα κατέχει κανείς, τόσον περισσότερον διαφλέγεται συνήθως ἀπὸ τὸν πόθον νὰ γίνῃ πλουσιώτερος. Ἀκριβῶς ὅπως τὸ πιοτὸ περισσεύει συχνὰ τὴν δίψαν, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ δίψα τοῦ πλούτου αὐξάνει μ' αὐτὸν τὸν πλοῦτον.

Αὐτὸ μάλιστα ἀληθεύει, ὅταν τὸ ἀργύριον ζητῆται χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀργυρίου. Πρὸς τούτοις εἶναι συχνὰ εὐχερέστερα ἡ ἀπόκτησις χρημάτων παρὰ ἡ διατήρησις ἢ ἡ ἀπόλαυσις αὐτῶν. Τὸ νὰ φυλάττῃ κανεὶς τὰ χρήματα εἶναι ὀχληρὰ καὶ ἐπίπονος ἐργασία. Ὁ φόβος τῆς ἀπωλείας των εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικρέμαται ὡς μέλαν νέφος ἐφ' ὅλης τῆς ζωῆς. Ὁ Σενέκας διηγεῖται ὅτι, ὅταν ὁ Ἀππίκιος κατεσπατάλησε τὸ πλεῖστον τῆς πατρικῆς κληρονομίας του, ἀλλ' εἶχεν ἀκόμη 1,250,000 σελλίνια ηὐτοκτόνησεν ἐκ φόβου μήπως λιμοκτονήσῃ κατόπιν.

Ὁ πλοῦτος δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀμεριμνησία. Καὶ ἡ ἀξία τῶν χρημάτων ἐξαρτᾶται ἐν μέρει μὲν ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῆς χρήσεώς των, ἐν μέρει δὲ ἀπὸ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀποκτῶνται.

«Κτῆσαι οὖν, φησὶν (οἱ φίλοι), ἵνα καὶ ἡμεῖς ἔχωμεν. Εἰ δύναμαι κτήσασθαι, τηρῶν ἐμαυτὸν αἰδήμονα, καὶ πιστόν, καὶ μεγαλόφρονα, δείκνυε τὴν ὁδόν, καὶ κτήσομαι. Εἰ δ' ἐμὲ ἀξιοῦτε τἀγαθὰ τὰ ἐμαυτοῦ ἀπολέσαι, ἵν' ὑμεῖς τὰ μὴ ἀγαθὰ περιποιήσησθε, ὁρᾶτε ὑμεῖς, πῶς ἄνισοί ἐστε καὶ ἀγνώμονες· τί δὲ καὶ βούλεσθε μᾶλλον; ἀργύριον, ἢ φίλον πιστὸν καὶ αἰδήμονα;...

«Ταῦτα τί κωλύει διαλαβόντα ζῆν κούφως καὶ εὐηνίως, πάντα τὰ συμβαίνειν δυνάμενα πράως ἐκδεχόμενον, τὰ δ' ἤδη συμβεβηκότα φέροντα; Θέλεις πενίαν; φέρε, καὶ γνώσῃ τί ἐστι πενία τυχοῦσα καλοῦ ὑποκριτοῦ». [Ἐπίκτητος].

Πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σόλωνος εἰς τὸν Κροῖσον: «Κύριε, ἂν ἔλθῃ κανεὶς ποῦ νὰ ἔχῃ καλύτερον σίδηρον παρὰ ἐσεῖς, θὰ γίνῃ κάτοχος ὅλου αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ».

Ἄλλο παράδειγμα πρόκειται τὸ τοῦ Μίδου. Ηὔχετο αὐτὸς κάθε πρᾶγμα ποῦ ἤγγιζε νὰ μετεβάλλετο εἰς χρυσὸν καὶ ἡ εὐχή του εἰσηκούσθη. Τὸ κρασί του μετεβλήθη εἰς χρυσόν, τὸ ψωμί του, τὰ ροῦχά του καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ στρῶμά του, ὅλα, ὅλα ἔγιναν χρυσός.

«Attonitus novitate mali, divesque miserque,
Effugere optat opes, et quae modo voverat, odit».

Δηλαδή: «Ἐμβρόντητος ἐκ τῆς καινότητος τοῦ κακοῦ, πλούσιος συνάμα καὶ δυστυχής, θέλει νὰ ἀποφύγῃ τὰ πλούτη καὶ ὅσα πρὸ μικροῦ ηὐχήθη, τώρα τὰ ἀπεχθάνεται».

Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸς ὁ μόνος ποῦ ὑπέφερεν ἀπὸ ὑπέρμετρον ποσὸν χρυσοῦ.

Ἡ ἀλήθεια κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι ὅτι ὁ πλοῦτος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶναι ἀναγκαίως κανένα πλεονέκτημα· ἀλλὰ τὸ νὰ γίνῃ ἢ ὄχι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς χρήσεως, τὴν ὁποίαν κάμνομεν τοῦ πλούτου. Τὸ ἴδιον εἰμπορεῖ ἐν τούτοις νὰ λεχθῇ καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας εὐκαιρίας καὶ προνόμια· ἡ Γνῶσις καὶ ἡ Δύναμις, τὸ Κάλλος καὶ ἡ Δεξιότης, ὅλα ὑπόκεινται εἰς κατάχρησιν· ἐὰν τὰ παραμελῶμεν ἢ δὲν κάμνωμεν καλὴν αὐτῶν χρῆσιν, θὰ γίνωμεν χειρότεροι παρ' ἐὰν δὲν τὰ εἴχαμεν καθόλου. Ὁ Πλοῦτος εἶναι μειονέκτημα μόνον εἰς τὰς χεῖρας ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἰξεύρουν πῶς νὰ τὸν μεταχειρισθοῦν. Καθιστᾷ κατορθωτὰ εἰς ἡμᾶς τόσα πράγματα — τὴν ἀνάπαυσιν, τὴν δύναμιν τοῦ βοηθεῖν τοὺς ἄλλους, τὰ βιβλία, τὰ προϊόντα τῶν διαφόρων τεχνῶν, τὰς εὐκαιρίας καὶ τὰ μέσα τῶν περιηγήσεων.

Θὰ ἦτο ὅμως εὔκολον νὰ μεγαλοποιήσῃ κανεὶς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ πλούτου. Ἀξίζει κανεὶς νὰ ἔχῃ χρήματα καὶ ἀξίζει νὰ ἐργάζεται δι' αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἀνταμείβουν ταῦτα ἐπαξίως καμμίαν μεγάλην θυσίαν, οὐδὲ τόσην ἀληθῶς, ὁποία συχνὰ προσφέρεται εἰς αὐτά. Μία σοφὴ παροιμία λέγει, ὅτι ὁ χρυσὸς ἀγοράζεται πολὺ ἀκριβά. Ἐὰν δὲ ὁ πλοῦτος ἐκτιμᾶται διότι παρέχει ἄνεσιν, θὰ ἦτο φανερὰ πλέον πλάνη νὰ θυσιάζῃ κανεὶς τὴν ἄνεσίν του εἰς τὴν πάλην περὶ πλούτου· τὰ χρήματα ἔχουν καὶ τὴν ἰδιότητα νὰ καθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους πτωχοὺς τῷ πνεύματι. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπάρχει κανένα δῶρον ἀκίνδυνον;

Ὁ Εὐριπίδης εἶπεν ὅτι τὰ χρήματα προσπορίζουν φίλους εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἔχουν μεγάλην (τὴν μεγίστην, εἶπεν ἐκεῖνος), ἰσχὺν εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, προσθέσας κυνικῶς· ὅτι «Ἰσχυρὸς εἶναι ὄντως ὁ πλούσιος, ἐὰν μάλιστα τύχῃ νὰ εἶναι ἄγνωστος ὁ κληρονόμος του».

Ὁ δὲ Βοσσουέτος μᾶς λέγει ὅτι «δὲν εἶχεν ἀγάπην εἰς τὰ

πλούτη· καὶ ἐὰν εἶχε τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, ἠσθάνετο πάλιν ἐνδομύχως κάποιαν θλῖψιν καὶ ἤθελε νὰ χάσῃ μᾶλλον τὸ περισσότερον τοῦ ἡμίσεος τῶν ὑπαρχόντων του».

Ὁ Σέλλεϋ δὲν ἦτο βεβαίως φιλάργυρος καὶ ὅμως «Ἐπιθυμῶ νὰ ἔχω χρήματα», εἶπε, «διότι νομίζω ὅτι εἰξεύρω τὴν χρῆσιν αὐτῶν». «Ἐπιβάλλονται ἐπὶ τῆς ἐργασίας καὶ παρέχουν τὴν ἄνεσιν· καὶ ἡ χορηγία ἀνέσεως εἰς ὅσους θὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὴν διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἀληθείας, εἶναι τὸ εὐγενέστερον δῶρον, τὸ ὁποῖον εἰμπορεῖ τὸ ἄτομον νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ὁλομέλειαν».

Πολλοὶ θὰ ἠσθάνθησαν συμπάθειαν πρὸς τὸν Πέππυ, λέγοντα παραδόξως ἀλλὰ μὲ εὐσέβειαν· «Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποῦ πῆγα μὲ τὴν γυναικοῦλά μου στὴν ἐξοχὴ μέσα στὸ δικό μου τὸ ἁμάξι. Ἄχ! πόσο μοῦ εὐφραίνει αὐτὸ τὴν καρδιὰ καὶ μοῦ λέγει νὰ δοξολογήσω τὸν Θεὸν καὶ νὰ τὸν παρακαλέσω νὰ μοῦ τὸ εὐλογήσῃ καὶ νά με κάμῃ νὰ τὸ χαίρωμαι ἀκόμα πολὺν καιρό».

Αὐτὸ τῇ ἀληθείᾳ δεικνύει κάποιαν ἐγωιστικὴν ἱκανοποίησιν. Καὶ ὅμως ὁ ἔμπορος δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παραιτήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του οὔτε νὰ αἰσχύνεται δι' αὐτό, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμῆται μόνον τὴν ἐπὶ τοῦ ἐν Βενετίᾳ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἰακώβου τοῦ Ριάλτου ἐπιγραφήν· «Πέριξ εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ὁ νόμος τοῦ ἐμπόρου ἂς εἶναι δίκαιος, ἀκριβῆ τὰ σταθμὰ αὐτοῦ καὶ πιστὰ τὰ συμβόλαιά του». [Ρῶσκιν].

Ἐὰν ὅμως ὁ βίος ὁλόκληρος ἐθυσιάσθη εἰς τὴν ἐπισώρευσιν χρημάτων χάριν τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ μόνον, τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεκτήθησαν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ θὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀπόλαυσίν των, διότι ὁ ριγηλὸς τῆς πενίας φόβος θὰ ἔχῃ ἤδη διεισδύσει μέχρι τοῦ μυελοῦ τῶν ὀστέων. Ὁ παραδόπιστος φυλάργυρος (the miser) ἀποστερεῖ τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ κάθε πρᾶγμα ἐκ φόβου μήπως καμμίαν ἡμέραν στερηθῇ ἑνὸς μόνου πράγματος. Ἡ λέξις miser ἐπιτυχέστατα ἐξελέγη διὰ τοὺς τοιούτους· εἶναι πράγματι καὶ κατ' οὐσίαν miserables (ἄθλιοι) αὐτοί.

«Ὁ συλλέκτης εἰκόνων ἐν Εὐρώπῃ ρίπτει ἔξωθεν κρυφὰ ἐταστικὰ βλέμματα εἰς ὅλα τὰ καταστήματα εἰκόνων διὰ μίαν τοπιογραφίαν τοῦ Poussin ἢ ἓν σχεδιαγράφημα τοῦ Σαλβατόρ· ἀλλὰ ἡ Μεταμόρφωσις, ἡ Τελευταία Κρίσις, ἡ Μετάληψις τοῦ ἁγ. Ἱερωνύμου καὶ ὅσα ἄλλα εἶναι τοιαύτης ὑπερόχου τέχνης εὑρίσκονται ἐκεῖ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ Βατικανοῦ, τοῦ Uffizi ἢ τοῦ Λούβρου, ὅπου κάθε περιηγητὴς εἰμπορεῖ νὰ τὰ ἴδῃ, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρώμεν πλέον τὰς φυσικὰς εἰκόνας ἑκάστης ὁδοῦ, τὴν καθημερινὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ τὸ διηνεκῶς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας ἀνορθούμενον ἄγαλμα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἕνας συλλογεὺς ἠγόρασε προσφάτως εἰς δημοπρασίαν τινὰ ἐν Λονδίνῳ ἓν αὐτόγραφον τοῦ Σαιξπήρου ἀντὶ ἑκατὸν πεντήκοντα ἑπτὰ γουϊνεῶν, ἐνῷ κάθε μαθητὴς εἰμπορεῖ μὲ τὸ τίποτε νὰ διαβάσῃ τὸν

Ἀμιλέτον καὶ νὰ ἐξιχνιάσῃ ἐκεῖ μέσα μυστήρια ὑψίστης σπουδαιότητος ἀνέκδοτα ἀκόμη». [Ἔμερσον]. Καὶ πρὸς τούτοις, κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστήν, «Καὶ τί ἀνδρεία τῷ παρ' αὐτῆς; ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὁρᾷν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ;» ἤτοι: «Τί ἄλλο πλεονέκτημα ἔχει ὁ κάτοχος αὐτοῦ παρὰ μόνον νὰ τὸ βλέπῃ μὲ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς».

Πράγματι δὲ εἴμεθα πλουσιώτεροι ἀφ' ὅ,τι νομίζομεν. Ἀκούομεν συχνὰ περὶ τῆς δίψης τῆς γαιοκτημοσύνης. Οἱ ἄνθρωποι ζηλοτυποῦν τοὺς μεγάλους γαιοκτήμονας καὶ φαντάζονται τί εὔχάριστον πρᾶγμα θὰ ἦτο νὰ κατεῖχον μίαν μεγάλην ἰδιοκτησίαν. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὡς ὁ Ἔμερσον λέγει, «ἐὰν ἔχῃς γαίας τινάς, δὲν κατέχεις ἐσὺ τὰς γαίας, ἀλλ' αἱ γαῖαι κατέχουν ἐσένα». Περιπλέον δὲν κατέχομεν ὅλοι ὑπὸ ὑψηλοτέραν ἔννοιαν χιλιάδας στρεμμάτων; τὰ δημόσια κτίρια, αἱ πλατεῖαι, οἱ περίπατοι καὶ ἡ παραλία τῆς θαλάσσης, αἱ μεγαλοπρεπεῖς πολυσχιδεῖς ἀκταί μας, ὅλα ὅλα εἶναι ἰδικά μας. Ἡ ἀκρογιαλιὰ ἰδίως ἔχει δύο μεγάλα πλεονεκτήματα. Πρῶτον ὅτι ἐλάχιστα συνήθως ἐπεμβαίνει ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ δεύτερον ὅτι ἐκδηλώνει διδακτικώτατα τὰς δυνάμεις τῆς Φύσεως.

Ὅλοι μας εἴμεθα ἀληθῶς μεγάλοι γαιοκτήμονες, ἀρκεῖ νὰ τὸ καταλάβωμεν. Δὲν στερούμεθα κυρίως γῆς, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως νὰ ἀπολαύσωμεν αὐτῆς. Ἡ μεγάλη αὕτη κληρονομία ἔχει μάλιστα τὸ πρόσθετον πλεονέκτημα, ὅτι δὲν προϋποθέτει ἐργασίαν οὔτε ἀπαιτεῖ διαχείρισιν. Ὁ γαιοκτήμων ἔχει πάντοτε τὰς μερίμνας του, ἀλλ' ἡ ἐξοχὴ ἀνήκει εἰς κάθε ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχει μάτια διὰ νὰ βλέπῃ. Οὕτω ὁ Kingsley ὠνόμασε τὸν περὶ τὴν Ἐβερσλέην ἐρεικῶνα «χειμερινὸν κῆπόν» του· ὄχι διότι ἀνῆκε νομίμως εἰς αὐτόν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν ἐκείνην ἔννοιαν συμφώνως μὲ τὴν ὁποίαν μυριάδες ἀνθρώπων δύνανται νὰ κατέχουν ἀπὸ κοινοῦ τὸ ἴδιον πρᾶγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III.

Η ΥΓΕΙΑ

«Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ, δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι, τὸ τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως καὶ τέταρτον ἡβᾶν μετὰ τῶν φίλων».

ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ

Ἐὰν ὑφίσταται διχογνωμία τις ὡς πρὸς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ πλούτου, ἐν σχέσει ὅμως πρὸς τὴν ὑγείαν ὅλοι ὁμοφωνοῦν.

Πρὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων ἐκήρυξεν ὁ Σιμωνίδης ὅτι:

«Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ'
δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι,
τὸ τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως,
καὶ τὸ τέταρτον ἡβᾶν μετὰ τῶν φίλων».

«Ὁ βίος», εἶπεν ὁ Λόγγφελω, «ἄνευ τῆς ὑγείας εἶναι βάρος, μετ' αὐτῆς ὅμως χαρὰ καὶ τέρψις». Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἔσωσε τοὺς κατοίκους τῆς Σελινοῦντος ἀπὸ κάποιαν μιασματικὴν νόσον διὰ τῆς ἀποξηράνσεως ἑνὸς ἕλους καὶ προσηγορεύθη μὲ τὸν τίτλον τοῦ Ἡμιθέου. Λέγεται ὅτι πρὸς τιμήν του ἐχαράχθη καὶ νόμισμα, παριστᾶνον τὸν φιλόσοφον κρατοῦντα τὴν χεῖρα τοῦ Φοίβου.

Σπανίως ἀναλογιζόμεθα πόσα ὀφείλομεν εἰς τοὺς ἰατρούς. Τὸ σύστημα τῆς ἰατρικῆς, καθὼς καθιερώθη παρ' ἡμῖν, μᾶς φαίνεται τόσον φυσικὸν καὶ γνωστόν, ὥστε δὲν τὸ παραδεχόμεθα ποσῶς ὡς κάτι νέον καὶ ἐξαιρετικόν. Ὅταν ἀσθενήσωμεν, προσκαλοῦμεν τὸν ἰατρόν· γράφει αὐτὸς μίαν συνταγήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν καὶ πληρώνομεν τὴν κοῦράν του. Ἀλλ' εἰς τὰς κατωτέρας φυλὰς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὁ πόνος καὶ ἡ ἀσθένεια ἀποδίδονται εἰς τὴν παρουσίαν πονηρῶν πνευμάτων. Παρ' αὐτοῖς ἰατρὸς εἶναι ὁ ἱερεὺς ἢ μᾶλλον γόης τις, ἀνώτερος καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ἰατροῦ κατ' αὐτούς, οὗτινος ἔργον εἶναι νὰ ἐξορκίζῃ τὰ πονηρὰ πνεύματα.

Εἰς ἄλλας χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐπετελέσθη ποιά τις πρόοδος, γράφεται κάποια μαγικὴ φράσις ἐπάνω εἰς μίαν πλάκα ἢ ὁποία πλύνεται καὶ τὸ ἐκ τῆς ἐκπλύσεως ταύτης ὕδωρ πίνεται ὡς φάρμακον. Εἰς ἄλλα δὲ μέρη τὸ ἰατρικὸν τὸ παίρνει ὄχι ὁ ἀσθενής, ἀλλ' ὁ ἰατρός. Τὸ ἔθιμον αὐτὸ ἐν τούτοις εἶναι συνήθως παρο-

δικόν, καταργεῖται δὲ φυσικώτατα ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἀνταγωνισθῇ. Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν πληρωμήν, ἐπίσης διάφορα ἔθιμα ἐπικρατοῦν εἰς διαφόρους χώρας. Οἱ Κινέζοι πληρώνουν τοὺς ἰατρούς των, ἐφόσον εἶναι ὑγιεῖς, καὶ παύουν τὴν πληρωμὴν εὐθὺς ὡς ἀσθενήσουν. Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἔτρεφον τὸν ἰατρὸν ἐπί τινας ἡμέρας, μεθὸ ἐπλήρωνε αὐτὸς τὸν ἀσθενῆ ἕως ὅτου τὸν θεραπεύσῃ. Τὸ ἔθιμον αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ ἐλκυστικόν, ἀλλ' εἰμπορεῖ νὰ παρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος εἰς τὰς ὡς ἐκ θαύματος θεραπείας.

Ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ παρ' ἡμῖν ἐπικρατοῦν σύστημα εἶναι τὸ κάλλιστον, μολονότι δὲν δίδει ἐπαρκῆ ὤθησιν εἰς ἐρεύνας καὶ ἀνακαλύψεις. Ὑπάρχει πιθανὸν θεραπεία τις διὰ τὸν καρκῖνον, μολονότι δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμη γνωστή. Ἐὰν δὲ αἱ οὐσιώδεις ἀμοιβαὶ τῶν ἀνακαλύψεων εἶναι ἀνεπαρκεῖς, τότε ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐγνώμονες πρέπει νὰ εἴμεθα πρὸς τοὺς Hunder καὶ Jenner, Σίμψων καὶ Λίστερ, καὶ τοὺς ὁμοίους των. Ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ μεριμνήσωμεν περὶ τῆς ὑγείας μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι καλύτερον καὶ τῶν διαπρεπεστέρων ἰατρῶν.

Ἀλλ' ἐὰν ὅλοι συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ ὑγεία εἶναι μέγα ἀγαθόν, εἶναι ὅμως πολλοί, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ ἤθελον νὰ φροντίσουν ποσῶς ἢ καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας νὰ ὑποβληθοῦν θυσίας διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Πολλοὶ πράγματι ὑποσκάπτουν οἱ ἴδιοι ἐνσυνειδήτως τὴν ὑγείαν των καὶ προκαλοῦν ἄφευκτον πλέον πρόωρον θάνατον ἢ ὀδυνηρὸν γῆρας.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μερικοὶ ἄνθρωποι κληρονομοῦν μίαν τοιαύτην κρᾶσιν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ εἶναι σχεδὸν ἀπρόσιτος ἡ ὑγεία. Ὁ Πὼπ συχνότατα μιὰ μακρὰν ἀρρώστεια ὀνομάζει τὴν ζωήν του ὅλην. Πολλοὶ ἀληθῶς δύνανται νὰ λέγουν: «πάσχω, ἄρα καὶ ὑπάρχω». Ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ τοιαῦται περιπτώσεις εἶναι ἐξαιρετικαί. Οἱ περισσότεροι δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ὑγιεῖς, ἐὰν ἁπλῶς τὸ θέλωμεν. Κατὰ τὸ πλεῖστον πταίομεν ἡμεῖς, ἐὰν πάσχωμεν. Πράττομεν ὅσα δὲν ἔπρεπε νὰ πράξωμεν, παραμελοῦμεν δὲ ὅσα ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσωμεν καὶ ἔπειτα ἀποροῦμεν διατί τάχα νὰ μὴν εἴμεθα ὑγιεῖς.

Ὡς ὁ Ναιμάν, ἐξαρτῶμεν τὴν ὑγείαν μας ἀπὸ θαυματουργόν τινα ἐπέμβασιν, ἀδιαφοροῦμεν δὲ διὰ τὰς κατ' οἶκον προφυλάξεις, δι' ὧν θὰ ἠδύνατο αὕτη νὰ ἐξασφαλισθῇ.

Ὅλοι εἰξεύρομεν ὅτι εἰμποροῦμεν οἱ ἴδιοι νὰ γίνωμεν πρόξενοι ἀσθενειῶν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας, ἀλλ' ὀλίγοι γνωρίζομεν τὸ πῶς νὰ διατηρῶμεν τὴν ὑγείαν μας. Τοὺς περισσοτέρους τῶν πόνων μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι προκαλοῦμεν. Παρετηρήθη ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις ἡ κυριωτέρα φροντὶς τοῦ βίου ἦτο ἡ καλὴ μετὰ θάνατον ταφή. Πολλοὶ ἀκόμη καὶ τώρα ζοῦν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὡς ἐὰν αὐτὸς ἦτο ὁ κυριώτερος σκοπὸς τῆς ζωῆς των.

Ἀμφιβάλλω ἐὰν τὰ μαθήματα τῆς ὑγιεινῆς ἐντυπόνωνται ἐπαρκῶς εἰς τὰς διανοίας ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον. Ὄχι ὅτι εἶναι ἀξιοσύστατον νὰ πολυπραγμονῇ κανεὶς καὶ διὰ τὴν ἐλαχίστην ἀδιαθεσίαν, νὰ ἐγκύπτῃ διαρκῶς εἰς παθολογικὰ συγγράμματα καὶ νὰ δοκιμάζῃ φάρμακα. Μακρὰν αἱ τοιαῦται σκέψεις. Ὅσον ὀλιγώτερον φανταζόμεθα τοὺς ἑαυτούς μας ἀσθενεῖς καὶ ὅσον ὀλιγώτερον ἀνησυχοῦμεν δι' ἐλαφροὺς σωματικοὺς πόνους, τόσον τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι θὰ δυνάμεθα πρεπόντως νὰ διατηρῶμεν τὴν ὑγείαν μας.

Διάφορον τώρα τὸ ζήτημα τῆς μελέτης τῶν γενικῶν ὅρων τῆς ὑγείας. Μία πολὺ κοινὴ παροιμία λέγει ὅτι «κανεὶς στὰ σαράντα του γιὰ γιατρὸς εἶναι γιὰ τρελλός». Δυστυχῶς ὅμως πολλοὶ ἄνθρωποι γίνονται στὰ σαράντα των ἰατροί, ἀλλ' ἀφοῦ ἐξαντληθοῦν πλέον σωματικῶς.

Ἡ ἀσθενικὴ κρᾶσις ἐν τούτοις δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς δικαιολογία διὰ νὰ εἶναι κανεὶς μελαγχολικός. Ἐὰν πάσχωμεν ἀπὸ μίαν ἀσθένειαν, πρέπει νὰ συγχαίρωμεν τοὺς ἑαυτούς μας ὅτι διεφύγαμεν ὅλας τὰς ἄλλας ἀσθενείας. Ὁ Σίδνεϋ Σμίθ, πρόθυμος πάντοτε νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν καλήν των ὄψιν ἀκόμη καὶ ὅταν ἦτο καταβεβλημένος ἐντελῶς ἀπὸ τὸν πόνον, ἔγραψε κάποτε εἰς ἕνα φίλον του ὅτι ἔπασχεν ἀπὸ ἀρθρίτιδα, ἆσθμα καὶ ἑπτὰ ἄλλας ἀσθενείας, ἀλλ' ὅτι ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις εἶχε κάλλιστα· καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀσθενεῖς ὑπέφεραν τοὺς πόνους των μὲ φαιδρότητα καὶ γελαστὸν πρόσωπον.

Λέγεται ὅτι ὁ περιώνυμος φυσιογνωμιστὴς Καμπανέλλας ἠδύνατο ν' ἀφαιρῆται εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὅταν ἔπασχεν, ὥστε κατώρθωνε νὰ ὑποφέρῃ καὶ τὴν ὀδυνηροτέραν ἀλγηδόνα χωρὶς πολὺν πόνον· καὶ ὁστισδήποτε ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ συγκεντρώνῃ εἰς ἓν σημεῖον τὴν προσοχήν του καὶ νὰ κυβερνᾷ τὴν βούλησίν του, εἰμπορεῖ νὰ προφυλάττῃ τὸν ἑαυτόν του ἀπὸ πολλὰς τῶν μικρῶν συμφορῶν τοῦ βίου. Εἰμπορεῖ νὰ ἔχῃ πολλοὺς λόγους διὰ νὰ ἀνησυχῇ, τὸ σῶμά του εἰμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἕδρα φρικτοῦ πόνου καὶ ἐν τούτοις ὁ νοῦς του νὰ διατηρῆται γαλήνιος καὶ ἀνεπηρέαστος· εἰμπορεῖ ὁ τοιοῦτος νὰ θριαμβεύῃ κατὰ τῶν πόνων καὶ τῶν φροντίδων.

Εἶναι λυπηρὸν νὰ σκεφθῇ κανεὶς πόσοι περιττοὶ πόνοι προεκλήθησαν καὶ πόσαι πολύτιμοι ὑπάρξεις ἀπωλέσθησαν συνεπείᾳ ἀμαθείας καὶ ἀφροσύνης. Δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ βίοι πολλῶν μεγάλων ἀνδρῶν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παραταθῶσιν ἐπὶ πολὺ μὲ ὀλίγον περισσοτέραν προσοχήν.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς μουσικοὺς μόνον, ὁποία ὀδυνηρὰ ἀπώλεια διὰ τὸν κόσμον ν' ἀποθάνουν ὁ μὲν Περγολέζης 26 ἐτῶν, ὁ Σοῦμπερτ 31 ἐτῶν, ὁ Μόζαρτ τριακονταπενταέτης, ὁ Ποῦρκελλ τριακονταεπταέτης καὶ ὁ Μένδελσον τριακονταοκταέτης.

Κάποιος ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς μῦθος λέγει ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ Μελεάγρου ἦτο ἀναποσπάστως ἡνωμένη ὑπὸ τῆς μοίρας μὲ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ὡρισμένου τεμαχίου ξύλου. Ἐφόσον ἐφυλάττετο αὐτὸ ἐν ἀσφαλείᾳ ὑπὸ τῆς μητρός του, τῆς Ἀλθαίας, ὁ Μελέαγρος ἐπερνοῦσεν εὐχάριστον ζωήν. Εἶναι ἄξιον ἀπορίας διατί νὰ μὴ μεριμνῶμεν μὲ τὴν αὐτὴν φροντίδα καὶ προσοχὴν διὰ τὸ σῶμά μας, ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην κατάστασιν τοῦ ὁποίου εἰς τόσον μέγαν βαθμὸν ἐξαρτᾶται ἡ εὐτυχία μας.

Αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ὑγιεινῆς εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς· κανονικαὶ ἕξεις, καθημεριναὶ ἀσκήσεις, καθαριότης καὶ μέτρον εἰς ὅλα, εἰς τὴν βρῶσιν καὶ εἰς τὴν πόσιν—θὰ διετήρουν τοὺς περισσοτέρους τῶν ἀνθρώπων ὑγιεῖς.

Δὲν θὰ ἐνδιατρίψω ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν κακῶν, τὰ ὁποῖα προξενοῦν τὰ πνευματώδη ποτά. Δὲν ἀναλογιζόμεθα ὅμως ποσῶς πόσαι ἀσθένειαι καὶ πόσοι πόνοι προέρχονται ἀπὸ τὴν πολυφαγίαν. Ἡ δυσπεψία λ. χ. ἀπὸ τὴν ὁποίαν τόσοι ὑποφέρουν — καὶ εἶναι σφάλμα των εἰς τὰς ἐννέα ἐκ τῶν δέκα περιπτώσεων—προέρχεται ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν ὑπερβολικῆς τροφῆς καὶ ἐλαχίστης ἀσκήσεως. «Σὰ θέλεις», λέγει μία παροιμία, «νὰ μακραίνῃς τὴ ζωή σου, συντόμεψε τὸ φαγί σου». Ἡ λιτὴ δίαιτα καὶ ἡ σωφροσύνη θὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀπὸ ἡμᾶς τὴν ὑγείαν καὶ εἶναι ἀδιάφορον σχεδὸν τί τρώγει ἕνας ὑγιὴς ἄνθρωπος, ἀρκεῖ νὰ μὴ τρώγῃ πολύ.

«Κάθου τὸ λοιπὸν στὸ τραπέζι σου καὶ τρῶγε μ' εὐθυμίαν, μὰ κύτταζε καὶ νὰ σηκώνεσαι δίχως ὅλη σου τὴν ὄρεξι νὰ χάνῃς»—λέγει ὁ Χέρρικ.

Ὁ Γλάδστων μᾶς εἶπεν ὅτι ἡ ζηλευτὴ ὑγεία, τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνει ὀφείλεται εἰς τὴν ἐνωρὶς ἀποκτηθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ γνῶσιν ἁπλοῦ φυσιολογικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον ἐφήρμοζε πάντοτε εἰς τὸν ἑαυτόν του, νὰ μασᾷ δηλαδὴ εἰκοσιπεντάκις κάθε τεμάχιον κρέατος.

Μολονότι δὲ ὁ κανὼν ὁ περὶ μετρίας βρώσεως καὶ πόσεως εἶναι θεωρητικῶς ἁπλούστατος, δὲν εἶναι βεβαίως ἐξίσου εὐχερὴς εἰς τὴν ἐφαρμογήν. Ἀνεφάνησαν πολλοὶ Ἡσαῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπώλησαν τὰ πρωτοτόκια τῆς ὑγείας των ἀντὶ πινακίου φακῆς.

Μολονότι δὲ φαίνεται παράδοξον, εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐγκρατὴς ἄνθρωπος αἰσθάνεται περισσοτέραν ἐν γένει εὐχαρίστησιν ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὅ,τι τρώγει καὶ πίνει παρὰ ὁ πολυφάγος ἢ ὁ φιλοπότης. Αὐτοὶ δὲν εἰξεύρουν πρὸς τί ἰσοδυναμεῖ ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἐξαιρέτου γεύσεως τοῦ κοινοῦ ξηροῦ ἄρτου». [Ἄμερτων].

Ἀκόμη καὶ ἐὰν ἀποβλέψωμεν ἁπλούστατα εἰς τὴν ἡδονὴν τοῦ τρώγειν καὶ πίνειν, ὁ αὐτὸς κανὼν ἐπαληθεύει. Γεῦμα ἀπὸ τεμάχιον ἄρτου καὶ τυροῦ κατόπιν καλοῦ περιπάτου εἶναι περισσότερον εὐχάριστον ἀπὸ τὸ συμπόσιον τοῦ Λόρδου Δημάρχου. Χωρὶς

νὰ ζητῶμεν, καθὼς ὁ Ἀππίκιος, λαιμὸν πελαργοῦ διὰ νὰ ἀπολαύωμεν ἐπὶ μακρότερον τὸ γεῦμα, πρέπει νὰ μὴ εἴμεθα ἀγνώμονες διὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ φαγητοῦ καὶ τοῦ πιοτοῦ, ἂν καὶ αὐτὴ καταλέγεται μεταξὺ τῶν ὀλιγώτερον αἰσθητικῶν ἀπολαύσεών μας. Εἶναι κοινοτάτη ἀληθῶς παρεχομένη ἡμῖν κατὰ πᾶσαν πρωίαν, μεσημβρίαν καὶ ἑσπέραν, καὶ ἐν τούτοις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον πραγματική, διότι ἀναφέρεται τάχα εἰς τὸ σῶμα καὶ ὄχι εἰς τὴν ψυχήν.

Ὡμιλοῦμεν κάποτε περὶ καλῆς ὀρέξεως, διότι αὕτη εἶναι ἀσφαλὴς γνώμων τῆς σωματικῆς μας καταστάσεως καὶ ἐγίοτε καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς διανοητικῆς. Ὅτι «τὰ καλὰ κόποις κτῶνται» ἢ ὅπερ τὸ αὐτὸ ὅτι «τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τἀγαθ' οἱ θεοί», ἀληθεύει ἰδιαίτατα προκειμένου περὶ ὀρέξεως. Τὸ νὰ παρακάθηται κανεὶς εἰς γεῦμα ἔστω καὶ πολὺ λιτὸν κατόπιν περιπάτου μετὰ φίλου του ἐπάνω εἰς τὰ βουνὰ ἢ κάτω εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰ δὲν εἶναι ἀπόλαυσις διὰ νὰ περιφρονηθῇ.

Ἡ δὲ φαιδρότης καὶ ἡ εὐθυμία εἰς τὸ τραπέζι ὄχι μόνον αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι εὐχάριστα, ἀλλὰ καὶ συντείνουν πολὺ εἰς τὴν ὑγείαν.

Ἐλέχθη ὅτι ἡ πεῖνα εἶναι τὸ καλύτερον ὀρεκτικόν, ἀλλὰ θὰ ἐπροτίμων τινὲς κατὰ τὸ γεῦμα μερικὰ ὡραῖα διηγήματα παρὰ τὴν καλὴν ὄρεξιν. Καὶ ποῖος δὲν θὰ ἤθελε νὰ λεχθῇ περὶ αὐτοῦ ὅ,τι εἶπεν ἡ Ροζαλίνα περὶ τοῦ Biron: «Δὲν ὡμίλησά ποτε ὁλόκληρον ὥραν μὲ τὸν σκοπὸν νὰ φαιδρυνθῶ μὲ εὐθυμότερον ἄνθρωπον».

Εἰς τὰ τρία μεγάλα «Συμπόσια» τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Πλουτάρχου περὶ φαγητοῦ οὔτε κἂν λόγος γίνεται.

Κατὰ τὸ παλαιὸν τοῦ Lampeth λόγιον: «Τί εἶναι τάχα ὁ χαρωπὸς ὁ ἄνθρωπος; Ἂς κάμῃ ὅ,τι μπορεῖ διὰ νὰ διασκεδάσῃ τοὺς ξένους του μὲ κρασὶ καὶ μὲ γλυκὰ λόγια· φθάνει ἡ γυναίκα του νὰ κατεβάσῃ τὰ μοῦτρα κι' ὅλο τὸ γλέντι πάει τοῦ βρόντου».

Ὅ,τι εἶναι τὸ ἅλας εἰς τὰς τροφὰς τὸ ἴδιο εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ αἱ εὐφυολογίαι εἰς τὴν ὁμιλίαν καὶ τὴν φιλολογίαν. Κάποιος εὐτράπελος συγγραφεὺς εἶπεν εἰς ἕνα του ἔργον ὅτι «δὲν περιμένομεν βέβαια χάριν καὶ ἅλας (χιοῦμορ) ἀπὸ τὸν Thomas à Kempis ἢ τοὺς Ἑβραίους προφήτας», ἀλλὰ ἔχομεν τὴν παροιμίαν τοῦ Σολομῶντος, καιρὸς τοῦ γελᾶν καὶ καιρὸς τοῦ κλαίειν.

«Ἡ ἀνάγνωσις μιᾶς καλῆς κωμῳδίας εἶναι ἡ καλυτέρα εἰς τὸν κόσμον συντροφιά, εἰς τὴν ὁποίαν λέγονται τὰ καλύτερα καὶ συμβαίνουν τὰ διασκεδαστικώτερα πράγματα» κατὰ τὸν Hazlitt.

Δὲν εἶναι βέβαια ἄνευ λόγου τὸ ὅτι ὁ καθεὶς ἀποκρούει τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶναι ἀνίκανος ν' ἀστειεύεται.

Τὸ γέλιο θεωρεῖται ὡς ἓν ἰδιαίτερον προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ τελειότερα ζῷα δεικνύουν σημεῖα πραγματικοῦ ἐὰν μὴ

πολὺ ἀνεπτυγμένου λογικοῦ, ἀλλ' εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολον ἐὰν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τοὺς ἀστεϊσμούς.

Τὸ πνεῦμα ἔλυσε περιπλέον πολλὰ ζητήματα καὶ ἐσυμβίβασε πολλὰς ἐναντιότητας. «Ἡ εἰρωνεία συχνὰ ὑπερισχύει καὶ λύει τὸν κόμβον, ὅσάκις σοβαρώτεροι λόγοι ἀποτυγχάνου»—λέγει ὁ Fransis.

Ἡ μᾶλλον ἀνωφελῶς καταδαπανηθεῖσα δι' ἕνα ἄνθρωπον ἡμέρα εἶναι ἐκείνη, λέγει ὁ Chamfort, καθ' ἣν δὲν ἐγέλασεν.

Ὁ γέλως δὲ ἔχει αὐτὸ τὸ σπουδαῖον χαρακτηριστικὸν ὅτι εἶναι αὐτόματος. Ὁ Hazlitt λέγει : «Δὲν ἠμπορεῖς νὰ ἀναγκάσῃς τοὺς ἀνθρώπους νὰ γελοῦν οὔτε νὰ ὑποδείξῃς τὸ διατὶ πρέπει νὰ γελοῦν. Ἐκεῖνοι ξεύρουν καὶ γελοῦν μοναχοί τους ἢ δὲν γελοῦν καθόλου . . . . . Ἅμα σκεφθῶμεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γελάσωμεν, τότε ἀκριβῶς ξεκαρδιζόμεθα στὰ γέλια». Ὁ γέλως εἶναι συγχρόνως μεταδοτικός. Κάθε πνευματώδης ἄνθρωπος εἰμπορεῖ νὰ εἴπῃ ὅ,τι ὁ Φάλσταφ λέγει περὶ ἑαυτοῦ : «Δὲν εἶμαι μόνον πνευματώδης διὰ τὸν ἑαυτόν μου, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία νὰ γίνωνται καὶ οἱ ἄλλοι εὐφυολόγοι».

Καθὼς τὸ κρασὶ ἔχει διαφόρους ποιότητας, ἀλλὰ τὸ ἴδιο πάντοτε ἀποτέλεσμα, τοιουτοτρόπως καὶ μερικαὶ εὐφυολογίαι εἶναι καλύτεραι παρὰ ἄλλαι, ἀλλ' ἐν γένει ὅ,τι προξενεῖ τὸν γέλωτα εἶναι καλόν. «Εἶναι πάντοτε καλόν», λέγει ὁ Δραῦδεν, «νὰ γελᾷ κανεὶς ὁπωσδήποτε· καὶ ἐὰν ἕνα ξυλαράκι εἰμπορεῖ νὰ γαργαλίσῃ τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ὄργανον εὐτυχίας»· ἂς προσθέσω ἐγώ: καὶ ὑγείας.

Μοὶ ἐλέχθη ἤδη ὅτι παραλείπων τὸν περὶ καπνοῦ λόγον ἀπέβλεπον μίαν τῶν ἀληθινῶν ἡδονῶν τῆς ζωῆς. Μὴ καπνίζων ὁ ἴδιος δὲν εἶμαι ἴσως ἁρμόδιος νὰ κρίνω περὶ τούτου· ἀναμφιβόλως ὅμως ἐξαρτᾶται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν κρᾶσιν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς μερικοὺς νευρικοὺς δίδει μεγάλην εὐχαρίστησιν. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἀμφιβάλλω ἐὰν ἡ ἕξις τοῦ καπνίζειν αὐξάνει κατά τι τὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς. Εἶναι φυσικὸν ἀπεναντίας νὰ ἐξαμβλύνῃ κατά τι τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν.

Οἱ ἐντὸς τῶν πόλεων κατοικοῦντες θὰ παραδεχθοῦν βεβαίως ὅτι ὁ καιρὸς ὁ δαπανώμενος εἰς τὴν ἔξοχὴν δὲν εἰμπορεῖ νὰ θεωρῆται ὡς σπαταλώμενος. Ὁ καθαρὸς ἀὴρ εἶναι ἡ ἀμβροσία τῆς ὑγείας. Ἀρχαίας οἰκογενείας διὰ τοῦτο θὰ εὕρῃς ἰδίως μεταξὺ τῶν ἐνδιαιτωμένων εἰς τὰς ἐξοχάς. Οἱ δὲ προτιμῶντες τὸν Ὅμηρον, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Σαικσπῆρον ἀπὸ τοὺς ποταμούς, τὰ δάση καὶ τὰ βουνά, πρέπει νὰ προσέχουν νὰ μὴ παραμελοῦν τὴν μεγάλην αὐτὴν ἀπαίτησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἕνας Ἀνατολίτης περιηγητὴς βλέπων κάποτε τὸ cricket ἐξεπλάγη ἀκούσας ὅτι οἱ παίζοντες ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον πλούσιοι ἄνθρωποι καὶ ἠρώτησε μετ' ἀπορίας διατὶ δὲν ἐπλήρωνον μερικοὺς πτωχοὺς νὰ ἐργασθοῦν ἀντ' αὐτῶν.

Οἱ περισσότεροι τῶν Ἄγγλων ἐξ ἐναντίας ἀγαποῦν τὸ ὕπαιθρον καὶ αἰσθάνονται πολὺ πιθανὸν περισσοτέραν εὐχαρίστησιν παίζοντες cricket ἢ ἄλλην τινὰ παιδιὰν παρὰ ἀναγινώσκοντες κανένα ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς. Ὁ πρὸς τὰ ἀθλητικὰ γυμνάσματα (sport) ἔρως εἶναι ἀποτυπωμένος εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἄγγλου. Ἐλέγετο περὶ τοῦ Γουλιέλμου Ρούφου ὅτι «τόσον ἀγαπᾷ τὰς ὑψηλὰς δορδάκας ὡς ἐὰν ἦτο ὁ πατήρ των».

Ὁ Οὐόρτσβορ (ὁ διάσημος Ἄγγλος ποιητὴς) συνήθιζε νὰ ἐξέρχεται καθ' ἑκάστην εἰς περίπατον καὶ ἔλεγεν ὅτι μὴ συμβουλευθείς ποτε τὴν κατάστασιν τοῦ καιροῦ οὐδέποτε περιῆλθεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συμβουλευθῇ καὶ τὸν ἰατρόν.

Πάντοτε φαίνεται ὅτι βρέχει ῥαγδαιότερον παρ' ὅ,τι πραγματικῶς συμβαίνει ὁσάκις παρατηρῇ κανεὶς τὴν βροχὴν διὰ μέσου τῶν ὑέλων τοῦ παραθύρου. Καὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἀκόμη ὅταν ἡ φύσις ἔξω φαίνεται συχνὰ γυμνὴ καὶ κατηφὴς κοντὰ ἀπὸ τὴν ἑστίαν, ἐν τούτοις εἶναι πολὺ προτιμότερον νὰ ἐξέλθῃ κανεὶς καὶ ἐὰν ἀκόμη θὰ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν θύελλαν. Ὅταν ἅπαξ ἐξέλθῃς τοῦ οἴκου, ἡ ὀσμὴ τοῦ ὑγροῦ χώματος καὶ ἡ πνοὴ τοῦ δροσεροῦ ἀέρος σοῦ ἐμφυσοῦν νέαν ζωὴν καὶ δύναμιν. Οἱ ἄνθρωποι, καθὼς τὰ δένδρα, ζοῦν κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἀέρα.

Κατόπιν μιᾶς ἱππασίας εἰς ἀμμώδη παραλίαν ἢ κωπηλασίας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ ἢ ταξειδίου εἰς τὴν θάλασσαν ἢ ἐκδρομῆς μέσα εἰς τὰ δάση «μὲ γαλάζιο ἐπάνω καὶ τὴν μουσικὴν γύρω καὶ τὰ ἄνθη κάτω» αἰσθάνεται ὁ καθεὶς τὸν ἑαυτόν του ἱκανὸν νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ τοῦ Ἐρρίκου IV «Je me porte comme le Pont Neuf».

Ἡ Ῥωμαϊκὴ παροιμία ὅτι τὸ παιδίον δὲν πρέπει νὰ διδαχθῇ τίποτε, τὸ ὁποῖον δὲν εἰμπορεῖ νὰ μάθῃ εὐθὺς ὡς ἀρχίσῃ νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ποδῶν του, εἶναι τόσον παράλογος ὅσον καὶ ἡ ἰδέα τινῶν ἐξ ἡμῶν, οἵτινες νομίζουν ὅτι τὰ γυμνάσματα καὶ τὰ παιγνίδια εἶναι τὸ μόνον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύναντο νὰ μάθουν οἱ παῖδες, ὅταν ἀρχίσουν νὰ περιπατοῦν.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ παιγνίδια εἰς τοὺς παῖδας εἶναι ἔνστικτον ὑγιεινόν· μολονότι δὲ εἴς τινα τῶν σχολείων μας ἄγεται πέραν τοῦ μέτρου, εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι τὸ cricket καὶ ὁ ποδόσφαιρος, ἡ κολυμβητικὴ καὶ ἡ κωπηλασία ἀποτελοῦν ὄχι μόνον τὰς μᾶλλον εὐαρέστους τέρψεις ἀλλὰ καὶ τὰ καλύτερα φάρμακα διὰ τὰ παιδιά.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν πάντοτε τακτικὸν ὕπνον. Ὅταν σπουδαῖαι ἀποφάσεις πρόκειται νὰ ληφθοῦν, ἡ φυσικὴ ἀνησυχία διὰ τὴν λῆψιν τῆς ὀρθοτέρας μᾶς κρατεῖ συχνὰ ἀγρύπνους. Τίποτε ἐν τούτοις δὲν συντελεῖ τόσον εἰς ἥσυχον καὶ ρωστικὸν ὕπνον, ὅσον ὁ ἄφθονος καθαρὸς ἀήρ. Τότε τῷ ὄντι δυνάμεθα

ν' ἀπολαύσωμεν τὴν δροσερὰν ζωὴν τῶν ἑωθινῶν ὡρῶν, τὴν «ζεφυρίτιδα αὔραν τῆς μυροβλήτου ἡοῦς» — κατὰ τὸν Γράϋ.

«Τὴν αὐγὴν ἡ Μελιαγρὶς πλαταγίζει τὰ μελανὰ πτερά της, τὸ πρωῒ ὁ σπῖνος τονίζει τὸ φαιδρότερόν του ᾄσμα καὶ ὅλα τοῦ Θεοῦ τὰ πλάσματα αἰσθάνονται τὴν πρωϊνὴν ἄνοιξιν τῆς ζωῆς ἀναζωογονουμένην μὲ τὴν ἀναγεννωμένην ἡμέραν».

Ὁ Ἐπίκτητος περιέγραψε τὸν ἑαυτόν του ὡς «ψυχάριον βαστάζον νεκρόν». Ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς μοὶ φαίνεται ὅλως ἄχαρις καὶ ἀγνώμων. Διότι χρεωστοῦμεν βέβαια νὰ ἐκτιμῶμεν καὶ νὰ ἀγαπῶμεν τὸ σῶμα, ἔστω καὶ εὔθραυστον καὶ εὐτελῆ σύντροφον. Δὲν χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τὰς ἀπολαύσεις τῶν καλλονῶν τῆς γῆς καὶ τῆς δόξης τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἰς τὰ ὦτα τὴν φωνὴν τῶν προσφιλῶν μας καὶ ὅλας τὰς τέρψεις τῆς μουσικῆς; Δὲν εἶναι αἱ χεῖρες πιστότατα καὶ ἀνεκτίμητα ὄργανα ἕτοιμα εἰς πᾶσαν περίστασιν νὰ μᾶς ὑπακούσουν; Καὶ δὲν εἶναι οἱ πόδες, οἱ ὁποῖοι μᾶς φέρουν δίχως παράπονον εἰς τοὺς σκολιοὺς καὶ πετρωδεστάτους δρόμους τῆς ζωῆς;

Μὲ ὀλίγην λογικὴν φροντίδα ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς περισσοτέρους ἐξ ἡμῶν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ ἔχωμεν πλήρη ὑγείαν. Καὶ ὅμως τί θαυμαστὸν καὶ πολυσύνθετον ὀργανισμὸν ποῦ ἔχομεν!

Εἴμεθα, τῇ ἀληθείᾳ, φοβερὰ καὶ θαυμάσια πλασμένοι. Εἶναι «θαυμαστὸν μία τοιαύτη μυριόχορδος κιθάρα νὰ διατηρῆται ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον χορδισμένη». Ὁπόταν παρατηροῦμεν τὴν θαυμασίαν σύνθεσιν τοῦ ὀργανισμοῦ μας, ἀποροῦμεν πῶς ζῶμεν· ἔτι περισσότερον δέ, ὅταν σκεπτώμεθα ὅτι τὰ ἀναρίθμητα ὄργανα καὶ αἱ πολυποίκιλοι λειτουργίαι τοῦ σώματός μας ἐξακολουθοῦν τὸ ἔργον των ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ἔτος πρὸς ἔτος μὲ τοιαύτην κανονικότητα καὶ μὲ τόσον ὀλίγην τριβήν, ὥστε νὰ μὴ ἐχωμεν ἐνίοτε οὔτε συνείδησιν τῆς περὶ ἡμᾶς ὑπάρξεως σαρκίνου περιβλήματος.

Καὶ ἐν τοσούτῳ εἰς τὸ σῶμα αὐτὸ ἔχομεν περισσότερα τῶν 200 ὀστῶν διαφόρων σχημάτων, οἱαδήποτε ἀνωμαλία ἢ βλάβη τοῦ ἑνὸς τῶν ὁποίων θὰ ἐπηρέαζεν ὀδυνηρῶς τὰς κινήσεις μας.

Ἔχομεν ἄνω τῶν 500 μυῶν, ἕκαστος τῶν ὁποίων τροφοδοτεῖται ὑπὸ μυριάδων αἱματοφόρων ἀγγείων καὶ κανονίζεται διὰ πολλῶν νεύρων. Εἰς τῶν μυώνων μας, ἡ καρδία, πάλλεται ἄνω τῶν 30,000,000 παλμῶν κατ' ἔτος καὶ ἐὰν ἅπαξ μόνον σταματήσῃ, τὸ πᾶν ἀπώλετο.

Ἐπὶ τοῦ δέρματος εἶναι τοποθετημένα θαυμασίως ποικίλλοντα καὶ πολυσύνθετα ὄργανα, ἄνω τῶν 2,000,000 λ.χ. ἀδένες τοῦ ἱδρῶτος, οἱ ὁποῖοι κανονίζουν τὴν θερμοκρασίαν, συγκοινωνοῦντες μὲ τὴν ἐπιφάνειαν διὰ σωληνίσκων ἐχόντων ἐν συνόλῳ μῆκος 10 περίπου μιλίων.

Σκεφθῆτε ἀκόμη περὶ τῶν μιλίων τῶν ἀρτηριῶν καὶ τῶν φλεβῶν, τῶν τριχοειδῶν ἀγγείων καὶ τῶν νεύρων· περὶ τοῦ αἵματος μὲ τὰ ἑκατομμύρια τῶν αἱμοσφαιρίων του, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἕνας μικρόκοσμος.

Λάβετε ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων—τὸν ὀφθαλμὸν μὲ τὸν κερατοειδῆ χιτῶνα καὶ τὸν φακόν, τὸ ὑελῶδες ὑγρόν, τὸ ὑδατῶδες ὑγρὸν καὶ τὸν χοροειδῆ χιτῶνα, ἀπολήγοντα εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι μὲν παχύτερος φύλλου χάρτου, σύγκειται ὅμως ἀπὸ ἐννέα στρώματα, ἐξ ὧν τὸ τελευταῖον συνίσταται ἀπὸ προεκτάσεις καὶ κώνους, ὑποτιθεμένους ὡς τὰ ἄμεσα δοχεῖα τῶν κυμάνσεων τοῦ φωτὸς καὶ τόσον πολλούς, ὥστε οἱ μὲν κῶνοι εἰς ἕκαστον ὀφθαλμὸν νὰ ὑπολογίζωνται ἄνω τῶν 3,000,000, αἱ δὲ προεκτάσεις περὶ τὰ 30,000,000.

Τὸ δὲ ἀξιοθαυμαστότερον πάντων τῶν ὀργάνων εἶναι ὁ ἐγκέφαλος. Ὁ Meinert ὑπελόγισε τὰ κύτταρα τῆς φαιᾶς οὐσίας μόνον εἰς 600,000,000· κάθε κύτταρον συνίσταται ἀπὸ πολλὰς χιλιάδας ὁρατῶν μορίων καὶ ἕκαστον μόριον πάλιν ἀπὸ πολλὰ ἑκατομμύρια ἀτόμων.

Καὶ ἐν τούτοις μὲ ὀλίγην λελογισμένην φροντίδα οἱ περισσότεροι ἐξ ἡμῶν δυνάμεθα νὰ διατηρῶμεν ἐν ὑγείᾳ τὸν θαυμαστὸν αὐτὸν ὀργανισμόν, οὕτως ὥστε νὰ λειτουργῇ χωρὶς νὰ μᾶς προξενῇ πόνους καὶ ἀνησυχίας ἐπὶ σειρὰν πολλῶν ἐτῶν· καὶ εἰμποροῦμεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι, ὅταν τὸ γῆρας ἐπέλθῃ, «ὁ χρόνος τὴν χεῖρά του ἠπίως θὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τῆς καρδίας μας, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον τύπτων αὐτήν, δίκην κιθαρῳδοῦ ἐπιθέτοντος τὴν παλάμην αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κιθάρας του διὰ νὰ νεκρώσῃ τὰς δονήσεις αὐτῆς».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV

Ο ΕΡΩΣ

«Etre avec ceux qu'on aime, cela suffit».
LA BRUYÈRE

Ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ φῶς καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἡλίου τῆς ζωῆς. Δὲν δυνάμεθα ν' ἀπολαύσωμεν ἀγαθοῦ οἱουδήποτε, ἐὰν μὴ συναπολαύσῃ τούτου μεθ' ἡμῶν καὶ ἓν προσφιλὲς πρόσωπον. Καὶ ὅταν εἴμεθα μόνοι, δὲν προεξοφλοῦμεν τὰς ἀπολαύσεις μας ἀποθηκεύοντες αὐτὰς ἐν ἡμῖν, ἵνα τὰς μερισθῶμεν κατόπιν μετὰ τῶν προσφιλῶν εἰς ἡμᾶς ὑπάρξεων.

Ἡ ἀγάπη διαρκεῖ ἰσοβίως καὶ προσαρμόζεται εἰς κάθε ἡλικίαν καὶ περίστασιν. Εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἀπευθύνεται εἰς τοὺς γονεῖς, κατὰ τὴν ἀνδρικὴν εἰς τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα, πάντοτε δὲ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους. Ἡ δύναμις τῆς φιλίας εἶναι ὄντως παροιμιώδης καὶ εἰς τὸν βαθμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔφθασεν ἡ φιλία τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Ἰωνάθαν, θεωρεῖται ὑπερβᾶσα καὶ τὸν ἔρωτα ἀκόμη. Ἀλλ' ἤδη, γενομένου τοῦ λόγου περὶ φιλίας ἐν τοῖς πρόσθεν, θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐπεκτείνω τὸν λόγον περὶ ταύτης ἐνταῦθα.

Ἡ ἀγαθότης τῆς Θείας Προνοίας πρὸς τὸν ἄνθρωπον παρεβλήθη συχνὰ μὲ τὴν τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα αὐτῶν. «Ἀκριβῶς καθὼς μία μήτηρ μὲ γλυκὺ καὶ σεμνὸν πρόσωπον περιέπει τὰ τέκνα της ἀπὸ τὴν θέσιν ὅπου κάθηται, καταφιλεῖ τὸ ἓν καὶ περιπτύσσεται τὸ ἄλλο, καὶ τὸ μὲν λαμβάνει ἐπὶ τῶν γονάτων, τὸ δὲ ἐπὶ τῶν ποδῶν της ἐπιθέτει καὶ ἀπὸ τὰ βλέμματα καὶ τοὺς λόγους, τὰ παράπονα καὶ τὰς κινήσεις των ἐννοεῖ τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ὀρέξεις των, καὶ εἰς τοῦτο μὲν ἀπευθύνει ἓν βλέμμα εἰς ἐκεῖνο δὲ μίαν λέξιν καὶ εἴτε βλοσυρὰ εἴτε μειδιῶσα πάντοτε τὰ ἀγαπᾷ, τοιουτοτρόπως ἡ Θεία Πρόνοια προνοεῖ διὰ τὰς ἀνάγκας μας, τὰς δεήσεις μας εἰσακούει καὶ εἰς τὰς ἀδυναμίας μας προσέρχεται ἀρωγός, ἐὰν δὲ ἀρνῆταί τι, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι δικαίωμά μας, τὸ ἀρνεῖται ἢ διότι θέλει νὰ ζητήσωμεν αὐτὸ παρ' αὐτῆς ἢ φαίνεται μὲν ὅτι ἀρνεῖται ἀλλ' ἀρνουμένη χορηγεῖ». [Filicaja.]

Ὁ Βάλτερ Σκὼτ πολὺ ὡραῖα ἐκφράζεται, ὅταν λέγῃ :

«Ἐὰν ὑπάρχῃ δάκρυ ἀνθρώπινον ἐξαγνισμένον ἀπὸ τὰ πάθη, εἶναι ἐκεῖνο ποῦ ἔχυσε φιλόστοργος πατὴρ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀφωσιωμένης θυγατρός».

Ὁ Ἐπαμεινώνδας ὡς πρωτίστην αἰτίαν τῆς χαρᾶς του διὰ τὴν ἐν Λεύκτροις νίκην λέγεται ὅτι ἐθεώρει τὸ ὅτι θὰ ἐγίνετο πρόξενος παρομοίας χαρᾶς εἰς τοὺς γονεῖς του.

Οὔτε καὶ ἡ ζωοφιλία ὅμως πρέπει νὰ παραλειφθῇ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συμπαθήσῃ κανεὶς τοὺς ἀπολιτίστους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῶν ζώων, δοξάζουν δὲ ὅτι μετὰ θάνατον «ὁ πιστός των κύων θέλει συνοδεύσῃ αὐτοὺς γενόμενος ὁμοίως δεκτὸς εἰς τὸν οὐρανὸν δι' αἰωνίαν συντροφίαν». [Πώπ.]

Εἰς τὴν Μαχαβαράταν, τὸ μέγα τῶν Ἰνδῶν Ἔπος, ἀναφέρεται ὅτι, ὅταν ἡ ἡρωϊκὴ οἰκογένεια τῶν Πανδάβων ἔφθασεν ἐπὶ τέλους εἰς τὰς πύλας τοῦ οὐρανοῦ, ἔγινε μὲν δεκτή, ἀλλ' ἐλέχθη εἰς αὐτὴν ὅτι ὁ σκύλος των δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔμβῃ μαζί των μέσα. Ἀφοῦ μάτην ἐξελιπάρησαν, ἐγύρισαν νὰ ἐπιστρέψουν λέγοντες ὅτι δὲν εἰμποροῦσαν νὰ ἐγκαταλείψουν ποτὲ τὸν πιστὸν συνοδόν των. Εἰς τὸ τέλος ὁ θυρωρὸς ἄγγελος εὐσπλαγχνιζόμενος ἐπιτρέπει καὶ εἰς τὸν σκύλον των τὴν εἴσοδον.

«Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ ἔλθῃ κάποτε ὁ καιρὸς ποῦ θὰ μάθωμεν νὰ μὴ χαίρωμέν ποτε οὐδὲ νὰ καυχώμεθα εἰς βάρος καὶ πρὸς λύπην καὶ τοῦ ἀθλιεστέρου πλάσματος, τὸ ὁποῖον ἔχει αἰσθήσεις» — ὡς λέγει ὁ Οὐόρτσβορθ.

Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος πρόκειται περὶ τῆς ἀγάπης ἐκείνης, ἡ ὁποία καταλήγει εἰς τὸν γάμον, πρόκειται περὶ τοῦ ἔρωτος. Ὁ ἔρως εἶναι ἡ μουσικὴ τῆς ζωῆς, μάλιστα, «ὑπάρχει μουσικὴ εἰς τὴν εὐμορφιὰν καὶ ἡ σιγαλὴ νότα τοῦ ἔρωτος εἶναι γλυκυτέρα ἀπὸ τὴν φωνὴν οἱουδήποτε μουσικοῦ ὀργάνου» — κατὰ τὸν Μπράουν.

Τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος περιέχει ἓν ἐνδιαφέρον καὶ τερπνὸν λογίδριον περὶ τοῦ Ἔρωτος, «Καὶ μήν», λέγει ὁ Φαῖδρος, «ὑπεραποθνήσκειν γε μόνον ἐθέλουσιν οἱ ἐρῶντες, οὐ μόνον ὅτι ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες. Τούτου δὲ καὶ ἡ Πελίου θυγάτηρ Ἄλκηστις ἱκανὴν μαρτυρίαν παρέχεται ὑπὲρ τοῦδε τοῦ λόγου εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐθελήσασα μόνη ὑπὲρ τοῦ αὐτῆς ἀνδρὸς ἀποθανεῖν, ὄντων αὐτῷ πατρός τε καὶ μητρός· οὓς ἐκείνη τοσοῦτον ὑπερεβάλλετο τῇ φιλίᾳ διὰ τὸν ἔρωτα, ὥστε ἀποδεῖξαι αὐτοὺς ἀλλοτρίους ὄντας τῷ υἱεῖ καὶ ὀνόματι μόνον προσήκοντας· καὶ τοῦτ' ἐργασαμένη τὸ ἔργον οὕτω καλὸν ἔδοξεν ἐργάσασθαι οὐ μόνον ἀνθρώποις ἀλλὰ καὶ θεοῖς, ὥστε πολλῶν πολλὰ καὶ καλὰ ἐργασαμένων εὐαριθμήτοις δή τισιν ἔδοσαν τοῦτο γέρας οἱ θεοί, ἐξ Ἅδου ἀνεῖναι πάλιν τὴν ψυχήν, ἀλλὰ τὴν ἐκείνης ἀνεῖσαν ἀγασθέντες τῷ ἔργῳ οὕτω καὶ οἱ θεοὶ τὴν περὶ τὸν ἔρωτα σπουδήν τε καὶ ἀρετὴν μάλιστα τιμῶσιν».

Ὁ Ἀγάθων εἶναι ἀκόμη εὐφραδέστερος. «Οὗτος δὲ (ὁ Ἔρως) ἡμᾶς ἀλλοτριότητος μὲν κενοί, οἰκειότητος δὲ πληροῖ, τὰς τοιάσδε ξυνόδους μετ' ἀλλήλων πάσας τιθεὶς ξυνιέναι, ἐν ἑορταῖς, ἐν χοροῖς, ἐν θυσίαις γιγνόμενος ἡγεμών· πραότητα μὲν ποριζων, ἀγριότητα δ' ἐξορίζων· φιλόδωρος εὐμενείας, ἄδωρος δυσμενείας· ἵλεως ἀγαθοῖς, θεατὸς σοφοῖς, ἀγαστὸς θεοῖς· ζηλωτὸς ἀμοίροις, κτητὸς εὐμοίροις· τρυφῆς, ἁβρότητος, χλιδῆς, χαρίτων, ἱμέρου, πόθου πατήρ· ἐπιμελὴς ἀγαθῶν, ἀμελὴς κακῶν· ἐν πόνῳ, ἐν φόβῳ, ἐν πόθῳ, ἐν λόγῳ κυβερνήτης, ἐπιβάτης, παραστάτης τε καὶ σωτὴρ ἄριστος, ξυμπάντων τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων κόσμος, ἡγεμὼν κάλλιστος καὶ ἄριστος, ᾧ χρὴ ἕπεσθαι πάντα ἄνδρα ἐφυμνοῦντα καλῶς καλῆς ᾠδῆς μετέχοντα, ἣν ᾄδει θέλγων πάντων θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων νόημα».

Ἐν τοσούτῳ δύο εἶναι οἱ Ἔρωτες, «ὁ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Οὐρανοῦ, ἥτις εἶναι ἀμήτωρ καὶ ἡ πρεσβύτερα καὶ σοφωτέρα θεὰ καὶ ὁ ἀπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις εἶναι κοινὴ καὶ δημοφιλής». Ἀλλ' ἂς μὴ περισρισθῶμεν ἐδῶ. Ἡ Γουϊνεβέρη ἀκόμη «ζῶσα ἦτο καλὴ ἐρωμένη καὶ διὰ τοῦτο ἔσχε καὶ καλὸν τέλος»—λέγει ὁ Malory.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔρωτος ἀπησχόλησε τοὺς φιλοσόφους σχεδὸν τόσον ὅσον καὶ ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὕπαρξις τῆς κακίας. Τὸ Συμπόσιον ἐξακολουθεῖ μὲ ἕνα λόγον, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων χαριεντιζόμενος ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀριστοφάνην καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Jowett παρατηρεῖ ὅτι οὐδὲν παρ' Ἀριστοφάνει εἶναι Ἀριστοφανικώτερον.

«Τοῦ ἀρχικοῦ ἀνθρώπου», λέγει, «ὅλον ἦν τὸ εἶδος στρογγύλον, νῶτον καὶ πλευρὰς κύκλῳ ἔχον, χεῖρας δὲ τέτταρας εἶχε, καὶ σκέλη τὰ ἴσα ταῖς χερσί, καὶ πρόσωπα δύ' ἀπ' αὐχένι κυκλοτερεῖ, ὅμοια πάντῃ· κεφαλὴν δ' ἐπ' ἀμφοτέροις τοῖς προσώποις ἐναντίοις κειμένοις μίαν, καὶ ὦτα τέτταρα, καὶ αἰδοῖα δύο, καὶ τἆλλα πάντα ὡς ἀπὸ τούτων ἄν τις εἰκάσειεν. Ἐπορεύετο δὲ καὶ ὀρθὸν ὥσπερ νῦν, ὁποτέρωσε βουληθείη· καὶ ὁπότε ταχὺ ὁρμήσειαι θεῖν, ὥσπερ οἱ κυβιστῶντες εἰς ὀρθὸν τὰ σκέλη περιφερόμενοι κυβιστῶσι κύκλῳ, ὀκτὼ τότε οὔσι τοῖς μέλεσιν ἀπερειδόμενοι ταχὺ ἐφέροντο κύκλῳ.... Ἦν οὖν (τὰ τρία γένη) τὴν ἰσχὺν δεινὰ καὶ τὴν ῥώμην, καὶ τὰ φρονήματα μεγάλα εἶχον, ἐπεχείρησαν δὲ τοῖς θεοῖς, καὶ ὃ λέγει Ὅμηρος περὶ Ἐφιάλτου τε καὶ Ὤτου, περὶ ἐκείνων λέγεται, τὸ εἰς τὸν Οὐρανὸν ἀνάβασιν ἐπιχειρεῖν ποιεῖν, ὡς ἐπιθησομένων τοῖς θεοῖς. Ὁ οὖν Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ ἐβουλεύοντο, ὅ τι χρὴ αὐτοὺς ποιῆσαι, καὶ ἠπόρουν· οὔτε γὰρ ὅπως ἀποκτείναιεν εἶχον καὶ ὥσπερ τοὺς γίγαντας κεραυνώσαντες τὸ γένος ἀφανίσαιεν—αἱ τιμαὶ γὰρ αὐτοῖς καὶ ἱερὰ τὰ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἠφανίζετο—οὐδ' ὅπως ἐῷεν' ἀσελγαίνειν. Μόγις δὴ ὁ Ζεὺς ἐννοήσας, δοκῶ μοι, ἔφη, ἔχειν μηχανήν, ὡς ἂν εἶέν τε ἄνθρωποι καὶ παύσαιντο τῆς ἀκολασίας ἀσθενέστεροι γενόμενοι. Νῦν μὲν γὰρ αὐτούς, ἔφη, διατεμῶ δίχα ἕκαστον, καὶ ἅμα μὲν ἀσθενέστεροι ἔσονται, ἅμα δὲ χρησιμώτεροι ἡμῖν διὰ τὸ πλείους τὸν ἀριθμὸν γεγονέναι· καὶ βαδιοῦνται ὀρθοὶ ἐπὶ δυοῖν σκελοῖν· ἐὰν δ' ἔτι δοκῶσιν ἀσελγαίνειν καὶ μὴ ἐθέλωσιν ἡσυχίαν ἄγειν, πάλιν αὖ, ἔφη, τεμῶ δίχα, ὥστ' ἀφ' ἑνὸς πορεύσονται σκέλους ἀσκωλίζοντες. Ταῦτα εἰπὼν ἔτεμε τοὺς ἀνθρώπους δίχα, ὥσπερ οἱ τὰ ὄα τέμνοντες καὶ μέλλοντες ταριχεύειν, ἢ ὥσπερ οἱ τὰ ᾠὰ ταῖς θριξίν..... Ἐπειδὴ οὖν ἡ φύσις δίχα ἐτμήθη, ποθοῦν ἕκαστον τὸ ἥμισυ τὸ αὑτοῦ ξυνῄει, καὶ περιβάλλοντες τὰς χεῖρας καὶ συμπλεκόμενοι ἀλλήλοις, ἐπιθυμοῦντες συμφῆναι...,..Ἔστι δὴ οὖν ἐκ τόσου ὁ ἔρως ἔμφυτος ἀλλήλων τοῖς ἀνθρώποις καὶ τῆς ἀρχαίας φύσεως συναγωγεὺς καὶ ἐπιχειρῶν ποιῆσαι ἓν ἐκ δυοῖν καὶ ἰάσασθαι τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην. Ἕκαστος οὖν ἡμῶν ἐστιν ἀνθρώπου ξύμβολον, ἅτε τετμημένος ὥσπερ αἱ ψῆτται, ἐξ ἑνὸς δύο. Ζητεῖ δὴ ἀεὶ τὸ αὑτοῦ ἕκαστος ξύμβολον..... Ὅταν μὲν οὖν καὶ αὐτῷ ἐκείνῳ ἐντύχῃ τῷ αὑτοῦ ἡμίσει, τότε καὶ θαυμαστὰ ἐκπλήττονται φιλίᾳ τε καὶ οἰκειότητι καὶ ἔρωτι, οὐκ ἐθέλοντες ὡς ἔπος εἰπεῖν, χωρίζεσθαι ἀλλήλων οὐδὲ σμικρὸν χρόνον. Καὶ οἱ διατελοῦντες μετ' ἀλλήλων διὰ βίου οὗτοί εἰσιν, οἳ οὐδ' ἂν ἔχοιεν εἰπεῖν ὅτι βούλονται σφίσι παρ' ἀλλήλων γίγνεσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἂν δόξειε τοῦτ' εἶναι ἡ τῶν ἀφροδισίων συνουσία, ὡς ἄρα τούτου ἕνεκα ἕτερος ἑτέρῳ χαίρει ξυνὼν οὕτως ἐπὶ μεγάλης σπουδῆς· ἀλλ' ἄλλο τι βουλομένη ἑκατέρου ἡ ψυχὴ δήλη ἐστίν, ὃ οὐ δύναται εἰπεῖν, ἀλλὰ μαντεύεται ὃ βούλεται καὶ αἰνίττεται».

Καὶ ἐν τούτοις ἡ ἀνθρωπίνη καρδία κατέχει μίαν τοιαύτην ἐνστικτον διορατικότητα, ὥστε πολλάκις νὰ σχηματίζωμεν τὰς ἰδέας μας στιγμηδόν· αἱ δὲ τοιαῦται ἐντυπώσεις σπανίως μεταβάλλονται, δύναμαι δὲ νὰ εἴπω προσέτι ὅτι σπανιώτατα εἶναι ἐσφαλμέναι. Ὁ ἔρως ἐκ πρώτης ὄψεως κρίνεται ὡς ἀφροσύνη καὶ ὅμως εἶναι σχεδὸν ὡσὰν μία ἀποκάλυψις. Μᾶς φαίνεται ὡς ἐὰν ἀνενεόνωμεν τὰς σχέσεις μιᾶς προηγηθείσης ὑπάρξεως. Ὡς λέγει ὁ Burns,

«But to see her were to love her,
Love but her, and love for ever».

«Τὴν εἶδες, τὴν ἀγάπησες
κι' ἀγάπησες μονάχ' αὐτὴν
καὶ τὴν ἀγάπησες γιὰ πάντα».

Μολονότι δὲ ἡ πεῖρα δὲν διαψεύδει συνήθως ἕν τοιοῦτον αἴσθημα, εὐτυχῶς δὲν εἶναι ψευδὲς τὸ ἐναντίον. Δηλαδὴ ἡ βαθεῖα στοργὴ ἔχει συχνὰ βραδεῖαν τὴν ἀνάπτυξιν. Πολλοὶ σφοδροὶ ἔρωτες κατεκτήθησαν διὰ πιστῆς ἀφοσιώσεως.

Ὁ Montaigne ἐγνωμάτευσε μὲν ὅτι «ὀλίγοι εἶναι οἱ ἐξ ἔρωτος συζευχθέντες καὶ μὴ μετανοήσαντες». Καὶ ὁ Dr. Johnson ἐπίσης διϊσχυρίσθη ὅτι οἱ γάμοι γενικῶς θὰ ἦσαν ἐπιτυχέστεροι, ἐὰν συνήπτοντο τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Λόρδου Καγγελαρίου· ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ὁ Montaigne ἢ ὁ Johnson ἦσαν καλοὶ κριταί. Ὅπως ὁ Λαγκελότος εἶπεν εἰς τὴν ἀτυχῆ δεσποινίδα τοῦ Astolat, «δὲν θέλω ν' ἀναγκάζωμαι ν' ἀγαπῶ, διότι ὁ Ἔρως πρέπει ν' ἀναβλύσῃ ἀπὸ τὴν καρδίαν καὶ ὄχι νὰ παραχθῇ διὰ τῆς βίας» [Malory].

Ὁ ἔρως ἀψηφεῖ τὰς ἀποστάσεις καὶ τὰ στοιχεῖα· ἡ Σηστὸς καὶ ἡ Ἄβυδος χωρίζονται διὰ θαλάσσης, «ἀλλὰ ὁ Ἔρως τὰς ἥνωσε μὲ ἕνα βέλος ἀπὸ τὸ τόξον του»—λέγει ὁ Symonds.

Ὁ ἔρως δύναται νὰ ἦναι παντοῦ εὐτυχισμένος. Ὁ Βύρων ἐξέφρασεν ὡς ἑξῆς τὸν πόθον του: «Ὦ! ἡ ἔρημος ἂς ἦτο ἡ κατοικία μου καὶ μία ὡραία Νηρηὶς θεραπαινίς μου· ὦ! ἂς εἰμποροῦσα νὰ λησμονήσω ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καί, χωρὶς κανένα νὰ μισῶ, ἐκείνην μονάχα ν' ἀγαπήσω».

Καὶ πολλοί, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, θὰ εὑρέθησαν εἰς διάθεσιν ν' ἀναφωνήσουν: «Ὦ Ἔρωτα! τί ὥραι ἦσαν ἐκεῖναι αἱ κοιναὶ μεταξύ μας στὴν χώραν τῶν βανανεῶν καὶ τῶν μεσημβρινῶν πευκῶν, στὴν γῆν τῶν βανανεῶν καὶ τῶν πορτοκαλεῶν, τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ τῆς ἀλόης, τοῦ ἀραβοσίτου καὶ τῆς ἀμπέλου!»

Καὶ ὅ,τι ἀληθεύει περὶ τῆς ἀποστάσεως ἀληθεύει καὶ περὶ τοῦ χρόνου εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν. «Στὴν εἰρήνην ὁ Ἔρως τονίζει τὸν αὐλὸν τοῦ ποιμένος· στὸν πόλεμον εἶναι συγκαβαλλάρης τοῦ πολεμιστοῦ. Εἰς τὰς αἰθούσας εἰς φαιδρὰς διαχύσεις φαίνεται κἄπου-κἄπου· στὰς καλύβας χοροπηδᾷ ἐπάνω στὰ χόρτα. Ὁ Ἔρως ἐξουσιάζει τὰς Αὐλὰς καὶ τὸ στρατόπεδον καὶ τὰ ἄλση καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐδῶ κάτω καὶ τοὺς ἁγίους ἐπάνω εἰς τοὺς οὐρανούς, διότι «ὁ Ἔρως εἶναι οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς εἶναι Ἔρως» —κατὰ τὸν Σκώτ.

Καὶ ὅταν ἀκόμη, καθὼς μεταξὺ μερικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ Θρησκεία καὶ ἡ Φιλοσοφία συνασπίζωνται διὰ νὰ ποδοπατήσουν τὸν Ἔρωτα, ἡ ἀλήθεια προβάλλει εἰς λαϊκὰς φράσεις καὶ παροιμίας, καθὼς ἡ ἑπομένη εἰς τὴν τουρκικήν: «Ὅλαι αἱ γυναῖκες εἶναι τέλειαι, μάλιστα δ' ἐκείνη ποῦ σ' ἀγαπᾷ».

Ὅταν κάποτε μία Γαλλὶς ἀνέφερεν εἰς τὸν Ἀπτοὺλ Καδὲρ τὴν πολωνικὴν παροιμίαν. «Ἡ γυναίκα τραβάει πιὸ δυνατὰ μὲ μιὰ τρίχα παρὰ ἕνα ζευγάρι βώδια ζεγμένα κοντὰ κοντὰ κατὰ πῶς πρέπει», ἐκεῖνος ἐχαμογέλασε καὶ εἶπεν «ἡ τρίχα εἶναι περιττή· ἡ γυναίκα εἶναι τόσον δυνατὴ ὅσον καὶ ἡ τύχη».

Ἀλλὰ ἡμεῖς προτιμῶμεν νὰ θεωρῶμεν τὸν Ἔρωτα ὡς τὸν ἄγγελον τῆς Εὐτυχίας παρὰ ὡς δεσπόζουσαν δύναμιν καὶ σκεπτόμεθα μᾶλλον διὰ τὴν χαρὰν τοῦ σπιτιοῦ ποῦ «οἱ καρδιὲς εἶναι σίγουρες ἡ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη».

«Ὁ ἔρως εἶναι ἡ μυστικὴ συμπάθεια, ὁ χρυσοῦς κρίκος ἢ ὁ μετάξινος δεσμός, ὁ ὁποῖος εἰμπορεῖ νὰ ἑνώσῃ καρδίαν μὲ καρδίαν καὶ διάνοιαν μὲ διάνοιαν καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς» κατὰ τὸν Σκώτ.

Ὅ,τι ὁ Βάκων λέγει περὶ τῶν φίλων ἀληθεύει περισσότερον ἐν σχέσει μὲ τὴν γυναῖκα, ἤτοι δηλαδὴ «δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος, ὅταν μεταδώσῃ τὴν χαράν του εἰς τὸν φίλον του, νὰ μὴ χαίρῃ περισσότερον ἢ, ὅταν τοῦ ἐξωτερικεύσῃ τὴν λύπην του, νὰ μὴ τὴν αἰσθάνεται μετριαζομένην».

Ἂς ἔλθῃ κοντά μας μίαν στιγμὴν ἡ ἀγαπημένη μας καὶ «εὐθὺς φαίνεται σὰν κάτι καινούργιο, κάτι ὅλως διόλου διαφορετικὸ νὰ πέρασε πάνω ἀπ' τὰ λούλουδα, τὰ δένδρα καὶ τὸ χῶμα σὰ νἄγινε κάποια ἐλαφριὰ μὰ ἀκαταγόητη ἀλλαγὴ σ' ὅλα τὰ πράγματα γύρω τριγύρω μας»—κατὰ τὸν Trench.

Πόσον ἀληθὲς εἶναι ἐκεῖνο ποῦ λέγει ὁ Λαβρουαῖος:

«Etre avec ceux qu'on aime, cela suffit».

Εἰμποροῦμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὸν Ἔρωτα ὅ,τι ἐλέχθη περὶ τῆς Τύχης: «Οἱ πόδες της εἶναι ἀπαλοί, διότι δὲν περιπατεῖ ἐπάνω εἰς τὴν γῆν ἀλλ' ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων».

Ὁ Ἔρως καὶ τὸ Λογικὸν διαμοιράζουν μεταξύ των τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει ν' ἀποδώσωμεν εἰς ἕκαστον τὸ ὀφειλόμενον. Ἐὰν εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν τὴν ἀρετὴν διὰ μέσου τοῦ Ἔρωτος ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ Λογικοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ κατορθώσωμεν αὐτὸ διὰ μέσου τοῦ Λογικοῦ μόνον δίχως τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἔρωτος.

«Ὁ Ἔρως», εἶπεν ὁ Μελανιππίδης, «σπείρων ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τὴν γλυκεῖαν σπορὰν τοῦ πόθου συγκεραννύει ἐν αὐτῇ τὰ ἡδύτερα καὶ τὰ ὡραιότερα πράγματα».

«Ἡ ἀγάπη εἶναι εὐμενὴς καὶ μακροθυμεῖ· ἡ ἀγάπη εἶναι πραεῖα καὶ δὲν ἀδικεῖ· ἡ ἀγάπη καὶ τοῦ θανάτου εἶναι ἰσχυροτέρα· διὸ χάρισαι ἡμῖν ἀγάπην».

Κανεὶς βεβαίως σήμερον δὲν θὰ δυσφορήσῃ μαζὶ μὲ τὸν Φαῖδρον τοῦ Πλάτωνος ὅτι ὁ Ἔρως δὲν στρατολογεῖ λάτρας ἀπὸ τὴν χορείαν τῶν ποιητῶν. Ἀπεναντίας ὁ Ἔρως ἐνέπνευσεν εἰς αὐτοὺς τὰς περισσοτέρας τῶν γλυκυτέρων ἐμπνεύσεών των. Καμμία δὲ ἔμπνευσις ἴσως δὲν εἶναι εὐγενεστέρα καὶ ὡραιοτέρα ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον περιγραφὴν εἰς τὸν Παράδεισον ὑπὸ τοῦ Μίλτωνος:

Ὅταν μὲ Σὲ γλυκομιλῶ, κόρη χρυσῆ,
φεύγ' ὁ καιρὸς σὰν ἀστραπὴ καὶ δὲν γροικῶ
τὶς ὧρες ποὺ γοργοδιαβαίνουν καὶ πετοῦν,
γιατὶ σιμὰ σὲ σὲ γλυκὰ ὅλα θωρῶ·
Φυσάει ὁλόδροσο τ' ἀγέρι τῆς αὐγῆς
κ' εἶναι γλυκειὰ ἡ χαραυγὴ μὲ τὰ πουλιὰ
ποὺ μᾶς μαγεύ' ἡ γλυκαμένη τους λαλιά.
Ὁλόχαρος κι' ὁ ἥλιος σιγοσκορπᾷ
ἀχτίδες λαμπερόφωτες, ὅλο ζωή,
σὲ δέντρα καὶ καρπούς, σὲ χόρτα καὶ σ' ἀνθούς,
ποὖναι λουσμένα ἀπὸ τὴν πρωινὴ δροσιά.
Βαθειὰ κι' ἀπὸ τὴ γῆ τὸ χῶμα τὸ παχὺ
μύρα σκορπάει ὕστερ' ἀπ' τὴν πυκνὴ βροχή.
Χαρμόσυνη 'νε κ' ἡ νυχτιὰ ἡ σιγαλὴ
μὲ τὸ ἱερό, τὸ ἔρημό της τὸ πουλί,
μὲ τὸ φεγγάρι ἐκεῖ ψηλὰ ποὺ περπατεῖ,
μὲ τἄστρα ὁποῦ κοπαδιαστὰ λαμποκοποῦν.
Μὰ οὔτε τὸ γλυκὸ τ' ἀγέρι τῆς αὐγῆς
μὲ τὰ πουλιὰ ποῦ κελαϊδοῦν μαγευτικά,
οὔτε ὁ ἥλιος ποὺ φαιδρὸς ἀπ' τὸ πρωὶ
λάμπει σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ μαγεμένη γῆ
μήτε τὰ χόρτα καὶ τὰ δέντρα κ' οἱ καρποὶ
καὶ τὰ λουλούδια τὰ λουσμένα μὲ δροσιά,
μήτε τὰ μῦρα ποὺ σιγοσκορπάει ἡ γῆ,
ὕστερ' ἀπ' τὴν πυκνὴ καὶ δροσερὴ βροχή,

μήτε γλυκόβραδο π' ἀνοίγει τὴν καρδιά,
μήτ' ἡ γλυκειὰ νυχτιὰ μὲ τὸ ἱερὸ πουλὶ
μήτε νυχτοπερπάτημα μὲ τὸ θαμπὸ
τοῦ φεγγαριοῦ τὸ φῶς καὶ τὸ τρεμουλιαστὸ
ὅπου τ' ἀστέρια στέλνουν κάτου μυστικά,
δίχως ἐσέ, κόρη χρυσῆ, εἶναι γλυκά[1]».

Κανεὶς δὲν πρέπει ν' ἀπελπισθῇ ὅτι δὲν θὰ ἀξιωθῇ τάχα ἑνὸς ἰδεώδους γάμου. Εὐτυχῶς τόσο διαφορετικὸ γοῦστο ἔχει ὁ καθένας μας καὶ τόσον ἱκανὸς εἶναι ὁ ἔρως νὰ δημιουργῇ ἔρωτα, ὥστε καὶ ὁ ταπεινότερος ἄνθρωπος νὰ δύναται νὰ ἐλπίζῃ εὐτυχέστατον γάμον, ἀρκεῖ βεβαίως νὰ εἶναι ἄξιος αὐτοῦ· καὶ ὁ Σαικσπῆρος λέγων τὰ κατωτέρω ὁμιλεῖ διὰ χιλιάδας ἀνθρώπων: «Εἶναι δική μου κ' ἐγὼ τόσον πλούσιος εἶμαι ποῦ κατέχω ἕνα τέτοιο βαρύτιμο θησαυρὸ ὅσον πλούσιος θὰ ἤμουν ἐὰν εἶχα στὴν κατοχήν μου εἴκοσι θάλασσες, μὲ ἄμμο ἀπὸ μαργαριτάρια, μὲ νερὸ νέκταρ καὶ μὲ βράχους ἀπὸ καθαρὸ μάλαμμα».

Ὁ ἀληθὴς ἔρως δὲν εἶναι παράλογος οὔτε ἀπαιτητικός. «Μὴ μοῦ λές, ἀγάπη μου, πὼς εἶμαι σκληρός, διότι ἀπὸ τὸ ἐρημητήριον τοῦ ἄγνοῦ στήθους καὶ τῆς ἠρέμου ψυχῆς σου πετῶ ἔνοπλος στὰς μάχας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κάποιαν ἐρωμένην κυνηγῶ τώρα, τὸν πρῶτον ἀντίπαλον μπροστά μου, καὶ μὲ μεγαλυτέραν πίστιν ἁρπάζω τὸ ξίφος, τὴν ἀσπίδα καὶ τὸ ἄλογον. Καὶ ὅμως ἡ ἀστάθειά μου αὐτὴ εἶναι τέτοια ὅπου καὶ σὺ νὰ στέργῃς εἰς αὐτήν. Δὲν θὰ μποροῦσα νὰ σὲ λατρεύσω τόσον, ἀγάπη μου, ἐὰν δὲν ἀγαποῦσα περισσότερον ἀπὸ σένα τὴν τιμήν[2]».

Καὶ ἐν τούτοις· «Οἴμοι! πόσον ἐλαφρὰ μία ἀφορμὴ μπορεῖ νὰ χωρίσῃ ἀγαπωμένας καρδίας! Καρδίας, τὰς ὁποίας τοῦ κάκου ἐβασάνισε ὁ κόσμος καὶ ἡ λύπη σφικτότερα πάντοτε συνέδεσε· καρδίας, αἱ ὁποῖαι ἐπάλαισαν πρὸς τρικυμίας μὲ ταραχώδη κύματα καὶ ὅμως εἰς μίαν στιγμὴν γαλήνης διεσπάσθησαν σὰν πλοῖα ποῦ κατεποντίσθησαν κάτω ἀπὸ εὔδιον οὐρανόν[3]».

Διότι ὁ Ἔρως εἶναι εὔθραυστος. Μὴ ριψοκινδυνεύῃς οὔτε μ' ἕνα ἁπλοῦν ἀστεῖον. Εἰμπορεῖ αὐτὸ νὰ εἶναι ὅμοιον μὲ «τὸ λεπτὸν σχίσμα εἰς τὴν κιθάραν, τὸ ὁποῖον βαθμηδὸν βουβαίνει τὴν μουσικὴν καὶ σιγὰ σιγὰ εὐρυνόμενον βυθίζει ὅλα στὴν σιωπήν[4]».

Ὁ Ἔρως εἶναι λεπτός. «Ἐπηρεάζεται καὶ μὲ τὴν ἐλαχίστην δυσαρέσκειαν» καὶ καθὼς δὲν δύνασαι νὰ ἐλπίσῃς βιολὶ κακομεταχειρισμένο νὰ διατηρῇ τοὺς μουσικοὺς τόνους του ὅπως πρέπει, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Ἔρως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐπιζήσῃ ἅπαξ ψυ-

1) Σημ. Ἡ παράφρασις εἰς τὸ ἔμμετρον ὀφείλεται εἰς τὸν φίλον κ. Ἀλέξ. Ντάνια.
2 Lovelace.—3 Moore.—4 Τέννυσον.

χρανθεὶς ἢ διπλωθεὶς ἐντός του. Ἀλλὰ τί ἀπόλαυσις νὰ τὸν διατηρῇ κανεὶς πάντοτε ζωντανὸν μὲ «μικρά, δίχως ὄνομα καὶ ἀνάξια λόγου καὶ μνήμης δείγματα ἀγάπης καὶ εὐμενείας[1]».

«Ἐκείνη ποῦ τὴν ἀγάπησες καὶ διάλεξες», λέγει ὁ Bondi, «εἶναι τώρα νύμφη σου, δῶρον, ποῦ σοῦ ἐχάρισε καὶ σοῦ ἐνεπιστεύθη ὁ οὐρανός. Νὰ τὴν τιμᾷς πάντοτε, ὄχι βέβαια μὲ τυφλὸν πάθος καὶ νὰ πιστεύῃς εἰς τὴν ἀρετήν της ἂν καὶ εἰμπορῇς καὶ νὰ τὴν ἐπιβλέπῃς. Γίνου εἰς τὴν νεότητά της παρηγορία, φρουρὸς καὶ ὁδηγός, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν πεῖραν νὰ εἰμπορῇ νὰ βασίζεται ἀσφαλῶς. Τὰς χαρὰς καὶ τοὺς πόνους, γλυκείας ἢ πικράς, συμμερίζου μὲ αὐτήν. Μὴ ὑποχωρῇς πολύ, ὁπόταν τὸ λογικὸν τὸ ἀποδοκιμάζῃ. Οὔτε βίαν ὅμως νὰ μεταχειρίζεσαι. Τοῦ βίου σου ἡ σύντροφος οὔτε θῦμα, ἀλλ' οὔτε καὶ τύραννος πρέπει νὰ γίνῃ. Τοιουτοτρόπως ὁ χαλινός, ὁ πληγώνων τὴν εὐτυχίαν τοῦ γάμου, δὲν θὰ γίνῃ ἐπαισθητὸς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ σύζυγός σου πάντοτε εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ συζύγου θὰ εὑρίσκῃ τὸν ἐραστήν».

Ὅλους ἐξευγενίζει ὁ ἀληθινὸς ἔρως. «Εἶναι καλύτερον νὰ ἔχῃ ἀγαπήσει κανεὶς καὶ χάσει παρὰ νὰ μὴ ἔχῃ ἀγαπήσει ποτέ του[2]».

Ἴσως κανεὶς νὰ μὴ ἔπλεξέ ποτε τὸ ἐγκώμιον γυναικὸς μὲ περισσοτέραν χάριν εἰς μίαν μόνον φράσιν ἀπὸ τὸν Steele, ὁ ὁποῖος εἶπε περὶ τῆς Κυρίας Ἐλισάβετ Hastings ὅτι «ἡ ἁπλῆ γνωριμία της ἦτο μία ἐλευθέριος ἀγωγή»· ἀλλὰ κάθε γυνὴ δύναται νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὅτι βελτιώνουσα τὸν ἑαυτόν της ὄχι μόνον ἐξασφαλίζει εἰς ἑαυτὴν τὴν εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐπιθυμεῖ νὰ βλέπῃ εὐτυχεῖς καὶ καλούς, γίνεται εὐλογία καὶ παράγων ἠθικῆς ἐξυψώσεως καὶ προόδου.

Ὁ ἔρως, ὁ ἀληθὴς ἔρως, αὐξάνει καὶ ριζοῦται μὲ τὸν καιρόν. Οἱ σύζυγοι, οἱ πραγματικῶς συζευχθέντες, ζοῦν «ὁ ἕνας διὰ τὸν ἄλλον ἕως ὅτου ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγάπη ταυτισθοῦν δι' αὐτούς[3]».

Καὶ δὲν λαμβάνει πέρας εἰς αὐτὴν τὴν ζωήν. Ἡ μητρικὴ στοργὴ δὲν ἔχει ὅρια. «Πλανῶνται ὅσοι λέγουν τὸν Ἔρωτα θνητόν. Μαζὶ μὲ τὴν ζωὴν φεύγουν ὅλα τὰ ἄλλα πάθη· ὅλα εἶναι ματαιότης. Εἰς τὸν Οὐρανὸν ἡ Φιλοδοξία δὲν εὑρίσκει κατοικίαν, οὔτε ἡ Φιλαργυρία εἰς τοῦ Ἅδου τὰ δώματα. Ἐπίγεια τὰ πάθη αὐτὰ τοῦ κόσμου ἐκμηδενίζονται ἐκεῖ ὅπου βλαστάνουν· ἀλλὰ ὁ Ἔρως εἶναι ἄφθιτος. Ἡ ἱερά του φλὸξ πάντοτε μένει ἄσβεστος. Ἀπὸ τὸν οὐρανὸν κατέβη, εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπιστρέφει. Συχνὰ ξένος αὐτὸς ἐπὶ τῆς γῆς θλιμμένος, ἀπατηθεὶς ἐνίοτε καὶ ἄλλοτε βασανισθείς, δοκιμάζεται ἐδῶ καὶ ἀποκαθαίρεται καὶ οὕτω ἐν οὐρανῷ πλήρη ἀνάπαυσιν εὑρίσκει. Ἐδῶ σπείρει μὲ κόπους καὶ μόχθους, ἀλλὰ ἐκεῖ ἐπάνω εἶναι διὰ τὴν Ἀγάπην τοῦ ἀμητοῦ ἡ ἐποχή.

1 Οὐόρτσγορθ. — 2 Τέννυσον. —3 Swinburn.

Ἡ μήτηρ, ὅταν εἰς τὸν οὐρανὸν συναντήσῃ τὸ βρέφος, τὸ ὁποῖον ἔχασε ἐδῶ κάτω, δὲν ἀνταμείβεται μὲ ὑπέρμετρον χαρὰν διὰ τοὺς πόνους καὶ τοὺς φόβους, τὰς ἡμέρας τῶν θλίψεων καὶ τῶν ἀγρυπνιῶν τὰς νύκτας, δι' ὅλας τὰς λύπας καὶ ὅλα της τὰ δάκρυα;» — λέγει ὁ Southey.

Ἐφόσον ἡ ζωὴ ἀπολαμβάνει τὸν ἔρωτα, τὴν φιλίαν, τὴν φιλοστοργίαν πρὸς τὰ τέκνα, καθίσταται ἡ μεγάλη παρηγορία καὶ τέρψις τῆς γεροντικῆς ἡλικίας. Ἡ μία φάσις τῆς ἀγάπης ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὸ παρελθόν, ἡ ἄλλη δίδει ἐνδιαφέρον διὰ τὸ μέλλον καὶ εἰς τὰ παιδία μας ζῶμεν ξανὰ τὴν ζωήν μας ἐπανειλημμένως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V.

Η ΤΕΧΝΗ

«Ἡ ὑψηλὴ τέχνη δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὸ παραλλάσσειν οὔτε εἰς τὸ βελτιώνειν τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ συνίσταται εἰς τὴν ἐν τῇ Φύσει ἐπιζήτησιν τοῦ ὄντως καλοῦ καὶ ἐρατεινοῦ, εἰς τὴν τούτων λατρείαν, τὴν ἀποτύπωσιν αὐτῶν δι' ὑπερτάτης εἰκονικῆς δυνάμεως καὶ τὴν πρὸς ταῦτα καθοδήγησιν τῶν κοινῶν σκέψεων δι' ἐπαγωγοῦ τέχνης καὶ γλυκείας ἐμφάσεως (τόνου). Ἡ τέχνη —caeteris paribus— εἶναι μεγάλη ἐν ἀκριβεῖ ἀναλογίᾳ πρὸς τὸν τοῦ ὡραίου ἔρωτα, τὸν ἐκδηλούμενον ὑπὸ τοῦ ζωγράφου, ἀρκεῖ ὁ ἔρως οὗτος νὰ μὴ παρεκκλίνῃ μηδὲ κατὰ κεραίαν τῆς ἀληθείας».

ΡΑΣΚΙΝ

Τὰ ἀρχαιότερα ἔργα τῆς Τέχνης, τὰ ὁποῖα κατέχομεν, εἶναι **παραστάσεις ζῴων ἀρχέτυποι** ἀληθῶς, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικαί, **χαραγμέναι** ἢ γλυμμέναι ἐπάνω εἰς ὄστρακα ἢ κέρατα καὶ **εὑρεθεῖσαι εἰς σπήλαια** τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας **μαζὶ μὲ λίθινα καὶ ἄλλα πρωτόγονα ἐργαλεῖα καὶ μὲ λείψανα μαστοφόρων, ἀνθρώπων,** ὡς εἰκάζεται, εἰς τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς τῶν **παγώνων. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι ὁμοιώματα ὄχι μόνον ἐλάφων, ἄρκτων καὶ ἄλλων ζῴων ὑφισταμένων τώρα εἰς τὴν κεντρῴαν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ μερικῶν ζῴων, ὡς ὁ τάρανδος, ἡ μοσχοδορκάς, ὁ μαμοὺθ καὶ ὁ μαλλόθριξ ρινόκερως, τὰ ὁποῖα ἢ ἀπε-**

σύρθησαν βορειότερον ἢ ἐξηφανίσθησαν ὁλοσχερῶς ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Νομίζω ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι καὶ ἄλλα σχέδια ἀκόμη θ' ἀνευρεθοῦν εἰς τὸ μέλλον, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς δώσουν συμπληρωματικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῶν προγόνων μας εἰς τοὺς παναρχαίους ἐκείνους χρόνους.

Ὑπὸ ἔποψιν ἀρχαιότητος ἔρχονται κατόπιν ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐπὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ Ἀσσυριακῶν μνημείων, ναῶν καὶ ἀνακτόρων ἀγάλματα καὶ αἱ ζωγραφίαι.

Αἱ ἀρχαϊκαὶ αὐταὶ σκηναὶ ἔχουν ἀναμφιβόλως ὡς ἔργα τέχνης πολλὰς ἐλλείψεις καὶ ἐν τούτοις πόσον γραφικῶς καὶ ἐκφραστικὰ διηγοῦνται τὴν ἱστορίαν των. Εἰς τὰς σκηνὰς τῶν μαχῶν, τῶν εἰκονιζομένων εἰς τὰς ζωγραφίας αὐτὰς ὁ βασιλεὺς παριστάνεται ὡς εὐσωμότερος τῶν στρατιωτῶν του, ἐνῷ εἰς τὸ πραγματικὸν δὲν συμβαίνει συνήθως αὐτό. Πρέπει ὅμως νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι κατὰ τὰ ἀρχαῖα πολεμικὰ ἔθιμα οἱ ἀρχηγοὶ ἐλάμβανον τὸ σπουδαιότερον μέρος εἰς τὴν μάχην. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν τὰ Ὁμηρικὰ Ἔτη ὁμοιάζουν κατὰ πολὺ πρὸς τὰ Ἀσσυριακὰ καὶ Αἰγυπτιακὰ μνημεῖα. Γενικῶς εἰπεῖν διακρίνομεν ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τίς ὁ βασιλεύς, τίνες οἱ ἀξιωματικοί, ποῖον μέρος εἶναι ὁ νικητής, ὡς καὶ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ παθήματα τῶν πληγωμένων, τὴν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ, τὴν πόλιν τὴν καθιερωμένην ὡς καταφύγιον, ἐνῷ εἰς τὰς εἰκόνας τῶν νεωτέρων πολέμων ἡ ἱστορία τῶν μαχῶν εἶναι ὀλιγώτερον σαφὴς καὶ ὁ ἀγύμναστος ὀφθαλμὸς δὲν διακρίνει τίποτε ἄλλο παρὰ φλόγας καὶ καπνόν.

Τὰ ἔργα ἐκεῖνα κατέχουν βεβαίως ἰδιάζον μεγαλεῖον καὶ ἰδιαιτέραν τινὰ ἀξίαν, ἂν καὶ στεροῦνται τοῦ κάλλους τῆς νεωτέρας τέχνης.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Τέχνη ἔφθασεν εἰς σημεῖον τελειότητος· τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ὑπερηκοντίσθη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξετιμήθη ὅσον ἴσως οὐδέποτε ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Δημήτριος ἐπολιόρκει τὴν Ῥόδον ὁ Πρωτογένης κατεγίνετο εἰς τὴν ζωγράφισιν εἰκόνος τοῦ Ἰαλύσου. «Αὐτό», λέγει ὁ Πλίνιος, «ἐμπόδισε τὸν Δημήτριον νὰ καταλάβῃ τὴν Ῥόδον, ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο νὰ μὴ κατακαύσῃ τὴν εἰκόνα. Καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐμπρήσῃ τὴν πόλιν ἀπὸ ἄλλης τινὸς πλευρᾶς ἐπροτίμησε νὰ φεισθῇ μᾶλλον τῆς εἰκόνος παρὰ νὰ ἄρῃ νίκην, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἄλλως εἰς χεῖράς του. Ὁ Πρωτογένης εἶχε τότε τὸ ἐργαστήριόν του εἰς ἕνα κῆπον ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ παρὰ τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον. Ἐκεῖ καθ' ἑκάστην ἀπετελείωνε τὰ μέρη τῆς εἰκόνος, τὰ ὁποῖα εἶχε ἤδη ἀρχίσει, χωρὶς ὁ θόρυβος τῶν στρατιωτῶν νὰ εἰμπορῇ νὰ διακόψῃ ποσῶς τὸ ἔργον του. Καὶ ὅταν ὁ Δημήτριος τὸν ἐκάλεσεν ἐνώπιόν του καὶ τὸν ἠρώτησε τί ἦτο τὸ ἐμπνέον εἰς αὐτὸν τόσην τόλμην διὰ νὰ ἐργάζεται εἰς τὸ

μέσον τῶν ἐχθρῶν, ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι «ἔχει ἐννοήσει καλῶς ὅτι ὁ πόλεμος ἐγίνετο κατὰ τῶν Ῥοδίων καὶ ὄχι κατὰ τῶν τεχνῶν».

Μαζὶ μὲ τὴν παρακμὴν τῆς Ἑλλάδος παρήκμασαν καὶ αἱ τέχναι, ἀναζωπυρωθεῖσαι μόλις κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου χρονολογεῖται καθαυτὸ ἡ θριαμβευτικὴ αὐτῶν πρόοδος.

Αἱ τέχναι ἀποτελοῦν ἀναντιλέκτως ἓν τῶν ἀγνοτέρων καὶ ὑψηλοτέρων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας. Καλλιεργοῦν τὸν νοῦν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ὅρασιν διὰ τοῦ νοῦ. Καθὼς ὁ ἥλιος χρωματίζει τὰ ἄνθη, ὁμοίως αἱ τέχναι χρωματίζουν τὴν ζωήν.

Εἰς τὴν ἀληθῆ τέχνην», λέγει ὁ Ράσκιν, «ἡ χείρ, ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ καρδία τοῦ ἀνθρώπου λειτουργοῦν συγχρόνως. Ἡ τέχνη δὲν εἶναι ἁπλῶς πρὸς τέρψιν· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν μάθωμεν εἰς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς, οὐδὲ εἶναι ὀρθὸν νὰ τὴν παρακολουθῶμεν, ὅταν δὲν ἔχωμεν νὰ κάμωμέν τι καλύτερον».

Δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς ἡ Ἀνατολὴ ἡ χώρα ὅπου τὰ μεγάλα ἔργα, τὰ ἀληθῶς ὀφειλόμενα εἰς σπουδὴν καὶ ἐργασίαν, ἀπεδόθησαν εἰς κάποιαν μαγικὴν δύναμιν.

Καὶ ἐὰν ἡ σπουδὴ καὶ ἡ ἐργασία δὲν εἰμποροῦν ν' ἀναδείξουν κάθε ἄνθρωπον καλλιτέχνην, ἐν τούτοις κανεὶς δὲν δύναται ν' ἀναδειχθῇ τοιοῦτος ἄνευ ἐκείνων. Εἰς τὴν τέχνην 2+2 δὲν κάμνουν τέσσαρα καὶ οἱοσδήποτε ἀριθμὸς μικρῶν πραγμάτων δὲν εἰμπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ ἓν μέγα σύνολον.

Ἐλέχθη καὶ μετ' αὐθεντίας μάλιστα ὅτι ὁ προορισμὸς τῶν τεχνῶν εἶναι ἡ τέρψις. Ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ἕνας πολὺ ἀτελὴς ὁρισμός. Εἰμπορεῖ ὁμοίως νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη εἶναι προωρισμένη νὰ χρησιμεύῃ πρὸς τέρψιν καὶ ὡς κόσμημα.

Ἡ τέχνη ἔχει πλεονέκτημα ὑπὲρ τὴν Φύσιν ἐφόσον προσλαμβάνει κάποιον ἀνθρώπινον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ὑπερβαίνει ὑπότινας ἐπόψεις καὶ αὐτὴν τὴν Φύσιν. «Ἐὰν λάβῃς», λέγει ὁ Πλάτων, «τὸν ἄνθρωπον, ὁποῖος ἐκ φύσεως εἶναι, καὶ παραβάλῃς αὐτὸν πρὸς ἄλλον ὑποστάντα τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης, τὸ ἔργον τῆς φύσεως θὰ φαίνεται πάντοτε ὀλιγώτερον ὡραῖον, διότι ἡ τέχνη εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς φύσεως».

Ὁ Βάκων ἐπίσης εἰς τὴν ***Πρόοδον τῆς Μαθήσεως*** ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «κόσμου ὡς ὑποδεεστέρου τῆς ψυχῆς, καθόσον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐνασμενίζει εἰς εὐρύτερον μεγαλεῖον, εἰς ἐντελεστέραν ἀγαθωσύνην καὶ εἰς μᾶλλον ἀπόλυτον ποικιλίαν ἢ ἡ ὑφισταμένη εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων».

Οἱ ποιηταὶ ἀναφέρουν ὅτι εἰς τὸν Προμηθέα, κατασκευάσαντα λαμπρὸν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ θεά, εὐαρεστηθεῖσα μεγάλως, προσεφέρθη νὰ φέρῃ ἀπὸ τὸν Οὐρανὸν κἄθε τι, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἀγάλματος. Ὁ Προμηθεὺς τότε λίαν συνετῶς ἐζήτησε παρ' αὐτῆς νὰ τὸν συμπαραλάβῃ ἐκεῖ διὰ νὰ διενεργήσῃ αὐτὸς τὴν ἐκλογὴν ἐπιτυχέστερον. Εἰς τοῦτο συγκατένευσεν ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ δὲ Προμηθεὺς ἰδὼν ὅτι τὰ πάντα εἰς τὸν Οὐρανὸν ἐζωογονοῦντο διὰ τοῦ πυρός, ἔφερε κάτω εἰς τὴν γῆν μίαν φλόγα ἐξ αὐτοῦ καὶ ἔδωκε ζωὴν εἰς τὸ ἔργον του.

Πράγματι ὅμως ἡ Μίμησις εἶναι τὸ μέσον καὶ ὄχι ὁ σκοπὸς τῆς τέχνης. Ἡ ἱστορία τοῦ Ζεύξιδος καὶ τοῦ Παρρασίου εἶναι ὡραῖον ἀνέκδοτον· ἀλλὰ τὸ νὰ ἀπατᾷ κανεὶς τὰ πτηνὰ ἢ καὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον εἶναί τι ὅλως ἀσήμαντον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ὑπέροχον ἀποστολὴν τῆς τέχνης. Ἡ μίμησις τῆς Ἰλιάδος δὲν εἶναι καὶ μίμησις τοῦ Ὁμήρου. Ἐν τοσούτῳ ὁ Σὶρ J. Reynolds λέγει ὅτι «ὅσον περισσότερον μελετᾷ ὁ καλλιτέχνης τὴν φύσιν, τόσον πλησιέστερον εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀληθῆ καὶ τελείαν περὶ τέχνης ἰδέαν».

Καὶ πράγματι ἡ τέχνη πρέπει ὄχι μόνον νὰ δημιουργῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιγράφῃ. Ὡς ὁ Βίκτωρ Κουζὲν ὀρθῶς παρετήρησε, «τὸ ἰδεῶδες ἄνευ τοῦ ἀληθοῦς ἀμοιρεῖ ζωῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀληθὲς ἄνευ τοῦ ἰδεώδους στερεῖται αὐτοῦ τοῦ καλοῦ. Ἀμφότερα πρέπει νὰ συμβαδίζουν, νὰ χειροκρατοῦνται καὶ νὰ συνασπισθοῦν. Τοιουτοτρόπως εἰμπορεῖ νὰ ἐπιτελεσθῇ κάθε ἔξοχον ἔργον. Ἡ καλλονὴ εἶναι ἀπόλυτος ἰδέα καὶ ὄχι ἁπλῆ ἀπομίμησις τῆς ἀτελοῦς Φύσεως».

Ἡ κατάταξις τῶν διαφόρων προσώπων ἢ σκηνῶν εἰς μίαν εἰκονογραφίαν εἶναι ἔργον ὑψίστης σπουδαιότητος. Ὁ Σὶρ J. Reynolds ἀναφέρει δύο περιπτώσεις διὰ νὰ καταδείξῃ πόσον μία μορφὴ εἰς δεδομένην εἰκόνα ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ὁ Τιντορὲ εἰς μίαν τῶν εἰκόνων του ἔλαβε τὸν Σαμψὼν τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, εἰκόνισε ἕνα ἀετὸν ὑπὸ τοὺς πόδας του, ἔθεσε τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνὸν εἰς τὴν δεξιάν του ἀντὶ σιαγόνος ὄνου καὶ οὕτω τὸν μετέβαλεν εἰς Δία. Τὸ δεύτερον παράδειγμα εἶναι ἀκόμη ἐμφαντικώτερον. Ὁ Τιτιανὸς ἀντέγραψε τὴν ἐπὶ τοῦ θόλου τῆς ἐκκλησίας τῆς Σιστίνης εἰκόνα τῆς Θεότητος χωριζούσης τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους καὶ τὴν εἰσήγαγεν εἰς τὴν εἰκόνα του τῆς μάχης τῆς Καδόρας, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν πτῶσιν στρατηγοῦ ἀπὸ τοῦ ἵππου του.

Πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅμως ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὀφθαλμόν, τὸ χρέος τοῦ καλλιτέχνου εἶναι νὰ τὸν γυμνάζῃ καὶ ὄχι νὰ τὸν ἀπατᾷ καὶ ὅτι ὁ κυριώτερος σκοπός του ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς τὸν νοῦν παρὰ εἰς τὸν ὀφθαλμόν.

Ὅσοι ἀγαποῦν τὸ ὡραῖον διαβλέπουν αὐτὸ παντοῦ. Καὶ ἀναμφιβόλως «τὸ νὰ ἐπιχρυσώνῃ κανεὶς καθαρὸν χρυσόν, νὰ χρωματίζῃ τὸ κρῖνον, νὰ ραίνῃ μύρα ἐπὶ τοῦ ἴου, νὰ ἰσοπεδώνῃ τὸν πάγον ἢ νὰ προσθέτῃ ἓν ἐπιπλέον χρῶμα εἰς τὸ οὐράνιον τόξον ἢ νὰ ἐπιζητῇ τὸν στολισμὸν τοῦ λαμπροῦ φωστῆρος τοῦ οὐρανοῦ

διὰ τοῦ φωτὸς λυχνίας εἶναι ματαία ἀλλὰ καὶ γελοία ἀπόπειρα — λέγει ὁ Σαιξπῆρος.

Ἀλλὰ ὅ,τι λάμπει δὲν εἶναι χρυσός, ὅλα τὰ ἄνθη δὲν εἶναι εὔχρωμα ὡσὰν τὸ κρῖνον, καὶ ὑπάρχει ἔδαφος δι' ἐκλογὴν καὶ ἀναπαράστασιν.

«Τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον», λέγει ὁ Κουζέν, «δὲν εἶναι εἰμὴ τύποι τοῦ ἀπείρου· τί λοιπὸν ἀγαπῶμεν κυρίως εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον ; Ἀγαπῶμεν αὐτὸ τὸ ἄπειρον. Ἡ ἀγάπη τῆς οὐσίας τοῦ ἀπείρου κρύπτεται ὑπὸ τὸν ἔρωτα τῶν τύπων του. Εἶναι τόσον ἀληθὲς ὅτι τὸ ἄπειρον εἶναι τὸ εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ὡραῖον θέλγον, ἀφοῦ αἱ ἐκφάνσεις του ἁπλῶς δὲν ἱκανοποιοῦν. Ὁ καλλιτέχνης δὲν μένει ἱκανοποιημένος εἰς τὴν θέαν καὶ τοῦ ἐξοχωτάτου ἔργου του· φιλοδοξεῖ νὰ ἀνέλθῃ ἔτι ὑψηλότερον».

Προβάλλεται ἐνίοτε ἡ ἔνστασις ὅτι ἡ ἀπεικόνισις σκηνογραφιῶν, ἥ καὶ τοπιογραφία λεγομένη, δὲν εἶναι φυσική. Ἀλλὰ ἐρωτῶμεν : ὑπὸ ποίους ὅρους θὰ ἐθεωρεῖτο αὕτη φυσική ; Ἀρά γε ἐὰν ἡ εἰκὼν θὰ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ ἐν ἡμῖν τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ σκηνογραφία θὰ παρῆγεν ; Ἂν ἔχῃ οὕτω, τότε ἂς ἰχνογραφήσῃ κανεὶς ἐξ ἐντυπώσεων καὶ ἀπὸ μνήμης κἄποιαν βουνοσειράν, τὴν ὁποίαν ἐθεάθη λόγου χάριν, καὶ ἀσφαλῶς θὰ εὕρῃ ὅτι τὰ βουνὰ εἶναι μεγαλοπρεπέστερα καὶ κρημνωδέστερα κατὰ τὰς ἐντυπώσεις του καὶ αἱ κοιλάδες βαθύτεραι καὶ στενώτεραι παρὰ εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἰχνογράφημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ἐξ ἐντυπώσεων πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ φυσικοῦ, δὲν κάμνει τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, τὴν παραγομένην ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ, καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ὁμοίως ἀληθὲς καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν.

Καὶ τῷ ὄντι, καθὼς παρετήρησεν ὁ Γκαῖτε, ἡ Τέχνη λέγεται Τέχνη, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶναι Φύσις.

Δὲν ἀρκεῖ ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐκλέγῃ ὡραῖα τοπία καὶ νὰ τὰ σχεδιάζῃ μὲ ἀκρίβειαν. Δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἁπλοῦς ἀντιγραφεύς. Κἄτι ὑψηλότερον καὶ ἐπιτηδειότερον ἀπαιτεῖται παρ' αὐτοῦ. Δέον νὰ δημιουργῇ, ἢ ἀντιγράφων νὰ ἑρμηνεύῃ ὁπωσδήποτε συγχρόνως.

Ὁ Turner δὲν ἱκανοποιεῖτο ποτὲ ἀντιγράφων τὸ γλαφυρότερον τοπίον. Ἐκίνει καὶ μετέθετε τρόπον τινὰ τὰ ὄρη.

Κάποιος εὐπατρίδης λέγεται ὅτι ἐπεθύμει διακαῶς νὰ ἴδῃ τὸ πρότυπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὁ Γουΐδο ἐζωγράφησε τὰς ἐρασμίας γυναικείας μορφάς. Ὁ Γουΐδο ἔστησεν ἐνώπιόν του τὸν χρωμοτρίπτην του, ἄνθρωπον χονδροκαμωμένον, καὶ ἔπειτα ἐζωγράφησε μίαν ὡραίαν Μαγδαληνήν. «Ἀγαπητέ μου Κόμη, εἶπεν, ἡ ὡραία καὶ διαυγὴς ἰδέα πρέπει νὰ εἶναι εἰς τὸ πνεῦμα· ἀδιάφορον εἶναι τότε ποῖον τὸ πρότυπον».

Ὁ Γουΐδο, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ ζωγραφήσῃ τὸν ἀρχάγγελον Μιχαὴλ διὰ τὴν ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίαν τῶν Καπουκίνων, εἶπε κατὰ τὸν Dryden «ἐπεθύμουν νὰ εἶχον ἀγγέλου πτερά, διὰ ν' ἀνέλθω εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἐκεῖ προσατενίσας τὰς μορφὰς τῶν ὡραίων πνευμάτων ν' ἀντιγράψω τὸν Ἀρχάγγελόν μου. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἰμπορῶ ν' ἀναβῶ τόσον ὑψηλά, ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ζητήσω ὁμοίωμα αὐτοῦ ἐδῶ κάτω. Καὶ ἠναγκάσθην νὰ ἐνατενίσω εἰς τὴν διάνοιάν μου καὶ εἰς τὴν ἰδέαν ἐκείνην τοῦ καλοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχον σχηματίσει εἰς τὴν φαντασίαν μου».

Ἡ ἐπιστήμη ἐπιχειρεῖ, καθόσον αἱ πεπερασμέναι τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις τὸ ἐπιτρέπουν, ν' ἀναπαράγῃ τὰ φαινόμενα κατὰ τρόπον γυμνὸν μέν, ἀλλ' ἀκριβῆ ἀσχέτως τόπου καὶ χρόνου. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ὑποβάλλεται εἰς πολλοὺς περιορισμούς, ἀλλ' ὄχι πολὺ εὐχαρίστως, οὔτε χωρὶς σοβαρὰ μειονεκτήματα. Ἡ τέχνη ἀπεναντίας πειρᾶται νὰ μεταβιβάζῃ τὴν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἐντύπωσιν ὑπὸ μίαν ἰδιάζουσαν φάσιν.

Ὑπό τινας ἐπόψεις ἡ Τέχνη παρέχει σαφεστέραν καὶ ζωηροτέραν ἰδέαν ἀγνώστου τινὸς χώρας παρὰ οἱαδήποτε περιγραφή. Ἐν τῇ φιλολογίᾳ ὁ βράχος δύναται νὰ ὀνομασθῇ βράχος, ἀλλ' ἐν τῇ ζωγραφικῇ δέον νὰ παρασταθῇ ἢ ὡς γρανίτης ἢ ὡς πλάξ ἢ ὡς ἄλλο τι εἶδος καὶ οὐχὶ ἁπλῶς ὡς βράχος.

Ἄξιον παρατηρήσεως τυγχάνει ὅτι, ἐνῷ οἱ καλλιτέχναι ἀπὸ πολλοῦ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην τῆς σπουδῆς τῆς ἀνατομίας καὶ ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς καθηγητὴς τῆς Ἀνατομίας ἐν τῇ Βασιλικῇ Ἀκαδημίᾳ, ἐσχάτως μόνον ἐθεωρήθησαν ὡς ἀναγκαῖαι γνώσεις τινὲς στοιχειώδεις καὶ τῆς βοτανικῆς καὶ τῆς γεωλογίας· καὶ ἐν τούτοις καὶ νῦν ἀκόμη ἡ σπουδαιότης των δὲν εἶναι γενικῶς ἀνεγνωρισμένη.

Πολλὰ ἐγράφησαν περὶ τῆς σχετικῆς ἀξίας τῆς ζωγραφικῆς, τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ περὶ ταύτης ἔρευνα μολονότι δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνωφελής, δὲν εἶναι ὅμως τοῦ παρόντος.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὄχι μόνον προξενεῖ μεγάλας ἡδονάς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ αἰθερίου καὶ τοῦ ὑπερανθρώπου.

Ἡ Madame de Stael περιέγραψε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὡς «ἀποκρυσταλλωμένην μουσικὴν» καὶ τὸν καθεδρικὸν ναὸν ὡς ἔκπαγλον ἀποτύπωσιν «σκέψεως ἐπὶ λίθου» μὲ παράθυρα διαφανῆ τοιχώματα πλουσίων χρωμάτων.

Ὁ Καράζη εἶπεν ὅτι οἱ μὲν ποιηταὶ ζωγραφίζουν εἰς τοὺς στίχους των, οἱ δὲ καλλιτέχναι ὁμιλοῦν εἰς τὰ ἔργα των. Οἱ τελευταῖοι ἔχουν ἓν μέγα πλεονέκτημα τῷ ὄντι ὅτι ἓν βλέμμα εἰς ἅγαλμα ἢ εἰκόνα τινὰ μεταδίδει ζωηροτέραν ἰδέαν ἢ μακρὰ καὶ λεπτομερὴς περιγραφή.

Ἄλλο πλεονέκτημα, τὸ ὁποῖον κατέχει ἡ Τέχνη, εἶναι ὅτι τυγ-

χάνει καταληπτὴ εἰς ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη μολονότι ἕκαστον τούτων ἔχει ἰδίαν γλῶσσαν.

Καὶ ἀπὸ ὑλικῆς ἀπόψεως ἡ Τέχνη εἶναι σπουδαιοτέρα. Εἰς πρόσφατον διάλεξίν του ὁ Σὶρ Φ. Λέϋτων παρετήρησεν ὅτι ἡ σπουδὴ τῆς Τέχνης «ἀποβαίνει ὁσημέραι σημαντικωτέρα ἐν σχέσει πρός τινα σημεῖα τῆς φθινούσης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς χώρας. Διότι ὁ βιομηχανικὸς συναγωνισμὸς ὁ μεταξὺ ταύτης καὶ τῶν λοιπῶν χωρῶν — συναγωνισμὸς ὀξὺς καὶ ζωηρός, ἀποβαίνων διά τινας κλάδους τῆς βιομηχανίας ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως — δὲν διεξάγεται πλέον εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὑπὸ ἔποψιν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ὑλικοῦ καὶ τῆς στερεότητος τῆς κατασκευῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχετικῶς πρὸς τὸ καλλιτεχνικὸν γοῦστο καὶ τὴν κομψότητα τοῦ σχεδίου».

Ἡ ὑψίστη ἐκδούλευσις ἐν τούτοις, τὴν ὁποίαν εἰμπορεῖ ἡ Τέχνη νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶνε, κατὰ τὸν Haweis, νὰ καταστῇ «συνάμα ἡ φωνὴ τῶν εὐγενεστέρων ἐφέσεών του καὶ ὁ μόνιμος ἐκγυμναστὴς τῶν αἰσθήσεών του. Καὶ ἐνδιαφερόμεθα σήμερον περισσότερυν εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτὴν τῆς Τέχνης παρὰ εἰς ὁποιανδήποτε αἰσθητικὴν τελειότητα».

Ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Τέχνη εἶναι ἀδελφαὶ ἢ μᾶλλον ὡς ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή. Ἡ ἀποστολὴ τῆς Τέχνης εἶναι ὑπό τινας ἐπόψεις ὁμοία πρὸς τὴν τῆς γυναικός. Δὲν εἶναι ἴδιον ταύτης συνήθως νὰ ὑφίστηται τοὺς μόχθους καὶ τὰ βάσανα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ νὰ τὰ περιβάλλῃ μὲ τὸν φωτοστέφανον τῆς εὐμορφιᾶς καὶ νὰ μετατρέπῃ τὴν ἐργασίαν εἰς τέρψιν.

Ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμην εἶναι φυσικὸν νὰ περιμένωμεν πρόοδον, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν Τέχνην τὸ ζήτημα εἶναι κάπως σκοτεινόν. Μολοντοῦτο ὁ Σὶρ J. Reynolds δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκφράσῃ τὴν πεποίθησιν ὅτι «ἡ ζωγραφικὴ εἰς τὸ μέλλον τόσον θὰ βελτιωθῇ, ὥστε τὸ ὡς ἄριστον νῦν ἐπιτελούμενον θὰ φαίνεται τότε ὡς παιδικὴ μουντζούρα». Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἱκανότης μας περὶ τὴν ἀπόλαυσίν της θὰ ἀναπτύσσεται ἐν ἴσῳ βαθμῷ. Ὁ Οὐόρτσβορθ λέγει ὅτι οἱ ποιηταὶ ὀφείλουν νὰ δημιουργήσουν τὴν πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἔργων των ἀπαιτουμένην καλαισθησίαν. Αὐτὸ εἰμπορεῖ νὰ λεχθῇ ἔν τινι μέτρῳ καὶ διὰ τοὺς καλλιτέχνας.

Ὑπὸ μίαν ἔποψιν ἰδίως οἱ νεώτεροι ζωγράφοι ἐπετέλεσαν ἀξιοσημείωτον πρόοδον καὶ εἰς αὐτοὺς χρεωστοῦμεν τὸ προνόμιον τῆς ζωηροτέρας ἀπολαύσεως τῶν σκηνογραφιῶν.

Καὶ δὲν ἔχω μὲν ἀξιώσεις νὰ ὁμιλῶ μὲ αὐθεντίαν, ἀλλὰ προκειμένου καὶ περὶ τῶν ἐξοχωτέρων καλλιτεχνῶν τῶν πρὸ τοῦ Τουρνέρου ἀκμασάντων αἱ τοπιογραφίαι εἶναι ἐξαιρετικῶς ὑποδεέστεραι τῶν προσωπογραφιῶν. Ὁ Σὶρ Ἰωσίας Ραϋνόλδος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἰάνσβουρυ κατεσκεύασε σχέδιον σκηνογραφίας ἐπὶ τῆς τραπέζης του, ἀπολεσθέν, ἀπὸ συντρίμματα λίθων, ξηρὰ χόρτα καὶ

τεμάχια καθρέπτου, τὰ ὁποῖα «ἐμεγέθυνε καὶ διεμόρφωσεν εἰς βράχους, δένδρα καὶ ὕδατα»· καὶ ὁ Σὶρ Ἰωσίας ἀναπτύσσει μὲ σοβαρὸν ὕφος τὸ ὀρθὸν τῆς μεθόδου ταύτης. «Πόσον χρήσιμος εἰμπορεῖ ν' ἀποβῇ διὰ νὰ παρέχῃ νύξιν ἑκάστοτε», λέγει σοβαρῶς, δύνανται κάλλιστα νὰ τὸ καθορίσουν οἱ καθηγηταὶ τῆς ζωγραφικῆς τῶν σκηνογραφιῶν, ἀλλὰ δὲν συνιστᾷ αὐτὴν καὶ φρονεῖ ὅτι ἐν γένει ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης θὰ ἐπροξένει βλάβην μᾶλλον παρὰ ὠφέλειαν!

Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Κήϋκος καὶ τῆς Ἀλκιόνος ποῦ ἐφιλοτέχνησεν ὁ Οὐΐλσων, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Cunnigham εἶπεν ὅτι αὐτὸς μὲ τὸν Ἰάνσβουρυ ἵδρυσαν παρ' ἡμῖν Σχολὴν τῆς ζωγραφικῆς τῶν σκηνογραφιῶν, τὸ φρούριον λέγεται ὅτι ἐζωγραφήθη ἀπὸ ἓν ἀγγεῖον ἀχθοφόρου καὶ ὁ βράχος ἀπὸ τυρὸν τοῦ Στίλτου. Κατ' ἄλλην ἔκδοσιν ἡ εἰκὼν ἐπωλήθη ἀντὶ ἑνὸς ἀγγείου καὶ ἑνὸς τεμαχίου τυροῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν μᾶς δίδει καλὴν ἰδέαν περὶ τῆς ἐκτιμήσεως πρὸς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἕως ἐσχάτως γενικὴ γνώμη ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέαν τῶν ὀρέων ἐπεκράτει ἡ τοῦ Τακίτου: «Ποῖος θὰ ἐπροτίμα ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀσίαν ἢ τὴν Ἀφρικὴν ἢ τὴν Ἰταλίαν διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Γερμανίαν, τὴν ἄμορφον, τὴν ὑπὸ βαρὺν οὐρανὸν καὶ μελαγχολικῆς ἀπόψεως χώραν, ἐκτὸς ἐὰν ἦτο ἡ γενέθλιός του γῆ;» Μᾶς τέρπει ἀληθῶς καὶ μᾶς διασκεδάζει καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς γνώμης τοῦ Dr Beottie εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν του περὶ τῆς ***Ἀληθείας***, τῆς ***Ποιήσεως*** καὶ τῆς ***Μουσικῆς***, γραφεῖσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι «τὰ ὀροπέδια τῆς Σκωτίας εἶναι γενικῶς μελαγχολικὰ τοπία. Μακραὶ λωρίδες ὀρεινῆς γῆς, σκεπασμέναι ἀτὸ μαύρας ἐρείκας καὶ σκοτισμέναι ἀπὸ ὁμιχλώδη ἀτμοσφαῖραν· στεναὶ κοιλάδες ἀραιὰ κατῳκημέναι καὶ περιωρισμέναι ἀπὸ κρημνοὺς ποῦ ἀντηχοῦν ἀπὸ τὴν βοὴν καταρρακτῶν· χῶμα τόσον τραχὺ καὶ κλῖμα τόσον ἄγριον, ὥστε νὰ μὴ ἐπιδέχεται μήτε τὸ γλαφυρὸν τῆς βοσκῆς μήτε τὴν περιποίησιν τῆς γεωργίας· ἡ στονόεσσα ἀπήχησις τῶν κυμάτων κατὰ μῆκος τῶν ἐκβολῶν καὶ τῶν λιμνῶν· αἱ ἀπαίσιαι ἠχοὶ τὰς ὁποίας κάθε ῥιπὴ ἀνέμου παράγει εἰς ἔρημα τοπία, γεμᾶτα ἀπὸ βράχους καὶ ἄντρα· ἡ ἀλλόκοτος καὶ νεκρικὴ ὄψις τοιαύτης σκηνογραφίας κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης· ὅλα μαζὶ ἐπιχέουν ζοφώδες σκότος εἰς τὴν φαντασίαν», καὶ οὕτω καθεξῆς.

Καὶ ὁ Γκόλτσμιθ ἀκόμη τὰς σκηνογραφίας τῶν ὀροπεδίων τῆς Σκωτίας ἐθεώρει ὡς φρικώδεις καὶ ἀπαισίας. Ὁ Τζώνσον, ὡς γνωστόν, παρεδέχετο ὡς ἄξιωμα, ὅτι «τὸ ἐξοχώτερον θέαμα, τὸ ὁποῖον ὁ Σκῶτος βλέπει κάποτε, εἶναι ἡ δημοσία ὁδός, ἡ ἄγουσα εἰς τὴν Ἀγγλίαν»—αὐτὸς δὲ ὁ λόγος του καθιστᾷ ἀμφίβολον τὸ ἐὰν ἐκαμέ ποτε διάκρισιν τοῦ ὅτι «οἱ Βράχοι τοῦ Γίγαντος εἶναι

μὲν ἀξιοθέατοι, δὲν ἀξίζουν ὅμως τὸν κόπον νὰ πάγῃ κανεὶς ἐξεπίτηδες διὰ νὰ τοὺς ἴδῃ».

Ἡ Madame de Stael ἐξ ἄλλου ἐδήλωσεν ὅτι μολονότι θὰ ἤθελε νὰ βαδίσῃ 500 λεύγας διὰ νὰ συναντήσῃ διάσημόν τινα ἄνδρα, δὲν θὰ ἐλάμβανε κἂν τὸν κόπον ν' ἀνοίξῃ τὸ παράθυρόν της διὰ νὰ ἴδῃ τὴν θάλασσαν τῆς Νεαπόλεως».

Οὐδὲ ἡ ἔλλειψις ἐκτιμήσεως παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις μας περιωρίζετο μόνον εἰς τὰς σκηνογραφίας. Ὁ Βοῦρκε ἐν σχέσει μὲ τὸ Stonehenge λέγει, «τὸ Stonehenge οὔτε ὡς πρὸς τὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν διάταξιν οὔτε κὰν ὡς στολισμὸς ἐνέχει τίποτε τὸ ἀξιοθαύμαστον».

Αἱ ἄγριαι σκηνογραφίαι δυνατὸν νὰ ἐπιδροῦν ἐνίοτε ἐπιβλαβῶς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Ἐλέχθη προσφυῶς ὅτι ὄχι ἡ μελέτη τῶν ἱπποτικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ ἡ μονότονος θέα τῆς Μάγχης ἀφῆρεσε τὸ λογικὸν ἀπὸ τὸν Δονκιχῶτον.

Ἡ ἀγάπη τῶν σκηνογραφιῶν δὲν ὀφείλεται βέβαια μόνον εἰς τὴν τέχνην. Εἶναι ὁ ἀγαθὸς συνδυασμὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐγύμνασεν εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀντιλαμβανώμεθα τῶν περὶ ἡμᾶς καλλονῶν. Ἡ τέχνη μᾶς βοηθεῖ νὰ βλέπωμεν, καὶ ἑκατοντάδες μὲν ἀνθρώπων ὁμιλοῦν περὶ ἑνός, ὁ ὁποῖος εἰξεύρει νὰ σκέπτεται, ἀλλὰ χιλιάδες σκέπτονται περὶ ἑνός, ὅστις εἰμπορεῖ νὰ βλέπῃ. Τὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς καθαρὰ εἶναι ποίησις, προφητεία καὶ θρησκεία ταυτοχρόνως..... Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι δύο τινὰ εἶναι ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔγκειται ὅλον τὸ μεγαλεῖον τῆς τέχνης: πρῶτον ἡ βαθεῖα καὶ ἀληθὴς κατανόησις τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ δεύτερον ἡ κατάταξις τῶν φαινομένων ἐκείνων διὰ τῆς δυνάμεως τῆς διανοίας εἰς τρόπον ὥστε ν' ἀποβοῦν ταῦτα διὰ τοὺς παρατηροῦντας αὐτὰ ἐκτάκτως ὠφέλιμα, ἀξιοθύμητα καὶ ὡραῖα. Τοιουτοτρόπως ἡ μεγάλη τέχνη ἀποδεικνύεται ὁ τύπος σταθεροῦ καὶ εὐγενοῦς βίου. Διότι, καθὼς ὁ ἀγενὴς ἄνθρωπος εἰς τὰς σχέσεις του μὲ ὅ,τι συμβαίνει πέριξ του δὲν βλέπει κατ' ἀρχὰς τίποτε καθαρά, δὲν κυττάζει τίποτε καλὰ κατὰ πρόσωπον καὶ ἔπειτα ἀφίνει νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν ὁρμητικὸν χείμαρρον καὶ τὴν ἀναπόφευκτον ἐπιβολὴν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἤθελε νὰ προβλέπῃ οὔτε ἠμποροῦσε νὰ ἐννοήσῃ· τοιουτοτρόπως ὁ εὐγενὴς ἀνήρ, παρατηρῶν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου ἀτενῶς κατὰ πρόσωπον καὶ βολιδοσκοπῶν αὐτὰ μὲ ἄκραν ἐπιτηδειότητα, ἐνεργεῖ πάντοτε μὲ ἄφοβον περίνοιαν καὶ ἀβίαστον δύναμιν καὶ καθίσταται δυνάμει τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ βουλήσεώς του ὄχι κανένας ἀσυναίσθητος καὶ ἄσημος παράγων εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων των καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς κακίας των». [Ῥάσκιν.]

Δὲν εἰμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν ἀκόμη μεγαλυτέρα πρόοδος θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτελῆται,

καλλοναὶ ν' ἀποκαλύπτωνται καὶ ἡδοναὶ ν' ἀποθηκεύωνται διὰ τοὺς μεταγενεστέρους, τὰς ὁποίας ἡμεῖς δὲν εἰμποροῦμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν, ἀλλὰ μόλις ἀμυδρῶς πως προβλέπομεν;

Καὶ τώρα ἀκόμη σπανίως ἀπαντᾷ καλύβη ποῦ νὰ μὴ ἔχῃ κανὲν ἀντικείμενον μὲ περισσοτέρας ἢ ὀλιγωτέρας ἀξιώσεις σχέσεως πρὸς τὴν τέχνην, ὡς εἰκών, φωτογραφία ἢ ἀγαλμάτιον. Καὶ εἰμποροῦμεν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι καθὼς τώρα, περισσότερον ἀκόμη εἰς τὸ μέλλον, ἡ τέχνη θὰ συντελῇ εἰς τὴν εὐμάρειαν τῆς ζωῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI

Η ΠΟΙΗΣΙΣ

«Κ' ἐδῶ ὁ ψάλτης γιὰ τὴν Τέχνην του δὲν συνηγορεῖ ὅλως διόλου μάταια. Ὁ ὕμνος ποῦ τὴν καρδιὰ ὁλοκλήρου ἔθνους συγκινεῖ εἶναι αὐτὸς καὶ μονάχα του κάτι».

ΤΕΝΝΥΣΟΝ

Ὕστερον ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ἥτταν τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῶν Συρακουσῶν, ὡς διηγεῖται ὁ Πλούταρχος, οἱ Σικελιῶται ἐχάρισαν τὴν ζωὴν εἰς ὅσους ἤξευραν ν' ἀπαγγείλουν στίχους τοῦ Εὐριπίδου.

«Ἔνιοι δὲ καὶ δι' Εὐριπίδην ἐσώθησαν» λέγει. «Μάλιστα γάρ, ὡς ἔοικε, τῶν ἐκτὸς Ἑλλήνων ἐπόθησαν αὐτοῦ τὴν μοῦσαν οἱ περὶ Σικελίαν· καὶ μικρὰ τῶν ἀφικνουμένων ἑκάστοτε δείγματα καὶ γεύματα κομιζόντων ἐκμανθάνοντες ἀγαπητῶς μετεδίδοσαν ἀλλήλοις. Τότε γοῦν φασι τῶν σωθέντων οἴκαδε συχνοὺς ἀσπάσασθαι τὸν Εὐριπίδην φιλοφρόνως καὶ διηγεῖσθαι τοὺς μέν, ὅτι δουλεύοντες ἀφείθησαν ἐκδιδάξαντες ὅσα τῶν ἐκείνου ποιημάτων ἐμέμνητο, τοὺς δ', ὅτι πλανώμενοι μετὰ τὴν μάχην τροφῆς καὶ ὕδατος μετέλαβον τῶν μελῶν ᾄσαντες».

Σήμερον δὲν χρεωστοῦμεν τὴν ζωήν μας εἰς τὴν ποίησιν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ἀλλ' ὑπὸ διάφορον ἔννοιαν πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ὀφείλομεν εἰς αὐτὴν παραπλήσιόν τι χρέος. Ποσάκις καταβεβλημένοι ἀπὸ τὴν ὑπερκόπωσιν, τὴν λύπην, τὰς φροντίδας καὶ μερίμνας δὲν ἐλάβομεν ἀνὰ χεῖρας τὸν Ὅμηρον ἢ τὸν Ὁράτιον, τὸν Σαιξπῆρον ἢ τὸν Μίλτωνα καὶ δὲν ἠσθάνθημεν τὰ νέφη διασκεδαζόμενα βαθμηδόν, τὴν ἐκνεύρισιν καθιζάνουσαν, τὴν συναίσθησιν τῆς ἰσχύος ἀναπληροῦσαν τὴν σωματικὴν ἐξάντλησιν καὶ τὸ σκότος τῆς ἀδημονίας φωτιζόμενον διὰ τῶν λαμπηδόνων τῆς ζωῆς!

«Καὶ ἐν τούτοις ὁ Πλάτων, λέγει ὁ Jowelt, «ἀποκλείει τοὺς ποιητὰς ἀπὸ τῆς Πολιτείας του, διότι οἰστρηλατοῦνται· διότι διεγείρουν τὰ αἰσθήματα καὶ ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τῆς ἰδεώδους ἀληθείας».

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν ὡς καὶ ὑπό τινας ἄλλας ἐπόψεις ὀλίγοι θὰ παρεδέχοντο τὴν Πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος ὡς ἰδεῶδες πολίτευμα καὶ πολλοὶ θὰ συνεφώνουν μετὰ τοῦ Σὶρ Φιλίππου Σίδνεϋ λέγοντος: «ἐὰν δὲν δύνασαι νὰ ὑποφέρῃς τὴν μουσικὴν τῆς ποιήσεως τὴν παρεμφερῆ πρὸς τὴν ἁρμονίαν τῶν πλανητῶν .... ὀφείλω νὰ σοῦ εὐχηθῶ ἐκ μέρους ὅλων τῶν ποιητῶν, ἐνόσω ζῇς, νὰ ζῇς μὲ τὸν ἔρωτα τῆς ᾠδῆς, νὰ μὴ εὑνοηθῇς ὅμως ποτὲ διὰ τὴν ἀνικανότητά σου νὰ ἐννοῇς αὐτήν· καὶ ὅταν ἀποθάνῃς, ἡ ἀνάμνησίς σου νὰ σβύσῃ μαζί σου δι' ἔλλειψιν ἐπιταφίου».

Ἡ ποίησις πολλάκις παρεβλήθη πρὸς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν γλυπτικήν. Ὁ Σιμωνίδης πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶπεν ὅτι «ἡ Ποίησις εἶναι εἰκὼν λαλοῦσα, ἡ δὲ ζωγραφικὴ ἄφωνος Ποίησις.

«Ἡ Ποίησις» λέγει ὁ Κουζέν, «εἶναι ἡ κυριωτέρα τῶν Τεχνῶν, καθότι ἐπιτυχέστατα παριστάνει τὸ ἄπειρον».

Καὶ παρακατιὼν προσθέτει, «καίτοι αἱ τέχναι εἶναι ὑπό τινας ἐπόψεις ἀπομεμονωμέναι, ἐν τούτοις εἶναι μία ἐξ αὐτῶν, ἥτις ἐπωφελεῖται τῶν βοηθημάτων ὅλων τῶν ἄλλων καὶ αὕτη εἶναι ἡ Ποίησις. Διὰ τῶν λέξεων ἡ Ποίησις εἰκονίζει καὶ λαξεύει· δύναται ν' ἀνεγείρῃ οἰκοδομήματα δίκην ἀρχιτέκτονος καὶ συνενώνει ἓν τινι μέτρῳ τὴν μελῳδίαν καὶ τὴν μουσικήν. Εἶναι τὸ κέντρον, οὕτως εἰπεῖν, περὶ ὃ συγκεντροῦνται ὅλαι αἱ Τέχναι».

Ἀληθινὸν ποίημα εἶναι τελεία πινακοθήκη.

Πρέπει, νομίζω, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ εἰμποροῦν νὰ μᾶς παρέχουν σαφεστέραν καὶ ζωηροτέραν ἰδέαν περί τινος ἀντικειμένου ἢ οἱαδήποτε περιγραφή. Ἀλλ' ὅταν ἅπαξ τὸ ἔχωμεν ἴδει, τότε ἀπεναντίας ὑφίστανται πολλὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς θέτει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας καὶ τὰ ὁποῖα ἴσως οὔτε εἰς τὴν εἰκόνα ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν θὰ εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀντιληφθῶμεν μόνοι μας.

Τὰ ἀντικείμενα δύνανται νὰ παρασταθῶσι ζωηρότατα ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου, αἱ δὲ πράξεις ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ· τὸ διάστημα εἶναι τὸ πεδίον τῆς Τέχνης καὶ ὁ χρόνος τῆς Ποιήσεως.

Ἂς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ παραδείγματι τὴν γυναικείαν καλλονήν. Πόσον ἐξεζητημένη καὶ ψυχρὰ φαίνεται οἱαδήποτε περιγραφή. Οἱ μέγιστοι τῶν ποιητῶν παραδέχονται τοῦτο· ὅταν λ. χ. ὁ Σκὼτ θέλῃ νὰ παραστήσῃ τὴν «Κυρίαν παρὰ τὴν Λίμνην», (the Lady of the Lake) οὐδεμίαν περιγραφὴν ἐπιχειρεῖ, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει τὴν στάσιν αὐτῆς καὶ ἐπιλέγει:

«Καὶ οὐδέποτε σμίλη Ἕλληνος ἐλάξευσε Νύμφην, Ναϊάδα ἢ Χάριτα ὡραιοτέρας παραστάσεως καὶ ἐρασμιωτέρας μορφῆς!»

Διὰ νὰ θεωρῆταί τις μέγας ποιητής, προϋποτίθεται ὅτι ἐμπνέεται, ὅτι κατέχει λεπτοτάτην τοῦ καλοῦ αἴσθησιν μὲ αἰσθήματα βαθύτερα πλείστων ἀνθρώπων καὶ ἐν τούτοις ὑπὸ καλὴν διακυβέρνησιν.

«Ὁ Μίλτων τῆς ποιήσεως εἶναι, κατὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ τοῦ ἰδίου ῥῆσιν, ὁ ἀφωσιωμένος πληρέστατα εἰς τὸ Αἰώνιον Πνεῦμα, ὅπερ δύναται νὰ πλουτίσῃ ὅντινα θέλει μὲ πάντα λόγον καὶ πᾶσαν γνῶσιν καὶ ἐκπέμπει τὰ Σεραφεὶμ αὐτοῦ μὲ τὸ ἅγιον πῦρ τοῦ βωμοῦ αὐτοῦ, ἵνα ἐγγίσῃ τὰ χείλη οὕτινος εὐδοκεῖ. [Ἀρνολδ.]

Καὶ ἐν ᾧ ἡ Ποίησις ἀφ' ἑνὸς ἐξοικειώνει ἡμᾶς μὲ τὴν ἀμέτρητον ἀνισότητα διαφόρων πνευμάτων, ἐξ ἄλλου μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ μεγαλοφυΐα οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μὲ τὴν περιωπὴν καὶ τὸν πλοῦτον: «Ἀνεμνήθην τοῦ Chatteston, τοῦ θαυμαστοῦ παιδίου, τῆς ἀγρύπνου ἐκείνης ψυχῆς, ἡ ὁποία ἐν τῇ ὑπερηφανείᾳ της ἀπωλέσθη· τοῦ Burns, ὁ ὁποῖος μὲ δόξαν καὶ χαρὰν ἔσπευσε πρὸς τὸ ἄροτρόν του ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ»[1].

Δύναταί τις νὰ εἶναι ποιητὴς καὶ νὰ μὴ γράφῃ στίχους, ἀλλ' οὐδέποτε εἶναί τις ποιητής, ἐὰν συνθέτῃ πενιχροὺς καὶ ἀτέχνους στίχους.

«Mediocribus esse poetis non homines, non Di, non concessere columnae»· ἤτοι «Οὔτε οἱ θεοί, οὔτε οἱ ἄνθρωποι ἐπιτρέπουν τὴν ἀνέγερσιν ἀνδριάντων εἰς τοὺς κοινοὺς ποιητάς»[2].

Ἡ Ποίησις δὲν ζῇ, ἐὰν δὲν εἶναι ζῶσα· «ὅ,τι ἐκπορεύεται ἐκ τῆς κεφαλῆς διευθύνεται εἰς τὴν καρδίαν»[3] καὶ ὁ Μίλτων ὀρθῶς εἶπεν· «Ὅστις δὲν θέλει νὰ διαψευσθῇ ἡ ἐλπίς του ὅτι θὰ δύναται ἐφεξῆς νὰ γράφῃ ἐπιτυχῶς περὶ πραγμάτων ἀξίων λόγου, δέον αὐτὸς ὁ ἴδιος ν' ἀποτελῇ ποίημα».

Ὁ Πλάτων λέγει: «Ὃς δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανὸς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη».

Οἱ δευτερεύοντες ποιηταί, ὡς οἱ κοινοὶ συγγραφεῖς, γενικῶς χάνονται βαθμηδὸν εἰς τὸ χάος τῶν ὀνείρων, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ ἀληθοῦς ποιητοῦ διαμένει ἀθάνατον.

«Διότι δὲν ἔζησαν τὰ Ἔπη τοῦ Ὁμήρου 2500 ἢ καὶ περισσότερα ἔτη ἄνευ ἀπωλείας μιᾶς συλλαβῆς οὐδ' ἑνὸς γράμματος, ἐνῷ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἄπειρα μέγαρα, ναοί, φρούρια καὶ πόλεις ἔπεσαν καὶ κατηρειπώθησαν; Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν τὰς ἀληθεῖς εἰκόνας ἢ τὰ ἀγάλματα τοῦ Κύρου, τοῦ Ἀλεξάνδρου ἢ τοῦ Καίσαρος· οὐδὲ κἂν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πολὺ μεταγενεστέρων γενεῶν· διότι τὰ μὲν πρωτότυπα δὲν εἶναι δυνατὸν

---

1) Οὔορτσβορθ.—2) Ὁράτιος.—3) Κόλεριτζ.

ν' ἀντέχωσι, τὰ δὲ ἀντίγραφα χάνουν πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ζωηρότητα ἐκείνων. Ἀλλ' αἱ εἰκόνες τῶν πνευμάτων καὶ τῶν γνώσεων τῶν ἀνθρώπων μένουν εἰς τὰ συγγράμματα, ἐλεύθερα ἀπὸ τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου, ἐπειδὴ αἰωνίως ἐπιδέχονται ἀνακαίνισιν. Οὔτε εἶναι κατάλληλον νὰ λέγωνται εἰκόνες, διότι παράγουν κατόπιν καὶ σπείρουν τοὺς σπόρους των καὶ εἰς ἄλλα πνεύματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν καὶ κινοῦν μυρίας ἐνεργείας καὶ γνώμας εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Οὕτως ὥστε, ἐὰν ἐθεωρήθη τόσον ὑψηλὴ ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον μεταφέρει πλούτη καὶ ἐμπορεύμασια ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ διενεργεῖ συγκοινωνίαν μεταξὺ τῶν μᾶλλον ἀπομακρυσμένων χωρῶν διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων αὐτῶν, πόσῳ μᾶλλον πρέπει νὰ ἐκτιμηθοῦν τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα ὡς πλοῖα διέρχονται τὸ ἀχανὲς πέλαγος τοῦ χρόνου καὶ συντελοῦν ὥστε αἰῶνες τόσον ἀπέχοντες ἀλλήλων νὰ συμμετέχουν διαδοχικῶς τῆς σοφίας, τῶν ἐκλάμψεων καὶ τῶν ἐφευρέσεων τῶν ἤδη παρελθόντων αἰώνων;» [Βάκων].

Ὁ ποιητὴς ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἰδιοτήτων. «Τίς ἐχάραξε, λέγει ὁ Κουζέν, τὸ σχέδιον τοῦ ποιήματος τούτου; Ἡ Κρίσις. Τίς ἔδωκεν εἰς αὐτὸ ζωὴν καὶ γοητείαν; Ἡ Ἀγάπη. Καὶ ποῖος ὡδήγησε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην; Ἡ Βούλησις.» Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ὀλίγην φαντασίαν, ἀλλὰ ὁ ἐραστὴς καὶ ὁ ποιητὴς εἶναι εὐφάνταστοι..... Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ποιητοῦ εἰς μίαν ὡραίαν, παράφρονα στροφὴν ἀτενίζει ἀπὸ τὸν οὐρανὸν εἰς τὴν γῆν καὶ ἀπὸ τὴν γῆν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνῷ ἡ φαντασία του ἐνσαρκώνει τὰ σχήματα ἀγνώστων πραγμάτων, ἡ πέννα του τὰ μετατρέπει εἰς μορφὰς καὶ προσδίδει εἰς τὸ ἀερῶδες τίποτε ὄνομα καὶ διαμονήν». [Σαικσπῆρος.]

Ἡ ποίησις εἶναι καρπὸς τῆς μεγαλοφυΐας, ἀλλὰ δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῇ χωρὶς κόπους. Ὁ Moore, εἷς τῶν αἰθεριωτέρων ποιητῶν, λέγει ὅτι ἦτο προηγουμένως ἕνας ἀκούραστος ἐργάτης.

Τὰ ἔργα τῶν μεγίστων ποιητῶν μας εἶναι ὅλα ἐπεισόδια τοῦ ἑνὸς μεγάλου ἐκείνου ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ἀνθρώπου ἔπλασε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας του.

Κάποιος διάσημος μαθηματικός, λέγεται ὅτι ἠρώτησε κάποτε τί ἠθέλησε ν' ἀποδείξῃ ὁ Μίλτων μὲ τὸν «Ἀπολεσθέντα Παράδεισόν» του. Ὑπάρχουν ἀναμφιβόλως καὶ τώρα ἀκόμη ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι διερωτῶνται, αἰσχυνόμενοι νὰ προβάλουν εἰς τοὺς ἄλλους τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἡ ποίησις εἶναι ποσῶς χρήσιμος, ὡσὰν ἡ ἐξ αὐτῆς ἁπλῆ τέρψις δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς ὠφέλιμος. Κανεὶς ἀληθὴς τοῦ οὐτιλιταρισμοῦ ὀπαδὸς (χρησιμοθήρας) ὅμως δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τούτου, ἀφοῦ ἡ μεγίστη εὐτυχία τῶν περισσοτέρων εἶναι ὁ κανὼν τῆς φιλοσοφίας του.

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις «νὰ ἐκτιμῶμεν τὰ ἔργα τῆς μεγαλοφυΐας ἁπλῶς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν παρεχομένην τέρψιν καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ τέρψις ἐτέθη ὡς ὁ κύριος σκοπὸς αὐτῶν. Πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἰδιοφυΐαν, τὴν ὁποίαν προϋποθέτουν καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἐξασκοῦν ἐπιρροήν». [St. Hilaire.]

Διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν πληρέστατα τὴν ποίησιν δὲν πρέπει νὰ εἴμεθα περιωρισμένοι, ἀλλὰ νὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν ὑψηλὰ ἰδεώδη.

«Μάλιστα· ἐνῷ διαβάζομεν ποιητικὰ ἔργα, πρέπει νὰ δεικνύωμεν πάντοτε προτίμησιν διὰ τὰ κάλλιστα, τὰ ἀληθῶς ἔξοχα καὶ νὰ ἔχωμεν διαρκῶς συναίσθησιν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς τέρψεως, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν ν' ἀντλῶμεν ἀπ' αὐτῶν, διὰ νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τῶν ἀναγινωσκομένων». [Ἀρνόλδος]

Ὁ Κικέρων εἰς τὸν λόγον του ὑπὲρ τοῦ Ἀρχίου δικαίως ἐρωτᾷ:

«Δὲν ἔχει λοιπὸν ὁ ἀνὴρ οὗτος δικαίαν ἀξίωσιν ἐπὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ μου καὶ ἐπὶ ὅλων ἐκείνων τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα εἰμπορῶ νὰ χρησιμοποιήσω πρὸς ὑπεράσπισίν του: Διότι ἀπὸ ὅλους τοὺς μεγίστους καὶ σοφωτάτους ἄνδρας διδασκόμεθα ὅτι ἡ παιδεία, αἱ ἀρχαὶ καὶ ἡ ἐφαρμογή των εἰμποροῦν εἰς κάθε ἄλλο εἶδος μαθήσεως νὰ ἔχουν ὡς φυσικὴν συνέπειαν τὴν πρόοδον. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς εἶναι πλάσμα τῆς φύσεως· διεγείρεται διὰ τῆς νοητικῆς δυνάμεως καὶ ἐμπνέεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θείου πνεύματος. Διὰ τοῦτο ὁ ἡμέτερος Αἰνείας εἶχε δίκαιον ν' ἀπονείμῃ εἰς τοὺς ποιητὰς τὸν τίτλον τοῦ ἁγίου, διότι ἐδωρήθησαν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὑπὸ τῆς γενναιοδωρίας τῶν θεῶν».

«Ἡ Ποίησις», λέγει ὁ Σέλλεϋ, «διεγείρει καὶ ἀναπτύσσει τὸν νοῦν καθιστῶσα αὐτὸν δοχεῖον ἀπείρων ἀσυλλήπτων νοερῶν συνδυασμῶν. Ἡ ποίησις αἴρει τὸν πέπλον τὸν καλύπτοντα τὰ κρυμμένα τοῦ κόσμου κάλλη· τὰ κοινὰ καὶ γνωστὰ πράγματα παριστάνει ὡς νὰ μὴ ἦσαν τοιαῦτα· ἀναπαράγει πρὸ τῆς φαντασίας μας τὰ ὑπ' αὐτῆς παριστανόμενα καὶ αἱ προσωποποιήσεις αἱ φωτιζόμεναι μὲ τὸ Ἠλύσιον αὐτῆς φῶς παρίστανται ἐφεξῆς πρὸ τῶν ἤδη θεαθέντων αὐτὰς ὀφθαλμῶν ὡς ἀναμνήσεις τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης καὶ εὐγενοῦς εὐαρεσκείας, ἡ ὁποία ἐπεκτείνεται ἐφ' ὅλων τῶν σκέψεων καὶ πράξεων, μεθ' ὧν συνυπάρχει».

Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν: «Κάθε ὑψηλὴ ποίησις εἶναι ἄπειρον, εἶναι ὡς τὸ ἀρχικὸν βαλανίδι, τὸ ὁποῖον περιεῖχε ἐν ὑπολανθανούσῃ παραγωγικότητι ὅλας τὰς δρῦς. Πέπλος μετὰ πέπλον δύναται νὰ αἴρεται καὶ ἐν τούτοις ἡ ἔνδον γυμνὴ ὡραιότης τῆς ἐννοίας νὰ μὴ ἐκτίθεται. Τὸ μέγα ποίημα εἶναι πηγὴ ἀενάως ὑπερεκχειλίζουσα τὰ νάματα τῆς σοφίας καὶ τῆς τέρψεως».

Εἰς τὴν ᾠδήν του δὲ πρὸς ἕνα Πελαργὸν ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς:

«Ὑψηλά, πολὺ ὑψηλά, ὡσὰν πύρινον νέφος, ἀνυψώνεσαι ἀπὸ τὴν γῆν. Εἰς κυανᾶ βάθη πτερυγίζεις καὶ ψάλλων ἀκόμη αἰωρεῖσαι καὶ αἰωρούμενος πάντα ψάλλεις· καθὼς ποιητής, ὅστις κρυμμένος εἰς τὸ φῶς τοῦ λογισμοῦ τονίζει αὐθορμήτους ὕμνους, ἕως

ὅτου ὁ κόσμος αἰσθανθῇ ἐλπίδας καὶ φόβους, τοὺς ὁποίους ποτὲ δὲν ἐδοκίμασε· καθὼς χρυσῆ λαμπυρὶς εἰς λακκίσκον δρόμου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀπαρατήρητος ἐκπέμπει τὴν ἀερώδη λάμψιν της μεταξὺ χόρτου καὶ ἀνθέων, τὰ ὁποῖα τὴν ἀποκρύπτουν ἀπὸ τὴν κοινὴν θέαν».

Τὸν ποιητὴν θεωροῦμεν ὡς Κτίστην ἢ Πλάστην—***Ποιητήν***, καθὼς τὸν εἶπαν οἱ Ἕλληνες· ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως βάρδος εἶναι ἀμφίβολος.

Οἱ Ἑβραῖοι δικαίως ἀπεκάλουν τοὺς ποιητὰς αὐτῶν προφήτας, διότι οἱ ποιηταὶ ὄχι μόνον βλέπουν περισσότερα τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ μᾶς ὑποβοηθοῦν νὰ βλέπωμεν πράγματα, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἔμενον ἀπαρατήρητα ὑφ' ἡμῶν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τὴν λέξιν ***ἀοιδός***, ἤτοι βάρδος ἢ ψάλτης.

Ἡ Ποίησις αἴρει τὸν πέπλον τὸν καλύπτοντα τὰ κάλλη τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα ἄλλως θὰ ἔμενον κρυμμένα καὶ ἐπιρρίπτει ἐπὶ τῶν κοινοτάτων πραγμάτων τὴν αἴγλην καὶ τὸν φωτοστέφανον τῆς φαντασίας. Ὁ τρέφων ἔρωτα πρὸς τὴν Ποίησιν πάντως ἀντλεῖ ζωηρὰν ἡδονὴν ἀπὸ τὴν Φύσιν, ἥτις διὰ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὴν εἶναι ὅλη «ὡραιότης εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μουσικὴ εἰς τὰ ὦτα».

«Ἐν τούτοις οὐδέποτε ἡ Φύσις ἀπεκάλυψε τὴν γῆν ὑπὸ τόσον πλουσίαν στολήν, καθὼς τὴν παριστάνουν οἱ ποιηταί, οὔτε μὲ τοὺς τόσον τερπνοὺς ποταμούς, τὰ καρποφόρα δένδρα, τὰ εὐώδη ἄνθη καὶ ὁτιδήποτε ἄλλο θέαμα κατορθώνει νὰ καταστήσῃ τὴν ὑπεραγαπωμένην αὐτὴν γῆν περισσότερον ἐρατεινήν». [Σίδνεϋ.]

Καὶ εἰς τὴν ὁμιχλωδεστέραν πόλιν ἐὰν εἱμεθα, μᾶς μεταφέρει ὁ ποιητὴς ὡς διὰ μαγείας ἐντὸς καθαροῦ ἀέρος καὶ ὑπὸ λάμποντα ἥλιον, παρὰ τὸν ψίθυρον τῶν δασῶν, τὸν θροῦν τῶν φυλλωμάτων, τὸν κελαρυσμὸν τῶν ὑδάτων καὶ τοὺς κυματισμοὺς ἐπὶ τῆς ἄμμου καὶ μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς ν' ἀποβάλωμεν ἀφ' ἡμῶν ὡς ἐν μάγῳ ὀνείρῳ τὰς βιωτικὰς φροντίδας καὶ μερίμνας.

Ὁ ποιητὴς ἀληθῶς πρέπει νὰ κατέχῃ γνῶσιν ἀκριβεστέραν ὄχι μόνον τῆς ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς φύσεως ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Ὁ Ροβινσὼν Crabbe ἀναφέρει ὅτι εἰς ξένον ζητήσαντα τὴν ἄδειαν νὰ ἴδῃ τὸν Οὐόρτσβορθ μελετῶντα, ἡ παιδίσκη ἀπεκρίθη: «Ἰδοὺ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ κυρίου, ἀλλ' ἐκεῖνος μελετᾷ εἰς τοὺς ἀγροούς». Καθόλου παράξενον λοιπὸν δὲν εἶναι ἂν λέγεται ὅτι ἡ Φύσις ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ ποιητοῦ. «Μὴ νομίζετε ὅτι εἶναι ψεῦδος· δὲν πλανῶνται ὅσοι λέγουν ὅτι, ὅταν ὁ ποιητὴς ἀποθάνῃ, ἡ ἄφωνος φύσις θρηνεῖ τὸν λάτρην της καὶ τελεῖ τὸ μνημόσυνόν του». [Σκώτ.]

Ὁ Swinburne λέγει περὶ Blake—συμφωνῶ δὲ πληρέστατα πρὸς αὐτὸν καίτοι διαφωνῶ ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν — ὅτι «τὸ

γλυκὺ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ φύλλου, τῆς χλόης καὶ τοῦ ὕδατος, ἡ χαρωπὴ καὶ ἐλαφρὰ ζωὴ τοῦ πτηνοῦ, τοῦ παιδίου καὶ τοῦ ζῴου διατηροῦνται οὕτως εἰπεῖν νωπὰ καὶ δροσερὰ διὰ τοῦ σοβαροῦ αἰσθήματος πιστοῦ καὶ μυστηριώδους ἔρωτος, ἐξηγουμένου καὶ ἐνδυναμουμένου μὲ μίαν σκοπιμότητα καὶ συναίσθησιν εἰς τὴν χεῖρα καὶ τὸν νοῦν τοῦ καλλιτέχνου. Τοιαύτην τῆς ἀνοίξεως σπαργῶσαν βλάστησιν, τοιοῦτον σφρῖγος τῆς φυτικῆς ζωῆς καὶ τοιαύτην ἀκτινοβόλον ἔκφανσιν τῆς παιδικῆς δυνάμεως καὶ χαρᾶς κανείς ποτε ζωγράφος ἢ ποιητὴς δὲν παρέστησε πρότερον. Τοιοῦτον θάμβος χλωρῶν φύλλων καὶ δροσερῶν μελῶν, πυρίνων νεφῶν καὶ ζωηρῶν μαλλιῶν δὲν ἀπεκρυσταλλώθη ποτὲ εἰς λέξεις ἢ σχήματα.

Διὰ νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν Ποίησιν δὲν πρέπει νὰ ῥίψωμεν ἁπλῶς ἓν βλέμμα εἰς αὐτὴν οὔτε νὰ διεξέλθωμεν αὐτὴν ἐν σπουδῇ οὔτε νὰ τὴν διαβάζωμεν διὰ νὰ ὁμιλῶμεν ἢ νὰ γράφωμεν περὶ αὐτῆς. Πρέπει κανεὶς νὰ παρασκευάσῃ πρὸς τοῦτο καταλλήλως τὸν νοῦν του. Φυσικῷ τῷ λόγῳ θὰ προτιμᾷ κανεὶς νὰ διαβάζῃ ποιήματα ἐν ὥρᾳ συγκινήσεως, λύπης ἢ στενοχωρίας· ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ τώρα.

Οἱ ἀνεκτίμητοι θησαυροὶ τῆς Ποιήσεως εὐτυχῶς εἶναι ἀνοικτοὶ εἰς ὅλους μας. Τὰ καλύτερα βιβλία εἶναι ἀληθῶς καὶ τὰ εὐθηνότερα. Ἀντὶ τοῦ ἀντιτίμου ὀλίγου ζύθου ἢ καπνοῦ εἰμποροῦμεν νὰ προμηθευθῶμεν τὰ ἔργα τοῦ Σαικσπήρου ἢ τοῦ Μίλτωνος ἢ καὶ ἄλλα ἀκόμη βιβλία, τὰ ὁποῖα νὰ εἰμπορῇ κανεὶς νὰ διαβάζῃ ἐπωφελῶς κατὰ τὸ διάστημα ὁλοκλήρου ἔτους.

Ἐξετάζοντες δὲ τὰ ἐκ τῆς Ποιήσεως ὠφελήματα δὲν πρέπει νὰ περιοριζώμεθα εἰς τὴν ἐν τῷ παρελθόντι ἢ τὴν κατὰ τὸ παρὸν ἐπίδρασιν αὐτῆς. «Τὸ μέλλον τῆς Ποιήσεως», λέγει ὁ Ματθαῖος Ἀρνόλδος,—καὶ κανεὶς δὲν ἦτο ἁρμοδιώτερος νὰ ὁμιλήσῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ—«τὸ μέλλον τῆς Ποιήσεως εἶναι ἄπειρον· διότι εἰς τὴν Ποίησιν, ὅπου αὐτὴ εἶναι ἀξία τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς της, ἡ φυλή μας προϊόντος τοῦ χρόνου θὰ εὑρίσκῃ ἀσφαλέστερον πάντοτε στήριγμα. Ἀλλὰ εἰς τὴν Ποίησιν ἡ ἰδέα εἶναι τὸ πᾶν· τὰ λοιπὰ ἀποτελοῦν κόσμον φανταστικόν, θεσπεσίως φανταστικόν. Ἡ Ποίησις ἐξαρτᾷ τὴν συγκίνησιν ἀπὸ τὴν ἰδέαν· ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀλήθεια. Τὸ ἰσχυρότερον μέρος τῆς θρησκείας μας εἶναι σήμερον ἡ ἐν αὐτῇ ὑπολανθάνουσα ποίησις. Ὀφείλομεν νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν περὶ Ποιήσεως ὑψηλοτέραν καὶ μᾶλλον ἁρμόζουσαν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἔχουν συνήθως περὶ αὐτῆς. Πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι εἶναι κατάλληλος δι' ὑψηλοτέρους σκοποὺς καὶ ἔχει εὐγενεστέραν ἀποστολὴν τῆς προορισθείσης εἰς αὐτὴν ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γενικῶς μέχρι σήμερον».

Ἡ Ποίησις ὀρθῶς ὠνομάσθη ἡ ἐξιστόρησις «τῶν καλυτέρων καὶ εὐτυχεστέρων στιγμῶν τῶν εὐτυχεστέρων καὶ ἐξοχωτέρων πνευ-

μάτων»· εἶναι τὸ φῶς τῆς ζωῆς, αὐτὴ «ἡ εἰκὼν τῆς ζωῆς ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀληθείᾳ αὐτῆς». Ἀπαθανατίζει ὅ,τι εἶναι καλύτερον καὶ ὡραιότερον ἐν τῷ κόσμῳ. Καθαίρει ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ἡμῶν τὴν ἀχλὺν τῆς οἰκειότητος, ἡ ὁποία ἀποκρύπτει ἀφ' ἡμῶν τὸ θαῦμα τῆς ὀντότητός μας». «Εἶναι τὸ κέντρον καὶ ἡ περιφέρεια τῆς γνώσεως». Καὶ οἱ ποιηταὶ εἶναι «κάτοπτρα τῶν γιγαντιαίων σκιῶν, τὰς ὁποίας τὸ μέλλον ῥίπτει ἐπὶ τοῦ παρόντος».

Ἡ Ποίησις τῷ ὄντι κάμνει μακροτέραν τὴν ζωήν· μᾶς δημιουργεῖ καιρόν, ἐὰν καιρὸς θεωρηθῇ ἡ διαδοχὴ τῶν ἰδεῶν καὶ ὄχι τῶν στιγμῶν. Εἶναι «ἡ πνοὴ καὶ τὸ λεπτότερον πνεῦμα πάσης γνώσεως». Δὲν περικλείεται οὔτε ἐντὸς χρόνου οὔτε ἐντὸς χώρου, ἀλλὰ ζῇ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Τί μεγαλύτερον ἐγκώμιον εἰμπορεῖ νὰ πλέξῃ κανεὶς εἰς αὐτήν, εἰμὴ νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ζωὴ πρέπει νὰ εἶναι Ποίησις ἐφηρμοσμένη εἰς τὰ ἔργα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII.

Η ΜΟΥΣΙΚΗ

> Ἡ Μουσικὴ εἶναι νόμος ἠθικός. Δίδει ψυχὴν εἰς τὸ σύμπαν, πτερὰ εἰς τὸν νοῦν, πτῆσιν εἰς τὴν φαντασίαν, τέρψιν εἰς τὴν ἀθυμίαν, φαιδρότητα καὶ ζωὴν εἰς τὸ κάθε τι. Εἶναι ἡ οὐσία τῆς τάξεως καὶ ἄγει εἰς ὅ,τι εἶναι καλόν, δίκαιον καὶ ὡραῖον, τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀόρατος. ἀλλ' ἐκθαμβωτική, παθητικὴ καὶ αἰωνία μορφή».
>
> ΠΛΑΤΩΝ

Ἡ Μουσικὴ εἶναι ὑπὸ μίαν ἔποψιν ἀρχαιοτέρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ φωνὴ ἀπ' αὐτῆς τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐμφανίσεώς του ὑπῆρξε πηγὴ μελῳδίας. Ἡ πρώτη ἱστορία τῆς Μουσικῆς ἐν τούτοις περικαλύπτεται δυστυχῶς ὑπὸ πυκνῆς ὁμίχλης. Τῆς χρήσεως τῶν γραμμάτων κατὰ πολὺ προηγήθη ἡ ἐφεύρεσις τῶν μουσικῶν τόνων, ἡ δὲ παράδοσις ἐν σχέσει πρὸς τοιοῦτο ζήτημα ὀλίγα μόνον δύναται νὰ μᾶς μεταδώσῃ. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὰ μουσικὰ ὄργανα, πιθανῶς προηγήθη ἡ κροῦσις, ἔπειτα δὲ ἐπενοήθησαν τὰ πνευστὰ ὄργανα καὶ τέλος τὰ ἔγχορδα. Οὕτω προηγήθη τὸ τύμπανον, τούτῳ ἠκολούθησεν ὁ αὐλὸς καὶ τοῦτον διεδέχθη ἡ λύρα.

Ὁ ἀγὼν μεταξὺ Μαρσύου καὶ Ἀπόλλωνος ὑποτίθεται ὑπό τινων ὡς συμβολικός, ἐξεικονίζων τὴν πάλην μεταξὺ τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας, τοῦ Μαρσύου ἀντιπροσωπεύοντος τὸν ἀρχαϊκὸν αὐλὸν καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπερμαχοῦντος τῆς λύρας. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ ὄργανον φυσικὰ ἐθριάμβευσε· διότι ἀφίνει ἐλεύθερον τὸν τόνον καὶ ἡ φωνὴ «τῆς μουσικῆς ἡ παραγομένη ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης πνοῆς ἀπευθύνεται εὐθύτερον εἰς τὴν ψυχὴν παρὰ οἱοσδήποτε τόνος, τὸν ὁποῖον εἰμπορεῖ νὰ φέρῃ εἰς ὕπαρξιν ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου». [Morris.]

Πλεῖστοι ὅσοι μῦθοι ἐμορφώθησαν διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀρχὴν τῆς Μουσικῆς. Κατὰ μίαν παράδοσιν Ἑλληνικήν, «Λέγεται δ' ὡς ποτ' ἦσαν οὗτοι (οἱ τέττιγες) ἄνθρωποι τῶν πρὶν Μούσας γεγονέναι, γενομένων δὲ Μουσῶν καὶ φανείσης ᾠδῆς οὕτως ἄρα τινὲς τῶν τότε ἐξεπλάγησαν ὑφ' ἡδονῆς, ὥστε ᾄδοντες ἠμέλησαν σίτων τε καὶ ποτῶν, καὶ ἔλαθον τελευτήσαντες αὐτούς· ἐξ ὧν τὸ τεττίγων γένος μετ' ἐκεῖνο φύεται, γέρας τοῦτο παρὰ Μουσῶν λαβόν, μηδὲν τροφῆς δεῖσθαι γενόμενον, ἀλλ' ἄσιτόν τε καὶ ἄποτον εὐθὺς ᾄδειν, ἕως ἂν τελευτήσῃ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐλθὸν παρὰ Μούσας ἀπαγγέλλειν, τίς τίνα αὐτῶν τιμᾷ τῶν ἐνθάδε». [Πλάτων.]

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ σχολιασταὶ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Πυθαγόρας «σκεπτόμενος μίαν ἡμέραν περὶ τῆς ἐλλείψεως κανόνος τῆς ἀκουστικῆς ἀντιστοίχου εἰς τοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι βοηθοῦν τὰς λοιπὰς αἰσθήσεις, ἔτυχε νὰ περάσῃ κοντὰ ἀπὸ ἕνα σιδηρουργεῖον καὶ παρατηρήσας ὅτι αἱ σφῦραι τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν παρῆγον κρότον ἁρμονικὸν ἐζύγισε αὐτὰς καὶ εἶδε ὅτι εἶχον πρὸς ἀλλήλας τὸν αὐτὸν λόγον, ὃν ἔχουν ὁ ἕξ, ὁ ὀκτώ, ὁ ἐννέα καὶ ὁ δώδεκα πρὸς ἀλλήλους. Μετὰ τοῦτο ἀνήρτησε τέσσαρας χορδὰς ἰσομεγέθεις καὶ ἰσοπάχους, προσέδεσεν εἰς αὐτὰς βάρη κατὰ τὴν ὡς ἄνωθι δοθεῖσαν ἀναλογίαν καὶ παρετήρησεν ὅτι ἐξέπεμπον τοὺς αὐτοὺς τόνους, τοὺς ὁποίους καὶ αἱ σφῦραι, ἤτοι τὸν τέταρτον, πέμπτον καὶ ὄγδοον εἰς τὸν βαρύτερον τόνον»[1]. Ὁπωσδήποτε φαίνεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ λύρα εἶχε κατ' ἀρχὰς τέσσαρας χορδάς. Εἰς ταύτας, ὡς λέγεται, προσέθηκε τρεῖς ἄλλας ὁ Τέρπανδρος καὶ ὀγδόη δὲ χορδὴ προσετέθη βραδύτερον.

Οἱ Κινέζοι παρίσταναν τὰς νότας μὲ λέξεις ἢ ἀρχικὰ γράμματα. Ὁ χαμηλότερος τόνος ὠνομάζειο «Koung» ἢ ὁ Αὐτοκράτωρ, ὧν ἡ βάσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζοντο οἱ λοιποὶ τόνοι· ὁ δεύτερος Tschang, ὁ Πρωθυπουργός· ὁ τρίτος ὁ Ὑπήκοος· ὁ τέταρτος ἡ Δημοσία Ὑπηρεσία· ὁ πέμπτος τὸ Κάτοπτρον τοῦ Οὐρανοῦ[2]. Οἱ Ἕλληνες ἐπίσης εἶχον ἰδιαίτερον ὄνομα δι' ἕκαστον τόνον. Δὲν ἔχομεν δυστυχῶς δείγματα τῆς Ἑλληνικῆς[3], ἢ Ρωμαϊ-

---

1) Crowest 2) Rowbotham, Ἱστορία τῆς Μουσικῆς.—3) Ἐσχάτως εὑρέθησαν εἰς τοὺς Δελφοὺς τεμάχια ὕμνου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα.

κῆς ἢ καὶ τῆς ἀρχαίας ἀκόμη Χριστιανικῆς μουσικῆς. Αἱ λεγόμεναι Γρηγοριαναὶ νόται δὲν εὑρέθησαν εἰμὴ ἑξακόσια ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου. Τὸ Μοναστήριον τοῦ St. Gall κατέχει ἓν ἀντίγραφον τῶν ἀντιφώνων τοῦ Γρηγορίου· ἐκπονηθὲν τῷ 780 ὑπὸ μέλους Χοροῦ τινος, ὅστις ἀπεστάλη ἐκ Ῥώμης εἰς τὸν Κάρολον τὸν Μέγαν διὰ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν μουσικὴν τοῦ Βορρᾶ. Εἰς τὸ ἀντίγραφον αὐτὸ οἱ τόνοι παριστάνονται διὰ πνευμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπτύχθησαν βαθμιαίως αἱ νόται μας, τεταγμέναι ἐν ἀρχῇ εἰς μίαν γραμμήν, εἰς τὴν ὁποίαν προσετέθησαν παραλλήλως καὶ ἄλλαι βαθμηδόν.

Τὸ ἀρχαιότερον μουσικὸν τεμάχιον διὰ πολυφωνίαν εἶναι ἕνα ἀγγλικὸν ᾄσμα εἰς τετραφωνίαν, «Summer is icomen in», «Τὸ καλοκαῖρι σιμώνει», τὸ ὁποῖον ἀνάγεται εἰς τὸν 13ον αἰῶνα (1240) καὶ διατηρεῖται τώρα ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς μουσικῆς οἱ Ἄγγλοι δικαίως ἔχουν ἀξιώσεις παγκοσμίου τιμῆς. Καὶ κατὰ τὸ 1185 ἀκόμη ὁ Γιράλδος Καπρένσης, ἀρχιδιάκονος τῆς ἐκκλησίας St. David, λέγει: «Οἱ Βρεττανοὶ δὲν ψάλλουν ἐν μονοφωνίᾳ, καθὼς οἱ κάτοικοι ἄλλων χωρῶν, ἀλλ' εἰς διαφόρους φωνάς, οὕτως ὥστε, ὅταν ὅμιλος ἀοιδῶν συνέρχεται διὰ νὰ ψάλλῃ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν εἰς τὴν χώραν μας ἔθιμον, τόσον ποικίλη εἶναι ἡ πολυφωνία ὅσοι εἶναι οἱ ἀοιδοὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὸν μουσικὸν ὅμιλον». [Wakefield.]

Ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ἐρρίκου Η΄ Ἐνετὸς πρέσβυς εἶπε περὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τὰ ἑξῆς: «Ἡ λειτουργία ἐψάλη ὑπὸ τῶν ψαλτῶν τοῦ Βασιλικοῦ χοροῦ, τῶν ὁποίων αἱ φωναὶ εἶναι μᾶλλον οὐράνιαι ἢ ἀνθρώπιναι· δὲν ψάλλουν ὡς ἄνθρωποι, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι».

Ὁ δόκτωρ Burney λέγει ὅτι ὁ Πουρκέλλος «ὑπῆρξε τὸ καύχημα τῶν Ἄγγλων ἐν τῇ μουσικῇ ἀκριβῶς, καθὼς ὁ Σαιξπῆρος ἐν τῇ δραματικῇ τέχνῃ, ὁ Μίλτων εἰς τὸ ἔπος,, ὁ Λὼκ εἰς τὴν μεταφυσικήν, ὁ Σὶρ Ἰσαὰκ Νεύτων εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικά» καὶ ὅμως ἡ μουσικὴ τοῦ Πουρκέλλου μᾶς εἶναι ἐλάχιστα γνωστή, ὡς λέγει ὁ Μακφάρρεν «πρὸς μεγάλην μας ζημίαν».

Ὁ Πουρκέλλος ἀπέθανε νεαρὸς καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐχαράχθη τὸ ἑξῆς περιβόητον ἐπιτύμβιον: Ἐνταῦθα κεῖται ὁ Ἐρρῖκος Πουρκέλλος, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλιπε τὸν παρόντα βίον καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην χώραν, ὅπου μόνον ὑπάρχει ἁρμονία ὑπερτέρα τῆς ἰδικῆς του».

Οἱ μελοποιοί τινων τῶν γλυκυτέρων τεμαχίων ἐνίοτε καὶ τῶν σχετικῶς νεωτέρων χρόνων εἶναι ἄγνωστοι εἰς ἡμᾶς, ὡς λ. χ. ὁ συνθέτης τῆς ἐξαισίας ᾠδῆς «Drink to me ouly with thine ayes» «Πιέ μου, μὲ τὰ μάτια σου τὴν ψυχή», αἱ λέξεις τῆς ὁποίας

ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ Johnson ἀπὸ τὸν Φιλόστρατον καὶ ποῦ ἐθεωρήθη ὡς τὸ ὡραιότερον ᾄσμα ὅλων τῶν λαῶν.

Τὸ μέλος τοῦ ὕμνου «god sane the Queen» «Σῶζοι Κύριος τὴν Ἄνασσαν» ἐδανείσθησαν πλείονες τῶν ἓξ χῶραι· καὶ ἐν τούτοις ἡ σύνθεσις διαμφισβητεῖται ἀποδιδομένη ὑπό τινων εἰς τὸν Dr. John Bull καὶ ὑπὸ ἄλλων εἰς τὸν Carey. Ἐψάλη τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ᾀδόμενα εἰς ἓν καπηλεῖον τοῦ Cornhill.

Καὶ ἡ μουσικὴ καὶ οἱ στίχοι τοῦ ὕμνου «Ὦ θάνατε, νανούρισέ με νὰ κοιμηθῶ»—O Death rock metosleep» ἀποδίδονται εἰς τὴν Ἄνναν Μπόλεϋν· τῶν ὕμνων «Stay Corydon»—«Στάσου Κορυδὼν» καὶ «Sweet Honey-sucking Bees»— «Ὦ μέλισσαι, ποῦ τὸ γλυκὺ τὸ μέλι μαζεύετε» εἰς τὸν Wildye, τὸν πρῶτον τῶν βουκολικῶν ποιητῶν.

Ὁ ὕμνος «Rule Britannia»— «Ἄρχε, ὦ Βρετανία» συνετέθη καὶ ἐμελοποιήθη ὑπὸ τοῦ Arne καὶ ἀπετέλει ἀρχικῶς μέρος τοῦ ἔργου του «Ὁ Ἀλφρέδος» ἐκτελεσθέντος τὸ πρῶτον κατὰ τὸ 1740 ἐν Cliefden παρὰ τὸ Maidenhead. Εἰς τὸν Arne ὀφείλομεν ἐπίσης τὸ μέλος τοῦ ᾄσματος «Where the Bee sucks, there lurk j.» «Ὅπου ἡ μέλισσα συνάζει τὸ μέλι, ἐκεῖ στήνω κ' ἐγὼ τὴν ἐνέδραν μου». «The Vicar of Bray» «Ὁ ἔξαρχος τῆς Bray» ἐφηρμόσθη εἰς μέλος ἀρχικῶς γνωστὸν «Ὁ ἐξοχικὸς κῆπος».

Τὸ ᾄσμα «Come unto these yellon sands»—«Στὴν κίτρινη αὐτὴν ἐλᾶτε ἀμμουδιὰ» ὀφείλεται εἰς τὸν Πουρκέλλον· τὸ «Sigh no more, Ladies»—Μὴ πειὰ στενάζετε, κυρίες μου» εἰς τὸν Stevens καὶ τὸ «Home Sweet Home»—«Πατρίδα, γλυκειὰ πατρίδα» εἰς τὸν Bishop [1].

Μία περίεργος δόσις μελαγχολίας παρατηρεῖται εἰς τὴν ἐθνικὴν μουσικήν, γενικῶς δὲ εἰς τὴν κατωτέραν κλεῖδα. Τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ ἐν γένει περὶ τῆς μουσικῆς τῶν βαρβάρων φυλῶν. Φαίνεται μάλιστα ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται δὲν ἔχουν ἐρωτικὰ ᾄσματα.

Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς λέγει ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἐν Αἰγύπτῳ διαμονήν του ἓν μόνον ᾆσμα ἤκουσε καὶ τοῦτο μελαγχολικόν. Ἡ ἰδική μου πεῖρα ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρξεν ἡ αὐτή. Μία κλίσις εἰς τὰ μελαγχολικὰ φαίνεται ἔμφυτος εἰς τὴν μουσικήν των καὶ ἡ jessica δὲν διαφαίνεται ἁπλῶς εἰς τὸ αἴσθημα:

«Δὲν εἶμαί ποτε εὔθυμος, ὅταν ἀκούω γλυκεῖαν μουσικήν».

Ἡ ἱστορία τῆς Μουσικῆς περιλαμβάνει διάφορα ἀνέκδοτα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας διάφορα ἔργα συνετέθησαν. Ὁ Ροσσίνης λέγει ὅτι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ ἔργον του «Gazza Ladra» συνέθεσε κατὰ τὴν ἡμέραν ἀκριβῶς τῆς πρώτης ἐκτελέσεώς του εἰς τὸ ὑπερῷον τοῦ θεάτρου «la Scala», ὅπου

1) Ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ ἀναμφιβόλως τὸν ἐπίσκοπον Berkely τὸν ἰδεαλιστὴν φιλόσοφον.

εἶχε τεθῇ ἐκ μέρους τοῦ θεατρώνου ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τεσσάρων ὑπηρετῶν τῆς σκηνῆς (ἀλλασσόντων τὰς σκηνὰς εἰς τὸ τέλος ἑκάστης σκηνῆς), οἵτινες ἔρριπτον ἐκ τοῦ παραθύρου τὰ χειρόγραφα εἰς τοὺς ἀντιγραφεῖς τεμάχιον πρὸς τεμάχιον, καθόσον προέβαινεν ἡ σύνθεσις.

Ὁ Ταρτῖνος λέγεται ὅτι συνέθεσε τὸ ἔργον του «Il trillo del Diabolo», τὸ θεωρούμενον ὡς τὸ ἀριστούργημά του, ἐν ὀνείρῳ. Ὁ Ροσσίνης ἀναφερόμενος εἰς τὸν χορὸν εἰς τὸ G. Minor ἐν τῷ ἔργῳ του «Dal tuo stellado soglio» μᾶς λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἐνῷ ἔγραφον τὸν χορὸν εἰς τὸ G. Minor ἐβούτηξα ἕξαφνα τὴν πέννα εἰς φιαλίδιον ἰατρικοῦ ἀντὶ εἰς τὸ τῆς μελάνης. Ἐσχηματίσθη κηλίς, ἡ ὁποία, ὅταν ἐστέγνωσεν, ἔλαβε σχῆμα φυσικῆς νότας τοῦθ' ὅπερ μοὶ ἐνέπνευσε τὴν σκέψιν περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ G. Minor εἰς Major καὶ εἰς τὴν κηλῖδα αὐτὴν ὀφείλεται ἡ ὅλη ἐπίδρασις τοῦ ἔργου». Ἀλλ' αἱ περιπτώσεις αὗται εἶναι βεβαίως ἐξαιρετικαί.

Ὑπάρχουν ἄλλαι μορφαὶ μουσικῆς, αἵτινες, καίπερ ἀνάξιαι τοῦ τίτλου τῆς μουσικῆς, εἶναι ἱκαναὶ νὰ προξενήσουν ἔκτακτον ἀπόλαυσιν. Διὰ τὸν κυνηγὸν λ. χ. ποία μουσικὴ εἰμπορεῖ νὰ εἶναι ἀνωτέρα τῆς τῶν λαγωνικῶν; Ὁ κρωγμὸς τῆς κορώνης θεωρεῖται γενικῶς στερούμενος πάσης γλυκύτητος καὶ ἐν τούτοις ἀποβαίνει εὐχάριστος ὡς ἐκ τῶν συναφῶν ἀναμνήσεων.

Ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἀληθὴς μουσικὴ τῆς φύσεως· τὸ ᾄσμα τῶν πτηνῶν, ὁ ψίθυρος τῶν φύλλων, ὁ κυματισμὸς τῶν ὑδάτων ἐπὶ ἀμμώδους αἰγιαλοῦ, ἡ βοὴ τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς θαλάσσης.

Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι καὶ τὰ οὐράνια σώματα παράγουν ἁρμονίαν, καθὼς ἐκπέμπουν φῶς. Ἡ μουσικὴ τῶν οὐρανίων σφαιρῶν ἔμεινε παροιμιώδης.

«Ἡ μικροτέρα σφαῖρα, τὴν ὁποίαν βλέπεις εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ κινήσει αὐτῆς ψάλλει ὡς ἄγγελος ἐν ἠρεμίᾳ παρακολουθῶν τὸν χορὸν τῶν νεαρῶν Χερουβείμ. Τοιαύτη ἁρμονία ἐνοικεῖ εἰς τὰς ἀθανάτους ψυχάς. Ἀλλ' ἐνόσῳ τὸ πήλινον αὐτὸ ἀγγεῖον τῆς φθορᾶς βαναύσως τὴν περιβάλλει, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνωτισθῶμεν αὐτῆς». [Σαιξπῆρος.]

Ἡ μουσικὴ τῷ ὄντι φαίνεται ὡς μὴ ἀνήκουσα εἰς τὸ ὑλομανὲς αὐτὸ Σύμπαν, ἀλλ' ὡς ἀτόνος κόσμου ἀπωτάτω τοῦ ἡμετέρου, ἔνθα ἡ μουσικὴ καὶ τὸ σεληνόφως καὶ τὸ αἴσθημα συνταυτίζονται»—λέγει ὁ Swinburne.

«Εἶναι γλῶσσα ἀνίκανος νὰ ἐκφράσῃ κάτι τὸ μὴ ἄγνόν». Ὑπάρχει μουσικὴ καὶ εἰς τοὺς λόγους, καθὼς καὶ εἰς τὸ ᾄσμα. Ὄχι δὲ μόνον εἰς τὴν φωνὴν τῶν ἀγαπητῶν μας καὶ τὴν μαγείαν τῶν ἀναμνήσεων, ἀλλὰ βεβαίως καὶ εἰς τὴν πραγματικὴν μελῳδίαν, ὡς λέγει ὁ Μίλτων.

Ὁ ἄγγελος ἐσίγησε καὶ εἰς τὸ οὖς τοῦ Ἀδὰμ τόσον θελκτικὸς ἀντήχει τῆς φωνῆς του ὁ ἦχος, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σιγὴν τὸν ἐφαντάζετο λαλοῦντα ἀκόμη καὶ πρὸς ἀκρόασιν πρόσφορον ἐτήρει ἀκόμη στάσιν».

Εἶναι ἀξιοπαρατήρητον ὅτι δὲν καταβάλλεται μεγαλυτέρα φροντὶς διὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς φωνῆς ἐν τῇ συνομιλίᾳ, ὡς ἐν τῇ μουσικῇ, διότι «ποία ἀπολογία εἶναι τόσον κηλιδωμένη καὶ διεφθαρμένη καὶ ὅμως καρυκευμένη ὑπὸ γλυκείας φωνῆς ἐπισκιάζει τὴν λάμψιν τῆς κακίας».

Κατὰ γενικὸν δὲ κανόνα:

«Ὅποιος δὲν ἔχει μέσα του Μουσικὴν ἢ δὲν συγκινεῖται ἀπὸ τὴν ἁρμονίαν τῶν ἤχων, εἶναι ἐπιτήδειος εἰς προδοσίας, σκευωρίας καὶ δηώσεις»[1]· ἀλλ' ὑπάρχουν ἀξιοσημείωτοί τινες ἐξαιρέσεις. Ὁ δόκτωρ Τζόνσων δὲν ἠγάπα τὴν μουσικήν. Ἀκούσας ποτὲ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις μουσικοῦ τινος τεμαχίου ἦτο πολὺ δύσκολος, ἐξέφρασε λύπην διότι δὲν ἦτο ἀδύνατος.

Οἱ ποιηταί, ὡς θ' ἀνέμενέ τις παρ' αὐτῶν, ἔπλεξαν θερμότατα ἐγκώμια εἰς τὴν Μουσικήν. Ὁ Μίλτων τὴν ἐπικαλεῖται ὡς τροφήν.

«Ὦ! πάντοτε κατὰ τῶν καρδιοβόρων μεριμνῶν βαυκάλιζέ με μὲ τοὺς ἁπαλοὺς τόνους Λυδίας μουσικῆς συνεζευγμένης εἰς ἀθάνατα ἔπη, τὰ ὁποῖα τὴν ἐνθουσιῶσαν ψυχὴν συγκινοῦν διὰ τόνων εὐστρόφων ἐπιτεινομένης τρυφερότητος, διὰ φωνῆς τηκούσης καὶ ἐκπληττούσης μὲ κάποιαν ἐλευθέραν ἐπιφύλαξιν καὶ παραπαίουσαν πονηρίαν καὶ ἀποκλωθούσης ὅλους τοὺς κρίκους τῆς ἀλύσεως, τῆς κρατούσης δεσμίαν τὴν κρυμμένην ψυχὴν τῆς ἁρμονίας.»

Ἐνίοτε τίθεται εἰς χρῆσιν πρὸς πειρασμόν· οὕτως ὁ Σπένερ λέγει περὶ τῆς Φαίδρας:

«Καὶ αὕτη γλυκυτέρα πτηνοῦ ἐπὶ κλώνου συχνάκις ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰ ᾄσματά των καὶ προσεπάθει νὰ ὑπερτερήσῃ (ὡς ἠδύνατο) τὴν ἐγχώριον μουσικὴν μὲ τὴν ἐπαγωγὸν αὐτῆς τέχνην».

Ἢ ὡς στοιχεῖον ἀληθοῦς εὐτυχίας.

«Εἰς τὰς ψυχὰς ἐνυπάρχει ὁ ἔρως πρὸς τοὺς μουσικοὺς τόνους. Καὶ ὅταν προσηλώνεται ὁ νοῦς, τὴν ἀκοὴν κατακηλοῦν μέλη περιπαθῆ ἢ πολεμικά, εὔθυμα ἢ μεγαλοπρεπῆ. Χορδή τις δονεῖται μέσα μας ἐναρμονίως πρὸς τὰς ἀκουομένας μολπὰς καὶ ἡ καρδία ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς παλμοὺς τῆς δονουμένης χορδῆς. Ὦ! τί ἁπαλὸς εἶναι ὁ ἦχος τῶν κωδώνων ἐκείνων τῶν ἐρημικῶν ναῶν τῶν χωρίων, ὅταν πλήττῃ ἐκ διαλειμμάτων τὸ οὖς μὲ εὐχάριστον ῥυθμόν, ὁτὲ μὲν ἐκπνέοντα ὁτὲ δὲ πάλιν ἠχοῦντα ἐντονώτερον καὶ εὐδιακριτώτερον σὺν τῇ ριπῇ τοῦ ἀνέμου.[2]

1 Σαίξπηρ.
2) Cowper.

Ἄλλοτε δὲ ἐν σχέσει πρὸς τὴν καρδίαν :

«Ἡ ψυχὴ τῆς μουσικῆς ὑπνώττει μέχρις οὗ διεγείρῃ αὐτὴν ἡ φωνὴ τοῦ καλλιτέχνου. Οὕτω καὶ αἱ εὐαίσθητοι καρδίαι—ἀρκεῖ νὰ τὰς ἴδῃ τις καταλλήλως—ἐκχέουσι μυρίας μελῳδίας τέως ἀνηκούστους».[1]

Ἢ ὡς ἐκπαιδευτικὸς παράγων :

«Ἀπέστειλα ἐκεῖ βιβλία καὶ μουσικὴν καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὄργανα, δι' ὧν τὰ ἐξοχα πνεύματα ἀνακαλοῦν τὸ παρελθὸν ἐκ τοῦ τάφου του, τὸ μέλλον ἐκ τοῦ λίκνου αὐτοῦ καὶ διαστέλλουν τὸ παρὸν μὲ σκέψεις καὶ χαράς, αἱ ὁποῖαι ἀποκοιμῶνται μέν, ἀλλὰ δὲν ἀποθνήσκουν κρυμμέναι εἰς τὰς πτυχὰς τῆς αἰωνιότητός των.[2]

Ἢ ὡς ἀρωγὸς τῆς θρησκείας:

«Καθὼς διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ἱερῶν αἴνων αἱ σφαῖραι ἤρχισαν νὰ κινῶνται καὶ ἐψαλλον τὸν πρὸς τὸν Πλάστην ὕμνον αὐτῶν εἰς ἐπήκοον τῶν μακαρίων κατοίκων τοῦ ἄνω κόσμου, οὕτω καὶ ὅταν ἡ τελευταία καὶ φοβερὰ ὥρα καταπίῃ τὸ καταρρέον αὐτὸ τοῦ κόσμου θέατρον, ἡ σάλπιγξ θὰ ἀκουσθῇ ἐκ τοῦ ὕψους, οἱ νεκροὶ θὰ ζήσουν, οἱ ζῶντες θὰ νεκρωθοῦν καὶ ἡ μουσικὴ θὰ συνταράξῃ τὰς ἠχοῦς τοῦ οὐρανοῦ».[3]

Καὶ ἀκολούθως λέγει :

«Ὦ ! ἄκουσε, πῶς τώρα καταπίπτει· πῶς πετᾷ, καθὼς ἀπομακρυσμένος ἦχος κώδωνος περὶ τὴν ἑσπέραν ἐπὶ τῆς δεξαμενῆς, ὅταν τὰ πάντα ἠρεμοῦν. Τώρα πάλιν γίνεται ἰσχυροτέρα,ὡς ὅταν ὁ χορὸς ψάλλῃ ἁπλῶς καὶ ἐν πολυφωνίᾳ τὰ ἐλεγεῖά του. Κάθε παραπηγμα τοῦ παλαιοῦ μοναστηρίου ἀντηχεῖ εἰς θορύβώδη κύματα. Ὦ ! αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτόν μου μεταρσιούμενον ἐν ἐκστάσει. Τὸ πνεῦμά μου διαπερυγίζει πέραν τοῦ στερεώματος καὶ ἀφίνει τὰ ἄστρα ὀπίσω. Ἰδοὺ ἄγγελοι μὲ ὁδηγοῦν τώρα εἰς τὰς μακαρίας ἀκτὰς καὶ ἐπιπλέοντες παιᾶνες πληροῦν τὰς ἐλαφρὰς τοῦ ἀνέμου πτοάς. Χαῖρε, ὦ χθαμαλὴ γῆ, χαῖρε ! Ἡ ψυχή μου πετᾷ τώρα πλέον ἐλευθέρα».

Ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἡ Μουσικὴ ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου, οὐδέποτε περιεγράφη ἐπιτυχέστερον ἢ ὑπὸ τοῦ Dryden ἐν τῷ «Συμποσίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου», μολονότι ἡ περίστασις ἀπέκλεισε πᾶσαν συσχέτισιν μὲ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Μουσικῆς ὑπὸ τὰς εὐγενεστέρας αὐτῆς ἐπόψεις.

Οἱ ποιηταὶ ἀνέκαθεν ἀπέδωκαν εἰς τὴν μουσικὴν—καὶ ποιὸς τὸ ἀρνεῖται—μίαν δύναμιν ἐπεκτεινομένην ἐπὶ τῶν ἀψύχων φυσικῶν δυνάμεων. Ὁ Σαικσπῆρος τὸ φαινόμενον τῶν διαττόντων ἀστέρων ἀποδίδει εἰς τὴν ἕλξιν τῆς μουσικῆς: «Ἡ ἀγρία θάλασσα

1) Rogers.—2) Shelley.—3)Dryden.

ἀπεκοιμήθη μὲ τὸ ἴδιον αὐτῆς ἆσμα καὶ ἀραιοί τινες ἀστέρες ἐξηκοντίσθησαν ὁρμητικῶς ἀπὸ τὴν τροχιάν των διὰ ν' ἀκούσουν τὴν μουσικὴν τῆς θαλασσίας Νηρηΐδος».

Καὶ μερικοὶ πεζογράφοι ἀκόμη μετηρσιώθησαν εἰς ὑψίστας ρητορικὰς ἐξάρσεις προκειμένου περὶ μουσικῆς. «Ἡ μουσικὴ» λέγει ὁ Πλάτων, «εἶναι νόμος ἠθικός. Δίδει ψυχὴν εἰς τὸ Σύμπαν, πτερὰ εἰς τὸν νοῦν, πτῆσιν εἰς τὴν φαντασίαν, τέρψιν εἰς τὴν ἀθυμίαν, φαιδρότητα καὶ ζωὴν εἰς τὸ κάθε τι. Εἶναι ἡ οὐσία τῆς τάξεως καὶ ἄγει εἰς ὅ,τι εἶναι καλόν, δίκαιον καὶ ὡραῖον, τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀόρατος, ἀλλ' ἐκθαμβωτική, παθητικὴ καὶ αἰωνία μορφή».

«Ἡ μουσική», εἶπεν ὁ Λούθηρος, «εἶναι ὡραῖον καὶ ἔκπαγλον δῶρον παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δὲν θὰ ἐπροτίμων ἀντὶ ὅλου τοῦ κόσμου ν' ἀπαρνηθῶ τὴν ταπεινήν μου συμμετοχὴν εἰς τὴν μουσικήν». «Ἡ Μουσική», εἶπεν ὁ Ἀλεβύ, «εἶναι τέχνη δωρηθεῖσα εἰς ἡμᾶς παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν αἱ φωναὶ ὅλων τῶν ἐθνῶν εἰμποροῦν νὰ συνενοῦν τὰς προσευχάς των εἰς ἓν ἐναρμόνιον μέλος». Καὶ ὁ Κάρλαϋλ εἶπεν: «Ἡ μουσικὴ εἶναι ἕνα εἶδος ἐνάρθρου, ἀκαταμετρήτου λόγου, ὁ ὁποῖος μᾶς ὁδηγεῖ μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ ἀπείρου καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ῥίπτωμεν μερικὰ βλέμματα εἰς αὐτό».

«Ἑπτὰ μόνον νότες ὑπάρχουν εἰς τὴν διατονικὴν κλίμακα», λέγει ὁ Νιοῦμαν, «κάμε τας δεκατέσσαρας καὶ ὅμως πόσον ἰσχνὸν κεφάλαιον διὰ μίαν τόσον εὐρεῖαν ἐπιχείρησιν ! Ποία ἐπιστήμη παράγει τόσον πολλὰ ἀπὸ τόσον ὀλίγα ; Ὦ ! Ἀπὸ τί πενιχρὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης ἕνας μέγας μουσικὸς δημιουργεῖ ὁλόκληρον νέον κόσμον ; Εἰμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ δαψιλὴς ἐφευρετικότης εἶναι μία ἁπλῆ ἐπιδεξιότης ἢ ἓν ἁπλοῦν τέχνασμα ὡσὰν παιγνίδιον τοῦ συρμοῦ τῆς ἡμέρας χωρὶς τίποτε τὸ ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, χωρὶς καμμίαν σημασίαν ;....Εἶναι δυνατὸν ἡ ἀνεξάντλητος ἐκείνη ἐξέλιξις καὶ διάταξις τῶν τόνων, ἡ τόσον πλουσία πλὴν ἁπλῆ, ἡ τόσον πολύπλοκος ἅμα δὲ καὶ κανονισμένη, ἡ τόσον ποικίλη ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μεγαλοπρεπὴς νὰ μὴν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία ἁπλῆ φωνή, ἡ ὁποία σκορπίζεται καὶ ἐκμηδενίζεται ; Εἶναι δυνατὸν αἱ μυστηριώδεις ἐκεῖναι δονήσεις τῆς καρδίας καὶ αἱ βαθεῖαι συγκινήσεις καὶ αἱ παράδοξοι ἐπιθυμίαι καὶ οἱ πόθοι πρὸς τὸ ἄγνωστον καὶ αἱ φοβεραὶ ἐντυπώσεις αἱ ἀγνώστου προελεύσεως νὰ παράγωνται μέσα μας ἀπὸ τὰ χωρὶς οὐσίαν, τὰ ἅμα τῇ γεννήσει των ἐκπνέοντα, τὰ ἀρχίζοντα καὶ λήγοντα μόνα των ; Δὲν ἔχει οὕτω. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβῇ τοῦτο. Ὄχι ! Ὅλα αὐτὰ ἐξέφυγον ἀπὸ μίαν αἰθέριον σφαῖραν. Εἶναι ἀπόρροια τῆς αἰωνίου ἁρμονίας τῆς παραγομένης διὰ μέσου τῆς δημιουργουμένης φωνῆς. Εἶναι ἠχὼ ἐκ τῆς ἄνω πατρίδος μας. Εἶναι τὸ ἆσμα τῶν ἀγγέλων ἢ τὰ Μεγαλυνάρια τῶν ἁγίων, ἢ οἱ ζῶντες νόμοι τῆς θείας οἰκονομίας ἢ καὶ αὐταὶ

αἱ ἰδιότητες τοῦ θείου Ὄντος. Εἶναι τέλος κάτι ἄλλο ἐκτὸς τῆς οὐσίας αὐτῶν, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα ν' ἀναλογισθῶμεν, δὲν δυνάμεθα νὰ περιγράψωμεν, καίτοι εἶναι θνητός, οὐδαμῶς ἄλλως ὑπέρτερος τῶν ὁμοίων του, ὁ κατέχων τὸ δῶρον τῆς δημιουργίας αὐτῶν».

Ἂς παραθέσωμεν ὅσα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει καὶ ὁ Χέλμχολτς, εἷς τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐξελίξεως. «Ἀκριβῶς, ὡς συμβαίνει εἰς τὸν πάντοτε κυλιόμενον ὠκεανόν, ἡ κίνησις αὕτη ἡ ρυθμικῶς ἐπαναλαμβανομένη καὶ ὅμως πάντοτε ποικίλλουσα, συγκρατεῖ τὴν προσοχήν μας καὶ μᾶς συμπαρασύρει. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν τῇ θαλάσσῃ τυφλαὶ φυσικαὶ δυνάμεις μόνον διατελοῦν ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἡ ἐκ τούτων ἐντύπωσις ἐπὶ τῆς διανοίας τοῦ θεατοῦ εἶναι ἡ τῆς ἐρημίας, ἐν μουσικῷ τινι ἔργῳ ἡ κίνησις ἀκολουθεῖ τὸ ῥεῦμα τῶν συγκινήσεων τοῦ καλλιτέχνου. Πότε ἠρέμα κυλιόμενον, πότε ἐπιχαρίτως σκιρτῶν καὶ ἄλλοτε βιαίως δονούμενον ἢ ἐπιμελῶς ἀγωνιζόμενον πρὸς τὴν φυσικὴν ἐξωτερίκευσιν τοῦ πάθους, τὸ ῥεῦμα τῆς φωνῆς εἰς τὴν ἀρχικήν του ζωηρότητα εἰσάγει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ ἀφαντάστους ψυχικὰς διαθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπερεπληρώθη ἤδη τοῦ καλλιτέχνου ἡ ψυχὴ καὶ ὑψόνει αὐτὸν εἰς τὸν σταθμὸν ἐκεῖνον τοῦ αἰωνίου κάλλους, τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς ὀλίγους τῶν ἐκλεκτῶν του προώρισε μύστας καὶ κήρυκας».

Ἡ ποίησις καὶ ἡ μουσικὴ συνενοῦνται εἰς τὸ ᾆσμα. Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ ᾆσμα ὑπῆρξεν ὁ γλυκὺς συνοδὸς τῆς ἐργασίας. Τὸ ἄγριον τραγοῦδι τοῦ ναύτου ἐπιπλέει ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὁ ποιμὴν τραγουδεῖ ἐπὶ τοῦ λόφου, ἡ γαλακτοπῶλις εἰς τὸ γαλακτοκομεῖον, ὁ γεωργὸς εἰς τοὺς ἀγρούς. Κάθε ἐπάγγελμα, κάθε ἐνασχόλησις, κάθε πρᾶξις καὶ σκηνὴ τοῦ βίου ἔσχεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς μουσικήν. Ἡ νύμφη εἰς τὸν γάμον, ὁ ἐργάτης εἰς τὴν ἐργασίαν του, ὁ γέρων εἰς τὴν τελευταίαν του μακρὰν ἀνάπαυσιν ἀπέρχονται ἕκαστος μὲ ἰδιάζουσαν καὶ ἀμνημόνευτον μουσικήν.

Ἡ μουσικὴ ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς μήτηρ τῆς συμπαθείας καὶ ἡ παιδίσκη τῆς θρησκείας καὶ οὐδέποτε θ' ἀναπτύξῃ τὴν πλήρη αὐτῆς δρᾶσιν, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ Κάρολος ὁ ΣΤ΄ εἶπεν εἰς τὸν Γαρινέλλην, ἐκτὸς ἐὰν δὲν ἀποβλέπῃ νὰ τέρπῃ μόνον τὴν ἀκοήν, ἀλλὰ καὶ νὰ συγκινῇ τὴν ψυχήν.

Ὑπάρχουν πολλοί, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ὁ βίος μας τὴν σήμερον εἶναι ἰδιαζόντως πεζὸς καὶ ἀργυρώνητος. Ἀμφιβάλλω πολὺ περὶ τῆς ἀληθείας τῆς γνώμης ταύτης, ἀλλ' ἐὰν εἶναι ἀληθής, τότε ἡ ἀνάγκη τῆς μουσικῆς εἶναι ἐπιτακτικωτέρα.

Ἐξ ὅσων ἤδη εὐεργετημάτων ἐχάρισεν ἡ μουσικὴ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ἀκόμη περισσότερα εἰς τὸ μέλλον.

Εἶναι περιπλέον ἀφορμὴ χαρᾶς καὶ εὐθυμίας εἰς πάντας. Πρὸς

ἐκτίμησιν τῶν ἐπιστημῶν ἢ τῶν τεχνῶν ἀπαιτεῖται μόρφωσίς τις καὶ ἀναμφιβόλως τὸ ἐξησκημένον αὐτὶ θὰ ἐκτιμᾷ καλύτερον τὰ θέλγητρα τῆς μουσικῆς. Καὶ ἐὰν ὑπάρχουν ἐξαιρετικῶς ἄτομα καὶ φυλαὶ ἀκόμη, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐντελῶς ἄμοιροι ἔρωτος πρὸς τὴν μουσικήν, εὐτυχῶς αὐταὶ εἶναι σπάνιαι.

Ἐπιπλέον ἡ καλὴ μουσικὴ δὲν ἀπαιτεῖ σπουδαίας δαπάνας καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὸν ἐντρύφημα τῶν πλουσίων, δυνάμεθα δὲ νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου θὰ καταστῇ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον παρηγορία καὶ ἀναψυχὴ τῶν πτωχῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII

ΑΙ ΚΑΛΛΟΝΑΙ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

«Ἐκδιήγησαι γῇ, ἐάν σοι φράσῃ».

ΙΩΒ

«Καὶ ὁ βίος μας αὐτὸς ἀπελευθερούμενος ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν τύρβην εὑρίσκει γλῶσσαν εἰς τὰ δένδρα, βιβλία εἰς τὰ ρυάκια, λόγους εἰς τοὺς λίθους καὶ εἰς κάθε πρᾶγμα κάτι καλόν».

ΣΑΙΞΠΗΡ

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Γενέσεως ἀναγινώσκομεν ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς ἕκτης ἡμέρας «εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν». Ὄχι ἁπλῶς καλά, ἀλλὰ καλὰ λίαν. Καὶ ὅμως πόσον ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν ἐκτιμοῦν τὸν ὡραῖον αὐτὸν κόσμον, εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν!

Εἰς προηγούμενα κεφάλαια ἐν παρόδῳ μόνον ἔθιξα τὸ ζήτημα τῶν φυσικῶν καλλονῶν, ἐνῷ καὶ τὸ ἀτελέστερον σχεδιαγράφημα τῶν εὐλογιῶν τῆς ζωῆς πρέπει νὰ περιλάβῃ ἰδιαίτερον κεφάλαιον ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐρατεινὴν αὐτὴν σφαῖραν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐπιτυχέστατα ἀπεκάλεσαν κόσμον, ἤτοι στολισμόν, ὡραιότητα.

Ὁ Ἄμερτον εἰς τὸ τερπνὸν αὐτοῦ ἔργον «***Σκηνογραφίαι***» λέγει: «Ὑπάρχουν κατὰ τὴν γνώμην μου τέσσαρες περιπτώσεις εἰς τὸν βίον μας, διὰ τὰς ὁποίας καμμία περιγραφὴ δὲν εἶμπορεῖ νὰ μᾶς προδιαθέσῃ ἐπαρκῶς, ἡ πρώτη δηλ. θέα τῆς θαλάσσης, ἡ πρώτη ὁδοιπορία διὰ τῆς ἐρήμου, ἡ θέα ἡφαιστείου ἐν ἐκρήξει (λάβας πυρακτωμένης κυλιομένης μετὰ ταχύτητος) καὶ ὁ ἐπὶ παγῶνος περίπατος. Εἰς ἑκάστην δὲ περίπτωσιν αἰσθανόμεθα ὅτι

ἐκεῖνο ποῦ μᾶς κάμνει ἔκπληξιν εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις, κἄτι τι τῆς φύσεως τόσον φυσικὸν ὅσον ἓν ἁπλοῦν λειβάδι καὶ ὅμως τόσον ἀσύνηθες συγχρόνως, ὥστε νὰ μᾶς κάμνῃ μίαν τοιαύτην ἐντύπωσιν ὡσὰν τάχα νὰ εὑρισκώμεθα ἐπὶ ἄλλου τινὸς πλανήτου καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς γῆς». Ἀλλ' ἐγὼ νομίζω, ὅτι εἶναι εὐκολώτερον ν' ἀριθμήσῃ κανεὶς τὰ θαύματα τοῦ Κόσμου, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ περιγραφὴ εἶναι ἐπαρκὴς πάντοτε νὰ μᾶς προετοιμάσῃ, παρὰ τὰ πέραν πάσης περιγραφικῆς δυνάμεως.

Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἐν τούτοις περιφέρονται ἐπάνω εἰς τὴν γῆν ὡσὰν νὰ ἦσαν μὲν ἐπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὄχι καὶ ἐξ αὐτῆς. Ἔχομεν ὀφθαλμοὺς καὶ δὲν βλέπομεν καὶ ὦτα καὶ δὲν ἀκούομεν. Πρέπει νὰ κυττάζωμεν καὶ πρὸ τοῦ ἀκόμη ν' ἀποκτήσωμεν κάποιαν παρατηρητικότητα. Καὶ τὸ νὰ θεᾶται ἀκόμη κανεὶς ἁπλούστατα δὲν εἶναι τόσον εὔκολον ὅσον τὸ νὰ μὴ κυττάζῃ· ἀλλ' ἡ ἱκανότης τοῦ βλέπειν τὰ ὡρισμένα εἶναι μέγα πλεονέκτημα.

Ὁ Ράσκιν φρονεῖ ὅτι «τὸ σπουδαιότερον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει νὰ κάμῃ εἰς τὸν κόσμον αὐτόν, εἶναι νὰ παρατηρῇ κἄτι καὶ τὸ κἄτι αὐτὸ νὰ τὸ περιγράφῃ σαφέστατα». Δὲν νομίζω ὅτι οἱ ὀφθαλμοί του εἶναι καλύτεροι τῶν ἰδικῶν μας καὶ ὅμως πόσον περισσότερα βλέπει ἐκεῖνος!

«Εἰς τὸ προσεκτικὸν ὄμμα, λέγει ὁ Ἔμερσον, κάθε στιγμὴ τοῦ ἔτους παρουσιάζει ἰδιαίτερον θέλγητρον καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἔξοχὴν ἀνακαλύπτει καθ' ἑκάστην ὥραν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε πρότερον εἶδε καὶ οὐδέποτε μέλλει νὰ ἴδῃ. Ὁ οὐρανὸς μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶν λεπτὸν καὶ ἐσοπτρίζει τὴν διαύγειαν ἢ τὴν κατήφειαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν κάτωθι ἐκτάσεων».

Ὁ ἔρως τῆς Φύσεως εἶναι χάρισμα φυσικὸν καὶ ἐὰν ψυχραίνεται ἢ καταπνίγεται, ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου δίχως ἄλλο ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως αὐτῆς. Δὲν θέλω νὰ εἴπω μὲ αὐτὰ ὅτι πᾶς ὁ μὴ ἀγαπῶν τὴν Φύσιν εἶναι βεβαίως μοχθηρός, οὔτε ὅτι ὁ ἀγαπῶν αὐτὴν εἶναι κατ' ἀνάγκην καὶ ἀγαθός. Ἀλλ' ὁ ἔρως τῆς φύσεως εἶναι εἰς πολλὰ ἔξοχα πνεύματα μεγάλη παρηγορία. Πολλοί, ὡς λέγει ἡ δεσποινὶς Cobbe, εἰσέρχονται εἰς τὸν Ναὸν διὰ τῆς πύλης, ἥτις καλεῖται Ὡραία Πύλη.

Ὑπάρχουν ἀναμφιβόλως ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους οὐδὲν τῶν θαυμασίων τῆς φύσεως, οὔτε ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἀνατολῆς ἢ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, οὔτε ἡ ἐπιβλητικὴ θέα τοῦ ἀτέρμονος ὠκεανοῦ, τοῦ τόσον μεγαλοπρεποῦς ἐν τῇ γαληνιαίᾳ κυλινδήσει ἢ τῇ τρικυμιώδει αὐτοῦ ὄψει, οὔτε τὰ δάση τὰ συγκλονούμενα ὑπὸ τῆς καταιγίδος ἢ τὰ ἀντηχοῦντα ἀπὸ τὰ κελαδήματα τῶν πτηνῶν, οὔτε οἱ παγῶνες καὶ τὰ ὄρη, οὔτε ἄλλο τι τῶν θαυμαστῶν τῆς φύσεως θεαμάτων δύναται νὰ συγκινήσῃ,—ὑπάρχουν, λέγω, ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων «ὅλα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς τὰ ἔκπαγλα κάλλη διαδοχικῶς παρελαύνοντα πρὸ αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ συγκινήσουν τὴν καρδίαν ἢ νὰ ἐξάρουν τὸ πνεῦμα». [Beattie.]

Οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι εἶναι πράγματι ἄξιοι οἴκτου, ἀλλ' εὐτυχῶς ἀποτελοῦν τὴν ἐξαίρεσιν. Ἐὰν κανεὶς ἐξ ἡμῶν δὲν εἰμπορῇ νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως, ὅσοι ἤρχισαν ὅμως νὰ ἐκτιμοῦν αὐτὰς προάγονται ὁσημέραι εἰς τοῦτο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον.

Διὰ τοὺς πλείστους ἐξ ἡμῶν τὸ ἔαρ εἶναι πλῆρες θελγήτρων. Ἡ ζωὴ εἶναι αὐτόχρημα τρυφὴ καὶ ἀπόλαυσις. Ἡ ἀτμοσφαῖρα εἶναι πλήρης ἤχων καὶ ἀκτίνων καὶ ἀρωμάτων, πλήρης ἀπὸ τὰ ᾄσματα τῶν πτηνῶν καὶ τὸν βόμβον τῶν ἐντόμων. Οἱ λειμῶνες σπινθηρίζουν ἀπὸ τὰ σμήνη τῶν χρυσαλλίδων. Αἰσθάνεται κανεὶς ὡς νὰ αὐξάνῃ χόρτος ὑπὸ τοὺς πόδας του καὶ τοὺς κάλυκας τῶν ἀνθέων νὰ διανοίγωνται πρὸ τῶν ὀμμάτων του. Αἱ μέλισσαι βομβοῦν ἀπὸ χαρὰν καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα γεμίζει ἀπὸ ἀπείρους εὐωδίας, πρωτίστως δὲ ἀπὸ τὴν εὐωδίαν τοῦ προσφάτως ἀποκοπέντος χόρτου.

Ἡ ἐξαιρετικὴ τέρψις καὶ λαμπρότης μιᾶς ὡραίας θερινῆς ἡμέρας εἰς τὴν ἐξοχὴν οὐδέποτε ἴσως ἀκριβέστερον καὶ ἐπομένως καὶ ἐπιτυχέστερον περιεγράφη ἢ ὑπὸ τοῦ Jefferies εἰς τὸ ἔργον του «Μία θερινὴ εὐωχία». «Παρατείνω ἡδονικῶς τὴν διαμονήν μου», λέγει, «εἰς τὸ μέσον τῆς παχείας χλόης καὶ τῶν πλουσίων φυλλωμάτων ὑπὸ τοὺς φθόγγους τῆς μουσικῆς τοὺς φερομένους ἐπὶ τῶν ζεφύρων. Αἰσθάνομαι, ὡς νὰ εἶναι μέσα μου, ὅλην τὴν σπινθηρίζουσαν ζωήν, τὴν ὁποίαν χαρίζει τὸ ἀληθῶς ζείδωρον φῶς τοῦ ἡλίου καὶ τὴν ὁποίαν φέρουν οἱ μεσημβρινοὶ ἄνεμοι. Αἱ ἀπέραντοι χλοεραὶ ἐκτάσεις, ἡ ἀπειρία τῶν φύλλων, ἡ ἀνυπολόγιστος δύναμις τῶν δρυῶν, ἡ ἄδολος χαρὰ τοῦ σπίνου καὶ τοῦ κοσσύφου, ὅλα μοῦ μεταδίδουν κἄτι ἰδικόν των. Εἰς τὴν μελῳδίαν τοῦ κοσσύφου κἄτι εἶναι ἰδικόν μου. Ἡ μαγεία, τὴν ὁποίαν παρατηρῶ εἰς τὸν τρομώδη χορὸν τῆς σκιᾶς τῶν φύλλων, εἶναι δι' ἐμέ, μολονότι ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς αὐτά. Τὰ ἄνθη μόλις ἐδέχθησαν εἰς τὰ ἄπειρα προσωπάκια των τὰ φιλήματα τῆς πρωίας· εἰς τὸ αὐτὸ ὕπαιθρον τώρα κ' ἐγὼ καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας μεταλαμβάνω τῆς σφριγηλῆς αὐτῶν ζωῆς. Δὲν ἠδυνάμην ποσῶς ν' ἀρκεσθῶ εἰς τὴν μερίδα μου ἐξ ὅλων τούτων οὐδὲ ἠσθανόμην τὴν χρονοτριβήν μου παρατεινομένην... Αἱ ὧραι, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ πνεῦμά μας συναρπάζεται ἀπὸ τὴν εὐμορφιά, εἶναι αἱ μόναι ὧραι, κατὰ τὰς ὁποίας ζῶμεν τὴν πραγματικὴν ζωήν, οὕτως ὥστε ὅσον μακρότερον καιρὸν δυνάμεθα νὰ παραμένωμεν ἐν μέσῳ τῶν ὡραίων αὐτῶν τῆς φύσεως πραγμάτων, τόσον περισσότερα ἀποσπῶμεν ἀπὸ τὸν ῥέοντα καὶ τὰ πάντα συμπαρασύροντα χρόνον..... Αἱ μόναι ὧραι ποῦ δὲν κατασπαταλῶνται εἶναι αἱ ἀπορροφῶσαι τὴν ψυχὴν καὶ πληροῦσαι αὐτὴν κάλλους. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀληθινὴ ζωή, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ὀφθαλμαπάτη ἢ ἁπλῶς μία διαδοχὴ ὡρισμένων χρονι-

κῶν περιόδων. Τὸ ὡραῖον καὶ τὸ ἤρεμον ἄνευ τοῦ ψυχικοῦ φόβου, ἰδοὺ τὸ ἰδεῶδες τῆς Φύσεως».

Δὲν εἰμπορῶ ὅμως νὰ ἐνδιατρίψω ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῶν ποικιλιῶν τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, τῶν ὁποίων ἑκάστη ἔχει τὰ ἰδιάζοντα εἰς αὐτὴν θέλγητρα καὶ προσελκύει ἰδιαίτερόν τι ἐνδιαφέρον, ἐνῷ «αἱ κόραι αὗται τοῦ ἔτους χορεύουν εἰς τὸ φῶς κ' ἐκπνέουν εἰς τὴν σκιάν», κατὰ τὸν Τέννυσον.

Οἱ συμπατριῶταί μας ἀγαποῦν πολὺ τὰ ζῷα, ἀρεσκόμενοι εἰς τὸ κυνῆγι καὶ τὸ ψάρευμα καὶ ἀπολαμβάνουν τοιουτοτρόπως καθαρὸν ἀέρα καὶ γυμναστικήν, φερόμενοι συγχρόνως εἰς ποικίλα καὶ ἀξιοθέατα ἐξοχικὰ τοπία. Θᾶττον ἢ βράδιον ἐν τούτοις θὰ κατανοηθῇ ὅτι καὶ ὑπὸ καθαρῶς ἐγωϊστικὴν ἔποψιν τὸ νὰ φονεύῃ κανεὶς τὰ ζῷα δὲν εἶναι τὸ κατάλληλον μέσον διὰ ν' ἀντλῇ εὐχαρίστησιν ἀπὸ αὐτά. Πόσῳ μεγαλυτέρου ἐνδιαφέροντος πάροχος θὰ καθίστατο ὁ ἐξοχικὸς περίπατος, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἐφέρετο πρὸς τὰ λοιπὰ ζῷα συμπαθῶς, οὕτως ὥστε αὐτὰ μὲν νὰ ἠμποροῦσαν νὰ μᾶς πλησιάζουν ἀφόβως, ἡμεῖς δὲ νὰ δυνάμεθα νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς τοὺς ἑαυτούς μας τὴν διαρκῆ εὐχαρίστησιν νὰ παρατηρῶμεν τοὺς ἐλκυστικοὺς τρόπους των. Ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἱστορία, ὁ ὀργανισμὸς καὶ αἱ ἕξεις, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ νοημοσύνη των μᾶς παρέχουν ἀτελεύτητον στάδιον ἐνδιαφέροντος καὶ θαυμασμοῦ.

Ὁ πλοῦτος τῆς ζωϊκῆς δυνάμεως εἶναι ἀξιοθαύμαστος. Καθένας καθήμενος ἡσύχως ἐπὶ τοῦ χόρτου καὶ παρατηρῶν μικρόν τι ἔντομον ἢ σκώληκα ἤθελεν ἐκπλαγῇ διὰ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ζώντων πλασμάτων, τῶν ὁποίων ἕκαστον ἔχει τὴν ἰδιαιτέραν ἱστορίαν του, παρέχει δὲ ἄπειρα προβλήματα πολὺ ἐνδιαφέροντα.

«Ἐὰν ἀληθῶς ἡ καρδία σου εἶναι ἀγνή, κάθε πλάσμα θὰ εἶναι διὰ σὲ κάτοπτρον ζωῆς καὶ βίβλος ἱεροῦ τινος διδάγματος».

Ἡ σπουδὴ τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας μᾶς παρέχει τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐξερχώμεθα εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ τὸ ὕπαιθρον ἐν γένει.

Δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι αἱ πόλεις δὲν ἔχουν τὰς καλλονάς των. Αὗται βρίθουν κυρίως ὑποθέσεων κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἱστορικῶν ἀναμνήσεων.

Ὁ Οὐόρτσβορθ ὑπῆρξε ἔνθερμος λάτρης τῆς Φύσεως. Καὶ ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρει εἰς στίχους, τοὺς ὁποίους κάθε Λονδρέζος εὐχαρίστως διαβάζει, ὅτι δὲν εἶδέ ποτε ἐν τῇ Φύσει τίποτε ὡραιότερον, τίποτε περισσότερον ἤρεμον ἀπὸ τὴν πόλιν τοῦ Λονδίνου κατὰ τὸ λυκαυγές; «Ἡ γῆ δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τίποτε τὸ ὡραιότερον. Ἀναίσθητος βεβαίως πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖνος ποῦ ἠμπορεῖ νὰ παραδράμῃ ἕνα θέαμα τόσῳ συγκινητικὸν ἐν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ του. Ἡ πόλις τώρα περιβάλλεται ὡς ἐσθῆτα τὴν αἴγλην τῆς

πρωΐας. Σιγηλὰ καὶ ἔρημα ἐκεῖ τὰ πλοῖα καὶ τὰ φρούρια, αἱ στοαὶ καὶ τὰ θέατρα καὶ οἱ ναοὶ φαίνονται τείνοντα πρὸς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὸν οὐρανόν. Ὅλα λαμπυρίζουν διαυγῆ εἰς τὸν καθαρὸν ἀέρα. Ποτὲ ὁ ἥλιος εἰς τὴν πρώτην του ἔκλαμψιν δὲν ἀνῆλθε μεγαλοπρεπέστερον κοιλάδας, βράχους καὶ βουνά. Οὐδέποτε εἶδα, οὐδέποτε ᾐσθάνθην τόσῳ βαθεῖαν ἠρεμίαν! Ὁ ποταμὸς κυλίει τὰ ὕδατά του κατ' ἰδίαν ἀγαθὴν προαίρεσιν. Μέγιστε Θεέ! καὶ αὐταὶ αἱ οἰκίαι φαίνονται κοιμώμεναι. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ πανίσχυρος ψυχὴ τῆς πόλεως ἠρεμεῖ!»

Ὁ Μίλτων ἐπίσης περιέγραψε τὸ Λονδῖνον ὡς ἑξῆς:

«Ὦ εὐλογημένον ἐνδιαίτημα, τίποτε ἐρατεινὸν δὲν βλέπομεν εἰς τὸν κόσμον, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐνυπάρχῃ ἐν Σοί».

Τινὲς τῶν ὁδῶν μας εἶναι ἀληθῶς γραμμαὶ ἀγαστῆς συμμετρίας καὶ ἐν τούτοις μετά τινα διαμονὴν ἐν μεγαλοπόλει ἐπιθυμεῖ κανεὶς τὴν ἐξοχήν.

«Τὸ πενιχρότερον ἀνθύλλιον τῆς κοιλάδος, λέγει ὁ Γράϋ, ὁ ἁπλούστερος τόνος τῆς ζεφυρείου πνοῆς, ὁ κοινὸς ἥλιος, ἀὴρ καὶ οὐρανὸς εἶναι ὡς παράδεισος, τοῦ ὁποίου ἡ πύλη ἀνοίγεται εἰς ἐκεῖνον».

Ἐνταῦθα ὁ Γράϋ δικαίως προτάσσει τὰ ἄνθη, διότι ὁπόταν ἐν οἱᾳδήποτε μεγαλοπόλει σκεπτώμεθα περὶ τῆς ἐξοχῆς, τὰ ἄνθη καταλαμβάνουν τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰς σκέψεις μας.

«Τὰ ἄνθη», λέγει ὁ Ράσκιν, «φαίνονται πλασθέντα πρὸς τέρψιν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Τὰ παιδία τὰ ἀγαποῦν· οἱ ἥσυχοι, γλυκεῖς, αὐτάρκεις ἄνθρωποι τῆς μεσαίας τάξεως τὰ ἀγαποῦν ἐνόσῳ τὰ βλέπουν νὰ μεγαλώνουν· οἱ φιλήδονοι καὶ ἄτακτοι ἄνθρωποι εὐφραίνονται εἰς τὰ ἀποκοπέντα ἀνθύλλια. Τὰ ἄνθη εἶναι ὁ θησαυρὸς τοῦ πτωχοῦ καλυβίτου καὶ εἰς τὰς πυκνῶς συνωκημένας πόλεις σημειοῦν, ὡς διὰ τμήματος οὐρανίου τόξου, τὰ παράθυρα τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ὁποίου εἶναι γραμμένη ἡ διαθήκη τῆς εἰρήνης». Ἀλλὰ τὰ ἄνθη τοῦ δρόμου ἢ τοῦ κήπου ἄνθη φαίνονται εἰς ἐμένα τοὐλάχιστον ὡσὰν νὰ διψοῦν τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν δασῶν, ὅπου εἰμποροῦν νὰ ζοῦν καὶ νὰ αὐξάνουν κατ' ἰδίαν των προτίμησιν.

Ὑπάρχουν ἄνθη δι' ὅλας σχεδὸν τὰς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ διὰ κάθε τόπον, ἄνθη βλαστάνοντα κατὰ τὸ ἔαρ, τὸ θέρος καὶ τὸ φθινόπωρον, καθὼς καὶ ἄλλα ἀνήκοντα εἰς τὸν χειμῶνα. Διακρίνονται ἐπίσης ὡς ἄνθη τῶν ἀγρῶν, τῶν δασῶν καὶ τῶν θαμνοσειρῶν, τῶν αἰγιαλῶν τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ὀχθῶν τῶν λιμνῶν καὶ τῶν κλιτύων τῶν ὀρέων μέχρι τῶν αἰωνίως χιονοβλήτων κορυφῶν αὐτῶν.

Καὶ τί ἀτελεύτητον ποικιλίαν παρουσιάζουν. «Οἱ νάρκισσοι, οἱ ὁποῖοι μᾶς ἔρχονται πρὶν ἀκόμη τολμήσουν νὰ ἐμφανισθοῦν αἱ χελιδόνες καὶ εὐμενῶς δέχονται τὰς θωπείας τῶν ἀνέμων τοῦ

Μαρτίου. Τὰ ἴα τὰ ὠχρὰ πλὴν ἡδύτερα τῶν βλεφάρων τῆς Ἥρας καὶ τῆς πνοῆς τῆς Κυθηρείας· τὰ ἀσθενῆ ἠράνθεμα, τὰ ἐκπνέοντα πρὸ τοῦ γάμου των, πρὶν ν' ἀτενίσουν τὸν Ὡραῖον Φοῖβον ἐν τῇ αἴγλῃ αὐτοῦ, καθὼς πολλαὶ νεάνιδες πάσχουσαι ἀπὸ τὴν αὐτὴν νόσον. Τὰ τολμηρὰ μαρτολούλουδα καὶ ὅλα τὰ εἴδη τῶν κρίνων, τῶν ὁποίων ἕνα εἶναι καὶ ἡ Γερμανικὴ Ἶρις», [Σαίξπηρ.]

Τὰ ἄνθη ἐν τούτοις δὲν εἶναι ἁπλῶς πρὸς τέρψιν τῶν ὀφθαλμῶν. Εἶναι πλήρη μυστυρίου καὶ συμβολισμοῦ. Ὁμοιάζουν μαγευμένας πριγκηπίσσας, αἱ ὁποῖαι προσμένουν ἐλευθερωτὴν πρίγκηπα. Ὁ Οὐόρτσβορθ λέγει: «Εἰς ἐμένα καὶ τὸ ἁπλούστερον ἀνθύλλιον γεννᾷ σκέψεις, αἱ ὁποῖαι συχνὰ εἶναι τόσον βαθεῖαι ὥστε νὰ προκαλοῦν τὰ δάκρυά μου». Κάθε χρῶμα ἐξ ἄλλου καὶ κάθε σχῆμα ἔχουν σκοπὸν καὶ κάποιαν ἔννοιαν.

Καὶ ὅμως μ' ὅλην τὴν ὡραιότητα τῶν ἀνθέων τὰ φύλλα αὐξάνουν ἀκόμη περισσότερον τὰ κάλλη τῆς Φύσεως. Τὰ δένδρα εἰς τὰ βόρεια γεωγραφικὰ πλάτη ἔχουν μεγάλα ἄνθη. Εἰς τὰς ἐξαιρέσεις δέ, αἱ ὁποῖαι δὲν λείπουν, τὰ ἄνθη ζοῦν ὀλίγας μόνον ἡμέρας, ἐνῷ τὰ φύλλα διατηροῦνται ἐπὶ μῆνας.

Κάθε δένδρον ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἰκόνα. Ἡ ὀζώδης καὶ τραχεῖα Δρῦς, τὸ σύμβολον καὶ ἡ τροφοδότις αὕτη τοῦ ναυτικοῦ μας, ἡ ἀνέκαθεν καθιερωμένη εἰς τὴν μνήμην τῶν Δρυΐδων, ὁ τύπος αὐτὸς τῆς ἰσχύος, εἶναι ὁ βασιλεὺς τῶν βρεττανικῶν δένδρων. Ἡ Καρυδέα ἔχει ὡραῖα, μυτερὰ καὶ βαθυπράσινα στιλπνὰ φύλλα, νόστιμον καρπὸν καὶ ξύλον τόσῳ στερεόν, ὥστε εἰς αὐτὸ νὰ ὀφείλωμεν τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἱστορικὴν στέγην τῆς Στοᾶς τοῦ Οὐεστμίνστερ. Ἡ Σημύδα εἶναι ἡ βασιλὶς τῶν δένδρων μὲ τὸ θυσανῶδες φύλλωμά της, τὸ σπανίως ὁρατὸν κατὰ τὸ ἔαρ, ἀλλὰ χρυσίζον πρὸς τὸ φθινόπωρον, τοὺς ὡσὰν κρεμασμένους πορφυρόχρους κλαδίσκους της καὶ τὸν ἀργυροειδῆ κορμόν της, τὸν ποικιλμένον μὲ λευκὸν καὶ μέλαν χρῶμα. Ἡ Φηγὸς ζωογονεῖ τὴν ἐξοχὴν μὲ τὸ τρυφερὸν πράσινόν της φύλλωμα κατὰ τὴν ἄνοιξιν, τὰ πλούσια χρώματα κατὰ τὸ θέρος καὶ τὰς λαμπρὰς χρυσοειδεῖς καὶ ὡς πορτοκαλιοῦ ἀποχρώσεις κατὰ τὸ φθινόπωρον, τὰς διακρινομένας ἐπὶ τοῦ λυγεροῦ κορμοῦ της· ἔχει δὲ προσέτι τοιοῦτον πλοῦτον φύλλων, ὥστε κατὰ τὸ φθινόπωρον νὰ παρατηρῶνται ἐπὶ τοῦ δένδρου φύλλα ἀρκετὰ ὄχι μόνον νὰ περιβάλουν αὐτὸ ἀλλὰ καὶ νὰ σκεπάσουν τὴν ὑπ' αὐτὸ χλόην. Ἐὰν δὲ ἡ Φηγὸς ὀφείλῃ πολλὰ εἰς τὸν τρυφερὸν λευκόφαιον κορμόν της, ἐξ ἴσου ὡραῖον εἶναι καὶ τὸ ἐρυθρωπὸν βύσσινον χρῶμα τῆς Σκωτικῆς Ἐλάτης, τὸ τόσον ἐπαγωγῶς ἀντιτασσόμενον πρὸς τὸ βαθυπράσινον χρῶμα τοῦ φυλλώματός της, τὸ ὁποῖον τὸ ἐκθέτει μᾶλλον ἀντὶ νὰ τὸ κάμῃ ἀφανές, καθὼς θὰ ἐπερίμενε κανείς. Αἱ ἐλάται πρὸς τούτοις μὲ τὰς σπείρας των τὰς

ἑλικοειδεῖς διατηροῦν τὰ δάση θερμὰ κατὰ τὸν χειμῶνα. Ἡ Πτελέα σχηματίζει μεγαλοπρεπεῖς ὄγκους φυλλωμάτων, τὰ ὁποῖα προσλαμβάνουν ὡραῖον κιτρινόχρυσον χρῶμα κατὰ τὸ φθινόπωρον· καὶ ἡ Αἴγειρος μὲ τὰ εὐθυτενῆ φύλλα της, τὰ φρικιῶντα καὶ ψιθυρίζοντα εἰς κάθε ἀνέμου ῥιπήν, ἐγείρει τὴν κορυφήν της ὑπεράνω πλείστων δένδρων τῶν δασῶν μας.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραλείψω καὶ τὰ μικρότερα δένδρα: τὸν Σμίλακα μὲ τὸ πυκνὸν πράσινον φύλλωμά του· τὸ Κυνόροδον, μὲ τοὺς διαφανεῖς κόκκους καὶ τὰ πολύχρωμα φύλλα τοῦ ὁποίου φωσφορίζουν κατὰ τὸ φθινόπωρον τὰ δάση· τὰς Βρυωνίας, τὰ Ἀγριόροδα, τὸ Χάρμα τοῦ Περιηγητοῦ (Traveller's Joy) καὶ διάφορα ἄλλα φυτὰ ἀκόμη χαμηλότερα ἴσως, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὅμως ἔχει μίαν τοιαύτην ἰδιάζουσαν χάριν καὶ ὡραιότητα, ὥστε πάντες νὰ ᾐσθάνθημεν ἐνίοτε τὴν καρδίαν μας κατακλυζομένην ἀπὸ χαρὰν καὶ εὐγνωμοσύνην, ὡσὰν τὰ δάση νὰ ἦσαν γεμᾶτα ἀπὸ μουσικήν, ὡς ἐὰν «τὰ δάση ἐπληροῦντο τόσον πυκνῶς μὲ ᾄσματα, ὥστε ἡ σύλληψις πονηρᾶς ἰδέας ἐν μέσῳ αὐτῶν νὰ καθίστατο ἀδύνατος», ὡς λέγει ὁ Τέννυσον.

Καθόλου δ' εἰπεῖν τὰ δάση εἶναι ὡραιότατα κατὰ τὸ θέρος. Καὶ ὅμως κατὰ τὸν χειμῶνα ἀκόμη ἡ λεπτὴ διαγράμμισις τῶν κλάδων, ἡ ἐν μέρει ἀόρατος ὑπὸ τὰ φυλλώματα, παρουσιάζει κάποιαν ἰδιαιτέραν χάριν, ἐνόσῳ ἰδίως λευκαζόμενοι ἐνίοτε οἱ κλάδοι καὶ οἱ κλῶνες ὑπὸ τὰ σφαιρίδια τῆς χαλάζης ἢ τὰς νιφάδας τῆς χιόνος φωτίζουν τὰ δάση ὡς φαντασμαγορία πρὸς παρασκευὴν εὐωχίας εἰς τὰς Δρυΐδας.

Συμμερίζομαι τὴν ἰδέαν τοῦ Gefferies ὅτι «κατὰ τὴν ἡμέραν ἢ τὴν νύκτα εἴτε τὸ θέρος εἴτε τὸν χειμῶνα ὑπὸ τὰ δένδρα ἡ καρδία συναισθάνεται ἑαυτὴν πλησιέστερον πρὸς τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ζωήν, τὴν ὁποίαν ὁ οὐρανὸς ἀπαιτεῖ. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπαυσις ἡ εὑρισκομένη ἐν τῇ καλλονῇ τῇ ἁγνῇ ἢ ἰδεώδει ἐπιτυγχάνεται ἐκεῖ ὑπὸ τὰ δένδρα, διότι ἐκεῖ ἡ ἀπόστασις σμικρύνεται τὰ μέγιστα διὰ τῆς σκέψεως.»

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν προξενοῦν τὰ δάση τῶν τροπικῶν κλιμάτων θὰ εἶναι βεβαίως πολὺ διάφορος ἐκείνης τῶν δασῶν μας. Ὁ Kingsley (Κίνσλεϋ) παρατηρεῖ ὅτι εἶναι ἐντύπωσις ἐρημώσεως, συγχύσεως καὶ δέους. Οἱ κορμοὶ τῶν δένδρων ὑψοῦνται εὐθυτενεῖς καὶ ἀγέρωχοι εἰς μέγα ὕψος ἄνευ κλάδων, οὕτως ὥστε τὸ δάσος νὰ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως σχετικῶς ἀραιόν. Εἰς τὰ δάση τῆς Βραζιλίας λ. χ. τὰ δένδρα ὑψοῦνται ὡς νὰ ἀλληλοσυγκρούωνται καὶ τὰ φυλλώματά των ἀποτελοῦν ἀδιάσπαστον πέπλον εἰς ἑκατὸν περίπου ποδῶν ἔκτασιν ὕπερθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ θεατοῦ. Ἐδῶ ὑψηλὰ εἰς τὸν ἀέρα πλανᾶται ἡ ἀληθὴς ζωὴ τοῦ δάσους. Ὅλα φαίνονται ἐπιζητοῦντα ἄνοδον πρὸς τὸ φῶς. Τὰ τετράποδα ἀναρριχῶνται, τὰ ἑρπετὰ

ἕρπουν πρὸς τὰ ἄνω, τὰ πτηνὰ πτερυγίζουν πρὸς τὰ ὕψη, ἡ δὲ ποικιλία τῶν ἀναρριχωμένων φυτῶν εἶναι τῷ ὄντι ἀφάνταστος.

Πολλοὶ ἄγριοι λαοὶ λατρεύουν τὰ δένδρα. Νομίζω ὅτι, ἐὰν ἡμέραν τινὰ ἐντὸς δάσους τινὸς ἓν ἐκ τῶν δένδρων μοὶ ὡμίλει, ἡ αἴσθησις, τὴν ὁποίαν θὰ μοὶ ἐπροξένει, δὲν θὰ ἦτο ἡ ἔκπληξις, ἀλλ' ἐντύπωσις γοητείας καὶ ἐνδιαφέροντος. Καὶ ἐν πλήρει ἡμέρᾳ ἀκόμη ἐνυπάρχει τι τὸ μυστηριῶδες ἐντὸς τοῦ δάσους, ἰδίᾳ ὅμως κατὰ τὴν νύκτα.

Τὸ ὕδωρ φαίνεται ὅτι φύσει εὑρίσκεται εἰς συνάφειαν μὲ τὸ δάσος. Ἄνευ ὕδατος οὐδὲν τοπίον εἶναι τέλειον, ἐνῷ τὰ ὕπερθεν τῆς κεφαλῆς μας νέφη προσδίδουν νέον κάλλος εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ πηγὴ καὶ τὸ ῥυάκιον, ὁ ποταμὸς καὶ ἡ λίμνη φαίνονται ἐμφυσῶντα ζωὴν εἰς τὴν πλάσιν καὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν προγόνων μας ὡς ζῶσαι ὀντότητες. Τὸ ὕδωρ εἶναι ὡραῖον εἰς τὴν πρωινὴν πάχνην, εἰς τὴν εὐρεῖαν λίμνην, εἰς τὸ σπινθηρίζον ῥυάκιον, εἰς τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ ἢ εἰς τὸν ἀτέρμονα ὠκεανόν, ὡραῖον εἶναι ὑφ' ὅλας τὰς ἐκφάνσεις του. Τὸ ὕδωρ τρέφει τὴν βλάστησιν καὶ καλύπτει τοὺς λειμῶνας μὲ τὴν πόαν καὶ τὰ ὄρη μὲ τὴν χιόνα. Λαξεύει τοὺς βράχους καὶ τέμνει τὰς κοιλάδας ἐνεργοῦν ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἁπαλῆς βροχῆς συχνότατα, ἐνῷ οἱ σκληρότεροι βράχοι μας ἐξακολουθοῦν διαυλακούμενοι ἀκόμη μὲ τὸ ἐκ πάγου γλύφανον παρελθόντων αἰώνων.

Ἡ δροσιστικὴ δύναμις τοῦ ὕδατος ἐπὶ τῆς γῆς δὲν εἶναι μεγαλυτέρα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Πόσον εὐχάριστον εἶναι νὰ κάθηται κανεὶς μετὰ μακρὰν ἐργασίαν παρὰ τὸ χεῖλος λίμνης ἢ παρὰ τὴν ὄχθην ποταμοῦ ἢ παρὰ τὴν παραλίαν καὶ ν' ἀπολαμβάνῃ καθαροῦ ἀέρος, λαμπεροῦ ἡλιακοῦ φωτός, καὶ τῆς θέας τῶν ῥυτίδων τοῦ κύματος ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ!

Πᾶς Ἄγγλος ἀγαπᾷ τὴν θέαν τῆς θαλάσσης. Θεωροῦμεν αὐτὴν ὡς δευτέραν πατρίδα. Φαίνεται ὡς νὰ ζωογονῇ αὐτὴν τὴν ἀτμοσφαῖραν· διὰ τοῦτο ὁ ἀὴρ τῆς θαλάσσης εἶναι παροιμιώδης ὡς τονωτικὸς καὶ ἁπλῇ περὶ τούτου σκέψις κυλίει γοργότερον τὸ αἷμα εἰς τὰς φλέβας μας. Ὁ ὠκεανὸς παρέχει τὴν ἰδέαν τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ἀπείρου ἐμφαντικώτερον ἴσως ἢ αὐτὸς ὁ οὐρανός. Λέγεται ὅτι πτωχή τις γυνὴ ἐκ Μαγχεστρίας, ὁδηγηθεῖσα εἰς τὴν παραλίαν τῆς θαλάσσης, ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν της ἰδοῦσα διὰ πρώτην φορὰν κἄτι, τοῦ ὁποίου δύνανται πάντες ἐπαρκῶς ν' ἀπολαύσουν. Αἱ ἀκταὶ τῆς θαλάσσης ἑλκύουν πάντοτε τὸ ἐνδιαφέρον. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰς τομὰς τῶν κρημνωδῶν βράχων μὲ τὰς ἱστορίας των τῶν παρελθόντων αἰώνων, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὴν παραλίαν αὐτὴν τὴν βρίθουσαν θαλασσίων φυτῶν ἢ ζώων ἀναμενόντων τὴν παλίρροιαν ἢ μεταφερομένων ὑπὸ τῶν κυμάτων ἀπὸ τὰ βάθη, τὰς παραδόξους κραυγὰς τῶν θαλασσίων πτηνῶν, τὴν εὐχάριστον συναίσθησιν ὅτι μὲ κάθε πνοὴν

ἀποθηκεύομεν καὶ νέον κεφάλαιον ζωῆς καὶ ὑγείας καὶ ἐνεργείας, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερτιμήσωμεν ὅλα ὅσα χρεωστοῦμεν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἡ θέα αὐτῆς ἐπίσης ποικίλλει ποικιλοτρόπως. Πέρυσι μετέβημεν χάριν ἀναψυχῆς εἰς τὴν Lyme Regis. Θὰ περιγράψω τὰς εἰς μίαν καλὴμόνην ἡμέραν γενομένας ἐναλλαγὰς τῆς ἀπὸ τοῦ παραθύρου μας ἐξελισσομένης θέας. Τὸ δωμάτιόν μας ἦτο ἐστραμμένον εἰς μικρὸν λειβάδιον, πέραν τοῦ ὁποίου ἡ ξηρὰ εἰσήρχετο ἀποτόμως εἰς τὴν θάλασσαν, ἐνῷ εἰς μῆκος δύο μιλίων ἐξετείνοντο οἱ λόφοι τῆς ἀκτῆς Dorsetshire μέχρι τοῦ Χρυσοῦ Ἀκρωτηρίου μὲ τὴν λαμπρὰν ἐκ κιτρίνου χρώματος στεφάνην αὐτῆς καὶ τὸν βαθυκύανον κρημνὸν τῆς Black Ven. Ὅτε τὴν πρωΐαν ἐξῆλθον, ὁ ἥλιος μόλις ἀνυψοῦτο εἰς τὸ ἀπέναντι σημεῖον τοῦ ὁρίζοντος, διαγράφων ἐπὶ τῆς θαλάσσης μακρὰν καὶ εὐρεῖαν ταινίαν φωτὸς ἀντανακλωμένου καὶ ἐντὸς τοῦ δωματίου. Ἐφ' ὅσον ἀνυψοῦτο βαθμηδὸν ὁ ἥλιος, ὅλον τὸ πέλαγος ἐξήστραπτεν ἀπὸ τὴν πλήμμυραν τῶν ἀκτίνων, ἐνῷ οἱ κατὰ μῆκος ἐκτεινόμενοι λόφοι ἔπλεον μέσα εἰς ἰόχροα κύματα ὁμίχλης. Περὶ τὴν ὥραν τοῦ προγεύματος ἡ θάλασσα εἶχε χάσει ὅλα τὰ χρώματα· ἡ πρώην ἐπάργυρος λάμψις τῆς ἐπιφανείας της μετεβλήθη εἰς σκοτεινὸν φαιόχρουν· ὁ γαλανὸς οὐρανὸς κηλιδοῦται συγχρόνως μὲ φευγαλέα νεφρύδια, ἐνῷ ἐπὶ τῶν βαθμιαίως προσκλινῶν κλιτύων τῆς ἀπέναντι βραχώδους ἀκτῆς ἀγροὶ καὶ ἄλση καὶ λατομεῖα καὶ διαστρώσεις τῆς γῆς μόλις ἀρχίζουν νὰ καθίστανται ὁρατά, ἂν καὶ οἱ βράχοι μένουν ἀκόμη ὑπὸ τὴν σκιὰν καὶ τὰ ἀπωτέρω ἀκρωτήρια ὡς σκιαὶ φασμάτων καὶ μεταξύ των φαίνονται σκοτεινότερα. Ἐφόσον ἡ πρωΐα προβαίνει, ἡ θάλασσα προσλαμβάνει τὸ κυανοῦν αὐτῆς χρῶμα, τὰ σκοτεινὰ δάση, οἱ πράσινοι λειμῶνες καὶ αἱ χρυσίζουσαι ἐκτάσεις ἀγρῶν ἀραβοσίτου τῆς ἀπέναντι παραλίας καθίστανται ὁρατώτερα καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν μικρῶν κρημνῶν εὐδιακριτώτεραι· μερικὰ δὲ ἁλιευτικὰ πλοιάρια ἀρχίζουν νὰ ξεπροβάλλουν ἀπὸ μακρυὰ μὲ τὰ μαῦρα πανιά των.

Ἔπειτα ἐφ' ὅσον ὁ ἥλιος ἀνέρχεται ὑψηλότερον, ἡ παραλία φαίνεται ἐκτεινομένη εἰς κιτρίνην ταινίαν ὑπὸ τοὺς ἀπέναντι κρημνοὺς καὶ ἡ θάλασσα παραλλάσει πάλιν χρωματισμὸν ὡς νὰ αὐτοζωγραφίζεται, εἰς μὲν τὰ ἀβαθῆ μὲ ὑποκύανον σχεδὸν πράσινον χρωματισμόν, εἰς δὲ τὰ βαθύτερα μὲ τὸ ἰάνθινον χρῶμα.

Ἡ εἰκὼν αὐτὴ δὲν διαρκεῖ ἐπὶ πολύ. Θύελλα ἐπέρχεται αἴφνης. Ὁ ἄνεμος συρίζει ὑπὲρ τὰς κεφαλάς μας, ἡ βροχὴ θορυβεῖ ἐπὶ τῶν φύλλων, ἡ ἀπέναντι παραλία φαίνεται ἀποσυρομένη πρὸς τὴν ξηρὰν ὡσεὶ φεύγουσα τὴν τρικυμίαν. Ἡ θάλασσα παρουσιάζει ὄψιν στυγνὴν καὶ ἀγρίαν, ἀστροπελέκια διασχίζουν τὴν ἀτμοσφαῖραν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τρικυμία ἐντὸς ὀλίγου καταπαύει· τὰ νέφη σκορ-

πίζονται, ἡ βροχὴ παύει, ὁ ἥλιος ἀναλάμπει καὶ οἱ ἀπέναντι λόφοι προβάλλουν καὶ πάλιν. Ἤδη εἶναι διῃρημένοι ὄχι μόνον εἰς ἀγροὺς καὶ δάση, ἀλλὰ καὶ εἰς φῶς καὶ σκιάν. Ὁ Οὐρανὸς ἀνακτᾷ τὴν διαύγειάν του καί, ἐνόσῳ ὁ ἥλιος βαίνει πρὸς τὴν δύσιν, τὸ πέλαγος περιβάλλεται τὸ ὡραῖον καὶ διαυγὲς γαλανὸν χρῶμά του, τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται πάλιν εἰς ὠχρὸν ὑποκύανον μὲν εἰς τὰ ἐμπρός, ἰόχρουν δὲ περαιτέρω. Καὶ πάλιν τὰ σύννεφα συσσωρεύονται εἰς ἀρχιπέλαγος λαμπρᾶς κυανῆς θαλάσσης καὶ γαλανῶν νήσων.

Ἐνόσῳ ὁ ἥλιος κατέρχεται πλέον πρὸς τὴν δύσιν, οἱ ἀπέναντι λόφοι μεταβάλλουν πάλιν ὄψιν. Δὲν φαίνονται ποσῶς ὡς τὸ ἴδιον τοπίον. Ὅ,τι πρότερον ἐφωτίζετο ὑπὸ τοῦ ἡλίου εὑρίσκεται τώρα εἰς τὸ σκότος καὶ ὅ,τι εὑρίσκετο εἰς τὴν σκιὰν λάμπει τώρα ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ἡ θάλασσα φαίνεται καὶ πάλιν ὡς ὁμοιόμορφον κυανοῦν στερεόν, στιζόμενον ποῦ καί που ἀπὸ τὰς ριπὰς τοῦ ἀνέμου, ὠχριῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθόσον προσεγγίζει ἡ δύσις τοῦ ἡλίου, ἐνῷ καὶ οἱ ἀπορρῶγες βράχοι οἱ φωτιζόμενοι ἀκόμη ὑπὸ τῶν τελευταίων φευγαλέων ἀκτίνων του χάνουν τὸ βαθύ των χρῶμα, προσλαμβάνοντες ἐνιαχοῦ λευκότητα γύψου, κατὰ τὴν τελευταίαν δὲ τῆς δύσεως ἀναλαμπὴν πορφυροῦνται πρὸς στιγμὴν μὲ μίαν χρυσῆν ἀνταύγειαν, ὁπότε καὶ ἡ θάλασσα βυθίζεται εἰς ἕνα λευκόφαιον χρωματισμόν. Μετ' ὀλίγον οἱ λόφοι ψυχραίνονται ἐξαιρέσει τοῦ Χρυσοῦ Ἀκρωτηρίου, τὸ ὁποῖον ἀγερώχως παλαίει μέχρις ἐσχάτων, ἐνῷ αἱ ἑσπερινὰι σκιαὶ ἐπικάθηνται ἐπὶ τῶν βράχων καὶ τῶν δασῶν, τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν πεδιάδων.

Ἡ περιγραφὴ αὕτη εἶναι μικρόν, πολὺ μικρὸν μέρος τῶν μεταλλαγῶν μιᾶς μόνης ἡμέρας. Σπανίως δὲ δύο οἱαιδήποτε ἡμέραι εἶναι παρόμοιαι. Κατὰ καιροὺς ἡ θαλασσία ὁμίχλη περιβάλλει τὰ πάντα, καὶ ἄλλοτε ἡ σήμερον γαληνιῶσα θάλασσα ἀπροσδοκήτως μαίνεται, ὡς καὶ ἡ ὕπαρξις αὐτὴ τοῦ κόλπου πρόκειται μαρτύριον τῆς μανίας της.

Ἡ νὺξ ἐπίσης ποικίλλει ὡς ἡ ἡμέρα. Ἐνίοτε καλύπτεται ὑπὸ πυκνοῦ ζοφώδους πέπλου, ἄλλοτε διαφέγγεται ὑπὸ ἀπείρων στιλβόντων κόσμων καὶ ἄλλοτε λούεται εἰς τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἥτις οὐδέποτε παρουσιάζει τὴν αὐτὴν μορφὴν ἐπὶ δύο συνεχεῖς νύκτας.

Ἐὰν αἱ λίμναι εἶναι ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπεῖς παρὰ ἡ θάλασσα, εἶναι ἐν τούτοις ἐρατεινότεραι ὑπό τινας ἐπόψεις. Ἡ ἀκροθαλασσιὰ εἶναι σχετικῶς γυμνή. Αἱ ὄχθαι τῶν λιμνῶν ὅμως καλύπτονται συνήθως μὲ πλουσίαν βλάστησιν κατερχομένην μέχρι τοῦ ὕδατος, ἐνίοτε δὲ ἐπικρεμαμένην καὶ ἐντὸς αὐτοῦ. Πλεῖσται ἐξ αὐτῶν διαστίζονται μὲ εὐδάσους νήσους· ἐνίοτε δὲ συνέχονται μὲ χλοεροὺς λειμῶνας καὶ ἄλλοτε ὁρίζονται ὑπὸ βραχωδῶν ἀκρωτηρίων ἀνυψουμένων ἀπὸ σχετικῶς βαθέα ὕδατα, ἐνῷ ἡ στιλπνὴ

καὶ ἠρεμοῦσα ἐπιφάνεια ῥιπίζεται ὑπὸ λεπτῶν ῥυτίδων ὡσὰν συνυφασμένων ἢ ἀντανακλᾷ ἄλλην μαγικὴν πλὴν ἀντεστραμμένην σκηνογραφίαν.

Εἰς τὸ ὕδωρ ὡσαύτως ὀφείλομεν τὸ θαυμαστὸν θέαμα τοῦ οὐρανίου τόξου «τοῦ τόξου τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν νεφῶν». Καὶ εἶναι ἀληθῶς οὐράνιος ἀγγελιαφόρος καὶ τόσον ἀνόμοιον εἰς ὅ,τι βλέπομεν, ὥστε δυσκόλως δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἀνήκει εἰς τοῦτον τὸν κόσμον.

Πολλὰ πράγματα εἶναι χρωματισμένα, ἀλλὰ τὸ οὐράνιον τόξον εἶναι αὐτὸ καθ' αὐτὸ χρῶμα.

«Πρῶτον ἔλαμψε ζωηρὸν τὸ σπινθηρίζον ἐρυθρὸν χρῶμα· ἔπειτα τὸ ὑπομέλαν πορτοκαλὶ χρῶμα καὶ ἀκολούθως τὸ γλυκὺ κίτρινον, παραπλεύρως τοῦ ὁποίου ἔπεσαν αἱ ἱλαραὶ ἀκτῖνες τοῦ ὁλοδρόσου πρασίνου χρώματος. Κατόπιν τὸ καθαρὸν κυανοῦν, τὸ ὁποῖον πληροῖ τὸν οὐρανὸν κατὰ τὸ φθινόπωρον, αἰθέριον προέβαλε καὶ τέλος ἐφάνη τὸ βαθὺ ἰνδικὸν χρῶμα, πενθίμου χρωματισμοῦ, (ὡς ὅταν βαρεῖα ἑσπέρα ἐπέρχεται μετὰ παγετοῦ), ἐνῷ αἱ τελευταῖαι ἀνταύγειαι τοῦ συνθλωμένου φωτὸς ἐξέπνεον εἰς τὸ λιποψυχοῦν ἰόχρουν». [Θόμσων.]

Νομίζω ὅτι δὲν ἐννοοῦμεν ἐπαρκῶς ὁπόσον θαυμαστὸν εἶναι τὸ δώρημα αὐτὸ τοῦ χρώματος. Δυνατόν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, πιθανὸν εἶναι, ἐὰν τὸ φῶς μᾶς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ βλέπωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὸ τοιοῦτον νὰ ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς σκιᾶς καὶ τοῦ σχήματος. Πῶς αἰσθανόμεθα τὸ χρῶμα τοῦτο εἶναι ἀκόμη ἀκανόητον· καὶ ἐν τούτοις ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ καλλονῆς, μεταξὺ τῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐπέρχονται εἰς τὸν νοῦν μας κατὰ τὸν φυσικώτερον τρόπον, εἶναι ἡ τῶν πτηνῶν καὶ χρυσαλλίδων, ἡ τῶν ἀνθέων καὶ τῶν ὀστράκων, τῶν πολυτίμων λίθων, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ οὐρανίου τόξου.

Μολονότι εἴμεθα προικισμένοι μὲ νοῦν δυνάμενον νὰ ἀντιλαμβάνεται τῶν ὑψίστων ἀληθειῶν, ἐὰν ὅμως ἐστερούμεθα μικροῦ τινος ὀργάνου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ὁ φωνητικὸς κόσμος θὰ ἦτο κλεισμένος δι' ἡμᾶς· τότε θὰ εἶχον ἀπολεσθῇ δι' ἡμᾶς ἡ ποικίλη μελῳδία τῆς φύσεως, τὰ θέλγητρα τῆς μουσικῆς, αἱ συνομιλίαι τῶν φίλων· τότε θὰ κατεδικαζόμεθα εἰς αἰωνίαν σιγήν.

Μικρά τις παραλλαγὴ εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι παχύτερος φύλλου χάρτου, οὔτε μεγαλύτερος ὄνυχος δακτύλου, θὰ ἤρκει διὰ ν' ἀπολεσθοῦν δι' ἡμᾶς ἡ πάγκαλος θέα τοῦ ὡραίου τούτου κόσμου, ὁ ἐξαίσιος πλοῦτος τῶν μορφῶν, ἡ λάμψις καὶ ὁ σπινθηρισμὸς τῶν χρωμάτων, ἡ ποικιλία τῶν σκηνογραφιῶν, δασῶν καὶ ἀγρῶν, λόφων καὶ λιμνῶν, θαλασσῶν καὶ ὀρέων καὶ ἡ αἴγλη τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ κατὰ τὴν νύκτα.

Τὰ ὄρη ἐπίσης φαίνονται πλασθέντα διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος,

καθὼς αἱ σχολαὶ καὶ οἱ ναοί. Εἶναι πλήρη ζώντων χειρογράφων διὰ τὸν σπουδαστὴν καὶ ἁπλῶν μαθημάτων διὰ τὸν ἐργάτην, μὲ ἤρεμα ἐρημητήρια διὰ τὸν παρατηρητὴν καὶ ἁγίαν αἴγλην διὰ τὸν προσκυνητήν. Εἶναι οἱ μεγάλοι ναοὶ τῆς γῆς μὲ τὰς ἐκ βράχου πύλας καὶ τὰ νεφελώδη λιθόστρωτά των, τοὺς χοροὺς τῶν ὑακίων καὶ λίθων, τοὺς χιονώδεις βωμοὺς καὶ τοὺς κυανοῦς θόλους τοὺς διηνεκῶς διατρεχομένους ὑπὸ τῶν ἀστέρων». [Ράσκιν].

Ὅλαι αὐταὶ αἱ καλλοναὶ περιελήφθησαν εἰς τὴν λαμπροτάτην τοῦ Τέννυσον περιγραφὴν τῆς κοιλάδος Οἰνώνης.

«Ἐδῶ ἐκτείνεται ἡ κοιλὰς τῆς Ἴδης ἐρατεινοτέρα ὅλων τῶν ὀρέων τῆς Ἰωνίας. Ὁ ἐπιπλέων ἐπ' αὐτῆς ἀτμὸς διολισθαίνει εἰς τὴν χαράδραν, προεκτείνει ἕνα βραχίονα, προσέρπει ἀπὸ πεύκης εἰς πεύκην καὶ βραδυπορεῖ οὕτω συμπυκνούμενος εἰς ἑαυτόν. Ἔνθεν καὶ ἔνθεν οἱ ἀγροὶ καὶ οἱ λειμῶνες προβάλλουν τὸν στολισμὸν τῶν ἀνθέων των καὶ κάτωθεν κελαρύζει ὁ ρύαξ πίπτων ἀπὸ τῆς χαινούσης φάραγγος ἐν εἴδει καταρράκτου πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὄπισθεν τῆς κοιλάδος ὑψοῦται τὸ Γάργαρον δεχόμενον πρῶτον τὸ πρωινὸν φῶς, ἔμπροσθεν δὲ αἱ φάραγγες διανοιγόμεναι εὐρέως ἀποκαλύπτουν τὴν Τρῳάδα καὶ τὸ ἀνεστυλωμένον πτολίεθρον τοῦ Ἰλίου, τὴν κορωνίδα αὐτὴν τῆς Τροίας».

Καὶ ὅταν ἀνυψώνωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, τίς ἐξ ἡμῶν δὲν αἰσθάνεται «τὴν γοητείαν τοῦ ἁπαλοῦ κυανοῦ οὐρανοῦ»; τίς δὲν παρετήρησέ ποτε νέφος πλέον πρὸς τὰ ὕψη ὡσεὶ ἀνερχόμενον πρὸς τὸν οὐρανόν;

Καὶ ἐν τούτοις, ὅταν κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀργίας καὶ τῆς ἐσχάτης βαρυθυμίας μας στρέψωμεν τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν ὡς εἰς τὸ ἔσχατον καταφύγιον, περὶ τίνων ἐν αὐτῷ φαινομένων ὁμιλοῦμεν; Ὁ μὲν λέγει ὅτι εἶναι ὑγρασία, ὁ δὲ ὅτι φυσᾷ ἄνεμος καὶ ἄλλος τις ὅτι κάμνει ζέστη. Ποῖος μεταξὺ τοῦ φλυαροῦντος ὄχλου εἰμπορεῖ νὰ μοῦ εἴπῃ τι περὶ τῶν σχημάτων καὶ τῶν κρημνῶν τῆς σειρᾶς τῶν ὑψηλῶν λευκῶν βουνῶν, τὰ ὁποῖα ἐπλαισίουν τὸν ὁρίζοντα χθὲς περὶ τὴν μεσημβρίαν; Τίς εἶδε τὴν λεπτὴν ἀκτῖνα, ἥτις ἐκλάμψασα ἀπὸ νότου ἔπληξε τὰς κορυφάς των, μέχρις οὗ διελύθησαν καὶ ἐξηφανίσθησαν εἰς κόνιν κυανῆς βροχῆς; Ποῖος παρετήρησε τὸν χορὸν τῶν ἀψύχων νεφῶν, ὅτε τὸ ἡλιακὸν φῶς τὰ ἐγκατέλειπε τὴν παρελθοῦσαν νύκτα καὶ ὁ δυτικὸς ἄνεμος τὰ διεσκόρπιζε δίκην μαραμμένων φύλλων; Τὰ πάντα παρῆλθον λησμονημένα, ὡσὰν νὰ μὴ ὑπῆρξαν ποτέ. Ἐὰν δέ ποτε ἀποτιναχθῇ ἡ ἀτάθεια, ἔστω καὶ πρὸς στιγμήν, ἡ αἰτία θὰ εἶναι κάτι τὸ χονδροειδὲς ἢ τὸ ἔκτακτον. Καὶ ὅμως «οἱ σπουδαιότεροι τύποι τοῦ ὑψηλοῦ δὲν ἀναπαρίστανται εἰς τὰς ζωηρὰς ἐκφάνσεις τῶν φυσικῶν δυνάμεων ὡς εἰς τὸν κρότον τῆς χαλάζης ἢ τὴν ὁρμὴν τοῦ ἀνεμοστροβίλου»;—λέγει ὁ Ράσκιν.

Ἀλλ' ὅσον ἐξαιρέτως ἐρατεινὸς καὶ ἐὰν εἶναι ὁ κυανοῦς θόλος

τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὴν μεσημβρίαν μὲ τὴν ἀνεξάντλητον ποικιλίαν τῶν νεφῶν, ὑπάρχει ἐν τούτοις φῶς, τὸ ὁποῖον ὁ ὀφθαλμὸς ἐπιζητεῖ πάντοτε μὲ τὸ βαθύτερον αἴσθημα τοῦ καλοῦ, τὸ φῶς τῆς ἀνατελλούσης ἢ τῆς δυούσης ἡμέρας καὶ ἡ ῥοδίνη ὄψις τῆς πορφυρᾶς νεφέλης τῆς καιομένης δίκην πυρὸς εἰς τὸν πρασινωπὸν ὁρίζοντα». [Ράσκιν].

Αἱ ἑσπεριναὶ φωτοσκιάσεις ὠχριοῦν βαθμηδόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ νὺξ προσεγγίζει «πῶς διαυγάζεται τὸ στερέωμα μὲ σπινθηρίζοντας σαπφείρους! Ὁ Ἕσπερος, ὁ ὁδηγήσας τὰ πλήθη τῶν ἀστέρων, ἐπεφάνη λαμπρότατος. Ἡ Σελήνη, ὑψωθεῖσα τέλος ἐν νεφελώδει μεγαλοπρεπείᾳ, ὡς βασίλισσα, ἀπεκάλυψε τὸ μοναδικὸν φῶς της καὶ ἐπὶ τοῦ σκότους ἐφήπλωσε τὸν ἀργυροῦν πέπλον της» [1].

Ὡραίαν λέγομεν συνήθως τὴν νύκτα, ὅταν εἶναι ἤρεμος καὶ διαυγής, ἢ ὅταν τὰ ἄστρα μαρμαίρουν ἐν ὅλῃ τῇ λάμψει των ὑπὲρ τὰς κεφαλάς μας. Ἀλλ' ὁπόσον μεγαλοπρεπῆ εἶναι τὰ ἄγρια φαινόμενα τῆς φύσεως! Πόσον μεγαλοπρεπεῖς εἶναι λ. χ. αἱ λάμψεις τῆς ἀστραπῆς «μεταξὺ σκότους καὶ φωτός», ὅταν «ἀπὸ βουνοκορυφῆς εἰς βουνοκορυφὴν πηδᾷ ὁ κεραυνὸς ἐν μέσῳ κροτούντων βράχων» [2]. Ἢ, ὡς λέγει ὁ Ὄσσιανός, «ἀπόψε φάσματα ἐφίπτανται εἰς τὴν καταιγίδα· γλυκεῖα εἶναι ἡ φωνή των ἐν τῷ μέσῳ τῶν ῥιπῶν τοῦ ἀνέμου. Τὰ ᾄσματά των ἀνήκουν εἰς ἄλλας σφαίρας».

Τὰ θαυμάσια κάλλη τοῦ οὐρανοῦ ἐξ ἄλλου δὲν περιορίζονται εἰς τὸ κυανοῦν χρῶμα καὶ τὰ σύννεφα, ὁσονδήποτε ἐρατεινὰ καὶ ἂν εἶναι. Εἰς τὰ οὐράνια σώματα διακρίνομεν τὴν αἰωνίαν παρουσίαν τοῦ ὄντως ὑψηλοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀπειρία των καὶ τόσον ἀπέχουν ἀφ' ἡμῶν· καὶ ἐν τούτοις κατὰ τὰς γλυκείας θερινὰς νύκτας «φαίνονται προσκλίνοντα πρὸς ἡμᾶς, διὰ νὰ ψιθυρίσουν κάτι εἰς τὰ ὦτα τῆς ψυχῆς μας» [3].

«Κανεὶς δὲν δύναται νὰ ὑψώσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανόν, λέγει ὁ Σενέκας, «ἄνευ θαυμασμοῦ καὶ εὐλαβείας διὰ νὰ ἴδῃ τόσα ἑκατομμύρια ἀπαστραπτόντων φώτων καὶ νὰ παρατηρήσῃ τὴν τροχιὰν καὶ τὰς περιστροφάς των ἀσχέτως πρὸς τὸ κοινὸν καλὸν τοῦ σύμπαντος».

Τίς δὲν συμμερίζεται τὰ αἰσθήματα τοῦ Δάντε ὅστις μετὰ τὴν ἄνοδόν του ἐκ τῶν ὑπογείων στρωμάτων λέγει:

«Τὰ ὡραῖα τοῦ οὐρανοῦ φῶτα προσέπιπτον ἐπὶ τοῦ προσώπου μας διὰ κυκλοτεροῦς ὀπῆς ἐν τῷ σπηλαίῳ, ὁπόθεν ἐξελθόντες παρετηρήσαμεν αὖθις τοὺς ἀστέρας».

Ὅταν θεώμεθα τὰ ἄστρα τὴν νύκτα, τόσον ἤρεμα καὶ ἀκίνητα φαίνονται, ὥστε ἀποβαίνει ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ταῦτα κινοῦνται ἀδιαλείπτως μὲ ταχύτητα κατὰ πολὺ ὑπερτέραν τῆς ἐπιτευχθείσης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου.

---

1 Μίλτων.—2 Βύρων.—3 Symonds.

Τὰ ἄστρα, ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἐλήφθησαν ὡς τὸ καταλληλότερον σύμβολον τοῦ ἀριθμοῦ ἀνερχόμενα, καθόσον γνωρίζομεν, εἰς πλέον τῶν 100,000,000, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἔχουν τοὺς ἰδιαιτέρους πλανήτας των. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀστέρων δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ ἀνωτέρω. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ οὐρανοῦ ὄχι μόνον εἶναι στρωμένη πυκνῶς διὰ πλακῶν χρυσοῦ ἀπέφθου, ἀλλὰ καὶ διαστίζεται ὑπὸ σβυσμένων ἀστέρων, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε πιθανῶς ἔλαμπον ὡς ὁ ἡμέτερος ἥλιος, τώρα δὲ ψυχροὶ καὶ νεκροί. Ὁμοίαν τύχην θὰ ὑποστῇ κατὰ τὸν Σέλμχολτς καὶ τοῦ ἡμετέρου πλανητικοῦ συστήματος ὁ ἥλιος μετὰ δεκαεπτὰ ἑκατομμύρια ἔτη. Οἱ κομῆται ἐξ ἄλλου, ἂν καὶ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν φαίνονται διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, εἶναι πολυαριθμότεροι τῶν ἀστέρων. Ὑπάρχουν καὶ τὰ νεφελώματα καὶ τὰ ἀναρίθμητα μικρὰ σώματα κινούμενα εἰς τὸ κενὸν καὶ ἐνίοτε διακρινόμενα δίκην μετεώρων.

Καὶ δὲν εἶναι ἁπλῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν οὐρανίων σωμάτων ποῦ μᾶς ἐκπλήσσει. Τὸ μέγεθος καὶ αἱ ἀποστάσεις των εἶναι μᾶλλον καταπληκτικαί. Ὁ ὠκεανός, κατὰ τὴν περιωρισμένην μας φαντασίαν, φαίνεται τόσον βαθὺς καὶ ἐκτεταμένος. Ἐν τούτοις τί εἶναι ὁ ὠκεανὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν οὐρανόν; Ἡ σφαῖρά μας εἶναι μικρὰ συγκρινομένη πρὸς τοὺς γιγαντιαίους ὄγκους τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Κρόνου, οἵτινες ὁμοίως εἶναι ἀσήμαντοι ἀπέναντι τοῦ ἡλίου. Ὁ ἥλιος αὐτὸς εἶναι μηδαμινὸς ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος. Ὁ Σείριος εἶναι χιλιάκις μεγαλύτερος τοῦ Ἡλίου καὶ ἑκατομμυριάκις ἀπώτερος. Τὸ ἡλιακὸν σύστημα περιστρέφεται εἰς ἓν σημεῖον τοῦ διαστήματος μεταξὺ πολλῶν κόσμων καὶ περικυκλοῦται ὑπὸ ἄλλων συστημάτων ἐπίσης μεγάλων καὶ πολυσυνθέντων, εἰς τὰ ὁποῖα, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσωμεν, θὰ ἠσθανόμεθα ὅτι δὲν ἐφθάσαμεν οὔτε εἰς τὰ ὅρια τοῦ Σύμπαντος.

Ὑπάρχουν ἀστέρες τόσον ἀφ' ἡμῶν ἀπομακρυσμένοι, ὥστε τὸ φῶς των ἂν καὶ διανύει 180000 μίλια κατὰ πᾶν δευτερόλεπτον, μετὰ πολλὰ ἐν τούτοις ἔτη φθάνει μέχρις ἡμῶν. Καὶ πέραν τούτων ὑπάρχουν καὶ ἄλλα συστήματα ἀστέρων, τὰ ὁποῖα καὶ διὰ τοῦ ἰσχυροτέρου τηλεσκοπίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν χωριστά, ἀλλὰ φαίνονται ὡς νεφελώματα.

Ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων εἶναι ὡσαύτως καταπληκτική. Ἡ γῆ τὴν ἐτησίαν αὐτῆς κίνησιν περὶ τὸν Ἥλιον ἐκτελεῖ μὲ ταχύτητα 1000 μιλίων κατὰ πᾶν λεπτόν. Ἐκ τῶν ἀπλανῶν ὁ Σείριος κινεῖται μὲ τὴν αὐτὴν περίπου ταχύτητα, ὁ δὲ Ἀρκτοῦρος διανύει 22000 μίλια τὸ λεπτόν. Καὶ ἐν τούτοις αἱ ἀποστάσεις τῶν ἀστέρων εἶναι τόσον μεγάλαι, ὥστε 1000 ἔτη εἶναι ὡς μηδὲν εἰς τὸν ἀτέρμονα οὐρανόν.

Ἀμυδροτάτην τῆς ἀληθείας εἰκόνα παρέχομεν πράγματι λέγοντες ὅτι τὸ ἄπειρον τὸ ἀποκαλυπτόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, τὸ ἀπείρως μέγα ἀφ' ἑνὸς καὶ τὸ ἀπείρως μικρὸν ἐξ ἄλλου, εἶναι πολὺ πέραν τῆς περιωρισμένης φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὄχι μόνον ἀποτελεῖ ἀνεξάντλητον πηγὴν τέρψεων καὶ ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ καὶ αἴρει ἡμᾶς ὑπεράνω τῶν χλαμαλῶν θλίψεων τῆς ζωῆς καὶ μᾶς βοηθεῖ νὰ ὑφιστάμεθα καρτερικῶς τὰς μεγάλας ὀδύνας τοῦ βίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IX.

ΑΙ ΘΛΙΨΕΙΣ ΤΟΥ ΒΙΟΥ

«Κάθε συμφορὰν βαρεῖαν ἢ ἐλαφρὰν θεώρησον ὡς ἀπεσταλμένον τοῦ Θεοῦ πρός σε . . .

. . . . . .

Ἡ λύπη πρέπει νὰ εἶναι καθὼς ἡ χαρὰ μεγαλοπρεπής, ἤρεμος καὶ μεμετρημένη ἅμα δὲ βεβαιοῦσα, ἀνυψοῦσα, ἀποκαθαίρουσα καὶ ἀπελευθεροῦσα· ἱκανὴ διὰ νὰ ἐξαφανίζῃ μικρὰ βάσανα καὶ νὰ ἐμπνέῃ σκέψεις μεγάλας, σοβαρὰς καὶ αἰωνίως διαρκεῖς».

AUBREV DE VARE

Ἔχομεν ἐν τῷ βίῳ πολλὰς θλίψεις καὶ αἱ θλίψεις αὗται εἶναι πολυποίκιλοι. Θλίψεις τινὲς εἶναι δυστυχῶς ὁπωσδήποτε πραγματικαὶ καὶ ἰδίως ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας προκαλοῦμεν ἡμεῖς αὐτοί, ἄλλαι ὅμως, πλὴν ὄχι αἱ ὀλιγώτεραι, εἶναι ἁπλῶς φάντασμα τῆς λύπης! Ἐὰν τὰς ἀντιμετωπίζωμεν θαρραλέως, εὑρίσκομεν ὅτι δὲν εἶναι οὐσιαστικαὶ ἢ πραγματικαί, ἀλλ' ἀποκυήματα τῆς νοσώδους φαντασίας μας· ὅ,τι δὲ ἦτο ἀληθὲς ἐπὶ Δαυίδ, ἀληθεύει καὶ σήμερον: «Μέντοιγε ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος, πλὴν μάτην ταράσσεται».

Τινὲς τῶν θλίψεών μας τῷ ὄντι εἶναι κακά, ὄχι ὅμως πραγματικά, ἐνῷ ἄλλαι εἶναι πραγματικαί, ὄχι ὅμως καὶ κακά. «Καὶ ὅμως εἰς ὁποῖον ἀβολιδοσκόπητον βάραθρον φέρεται ὁ νοῦς, ὅταν αἱ θλίψεις τοῦ κόσμου τούτου ταράττωσιν αὐτόν. Ἐὰν τότε λησμονῇ τὸ ἴδιον αὐτοῦ φῶς, ὅπερ εἶναι ἡ αἰώνιος χαρὰ καὶ ὁρμᾷ, ὡς νῦν πράττει, εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπερ δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ αἱ φροντίδες τοῦ κόσμου τούτου, οὐδὲν ἕτερον γνωρίζει τότε εἰμὴ θρήνους καὶ ὀδυρμούς» [1].

«Καλαὶ αἱ Ἀθῆναι. Ἀλλὰ τὸ εὐδαιμονεῖν κάλλιον πολὺ τὸ ἀπαθῆ εἶναι, τὸ ἀτάραχον» [2].

1) Παραμυθίαι τοῦ Boethius.— 2) Ἐπίκτητος.

Ὀφείλομεν νὰ προσπαθῶμεν ὅπως διατηρῶμεν τοὺς ἑαυτούς μας «εἰς τὴν μακαρίαν ἐκείνην κατάστασιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐλαφρύνεται τὸ ἄχθος τοῦ μυστηρίου, τὸ βαρὺ καὶ δυσβάστακτον φορτίον τοῦ ἀκατανοήτου αὐτοῦ κόσμου» [1].

«Οὕτω δὲν θὰ φοβούμεθα οὔτε τὴν ἔξορίαν τοῦ Ἀριστείδου, οὔτε τὴν φυλακὴν τοῦ Ἀναξαγόρα, οὔτε τὴν ἔνδειαν τοῦ Σωκράτους, οὔτε τὴν καταδίκην τοῦ Φωκίωνος, ἀλλὰ θὰ θεωρῶμεν τὴν ἀρετὴν ἀγαστὴν καὶ ὑπὸ τοιαύτας δοκιμασίας» [2].

«Τότε θὰ εἴμεθα ἀνεξάρτητοι κατὰ μέγα μέρος τῶν ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, διότι «οἱ λίθινοι τοῖχοι δὲν κάμνουν τὴν φυλακήν, οὔτε ὁ σίδηρος τὸν κλωβόν· τὰ ἀθῷα καὶ ἥρεμα πνεύματα θεωροῦν αὐτὰ ὡς ἐρημητήριον. Ἐὰν εἶμαι ἐλεύθερος εἰς τὸν ἔρωτά μου καὶ εἰς τὴν ψυχήν μου, εἶμαι ὅμοιος μὲ τοὺς ἀγγέλους, οἱ ὁποῖοι μόνοι τοιαύτην ἐλευθερίαν ἀπολαμβάνουν» [3].

Κατὰ τὴν σοφὴν ῥῆσιν τοῦ Σαίξπηρ «οἱ τόποι, οὓς τοῦ οὐρανοῦ τὸ ὄμμα ἐπιβλέπει, διὰ τοὺς σοφοὺς εἶναι εὔδιοι λιμένες καὶ ὁρμίσκοι.

Ἡ εὐτυχία τῇ ἀληθείᾳ ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ παρὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ Ἀμλέτος λέγῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι εὐχάριστος φυλακή, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν πολλοὶ περιορισμοί, πολλὰ διαμερίσματα καὶ εἱρκταί, ἡ δὲ Δανιμαρκία εἶναι μία τῶν χειροτέρων, καὶ ὁ Rosencrantz ἐκφράζῃ διάφορον γνώμην, προσθέτει ἐκεῖνος λίαν συνετῶς: «Λοιπὸν διὰ σὲ δὲν ὑπάρχει καμμία φυλακή, διότι δὲν ὑφίσταται τίποτε καλὸν ἢ κακὸν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἡ σκέψις δημιουργεῖ τοῦτο. Δι' ἐμὲ εἶναι φυλακὴ ὁ κόσμος ὅλος».

«Ὅλα εἶναι ἁπλῆ ἰδέα», εἶπεν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. «Ὁ δὲ χείρω μὴ ποιεῖ ἄνθρωπον, πῶς ἂν τοῦτο βίον ἀνθρώπου χείρω ποιήσειεν. Θάνατος δέ γε καὶ ζωή, δόξα καὶ ἀδοξία, πόνος καὶ ἡδονή, πλοῦτος καὶ πενία, πάντα ταῦτα ἐπίσης συμβαίνει ἀνθρώποις τοῖς τε ἀγαθοῖς καὶ τοῖς κακοῖς, οὔτε καλὰ ὄντα οὔτε αἰσχρά. Οὔτ' ἄραγ' ἀγαθά, οὔτε κακά ἐστι.

«Τὰ μέγιστα κακά», λέγει ὁ Ἱερεμίας Τάϋλωρ, «εἶναι ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ ἀφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων δέον ν'ἀπεκδεχώμεθα καὶ τὰ μέγιστα ἀγαθά». «Ὁ νοῦς, λέγει ὁ Μίλτων, κατέχει τὴν ἰδιάζουσαν ἑαυτῷ θέσιν καὶ δύναται νὰ μετατρέψῃ τὸν Οὐρανὸν εἰς Ἅδην καὶ τὸν Ἅδην εἰς Οὐρανόν».

Ὁ Μίλτων ἀληθῶς ἐν τῇ τυφλότητί του εἶδεν ὡραιότερα θεάματα καὶ ὁ Βετχόβεν ἐν τῇ κωφότητί του ἤκουσε μᾶλλον οὐρανίωνα μουσικὴν παρ' ὅσα δυνάμεθα οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θέλομεν τάχα ἀπολαύσῃ ποτέ.

---

1) Οὐόρτσβορθ.— 2) Πλούταρχος.— 3) Lovelase.

Πάντες, ὅταν ἀγνοοῦμεν τὸ συμβησόμενον, εἴμεθα προσκλινεῖς εἰς τὸν ἔσχατον φόβον. Ὅταν ὅμως ἀναλογιζώμεθα ὅλον τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου, διαφεύγομεν ἤδη τοῦτον ἐν μέρει. Διὰ τοῦτο φοβούμεθα μᾶλλον τὰ φάσματα παρὰ τοὺς ληστάς, οὐ μόνον ἄνευ λόγου, ἀλλὰ καὶ παραλόγως· διότι καὶ ἐὰν ἔτι ὑπῆρχον φάσματα, πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ μᾶς βλάπτωσι ; καὶ εἰς τὰ περὶ φασμάτων διηγήματα ὀλίγοι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες διατείνονται ὅτι εἶδον φάσμα τι, ἔχουν τὴν ἀξίωσιν ὅτι ὑπέπεσε τοῦτό ποτε εἰς τὰς αἰσθήσεις των.

Ὁ Μίλτων ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ θανάτου σημειοῖ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν τοῦ σκότους:

«Ἡ ἄλλη μορφὴ—ἐὰν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ μορφὴ τὸ μὴ ἔχον σχῆμα, ὁρατὸν διὰ τῶν μελῶν του ἢ οὐσία τὸ στερούμενον καὶ σκιᾶς—ἐπρόβαλε μέλαινα ὡς ἡ νύξ, μανιώδης ὅσον δέκα Ἐρινύες, ἀπαισία ὡς ὁ Ἅδης καὶ ἐξηκόντισε φοβερὸν βέλος. Τὸ ὡς κεφαλὴ αὐτῆς φαινόμενον ὡμοίαζε πρὸς βασιλικὸν στέμμα».

Ὁ τρόμος τὸν ὁποῖον ἐμποιοῦσι τὸ σκότος καὶ ἡ νύξ, περιγράφεται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλοπρεπεστέρας περικοπὰς τοῦ Ἰώβ—«Φόβῳ δὲ καὶ ἤχῳ νυκτερινῷ ἐπιπίπτων φόβος ἐπ' ἀνθρώπους, φρίκη μοι συνήντησε καὶ τρόμος, καὶ μεγάλως μου τὰ ὀστᾶ διέσεισε, καὶ πνεῦμα ἐπὶ πρόσωπόν μου ἐπῆλθεν, ἔφριξαν δέ μου τρίχες καὶ σάρκες· ἀνέστην καὶ οὐκ ἐπέγνων, εἶδον καὶ οὐκ ἦν μορφὴ πρὸ ὀφθαλμῶν μου, ἀλλ' ἢ αὔραν καὶ φωνὴν ἤκουον. Τί γάρ ; μὴ καθαρὸς ἔσται βροτὸς ἐναντίον Κυρίου ;»

Οὕτω ὁ φόβος μετατράπη εἰς μάθημα παραμυθίας καὶ ἐλέους. Συχνὰ μεγαλοποιοῦμεν τὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας καὶ μένομεν εἰς αὐτάς, ἕως οὗ φανῶσι μεγαλύτεραι τῶν πραγματικῶν.

Οἱ κίνδυνοι εἶναι πολλάκις «ἐλαφροί, ὅταν ἅπαξ φανῶσι τοιοῦτοι· περισσότεροι κίνδυνοι ἠπάτησαν τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὅσοι τοὺς ἐβασάνισαν. Καὶ ὅμως εἶναι προτιμότερον νὰ συναντήσῃ τις τὸν κίνδυνον ἐν μέρει, παρὰ νὰ προφυλάττεται καὶ νὰ φρουρῇ διηνεκῶς κατὰ τῆς προσεγγίσεώς του, καθότι ὅταν τις ἀγρυπνῇ διαρκῶς ἐπὶ πολὺν καιρόν, εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ κλείσῃ ὁ ὕπνος τὰ βλέφαρά του»—λέγει ὁ Βάκων, καὶ δὲν θὰ βλέπῃ πλέον.

Καλὸν ἡ προορατικότης, ἀλλ' ἀνόητον ἡ πρώϊμος λύπη· καὶ τὰ φρούρια εἶναι ὁπωσδήποτε καλύτερα ἢ αἱ εἱρκταὶ εἰς τὸν ἀέρα.

Συμβαίνει δυστυχῶς συχνάκις μὲ ἓν σφαλερὸν βῆμα ἑκούσιον ἢ ἀκούσιον νὰ χάσωμεν τὴν εὐθεῖαν καὶ νὰ παραστρατήσωμεν. Δυνάμεθα τότε νὰ ἐπανορθώσωμεν τὰ βήματά μας, δυνάμεθα νὰ ἐπανεύρωμεν τὸ ἀπολεσθέν ; Δυνατὸν τοῦτο. Ἀλλὰ λυπηρὸν νὰ διαβεβαιώσωμεν ὅτι «εἷς στεναγμὸς βαθύτερος, ἓν φίλημα μᾶλλον τοῦ συνήθους παρατεταμένον καὶ ἐπέρχεται ἡ ὁμίχλη καὶ πίπτει θρηνώδης ἡ βροχὴ καὶ ἡ ζωὴ δὲν εἶναι πλέον ποτὲ ἡ αὐτή». [G. Macdonald].

Δύο ὑψηλαὶ ρήσεις τοῦ Σωκράτους ἐβεβαίωσαν ὅτι φευκτέα μᾶλλον ἡ τοῦ κακοῦ πρᾶξις ἢ ἡ ἐκ τούτου ὀδύνη καὶ ὅτι καλύτερον διὰ τὸν δράστην τοῦ κακοῦ νὰ τιμωρηθῇ παρὰ νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος.

Ὡμιλοῦμεν συνήθως περὶ τῆς φιλαυτίας ὡς ἐλαττώματος καὶ ὡς ἐπεμβαινούσης εἰς τὴν κοινὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι παντελῶς ἀληθές· τὸ λυπηρὸν εἶναι ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀνοήτως ἐγωισταί· ἐπιδιώκουν ἔργα μὴ καθιστῶντα οὔτε ἄλλους, ἀλλ' οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἰδίους εὐτυχεῖς.

Δὲν συμφωνῶ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν μὲ τὸν Γκαῖτε, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μικρά τις ἀλήθεια εἰς τοὺς λόγους του ὅτι «κάθε ἄνθρωπος χρεωστεῖ ν' ἀρχίσῃ ἐξασφαλίζων ἐν πρώτοις τὴν ἑαυτοῦ εὐτυχίαν, ἣν καὶ ἡ τοῦ ὅλου ἀναντιρρήτως θὰ ἐπακολουθήσῃ ἐν τέλει;»

Ἴσως ἡ ἀλήθεια αὕτη εἰς εὐρυτέραν τοῦ δέοντος κλίμακα ἐκτίθεται καὶ βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ προβληθοῦν αἱ ἐξαιρέσεις. Ἀλλ' ἀσφαλῶς, ἐὰν πᾶς τις ἀπέφευγε τὰς καταχρήσεις καὶ ἐφρόντιζε περὶ τῆς ἰδικῆς του ὑγείας· ἐὰν διετήρει τὸν ἑαυτόν του εὔρωστον καὶ εὔθυμον, καθίστα τὸν ἑαυτοῦ οἶκον εὐτυχῆ καὶ ἀπέφευγε τὰς μηδαμινὰς ἐνοχλήσεις, αἱ ὁποῖαι καταπικραίνουν συχνὰ τὸν οἰκογενειακὸν βίον· ἐὰν ἐπεστάτει προσηκόντως εἰς τὰς ἐργασίας του καὶ ἐφέρετο σωφρόνως καὶ συνετῶς καί, κατὰ τὴν Κινεζικὴν παροιμίαν, «ἐσάρωνεν ἀπ' ἔμπροσθεν τῆς θύρας του τὸ χιόνι, χωρὶς νὰ φροντίζῃ διὰ τὴν παγωνιὰ ποῦ σκεπάζει τὰ κεραμίδια τοῦ γείτονός του» καὶ ὅλα αὐτὰ ἔστω καὶ μὴ ὠθούμενος ὑπὸ τῶν εὐγενεστέρων ἐλατηρίων, πόσον θὰ εὐηργέτει τοιουτοτρόπως τὴν οἰκογένειάν του, τοὺς φίλους καὶ τοὺς συγγενεῖς του! Ἀλλὰ δυστυχῶς «ἴδε πέριξ τὴν οἰκουμένην, πόσον ὀλίγοι ἠξεύρουν τὰ ἴδιά των συμφέροντα ἢ γνωρίζοντες αὐτὰ τὰ ἐπιδιώκουν»!

Θὰ ἦτο πολὺ σπουδαῖον πρᾶγμα, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι εἰμποροῦσαν νὰ ἐννοήσουν ὅτι δὲν δύναται ποσῶς νὰ αὐξήσουν τὴν εὐτυχίαν των πράττοντες τὸ κακόν. Προκειμένου περὶ τῶν παίδων εὐνόητον τυγχάνει τοῦτο· εἰξεύρομεν ὅτι τὸ διεφθαρμένον παιδίον δὲν δύναταί ποτε νὰ καταστῇ εὐτυχές· θὰ ἦτο δι' αὐτὸ μυριάκις συμφορώτερον, ἐὰν ἐτιμωρεῖτο ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐσώζετο οὕτω ἀπὸ μεγαλυτέρας συμφορὰς εἰς τὸν μετέπειτα βίον.

Ἡ ὡραία ἰδέα ὅτι κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸν φύλακα ἄγγελόν του εἶναι τῷ ὄντι ἀληθής. Διότι ἡ συνείδησις ἐπαγρυπνεῖ πάντοτε, ἑτοίμη νὰ μᾶς μηνύσῃ εἰς ἑκάστην περίστασιν περὶ τοῦ κινδύνου.

Ἀναμφιβόλως ῥέπομεν συνήθως εἰς τὰ παράπονα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι φανερὰ ἀγνωμοσύνη. «Διότι, τίς θὰ ἤθελε, μολονότι πλήρης πόνων, ν' ἀπολέσῃ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ὑπόστασιν, τὰς σκέψεις αἵτινες πλανῶνται διὰ μέσου τῶν αἰώνων, νὰ ἐξαφανισθῇ μᾶλλον, νὰ καταποθῇ ἐντὸς τοῦ χαίνοντος τάφου τῆς ἁπλάστου σκέψεως»

—λέγει ὁ Μίλτων. Ἴσως εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἀποστολή μας ἐδῶ εἶναι νὰ προπαρασκευασθῶμεν δι' ἄλλον καλύτερον κόσμον. Αἴ λοιπόν, διατί νὰ παραπονούμεθα διὰ κάτι, τὸ ὁποῖον εἶναι ἁπλῆ μόνον προπαρασκευὴ διὰ τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν;

«Χρεωστοῦμεν νὰ θεωρῶμεν κάθε θλῖψιν, εἴτε ἐλαφρὰν εἴτε βαρεῖαν, ὡς ἀπεσταλμένην παρὰ τοῦ Θεοῦ· μεθ' ἁβρότητος δέξου αὐτὴν καὶ ὑποκλινόμενος μάλιστα πρὸ αὐτῆς. Καὶ προτοῦ ἡ σκιά της διέλθῃ τὸν οὐδὸν τῆς θύρας σου, ἱκέτευσον ἵνα τοὺς οὐρανίους πόδας της νίψῃς. Παράθεσον εἶτα πρὸ αὐτῆς ὅ, τι ἔχεις· μὴ ἐπιτρέψῃς νέφος ὀδύνης νὰ σκιάσῃ τὴν ὀφρῦν σου καὶ νὰ κηλιδώσῃ τὴν φιλοξενίαν σου, οὔτε κῦμα θνητοῦ φορύβου νὰ ταράξῃ τὴν μαρμαίρουσαν γαλήνην τῆς ψυχῆς σου. Ἡ λύπη πρέπει νὰ εἶναι καθὼς ἡ χαρὰ μεγαλοπρεπής, ἥρεμος καὶ μεμετρημένη ἅμα δὲ βεβαιοῦσα, ἀνυψοῦσα, ἀποκαθαίρουσα καὶ ἀπελευθεροῦσα, ἱκανὴ δὲ νὰ ἐξαφανίζῃ μικρὰ βάσανα καὶ νὰ ἐμπνέῃ σκέψεις μεγάλας, σοβαρὰς καὶ αἰωνίως διαρκεῖς». [Aubrey de Vere.]

Μερικοὶ ἄνθρωποι εἶναι καθὼς τὰ ὕδατα τῆς δεξαμενῆς Βηθεσδὰ καὶ πρέπει νὰ ταραχθῶσι διὰ νὰ ἐξασκήσουν τὴν ἀρετήν.

«Εὐθυμήσομεν δὲ τούτοις μᾶλλον παροῦσιν», λέγει ὁ Πλούταρχος, «ἂν μὴ παρόντων αὐτῶν φαντασίαν λαμβάνωμεν· ἀναμιμνήσκοντες αὐτοὺς πολλάκις, ὡς ποθεινόν ἐστιν ὑγεία νοσοῦσι, καὶ πολεμουμένοις εἰρήνη, καὶ κτήσασθαι δόξαν ἐν πόλει τηλικαύτην καὶ φίλους, ἀγνῶτι καὶ ξένῳ· καὶ τὸ στέρεσθαι γενομένων, ὡς ἀνιαρόν. Οὐ γὰρ τότε γίνεται μέγα καὶ τίμιον ἕκαστον ἡμῖν, ὅταν ἀπόληται, σωζόμενον δὲ τὸ μηδέν ἐστιν. . . .

Καίτοι καὶ τοῦτο μέγα πρὸς εὐθυμίαν ἐστί, τὸ μάλιστα μὲν αὐτὸν ἐπισκοπεῖν καὶ τὰ καθ' αὑτόν, εἰ δὲ μή, τοὺς ὑποδεεστέρους ἀποθεωρεῖν, καὶ μή, καθάπερ οἱ πολλοί, πρὸς τοὺς ὑπερέχοντας ἀντιπαρεξάγουσιν. . . . . Ἄλλος δέ τις Χῖος, ἄλλος δὲ Γαλάτης ἢ Βιθυνός, οὐκ ἀγαπῶν, εἴ τινος μερίδος ἢ δόξαν ἢ δύναμιν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ πολίταις εἴληχεν, ἀλλὰ κλαίων, ὅτι μὴ φορεῖ πατρικίους· ἐὰν δὲ καὶ φορῇ, ὅτι μηδέπω στρατηγεῖ Ρωμαίων· ἐὰν δὲ καὶ στρατηγῇ, ὅτι μὴ ὑπατεύει· καὶ ὑπατεύων, ὅτι μὴ πρῶτος ἀλλ' ὕστερος ἀνηγορεύθη. . . . . Ὅταν οὖν πάνυ θαυμάσῃς ὡς κρείττονα τὸν ἐν τῷ φρουρίῳ κομιζόμενον, ὑποκύψας θέασαι καὶ τοὺς βαστάζοντας». Καὶ κατωτέρω. «Ἄγαμαι δὲ καὶ τοῦ Διογένους, ὃς τὸν ἐν Λακεδαίμονι ξένον ὁρῶν παρασκευαζόμενον εἰς ἑορτήν τινα καὶ φιλοτιμούμενον. Ἀνὴρ δὲ (εἶπεν) ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; . . . . . ὢν (τῶν οὐρανίων σωμάτων, φυτῶν καὶ ζῴων) τὸν βίον μύησιν ὄντα καὶ τελετὴν τελειοτάτην, εὐθυμίας δεῖ μεστὸν εἶναι καὶ γήθους». Καί, ἐὰν ταῦτα καλῶς κατανοηθῶσι, θὰ μᾶς καταστήσωσιν ἱκανοὺς ἵνα «καὶ τοῖς παροῦσιν ἀμέμπτως συνοίσωμεν, καὶ τῶν γεγονότων εὐχαρίστως μνη-

μονεύσωμεν, καὶ πρὸς τὸ λοιπὸν ἴλεω τὴν ἐλπίδα καὶ φαιδρὰν ἔχοντες, ἁδεῶς καὶ ἀνυπόπτως προσάξωμεν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Χ

ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΥΣΙΣ

«Διὰ τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἀνάπαυσιν.
Διὰ τῆς μάχης εἰς τὸν θρίαμβον».

THOMAS A KEMPIS

Τὴν ἀνάγκην τῆς ἐργασίας δὲν κατατάσσω βέβαια μεταξὺ τῶν θλίψεων τῆς ζωῆς.

Ἡ ἐργασία καὶ ἡ σκληροτέρα ἀκόμη ἐργασία, περιοριζομένη ὅμως μέσα εἰς τὰ ὅρια τοῦ μέτρου, εἶναι καθ' ἑαυτὴν μία ἄφθονος πηγὴ εὐδαιμονίας. Ὅλοι ἠξεύρομεν πόσον γρήγορα περνᾷ ὁ καιρός, ὅταν καταλλήλως ἀσχολούμεθα, ἐνῷ αἱ στιγμαὶ βαρεῖαι ἐπικρέμανται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ὀκνηρῶν. Ἡ ἐνασχόλησις ἀπωθεῖ μακρὰν καὶ τὰς μερίμνας καὶ τὰς μικρὰς θλίψεις τῆς ζωῆς. Ὁ ἐργατικὸς ἄνθρωπος δὲν εὑρίσκει καιρὸν νὰ μελαγχολῇ ἢ νὰ στενοχωρῆται. «Διὰ τῆς ἐργασίας ἀνακτᾷ τὴν φαιδρότητα τοῦ πνεύματος καὶ μετὰ κοπιώδη ἡμέραν τὴν γαλήνην τῆς εἰρηνικῆς νυκτός. Αὐτὴ ἀκριβῶς τοῦ πλούτου ἡ ἔλλειψις τὸν καθιστᾷ πλούσιον ὡς πρὸς τοὺς καλυτέρους τοῦ οὐρανοῦ θησαυρούς, τὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος»—λέγει ὁ Γράϋ.

Αὐτὸ ἐφαρμόζεται κυρίως εἰς τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ τὰς χειρωνακτικὰς ἐνασχολήσεις. Δυνατὸν νὰ εἶναι αὗται ταπειναί, ἀλλ' ἐὰν δὲν ἀποθαμβόνωνται ἀπὸ τὴν μανίαν τῆς διαφημίσεως, παρέχουν ἀσφαλῆ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ καθήκοντας ἱκανοποίησιν καὶ τὸ τιμαλφέστερον τῶν ἀγαθῶν, τὴν ὑγείαν. Καθὼς ὁ Ἔμερσων ὑπενθυμίζει εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἀρχίζουν τὴν ζωήν, «οἱ ἄγγελοι οἱ συζῶντες μὲ αὐτοὺς καὶ πλέκοντες τὰς δάφνας τῆς ζωῆς διὰ τὰ νεανικά των μέτωπα, εἶναι ἡ ἐργασία, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀμοιβαία πίστις».

Οἱ ἀρχαῖοι ὀρθῶς ἔλεγον «τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τ' ἀγαθ' οἱ Θεοὶ» ἢ «τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι». Ὅλοι παραδεχόμεθα τὴν θαυμαστὴν δύναμιν τῆς ἐπιμονῆς, μολονότι συχνὰ τὴν λησμονοῦμεν· καὶ ἐν τούτοις ἅπασα ἡ Φύσις μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ἀράχνης μᾶς ὑπενθυμίζει συνεχῶς τὸ μάθημα τοῦτο.

Ἡ ἐπίμονος γραφὴ καθιστᾷ εὐχάριστον τὴν ἀνάγνωσιν· ὁ Πλάτων λέγεται ὅτι ἔγραψε δέκα τρεῖς φορὰς τὴν πρώτην σελίδα τῆς ***Πολιτείας*** καὶ ὁ Κάρολος Μαράττι ὅτι ἐφιλοτέχνησε τριακόσια σχέδια τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀντινόου μέχρις οὗ ἱκανοποιηθῇ.

Ἡ τριβὴ εἶναι προτιμοτέρα τῆς σκωριάσεως καὶ «καθὼς ἐπὶ τῆς πλακὸς οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς καρδίας ἐπικάθηται κόνις»—λέγει ὁ Jefferies.

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχήν, μολονότι δυνατὸν νὰ παρουσιάζωνται μερικὰ μειονεκτήματα, ἐν γένει ὅμως προσερχόμεθα εἰς τὸ ἔργον μας μὲ πολλὰ πλεονεκτήματα ἄγνωστα εἰς τοὺς παλαιοὺς καιρούς. Ἡ ζωή μας εὑρίσκεται εἰς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν καὶ ὀλιγώτερον κίνδυνον διατρέχομεν νὰ βλέπωμεν τοὺς καρποὺς τῶν κόπων μας βιαίως ἀποσπωμένους τῶν χειρῶν μας.

Ἀλλά, μολονότι ἡ ἐργασία εἶναι καλὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον, δυνατὸν ὅμως νὰ γίνεται — καὶ δυστυχῶς πολλάκις γίνεται — κατάχρησις αὐτῆς. Πολλοὶ διερωτῶνται: «Ὢ! διατί ἡ ζωὴ νὰ εἶναι ὅλη ἐργασία;» — κατὰ τὸν Τέννυσων.

Καιρὸς παντὶ πράγματι, λέγει ὁ Σολομών· καιρὸς τοῦ ἐργάζεσθαι καὶ καιρὸς τοῦ παίζειν. Θὰ ἐργαζώμεθα ὡρισμένως καλύτερον χάριν τῆς κατόπιν ἀναμενομένης λογικῆς ποικιλίας καὶ μία ἀνταμοιβὴ τῆς ἐργασίας εἶναι καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἀναπαύσεως.

Ὀρθὸν εἶναι τὸ λόγιον ὅτι, ὅπου ὑπάρχει θέλησις ἐκεῖ εἶναι καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκπληρώσεώς της. Ἀλλ' ἂν καὶ εἶναι πολὺ ὡραῖον τὸ νὰ ἐπιθυμῇ κανείς, αἱ ἐπιθυμίαι ὅμως δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἀντικαθιστοῦν τὴν ἐργασίαν.

Εἰς ὁποιονδήποτε κύκλον καὶ ἂν ἀνήκουν αἱ ἐργασίαι του χρεωστεῖ κανεὶς νὰ βασίζεται κυρίως εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ἄλλοι εἰμποροῦν νὰ μᾶς βοηθοῦν, ἀλλ' εἰς ἡμᾶς ἀπόκειται νὰ μορφώσωμεν τοὺς ἑαυτούς μας. Κανεὶς ἄλλος δὲν εἰμπορεῖ νὰ προνοῇ δι' ἡμᾶς καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἰδίους μας. Διὰ νὰ ἐπωφελούμεθα τῶν πλεονεκτημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, πρέπει νὰ μάθωμεν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν διὰ τοὺς ἑαυτούς μας «τοῦ ἀφεγγοῦς φανοῦ τοῦ πνεύματος, μὲ τὸν ὁποῖον κανεὶς ἄλλος δὲν βλέπει παρὰ ὁ κρατῶν αὐτόν».

Δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολὴ τὸ νὰ ὑποστηρίζῃ κανεὶς ὅτι ἡ ἔντιμος ἐργασία οὐδέποτε εἶναι ἄχρηστος καὶ ἀπορριπτέα. Ἐὰν δὲν εὑρίσκωμεν τὸν δῆθεν κεκρυμμένον θησαυρόν, γονιμοποιοῦμεν ὅμως τὴν ἄμπελον.

«Ἐργάζου», λέγει ἡ Φύσις εἰς τὸν ἄνθρωπον, «ἐν πάσῃ ὥρᾳ εἴτε ἀνταμειβόμενος εἴτε μή· φρόντιζε μόνον νὰ ἐργάζεσαι καὶ δὲν θὰ σοῦ διαφύγῃ ἡ ἀμοιβή· εἴτε λεπτὴ εἶναι ἡ ἐργασία σου εἴτε χονδροειδής, εἴτε ἡ σπορὰ σίτου εἴτε ἡ συγγραφὴ ἐπους, ἀρκεῖ νὰ εἶναι τιμία ἡ ἐργασία ἐκτελουμένη ἐγκρίσει σοῦ τοῦ ἰδίου, θέλει πάντως ἀνταμειφθῇ καὶ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς. Ἀδιάφορον ποσάκις πίπτεις, θὰ θριαμβεύσῃς εἰς τὸ τέλος. Ἡ ἀμοιβὴ

καλῶς γενομένης πράξεως εἶναι αὐτὴ ἡ πλήρης ἐκτέλεσίς της» —λέγει ὁ Ἔμερσων.

Οὐδεμία δὲ ἐργασία, ὅσῳ ἐπίμονος καὶ ἂν εἶναι, οὐδεμία ἐπιτυχία ὅσῳ καὶ μεγάλη, εἰμποροῦν νὰ ἐξαντλήσουν τὰ ἄθλα τῆς ζωῆς.

Καὶ ὁ μᾶλλον φιλόπονος καὶ ὁ πληρέστατα ὑπὸ ἐπιτυχίας στεφθεὶς δέον νὰ παραδεχθοῦν ὅτι ὑπολείπονται ἀκόμη «πολλὰ πρὸς ἐκτέλεσιν, τῶν ὁποίων οὔτε ἀρχὴ ἔτι δὲν ἐγένετο· πολλὰ προσδοκώμενα, ἅτινα δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ προΐδωμεν· πολλὰ πρὸς ἀπόκτησιν καὶ πολλὰ πρὸς τελειοποίησιν»—κατὰ τὸν Morris.

Εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους αἱ δυσκολίαι τῆς σπουδῆς ἦσαν πολὺ μεγαλύτεραι παρὰ τώρα. Τὰ βιβλία ἦσαν δαπανηρὰ καὶ ὀλίγα, πολλάκις μάλιστα προσκολλημένα ἐπὶ τῶν γραφείων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφυλάττοντο. Οἱ μεγαλύτεροι σπουδασταὶ ὑπῆρξαν πτωχότατοι. Ὁ Ἔρασμος συνήθιζε νὰ διαβάζῃ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης μὴ δυνάμενος νὰ προμηθεύεται κηρίον καὶ «ἐπήτει σολδίον ἐπικαλούμενος ὄχι τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ τὸν ἔρωτα τῆς παιδείας». [Colleridge.]

Ἡ ἔλλειψις χρόνου δὲν ἀποτελεῖ δικαιολογίαν ὑπὲρ τῆς ὀκνηρίας. Ὁ βίος ἡμῶν, λέγει ὁ Ἱερεμίας Τάϋλωρ, «εἶναι πάρα πολὺ βραχὺς ἢ ὥστε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς φιλοδοξίας ἀλαζόνος πρίγκηπος ἢ ἀνυποτάκτου σφετεριστοῦ, εἶναι ἐλάχιστον χρόνου διάστημα ἀνεπαρκὲς πρὸς ἀπόκτησιν μεγάλου πλούτου, πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς φιλοδοξίας μωροῦ πτωχαλαζόνος, πρὸς ποδοπάτησιν ὅλων τῶν ἐχθρῶν τῶν δικαίων ἢ ἀδίκων συμφερόντων μας. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀρετῆς, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς κοσμιότητος, διὰ τὰς θρησκευτικὰς πράξεις μᾶς παρέχει ὁ Θεὸς ἐπαρκῆ καιρόν, ἐὰν τὰ περιθώρια τῆς πρωΐας καὶ τῆς ἑσπέρας, ἤτοι τὴν νηπιότητα καὶ τὸ γῆράς μας, προσπαθοῦμεν νὰ κατατάσσωμεν εἰς τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνδρός».

Ἡ ἐργασία εἶναι τοιαύτη τις ὑπὸ τῆς ὑπάρξεως ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη, ὥστε τὸ ζήτημα δὲν εἶναι, ἐὰν πρέπῃ, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἐργαζώμεθα. Κάποια ἀρχαία παροιμία λέγει ὅτι ὁ Διάβολος προμηθεύει ἐργασίαν εἰς τοὺς μὴ εὑρίσκοντας τοιαύτην, ὑπάρχει δὲ καὶ κάποια Τουρκικὴ παροιμία, καθ' ἣν ὁ διάβολος πειράζει τὸν ἐργατικὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὁ ὀκνηρὸς πειράζει τὸν διάβολον.

Ἐὰν ἡμεῖς οἱ Ἄγγλοι εὐδοκιμήσαμεν ὡς ἔθνος, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ πολὺ εἰς τὸ ὅτι ἐπιμόνως εἰργάσθημεν. Ὄχι μόνον δὲ εἰργάσθημεν ἐπιμόνως, ἀλλὰ ἠναγκάσαμεν καὶ τὰς φυσικὰς δυνάμεις νὰ ἐργασθοῦν χάριν ἡμῶν. «Ὁ ἀτμός, λέγει ὁ Ἔμερσων, εἶναι σχεδὸν ἕνας Ἄγγλος».

Ἡ δύναμις τῆς ἐργασίας ἐχαρακτήρισεν ἰδίως τοὺς μεγίστους

ἄνδρας μας. Ὁ Κεκήλιος εἶπε περὶ τοῦ Σὶρ W. Raleigh ὅτι «εἰμποροῦσε νὰ ἐργάζεται φοβερά».

Οἱ πλεῖστοι ἐξ ἡμῶν καυχώμεθα ὅτι ἀνήκομεν εἰς τὸ μέγιστον κράτος, τὸ ὁποῖον εἶδέ ποτε ὁ κόσμος· εἰμποροῦν νὰ λεχθοῦν περὶ ἡμῶν ἀσφαλῶς οἱ λόγοι τοῦ Οὐόρτσβορθ ὅτι:

«Ὁ κόσμος εἶναι μὲ ἡμᾶς περισσότερον τοῦ δέοντος· γρήγορα ἢ ἀργὰ ὅμως, λαμβάνοντες καὶ σπαταλῶντες, ἀσωτεύομεν τὰς δυνάμεις μας».

Ναί, ἀλλὰ ποῖος κόσμος; Ὁ κόσμος θὰ εἶναι ἐπαρκῶς μὲ ἡμᾶς βεβαίως καὶ εἴτε εἴμεθα εὐχαριστημένοι εἴτε μή. Ἀλλ' ὁποῖός τις κόσμιος θὰ εἶναι αὐτὸς δι' ἡμᾶς, τοῦτο ἐξαρτᾶται κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν.

Ἐλέχθη ὅτι πρέπει νὰ προσευχώμεθα ὄχι διὰ νὰ ἀναληφθῶμεν ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτόν, ἀλλὰ διὰ νὰ προφυλαττώμεθα ἀπὸ τὸ πονηρόν.

Ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι τοῦ ἐργάζεσθαι. Ἡ ταχύτης δύναται νὰ εἶναι καλή, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ σπουδή.

«Wie das Gestirn
Ohne Hast
Ohne Rast
Drehe sich Jeder
Um die eigne Last» [1].

«Καθὼς οἱ ἀστέρες χωρὶς σπουδήν, πλὴν καὶ δίχως ἀνάπαυσιν, ἂς ἐκπληροῖ ὁ καθεὶς τὸ καθῆκόν του».

Ἐν κεφαλαίῳ δ' εἰπεῖν, ἡ ἐργασία ἐξασφαλίζει τὴν πλουσίαν ἀνταμοιβὴν τῆς ἀναπαύσεως· πρέπει ν' ἀναπαυώμεθα, διὰ νὰ δυνάμεθα νὰ ἐργαζώμεθα, καὶ δέον νὰ ἐργαζώμεθα διὰ νὰ εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ ἀπολαύωμεν ἀνέσεως.

«Πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ προσέχωμεν ἡ ἀνάπαυσίς μας νὰ μὴ ἰσοδυναμῇ πρὸς τὴν ἠρεμίαν τῶν λίθων, οἵτινες ἐφόσον παρασύρονται ὑπὸ τοῦ χειμάρρου καὶ πλήττονται ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ, διατηροῦν τὸ μεγαλεῖόν των· ἀλλ' ὅταν σιγήσῃ τὸ ρεῦμα καὶ κοπάσῃ ἡ καταιγίς, ἀνέχονται νὰ καλύπτωνται ὑπὸ τῶν χόρτων καὶ τῶν λειχήνων καὶ θάπτωνται βαθειὰ εἰς τὸ χῶμα . . . . Ζηλευτὴ εἶναι ἡ ἡσυχία τοῦ αἰγάγρου, τοῦ ἐφησυχάζοντος μακαρίως εἰς τὴν ἐντὸς τοῦ γρανίτου τρώγλην του καὶ οὐχὶ ἡ τοῦ βοὸς τοῦ προσκολλημένου παρὰ τὴν τροφήν του.» [Ράσκιν.]

Ὅταν ἔχωμεν ἐκτελέσει τὸ καθῆκόν μας, δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν τὸ ἀποτέλεσμα ἐν ἠρεμίᾳ καὶ οὐχὶ ἐναγωνίως.

«Ταῦτα τί κωλύει διαλαβόντα ζῆν κούφως καὶ εὐηνίως, πάντα τὰ συμβαίνειν δυνάμενα πράως ἐκδεχόμενον, τὰ δ' ἤδη συμβεβη-

1 Γκαῖτε.

κύτα φέροντα; Θέλεις πενίαν; φέρε καὶ γνώσῃ τί ἐστι πενία τυχοῦσα καλοῦ ὑποκριτοῦ. Θέλεις ἀρχάς; φέρε, καὶ πόνους. Ἀλλ' ἐξορισμόν; Ὅπου ἂν ἀπέλθω, ἐκεῖ μοι καλῶς ἔσται». — λέγει ὁ Ἐπίκτητος.

Παραπονούμεθα», λέγει ὁ Ράσκιν, «διὰ τὴν ἔλλειψιν πολλῶν πραγμάτων, ψήφων, διασκεδάσεων, χρημάτων. Τίς ἐξ ἡμῶν συναισθάνεται ἢ εἰξεύρει ὅτι τοῦ λείπει ἡ γαλήνη; Ὑπάρχουν δύο μέσα νὰ τὴν ἀποκτήσῃς, ἂν θέλῃς. Τὸ ἕν εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὴν ἐξουσίαν σου, νὰ κάμῃς τὸν ἑαυτόν σου ἄσυλον εὐχαρίστων λογισμῶν . . . Οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν εἰξεύρει ἀκόμη, ὡς μὴ διδιδαχθεὶς ἐκ νεότητός του, τί ὡραῖα παλάτια εἰμποροῦμεν νὰ κτίσωμεν μὲ τὰς ὡραίας σκέψεις, τοῦθ' ὅπερ εἶναι μία ἀπόδειξις κατὰ πάσης ἐναντιότητος τῆς τύχης. Ὡραῖαι φαντασίαι, ἱκανοποιητικαὶ ἀναμνήσεις, εὐγενεῖς ἱστορίαι, πιστὰ λόγια, θησαυροὶ πολυτίμων καὶ σταθερῶν σκέψεων, τοὺς ὁποίους δὲν δύναται νὰ ταράξῃ ἡ θλῖψις, οὔτε ὁ πόνος νὰ ἐπισκοτίσῃ, οὔτε ἡ πενία νὰ ἀφαιρέσῃ, εἶναι οἰκίαι ἀχειροποίητοι κατάλληλοι διὰ τὴν κατοικίαν τῶν ψυχῶν μας».

Οἱ Βουδισταὶ πιστεύουν εἰς πολλὰ εἴδη μελλούσης τιμωρίας· ἀλλ' ἡ ὑψίστη ἀμοιβὴ τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ Νιρβάνα, ἡ τελευταία καὶ αἰωνία ἀνάπαυσις.

Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἀσμανάζερ νὰ ἀφεθῇ ἥσυχος, ποῦ εἶχε χαραχθῇ ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου του ἐν Σιδῶνι, εἶναι πολὺ συγκινητική [1].

«Κατὰ τὸν μῆνα Βοὺλ τοῦ δεκάτου τετάρτου ἔτους τῆς βασιλείας μου ἐγὼ ὁ βασιλεὺς Ἀσμανάζερ, ὁ βασιλεὺς τῶν Σιδονιτῶν, υἱὸς τοῦ Ταπούῃθ, βασιλέως τῶν Σιδονιτῶν, ἐλάλησα τοὺς λόγους τούτους: «Ἀνηρπάγην ἄωρος ἀπὸ τοῦ κόσμου, υἱὸς τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἡμερῶν. Ὁ ἄλλοτε μέγας εἶναι τώρα βουβός· ὁ υἱὸς τῶν θεῶν εἶναι νεκρός. Καὶ ἐφησυχάζω εἰς τὸν τάφον τοῦτον εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἔκτισα ἐγὼ ὁ ἴδιος. Ἐξορκίζω τοὺς ἄρχοντας καὶ ὅλους τοὺς λοιποὺς εὐγενεῖς ἀνθρώπους: Νὰ μὴ ἀνοίξῃ κανεὶς τὸ ἀναπαυτήριον αὐτό, οὔτε νὰ ζητήσῃ θησαυρὸν ἐντὸς αὐτοῦ, διότι δὲν φέρομεν μεθ' ἡμῶν θησαυρόν, καὶ ἂς μὴ μετακομίσῃ τὸ φέρετρόν μου ἄλλου, καὶ ἂς μὴ μᾶς ταράξῃ εἰς τὸ κοιμητήριον αὐτὸ συνταράσσων τὸ φορεῖον τοῦ αἰωνίου ὕπνου μου . . . Διότι, ὅσοι ἤθελον ἀνοίξῃ τὸν τάφον τῆς ἀναπαύσεώς μου, ἢ ἤθελον μὲ διαταράξει ἐπὶ τοῦ φορείου τούτου, αὐτοὶ δὲν θὰ εὕρουν ἡσυχίαν πλησίον τῶν νεκρῶν, δὲν θὰ ταφοῦν ἐντὸς μνήματος οὔτε θ' ἀποκτήσουν υἱὸν ἢ ἀπογόνους . . . . Αὐτοὶ

1 Ἡ σαρκοφάγος αὕτη εὑρίσκεται νῦν ἐν Παρισίοις.

δὲν θὰ ἔχουν οὔτε ῥίζαν ὑποκάτω, οὔτε καρποὺς ὑπεράνω, οὔτε τιμὴν μεταξὺ τῶν ζώντων ὑπὸ τὸν ἥλιον» [1].

Ὁ ὀκνηρὸς ἄνθρωπος δὲν εἰξεύρει τί εἶναι ἡ ἀπόλαυσις τῆς ἀναπαύσεως, διότι ποτὲ δὲν τὴν ἐγεύθη. Ἡ κοπιώδης ἐργασία περιπλέον ὄχι μόνον μᾶς παρέχει ἀνάπαυσιν σωματικήν, ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον καὶ γαλήνην τοῦ πνεύματος. Ἐὰν ἐπράξαμεν ὅ,τι ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν, εἰμποροῦμεν νὰ ἔχωμεν ἥσυχον τὴν συνείδησίν μας.

«En la sua voluntate è nostra pace» [2].

Ἐν τῇ θελήσει Ἐκείνου ἔγκειται ἡ γαλήνη ἡμῶν· ἐν τῇ γαλήνῃ ταύτῃ τὸ πνεῦμα θέλει εὕρῃ τὴν ἀκραιφνεστέραν εὐχαρίστησιν, διότι:

«Ὅταν οἱ φροντίδες κοιμῶνται, ἡ ψυχὴ γρηγορεῖ».

Κατὰ τὴν νεότητα φυσικὰ ἡ ἰδέα τῆς κοπιώδους ἐργασίας καὶ τῶν ἀγώνων εἶναι τονωτικὴ καὶ εὐχάριστος· ἀλλὰ καθ' ὅσον τὰ ἔτη προχωροῦν, κατὰ τοσοῦτον ἡ ἐλπὶς καὶ αἱ προβλέψεις περὶ ἡσυχίας καὶ ἀνέσεως προσκτῶνται μεῖζον ἔδαφος, καί:

«Ὅταν ἡ τελευταία αὐγὴ ἀνατείλῃ ὠχρὰ καὶ ὅλου τοῦ βίου οἱ κόποι καὶ ἡ ἄνεσις λάβουν πέρας, ὅσοι εἰργάσθησαν, ἐκεῖνοι, καὶ ὄχι ὅσοι διεσκέδασαν, εἰξεύρουν, ἐὰν ἡ ἀνάπαυσις εἶναι γλυκεῖα» [3].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XI

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

«Ἢ τι Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν, κρῖμα καὶ ἀγαπᾶν ἔλεον καὶ ἕτοιμον εἶναι τοῦ πορεύεσθαι μετὰ Κυρίου Θεοῦ σου;»

ΜΙΧΑΙΟΣ

«Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου».

ΙΑΚΩΒΟΥ Ι

«Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ».

2 ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ

Θὰ ἦτο ὅλως ἄτοπον νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα εἰς ἔρευναν θεολογικῶν προβλημάτων ἢ νὰ ὑπεραμυνθῶ ὡρισμένου τινὸς δόγματος. Δὲν δύναμαι ἐν τούτοις νὰ ἀντιπαρέλθω ἐν σιγῇ ζήτημα, τὸ

1 Grant Duff. — 2) Dante. — 3) Symonds.

ὁποῖον διὰ τοὺς πολλοὺς εἶναι μία μεγάλη παρηγορία καὶ ἀνακούφισις εἰς τὰς λύπας καὶ τὰς συμφοράς των καὶ ἡ πηγὴ τῆς ἀγνοτέρας ἡδονῆς.

Συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς θρησκείας περιλαμβάνομεν δύο πράγματα πολὺ διάφορα ἀλλήλων, τὴν θρησκείαν τῆς καρδίας καὶ τὴν θρησκείαν τοῦ νοῦ. Ἡ πρώτη σχετίζεται μὲ τὴν διαγωγὴν καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου· ἡ δευτέρα μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ τὸ μέλλον τῆς ψυχῆς, ἀποτελοῦσα οὕτω μέρος τῆς καθόλου Γνώσεως.

Ἡ θρησκεία δέον νὰ εἶναι δύναμις, ὁδηγὸς καὶ παρηγορία, ὄχι δὲ πηγὴ διανοητικῆς ἐντάσεως ἢ ἀτάκτου καὶ ἀχαλινώτου συζητήσεως. Οἱ ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας διωγμοὶ προϋποθέτουν πίστιν εἰς θεότητα σκληράν, ζηλότυπον καὶ ἄδικον. Ἐὰν ἐπράξαμεν πᾶν τὸ ἐφ' ἡμῖν διὰ νὰ φθάσωμεν πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἡ περαιτέρω βάσανος καὶ ἀνησυχία περὶ τοῦ ἀποτελέσματος ὑπεμφαίνει δυσπιστίαν πρὸς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καί, κατὰ τὸν Βάκωνα, εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὸ νὰ ἀποπειρᾶται κανεὶς «νὰ καταβιβάσῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀντὶ ἐν εἴδει περιστερᾶς, ἐν σχήματι κόρακος». «Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ· καὶ τὸ στοιχειωδέστατον καθῆκόν μας, εἶναι νὰ σχηματίσωμεν τὴν ὑψηλοτέραν κατὰ τὸ δυνατὸν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν.

Πολλοὶ ἐν τούτοις καὶ μάλιστα τὸ πλεῖστον τῶν γυναικῶν[1] ταλαιπωροῦνται εἰσερχόμενοι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον μὲ ἀμφιβολίας καὶ δυσκολίας περὶ τὰ θεολογικὰ ζητήματα, ἐνῷ αἱ δυσκολίαι αὐταὶ καὶ ἀμφιβολίαι ἀποβλέπουν ἐνενήκοντα ἐννέα ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ὄχι εἰς τὸ τί δέον νὰ πράττωμεν, ἀλλ' εἰς τὸ τί δέον νὰ πιστεύωμεν. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ συνείδησις εἶναι γενικῶς πρόχειρος ὁδηγός. Εἰς τὸ ν' ἀκολουθῇ τις τὰ κελεύσματά της ἔγκειται ἡ δυσκολία. Ἡ θεολογία ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ μᾶλλον ἀφῃρημένη ἐπιστήμη. Ἀλλ' ἐφόσον τιμίως καὶ εἰλικρινῶς ἐπιθυμοῦμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ἀλήθειαν, δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα ὅτι θέλομεν τιμωρηθῇ δι' ἀκουσίαν τινὰ πλάνην. «Ἡ τί κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ», λέγει ὁ Μιχαῖος, «ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρῖμα καὶ ἀγαπᾶν ἔλεον καὶ ἕτοιμον εἶναι τοῦ πορεύεσθαι μετὰ κυρίου Θεοῦ σου»; Πολὺ ὀλίγη θεολογία κρύπτεται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίαν, ἥ, ἀληθῶς εἰπεῖν, εἰς οἱονδήποτε μέρος τῶν πρώτων τριῶν Εὐαγγελίων. Καὶ αἱ διαιροῦσαι ἡμᾶς διαφοραὶ ἔχουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἔρευναν μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ θρήσκευμα. Ἡ θρησκεία εἶναι προωρισμένη νὰ φέρῃ «ἐπὶ γῆς εἰρήνην καὶ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίαν» καὶ ὁτιδήποτε ἄγει εἰς τὸ μῖσος καὶ τὸν διωγμόν, ὅσον δίκαιον

1) Εἶναι περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ ἐνταῦθα περὶ τῶν Ἀγγλίδων ἰδίως.

καὶ ἐὰν φαίνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, εἶναι πάντως ἀδικώτατον εἰς τὸ βάθος.

Ὁποίας ἀθλιότητος καὶ κακοδαιμονίας ἀπηλλαγμένη θὰ ἦτο ἡ Εὐρώπη, ἐὰν οἱ Χριστιανοὶ ἠρκοῦντο εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίαν!

Ἡ Βουχάρα λέγεται ὅτι εἶχεν ἄνω τῶν τριακοσίων γυμνασίων καταγινομένων πάντων εἰς τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, ἀλλ' ἀγνούντων κάθε τι ἄλλο καὶ πιθανῶς ὑπῆρξε μία τῶν μᾶλλον θρησκομανῶν ἀλλ' ἀσπλάγχνων πόλεων ἐπὶ τῆς γῆς. «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ».

Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι «Ἐκεῖνος προσεύχεται καλύτερον, ὅστις ἀγαπᾷ καλύτερον ὅλα μικρὰ καὶ μεγάλα» — λέγει ὁ Coleridge.

Οἱ θεολόγοι συχνότατα φαίνονται ὁμοφωνοῦντες εἰς τὸ ὅτι «Ἡ φοβερὰ σκιὰ κάποιας ἀοράτου δυνάμεως πλανᾶται ἐν μέσῳ ἡμῶν», λέγει ὁ Σέλεϋ, καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως πολλοὶ θὰ ἐπεθύμησαν μὲ πόνον ψυχῆς βέβαια τὴν εὔθυμη παιδιακίσια θρησκεία τῶν Ἑλλήνων, πλὴν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπανεύρουν τὰς Νύμφας καὶ τὰς Νηρηίδας, τὰς Μοίρας καὶ τὰς Χάριτας χωρὶς ὅμως τὸν Δία καὶ τὸν Ἄρην.

Αἱ αἱρέσεις εἶναι ἔργον τῶν Αἱρετικῶν. Οὐδεὶς τῶν μεγάλων διδασκάλων, ὡς εἶπεν ὁ Κάρλαϋλ, ἐσκέφθη ποτὲ νὰ ἱδρύσῃ νέαν αἵρεσιν.

Αἱ διαφοραὶ εἰς τὴν λατρείαν, λέγει κάποια Περσικὴ παροιμία, «διῄρεσαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς ἑβδομήκοντα δύο ἐθνικότητας. Ἐξ ὅλων τῶν δογμάτων των ἐξέλεξα ἕν, τὴν Θείαν Ἀγάπην». Καὶ ἔπειτα «ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου τὸ νῆμα τῆς ζωῆς συνέχεται μὲ τοὺς κόμβους τῆς ἀγάπης καὶ τῆς σκέψεως, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλου κομβολογίου».

Ἐνυπάρχει ἀληθέστερος χριστιανισμὸς εἰς τοὺς λόγους ἐθνικῶν τινων φιλοσόφων παρὰ πολλῶν Χριστιανῶν θεολόγων· λ. χ. εἰς τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τοῦ Ἐπικτήτου καὶ τοῦ Πλουτάρχου.

«Ἐγὼ μὲν οὖν, ὦ Καλλίκλεις», λέγει ὁ Σωκράτης, «ὑπὸ τούτων τῶν λόγων πέπεισμαι, καὶ σκοπῶ ὅπως ἀποφαινοῦμαι τῷ κριτῇ ὡς ὑγιεστάτην τὴν ψυχήν· χαίρειν οὖν ἐάσας τὰς τιμὰς τὰς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀλήθειαν σκοπῶν πειράσομαι τῷ ὄντι ὡς ἂν δύνωμαι βέλτιστα ὢν καὶ ζῇν καὶ ἐπειδὰν ἀποθνήσκω ἀποθνήσκειν· παρακαλῶ δὲ καὶ τοὺς ἄλλους πάντας ἀνθρώπους, καθ' ὅσον δύναμαι, καὶ δὴ καὶ σὲ ἀντιπαρακαλῶ ἐπὶ τοῦτον τὸν βίον καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὃν ἐγώ φημι ἀντὶ πάντων τῶν ἐνθάδε ἀγώνων εἶναι»[1].

1) Πλάτων.

Τῆς περὶ τοὺς θεοὺς εὐσεβείας», λέγει ὁ Ἐπίκτητος, «ἴσθι ὅτι τὸ κυριώτατον ἐκεῖνό ἐστιν· ὀρθὰς ὑπολήψεις περὶ αὐτῶν ἔχειν, ὡς ὄντων, καὶ διοικούντων τὰ ὅλα καλῶς καὶ δικαίως· καὶ σαυτὸν εἰς τοῦτο κατατεταχέναι, τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς, καὶ εἴκειν πᾶσι τοῖς γενομένοις, καὶ ἀκολουθεῖν ἑκόντα, ὡς ὑπὸ τῆς ἀρίστης γνώμης ἐπιτελουμένοις» [1].

«Μὴ ὡς μύρια μέλλων ἔτη ζῇν», λέγει ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Τὸ χρεὼν ἐπήρτηται· ἕως ζῇς, ἕως ἔξεστιν ἀγαθὸς γένου . . .

Ὡς ἤδη δυνατοῦ ὄντος ἐξιέναι τοῦ βίου, οὕτως ἕκαστα ποιεῖν καὶ διανοεῖσθαι. Τὸ δὲ ἐξ ἀνθρώπων ἀπελθεῖν, εἰ μὲν θεοί εἰσιν, οὐδὲν δεινόν· κακῷ γάρ σε οὐκ ἂν περιβάλοιεν· εἰ δὲ ἤτοι οὐκ εἰσίν, ἢ οὐ μέλει αὐτοῖς τῶν ἀνθρωπείων, τί μοι ζῆν ἐν κόσμῳ κενῷ θεῶν, ἢ προνοίας κενῷ; Ἀλλὰ καὶ εἰσί, καὶ μέλει αὐτοῖς τῶν ἀνθρωπείων· καὶ τοῖς μὲν κατ' ἀλήθειαν κακοῖς ἵνα μὴ περιπίπτῃ ὁ ἄνθρωπος, ἐπ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἔθεντο» [2].

Ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει: «Τὸ θεῖον δὲν δοξάζεται ἀναλόγως τοῦ ἀργυρίου καὶ τοῦ χρυσίου αὐτοῦ, οὔτε ὁ Παντοδύναμος διὰ μέσου τῆς βροντῆς καὶ τῆς ἀστραπῆς του, ἀλλ' ἕνεκα τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ».

Εἶναι ἀναντιρρήτως πολὺ δύσκολον νὰ κατανοήσῃ τις τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τῆς διδασκαλίας τῶν ἠθικολόγων τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα διήκει δι' ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς φιλολογίας. Λόγου χάριν, ὅταν εἰς τὸ Χάρτινον ἄθυρμα τοῦ βασιλέως Σουτράκα, τὸ ἀρχαιότερον τοῦτο Σανσκριτικὸν δρᾶμα, ὅπερ μᾶς εἶναι γνωστόν, ὁ κακὸς Πρίγκηψ πειράζῃ τὸν Βίταν νὰ φονεύσῃ τὴν Ἡρωΐδα λέγων εἰς αὐτὸν ὅτι οὐδεὶς τὸν βλέπει, ὁ Βίτας ἀποκρίνεται ὅτι ὅλη ἡ φύσις θὰ ἔβλεπε τὸ ἔγκλημα. — Τὰ πνεύματα τοῦ Δάσους, ὁ Ἥλιος, ἡ Σελήνη, οἱ Ἄνεμοι ὁ Οὐράνιος θόλος, ἡ στερεῶς θεμελιωμένη Γῆ, ὁ ἰσχυρὸς Γιάμας, ὁ κριτὴς τῶν νεκρῶν, καὶ ἡ συνείδησιν ἑαυτῆς ἔχουσα ψυχή».

Ἐνυπάρχει ἀληθῶς δόσις ἀμφιβόλου ἀθυμίας εἰς τοὺς Ρωμαίους ἠθικολόγους, καθὼς εἰς τὰς τελευταίας λέξεις τοῦ Ἀδριανοῦ πρὸς τὴν φεύγουσαν ψυχήν του:

«Animula, vagula, blandula
Hospes, comesque corporis
qua nunc abibis in loca:
Pallidula, rigida, nudula
Nec, ut soles, dabis jocos» [3].

Ἤτοι: «Ψυχοῦλά μου πλάνος καὶ χαϊδεμένη, ξενιτευμένη συντρόφισσα τοῦ σώματος, ποῦ μεταβαίνεις τώρα ὠχρά, ψυχρά, γυμνή; Καὶ οὔτε καθὼς συνήθιζες θὰ παίζῃς πλέον».

---

1) Ἐπίκτητος. — 2) Μάρκος Αὐρήλιος. — 3) Ἀδριανός.

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐκφράζεται εἰς τὸν ἐπιτάφιον τὸν ἐκφωνηθέντα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Δουκὸς τοῦ Buckingham ἐν τῷ κοιναβίῳ τοῦ Οὐεστμίνστερ.

«Dubius non improbus vixi
Incertus morior, non perturbatus:
Humanum eat nescire et errare,
Deo confido
Omnipotenti bene volentissimo:
Ens entium miserere mei».

Ἤτοι: «Ἀμφίβολος ἔζησα, ἀλλ' ὄχι ἄτιμος· ἀβέβαιος ἀποθνήσκω, ἀλλ' ὄχι καὶ ταραγμένος. Ἀνθρώπινον τὸ ἀγνοεῖν καὶ πλανᾶσθαι. Πιστεύω εἰς τὸν Θεόν, τὸν Παντοδύναμον καὶ Πανάγαθον. Ὦ ὄντως ὑπάρχων, οἰκτειρόν με».

Ἂς λάβωμεν ἤδη τὸν ἐντονώτερον τύπον τῆς διαφορᾶς.

«Κακοῦργος εἶναι», λέγει ὁ Πλούταρχος, «ὁ μὴ πιστεύων εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν θεῶν· ἀλλ' ὁ ἔχων ἰδέας περὶ αὐτῶν ὑπαγορευομένας ὑπὸ δεισιδαιμονιῶν δὲν ἔχει ὁ τοιοῦτος πεποιθήσεις ἀπείρως φρικωδεστέρας; Ἐγὼ δι' ἐμαυτὸν θὰ ἐπροτίμων πολὺ μᾶλλον νὰ ἔλεγον οἱ ἄνθρωποι περὶ ἐμοῦ ὅτι δὲν ὑπῆρξέ ποτε κανεὶς Πλούταρχος, οὔτε ὑπάρχει τώρα, παρὰ ὅτι ὁ Πλούταρχος εἶναι ἄνθρωπος ἄστατος, κοῦφος, εὐεπίφορος εἰς ὀργήν, ἐκδικητικὸς δι' ἀσημάντους προκλήσεις, ὀργίλος διὰ τὸ παραμικρόν».

Πολλὰ πράγματα ἐξελήφθησαν ἐσφαλμένως ἀντὶ τῆς θρησκείας· ὁ ἐγωισμὸς ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρως τῆς μουσικῆς, τῶν τεχνῶν, τῆς πομπῆς. Αἱ ἐπιφυλάξεις λαμβάνουν συχνὰ τὸ ὄνομα τῆς ἀγάπης καὶ ἡ δόξα τοῦ οὐρανοῦ θεωρεῖται ἐνίοτε ἐξαρτωμένη ἀπὸ πολυτίμους λίθους καὶ κοσμήματα. Πολλοί, ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, ἀκολουθοῦν τὸν Χριστὸν ὄχι διὰ τὰ θαύματα, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἄρτους.

Εἰς πολλὰς περιπτώσεις αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ περιορίζονται ἁπλῶς εἰς λέξεις. Ὑπάρχει ἕνας ἀνατολικὸς μῦθος περὶ τεσσάρων ἀνθρώπων, ἑνὸς Ἄραβος, ἑνὸς Πέρσου, ἑνὸς Τούρκου καὶ ἑνὸς Ἕλληνος, οἱ ὁποῖοι παρεκάθησαν μίαν ἑσπέραν νὰ συμφάγουν, ἀλλὰ ἤριζον περὶ τοῦ εἴδους τῆς τροφῆς. Ὁ Τοῦρκος ἐπρότεινε οὐζούμ, ὁ Ἄραψ ἀνέπ, ὁ Πέρσης ἐνκιοὺρ καὶ ὁ Ἕλλην σταφύλια. Ἐνῷ συνεζήτουν, διῆλθεν ἔμπροσθέν των φορτωμένος σταφύλια ὁ ὄνος ἑνὸς κηπουροῦ. Ἕκαστος ἐπήδησεν ἐπὶ ποδὸς καὶ μὲ τεταμένας χεῖρας ἐδείκνυε τὸ χρυσίζον φορτίον. Οὐζούμ, ἐφώναξεν ὁ Τοῦρκος. «Ἰδοὺ τὰ Ἐνκιούρ», ἔλεγεν ὁ Πέρσης. «Αὐτὸ εἶναι Ἰνέπ, ναὶ Ἰνέπ», ἔκραξεν ὁ Ἄραψ. «Νά, τὰ σταφύλια μου», εἶπεν ὁ Ἕλλην. Τότε ἠγόρασαν τὰ σταφύλια των μὲ ἡσυχίαν. Μάθετε λοιπὸν τί δηλοῖ ὁ μῦθος». [Ἀρνόλδος].

Λέγεται ὅτι ἐνῷ ποτε ὁ Πρεσβύτερος Στάνλεϋ ἀνέπτυσσε τὰς δοξασίας του εἰς τὸν λόρδον Beaconsfield, ὁ τελευταῖος ἀπήν-

τησε: Ἀ! Κύριε Πρεσβύτερε, ὅλα αὐτὰ καλὰ καὶ ἅγια, ἀλλὰ λάβετε ὑπ' ὄψιν ὅτι, ἐὰν δὲν εἴχομεν δόγματα, δὲν θὰ εἴχομεν καὶ πρεσβυτέρους». Ἡ ἀπώλεια πρεσβυτέρων, οἷος ὁ Στάνλεϋ, θὰ ἦτο μεγάλη τῇ ἀληθείᾳ συμφορά,ἀλλ' ἐξάγεται τοῦτο ἐκ τῶν λεχθέντων:.... Αἱ θρησκεῖαι ὄχι μόνον δὲν ἔχουν ἑδραιωθῇ ἐπὶ τῶν δογμάτων, ἀλλὰ συχνότατα καὶ κατασυντρίβονται ὑπὸ τὸ βάρος ἐκείνων. Οὐδεὶς ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλῃ ὅτι ὁ Στάνλεϋ εἰργάσθη τελεσφόρως ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς Ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας.

Δὲν εἴμεθα κατὰ πάντα σύμφωνοι μὲ τὸν Σπινόζαν, ἀλλὰ δὲν ἔχει δίκαιον, ὅταν λέγῃ: «Ἡ πρώτη ἀρετὴ τοῦ Θείου Νόμου, λοιπὸν αὐτὴ ἡ οὐσία καὶ τὸ σύνολόν του, εἶναι νὰ ἀγαπῶμεν τὸν Θεὸν χωρὶς ὅρους καὶ συνθήκας ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν—ἄνευ ὅρων καὶ συνθηκῶν, λέγω, καὶ οὐχὶ ἐξ ἀγάπης καὶ φόβου ἢ ἄλλου τινὸς πράγματος»; Καὶ ἔπειτα, ὅταν ἀποφαίνεται ὅτι αὐτὴ ἡ οὐσία τῆς θρησκείας εἶναι ἡ πίστις εἰς «ἓν Ὑπέρτατον Ὄν, ὅπερ ἐνασμενίζεται εἰς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ ἔλεος, εἰς τὸ ὁποῖον πάντες οἱ θέλοντες νὰ σωθῶσιν ὀφείλουν νὰ ὑπακούουν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία συνίσταται εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν»;

Ἡ θεολογία», λέγει ὁ de Baliol, «εἶναι πλήρης ὅρων οἵτινες ἐσκότισαν τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ αἰῶνας. Οἱ ἄνθρωποι συνεζήτησαν ὁρμώμενοι ἐξ αὐτῶν τῶν ὅρων, ἀλλ' ὄχι χάριν αὐτῶν. Ἐξήγαγον τὰ συμπεράσματα πρὶν ἢ ἀποδείξουν τὸ ἀληθὲς τῶν ἡγουμένων προτάσεων· ἐπεκύρωσαν τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡγουμένων χωρὶς νὰ ἐξετάσουν αὐτοὺς τοὺς ὅρους. Τὰ πάθη τῶν θρησκευτικῶν κομμάτων ἐκορυφώθησαν προκειμένου περὶ λέξεων, τὰς ὁποίας δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγήσωσι καὶ αἵτινες δὲν εἶχον ἀληθῶς διακεκριμένην τινὰ ἔννοιαν».

Ἡ ἀμφιβολία εἶναι δύο κατηγοριῶν καὶ ὅμως συχνάκις συγχέομεν τὴν συνετὴν ἀναβολὴν τῆς κρίσεως μὲ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ δισταγμοῦ. Ἡ παραδοχὴ γνώμης, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προβάλωμεν ἀποχρῶντα λόγον, εἶναι προφανῶς παράλογος· ἀλλ' ὅταν ἡ ἀνάγκη μᾶς ἐπιβάλλῃ νὰ ἐνεργῶμεν, πρέπει νὰ τὸ πράττωμεν βασιζόμενοι ἐπὶ τῆς ὑγιεστέρας ἐφικτῆς ἀποδείξεως, ὁσονδήποτε ἀσήμαντος καὶ ἂν ἦναι.

Διατί νὰ προσδοκῶμεν νὰ λύσῃ ἡ θρησκεία ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ Σύμπαντος; Δὲν ἔχομεν ἀκόμη τὴν ἀπαίτησιν καὶ ἡ τελειοτέρα πραγματεία νὰ μᾶς διαφωτίσῃ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ ἢ τῆς θερμότητος. Ἡ Φυσικὴ Ἱστορία δὲν ἐπιρρίπτει φῶς ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωῆς, οὔτε ἡ Βιολογία ἔσχε ποτὲ τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐξηγήσῃ αὐτήν.

Ὅτε ὁ Σιμωνίδης ἠρωτήθη ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ἱέρωνος τῶν Συρακουσῶν τίς ἦτο ὁ Θεός, ἐζήτησε προθεσμίαν μιᾶς ἡμέρας διὰ

νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ ἀπαντήσῃ. Κατὰ τὰς ἀκολούθους ἡμέρας ἀπήτει πάντοτε διπλάσιον καιρὸν πρὸς ὡριμωτέραν σκέψιν καὶ ὅτε ὁ Ἱέρων τὸν ἠρώτησε τὴν αἰτίαν, ἀπεκρίθη ὅτι ὅσῳ περισσότερον ἐξήταζε τὸ ζήτημα, τόσῳ σκοτεινότερον τῷ παρουσιάζετο.

Αἱ Βέδδαι λέγουν: «Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἡλίου εἶναι τὸ φῶς, εἰς τὸ μέσον τοῦ φωτὸς ἡ ἀλήθεια καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀληθείας ἡ ἄφθαρτος ὀντότης». Ἡ θεότης ὡρίσθη ὡς εἷς κύκλος, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν κέντρον εἶναι πανταχοῦ, ἡ περιφέρεια ὅμως οὐδαμοῦ· ἀλλὰ τὸ «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» τοῦ Ἀποστόλου Ἰωάννου ἑλκύει ἰσχυρότερον τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν.

«Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει, εἴτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται· εἴτε γλῶσσαι, παύσονται· εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται..... νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη»[1].

Ὁ ναὸς δὲν εἶναι τόπος προωρισμένος διὰ μελέτην ἢ συζήτησιν. Πολὺ ὀλίγοι ἄνθρωποι δὲν θὰ συνεπάθουν τὴν Εὐγενίαν de Guérin διὰ τὴν τρυφερὰν της ἀγάπην πρὸς τὸ ἐν Καουζάκι ναΐδριον, ὅπου μᾶς λέγει ὅτι ἀφῆκε «tant de misères».

Ἡ ἀμφιβολία δὲν ἀποκλείει τὴν πίστιν. «Κατὰ τὴν πίστιν ἀμφίβολος, ἀλλὰ καθαρὸς εἰς τὰ ἔργα ἐπεσφράγισε τὴν ζωήν του. Περισσοτέρα πίστις ἐνυπάρχει εἰς τοὺς εἰλικρινεῖς δισταγμούς, πίστευσέ με, ἢ εἰς τὸ ἥμισυ τῶν δογμάτων»[2].

Πολλοὶ δυστυχῶς ἀπετόλμησαν νὰ ὑπολογίσουν ὡς ἀντισήκωμα κατὰ τῶν κακῶν τῆς ζωῆς τὴν ἀγνότητα τῆς πίστεως·—ἀγὼν οὗτος κοῦφος καὶ ἄγονος. Τὸ ἀπεργάζεσθαι τὴν δικαιοσύνην εἶναι ἡ ἀσφαλὴς κλῖμαξ ἡ φέρουσα πρὸς τὸν Οὐρανόν, μολονότι καὶ ἡ ἀληθὴς πίστις μᾶς ὑποβοηθεῖ νὰ εὕρωμεν τὴν κλίμακα πρὸς ἄνοδον.

»Καθῆκόν μου ἦτο νὰ εἶχον ἀγαπήσει τὰ ὑψητότερα πράγματα· κέρδος θὰ μοὶ ἦτο, ἐὰν τὰ ἤξευρον καὶ εὐχαρίστησις μεγάλη, ἐὰν τὰ ἔβλεπον»—λέγει ὁ Τέννυσων.

Ἀλλὰ μολονότι ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ οὐδεμίαν πικρίαν, ἀξίζει ἐν τούτοις ν' ἀφιερώσῃ τις εἰς αὐτὴν σοβαρὰς σκέψεις καὶ μελέτας.

Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι πολλὰ σημεῖα εἶναι καὶ θὰ εἶναι ἐπὶ μακρὸν ἀνέπαφα καὶ ὑπὸ τὸν πέπλον τοῦ σκότους, δυνάμεθα νὰ δικαιολογήσωμεν τοὺς ἑαυτούς μας παραδιδόμενοι εἰς ποικίλας θεωρίας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῆς ὑπάρξεώς μας.

---

1) Ἀπ. Παύλου. Πρὸς Κορινθίους I, 13,—2 Τέννυσων.

«Ἡ γέννησίς μας εἶναι ὕπνος καὶ λησμοσύνη. Ἡ ψυχὴ ἡ μεθ' ἡμῶν συνδημιουργουμένη, τὸ ἄστρον τῆς ζωῆς μας· ἀλλαχοῦ ἔχει τὴν δύσιν καὶ μακρόθεν ἔρχεται. Οὐχὶ ἐν πλήρει λησμοσύνῃ καὶ ἄκρᾳ γυμνότητι, ἀλλ' ὡς αἰθεριοδρομοῦσαι νεφέλαι ἐρχόμεθα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ πατρίς μας», λέγει ὁ Οὐόρτσβορθ.

Πιστεύω ὅτι δὲν θὰ ὑποτεθῶ ὡς ὑποτιμῶν τὰς ἐντίμους προσπαθείας τὰς καταβαλλομένας πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, οὔτε ὡς ὑποβιβάζων τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀφοσιώσεως τῶν ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν πίστεως πεσόντων. Ἀλλὰ πάντως πλανῶνται οἱ θεωροῦντες τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ὥς τι μεγάλης ἀξίας, ἐνῷ πράγματι ὡς πρὸς τοὺς μαρτυρήσαντας ὑπῆρξεν οὗτος προνόμιον.

Ἕκαστος πιστεύει ἐνδομύχως ὅτι:

«Ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ ὕψιστον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ φυλάττῃ», κατὰ τὸν Chaucer.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπερεκτιμήσῃ τις «τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν φιλαλήθειαν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ἁπλῶς χάριν τῆς ἀληθείας», λέγει ὁ Πλάτων.

Πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας δὲν πρέπει νὰ φειδώμεθα κόπων καὶ μόχθων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιβάλλωμεν μέρος αὐτῶν καὶ εἰς ἄλλους.

Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι αἱ συζητήσεις δὲν προάγουν τὴν θρησκείαν, οὔτε ὅτι οἱ διωγμοὶ εἶναι τὸ κατάλληλον πρὸς προσηλυτισμὸν μέσον. Ἀναμφιβόλως πάντες οἱ πιστεύοντες ὅτι οἱ μὴ ὁμόδοξοι μὲ αὐτοὺς θὰ ὑφίστανται τὰς βασάνους τοῦ αἰωνίου πυρὸς φαίνονται λογικῶς δικαιολογημένοι, ὅταν καταδιώκουν τοὺς ἑτεροδόξους καὶ μέχρι θανάτου ἀκόμη. Ἡ τοιαύτη μέθοδος ἐν συνοχῇ καὶ συνεπείᾳ διεξαγομένη δύναται νὰ σημειώσῃ ἰδίαν αἵρεσιν καὶ αἱ ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ ἐπὶ τῆς γῆς θὰ ἐθεωροῦντο ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ταύτῃ ὡς μηδαμιναὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς βασάνους τῆς αἰωνίου Κολάσεως. Δέον ὅμως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τοιαύτη τις τῆς θρησκείας ἀντίληψις ὄχι μόνον δὲν συνάδει εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν περὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πίστιν.

Περιπλέον ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἀπεδείχθη ὡς μία μεγάλη ἀποτυχία ὄχι μόνον ὑπὸ ἄλλας ἐπόψεις, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἴδιον αὐτῆς προορισμόν.

Τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων εἶναι ὁ σπόρος τῆς ἐκκλησίας.

Συμφώνως πρὸς διάταγμα τῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντίας (1415) τὰ ὀστᾶ τοῦ Wickliffe ἐκταφέντα ἐκάησαν εἰς σποδόν, ἥτις ἐρρίφθη εἰς γειτνιάζον ἐκεῖ που ρυάκιον, τὸν Swift, (ταχὺν) καὶ τὸ ρυάκιον τοῦτο μετέφερε τὴν κόνιν εἰς τὸν Avon, ὁ Avon εἰς τὸν Severn, ὁ Severn εἰς τὰς στενὰς θαλάσσας καὶ αὗται εἰς τὸν ὠκεανόν. Ἡ κόνις τοῦ Wickliffe ὑπῆρξεν οὕτω ἔμβλημα τῆς

πίστεώς του διασπαρεῖσα τοιουτοτρόπως εἰς ὅλον τὸν κόσμον[1].

Τὸ Ταλμοὺθ λέγει ὅτι, ὅταν μίαν φορὰν παρεκάλεσε κάποιος τὸν Σαμαὶ νὰ τῷ διδάξῃ τὸν Νόμον, αὐτὸς τὸν ἀπεδίωξεν ὀργίλως. Ἐκεῖνος τότε ἐπῆγεν εἰς τὸν Χιλλὲλ μὲ τὴν ἰδίαν παράκλησιν. Ὁ Χιλλὲλ τῷ εἶπε· «Κάμνε εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι θέλεις νὰ κάμνουν οἱ ἄλλοι εἰς ἐσένα· οὗτος εἶναι ὁ Νόμος ὅλος· τὰ λοιπὰ εἶναι ἁπλῶς ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ».

Λάβε ἀπὸ τὰς Γραφὰς ὅλα ἐκεῖνα ὅσα ὁ Χριστὸς ἐθεώρησεν ἀναγκαῖα διὰ τοὺς μαθητάς του καὶ ἰδὲ ὁπόσον στενὸν χῶρον κατέχουν τὰ δόγματα. Ὁ Χριστιανισμὸς βασίζεται οὐχὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων, ἀλλ' ἐπὶ τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀγάπης. «Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις». «Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με». Καὶ ἓν μάθημα, τὸ ὁποῖον τὰ παιδία εἰμποροῦν νὰ μᾶς διδάξουν, εἶναι ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ζήτημα καρδίας καὶ ὄχι τοῦ νοῦ μόνον. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος ὡς ἑξῆς συνοψίζει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ· «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου».

Ἡ θρησκεία τῶν βαρβάρων φυλῶν εἶναι σχεδὸν κατὰ γενικὸν κανόνα θρησκεία φόβου καὶ τρόμου. Αἱ θεότητές των εἶναι ζηλότυποι καὶ ἐκδικητικαί, σκληραί, ἄσπλαγχνοι, ἐγωισταὶ καὶ μυσαραί, ἀλλὰ καὶ παιδαριώδεις. Ἀπαιτοῦν πρὸς ἐξιλέωσίν των συμπόσια καὶ εὐωχίας, συχνότατα δὲ καὶ ἀνθρωπίνους θυσίας. Ὄχι μόνον δὲ εἶναι ἀπαιτητικαί, ἀλλὰ καὶ τόσον ἰδιότροποι, ὥστε ἀποβαίνει πολλάκις ἀδύνατον νὰ τὰς εὐαρεστήσῃ κανεὶς καὶ μὲ τὰς καλυτέρας προθέσεις. Τὸν τρόμον, ποῦ ἐνσπείρουν τοιαῦτα πονηρὰ φανταστικὰ πλάσματα, ἐξεμεταλλεύθησαν σατανικώτατα οἱ μάγοι καὶ οἱ γόητες. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐν ἀσφαλείᾳ. Οὐδεὶς ἐγίνωσκε ποῦ ὁ κίνδυνος ὑπεκρύπτετο. Πράξεις κατ' ἐπίφασιν ὅλως ἀσήμαντοι ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι περιπλεγμέναι μὲ τοὺς σοβαρωτέρους κινδύνους· πράγματα φαινομενικῶς ἀβλαβέστατα ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐντελῶς ὀλέθρια.

Εἰς πολλὰς περιστάσεις ἐπιστεύετο ἡ ὕπαρξις θεοτήτων τοῦ Ἐγκλήματος, τῶν Συμφορῶν καὶ τῶν Νόσων. Τὰ πονηρὰ ταῦτα πνεύματα ἐνεθάρρυνον φυσικώτατα τὸ πονηρὸν μᾶλλον ἢ τὸ ἀγαθόν. Ἕνας πολὺ δραστήριος φίλος μου ἐστάλη ποτὲ εἰς διαμερισμά τι τῶν Ἰνδιῶν, τὸ ὁποῖον ἡ εὐφλογία ἐμάστιζε καὶ ὅπου εἷς τῶν κυριωτέρων ναῶν ἦτο ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεὰν τῆς νόσου ταύτης. Ἤρχισε νὰ ἐμβολιάζῃ τὸν λαὸν μὲ ὅλας τὰς ἐναντιότητάς των καὶ ἡ νόσος ἐξηφανίσθη πρὸς μεγίστην ἔκπληξιν

1) Juller.

τῶν ἰθαγενῶν. Ἀλλ' οἱ ἱερεῖς τῆς θεᾶς τῆς εὐφλογίας δὲν ἐσυγχύσθησαν· μάλιστα ἐξεθρόνισαν τὴν εἰκόνα τῆς ἠττημένης θεᾶς των καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ φίλου μου τὸ ὁμοίωμά του, διὰ νὰ τὸ ἐνθρονίσουν εἰς τὴν θέσιν τῆς καθαιρεθείσης εἰκόνος.

Ἡμεῖς οἱ εὐτυχήσαντες νὰ ζῶμεν εἰς τὸν φαεινὸν αὐτὸν αἰῶνα δυσκόλως δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν πόσον ὑπέφερον οἱ πρόγονοί μας ὡς ἐκ τῆς πιστεως αὐτῶν εἰς τὴν ὕπαρξιν μυστηριωδῶν κακοβούλων πνευμάτων καὶ πόσον ἡ ζωή των ἐπικράνθη καὶ ἐπεσκοτίσθη ὑπὸ τῶν φρικωδῶν αὐτῶν φόβων.

Καθ' ὅσον ὅμως οἱ ἄνθρωποι προήχθησαν εἰς τὸν πολιτισμόν, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ θρησκεία αὐτῶν προήχθη ταυτοχρόνως, βαθμηδὸν δὲ ἀπέκτησαν ὑψηλοτέρας καὶ σαφεστέρας περὶ τῆς θείας δυνάμεως ἰδέας.

Μόλις ἠρχίσαμεν νὰ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ Πατὴρ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἐλέους δὲν θὰ παρωργίζετό ποτε διὰ ἐντίμως γενόμενον σφάλμα καὶ οὔτε ἴσως καὶ κατὰ τῶν ἀποδιδόντων Αὐτῷ τοιαύτην ἀπεχθῆ ἀδικίαν· ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην ὑπάρχει διδασκαλία σαφεστέρα τῆς τοῦ Χριστοῦ; Ἐπανειλημμένως Ἐκεῖνος συνέστησεν εἰς τοὺς μαθητάς του ὅ,τι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐννοεῖ λέγων ὅτι «τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ».

«Ἐάν», λέγει ὁ Ράσκιν, «διὰ κάθε ἐπιτίμησιν τῶν κακιῶν τῶν ἀνθρώπων ἠθέλομεν ὑποδείξει εἰς αὐτοὺς τὴν ἄνωθεν ἐπὶ τῶν καρδιῶν των ἀπαίτησιν· ἐὰν εἰς πᾶσαν διαβεβαίωσιν τῶν παρ' αὐτῶν ἀπαιτήσεων τοῦ Θεοῦ ὑπεδεικνύομεν συγχρόνως καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγαθότητά Του· ἐὰν ἐκ παραλλήλου πρὸς ἕκαστον περὶ θανάτου μήνυμα ἠδυνάμεθα νὰ προσαγάγωμεν καὶ ἀποδείξεις καὶ ὑποσχέσεις περὶ τῆς αἰωνιότητος· ἐὰν τέλος ἀντὶ τῆς διαβεβαιώσεως τῆς ὑπάρξεως φοβερᾶς θεότητος, τὴν ὁποίαν, μολονότι μὴ τολμῶντες νὰ ἀρνηθῶσι, δὲν θέλουν ἢ δὲν δύνανται νὰ κατανοήσουν, εἰκονίζομεν εἰς αὐτοὺς μίαν ἐγγὺς ἡμῶν ὁρατὴν, ἀναπόφευκτον, ἀλλὰ καὶ Πανάγαθον θεότητα, ἧς ἡ παρουσία καθιστᾷ τὴν γῆν Οὐρανόν, νομίζομεν ὅτι θὰ ἐβλέπομεν ὀλιγώτερα κωφὰ παιδία καθήμενα εἰς τὴν ἀγοράν».

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι οἱ ἀμφιβάλλοντες, ἐὰν αἱ τελικαὶ ἀλήθειαι τοῦ Σύμπαντος ἠδύναντο νὰ ἐκτεθοῦν εἰς ἀνθρωπίνην γλῶσσαν, ἢ ἐάν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἔπρεπε νὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀντιλαμβανώμεθα αὐτῶν, ὑποτιμῶσι τὴν σημασίαν τῆς θρησκευτικῆς μελέτης. Ἀπ' ἐναντίας· οἱ ἐνδοιασμοί των δὲν προέρχονται ἐξ ἀλαζονείας, ἀλλ' ἐκ ταπεινότητος· ὄχι ὅτι δὲν ἐκτιμῶσι τὴν θείαν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀκριβῶς διότι ἀμφιβάλλουν ἐὰν δυνάμεθα νὰ τὴν ἐκτιμήσωμεν δεόντως καὶ εἶναι σκεπτικισταὶ μόνον ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, ἐὰν τὸ ἄπειρον δύναται νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τοῦ πεπερασμένου.

Πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι, προκειμένου περὶ τῶν ἀληθειῶν

τῆς θρησκείας, ὅτι ἡ ἐπ' αὐτῶν συζήτησις εἶναι ἄδικος. «Οἱ ἄλλοι ἂς φωνασκοῦν, ἐγὼ θὰ θαυμάζω» εἶπεν ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος.

Ὅσοι ἑπομένως δὲν ἐκφέρουν ὡρισμένην κρίσιν, δὲν εἶναι σκεπτικισταί· συχνότατα μάλιστα συμβαίνει οἱ νομίζοντες ὅτι εἰξεύρουν τὰ πάντα αὐτοὶ νὰ συγχύζωνται ἰδίως ὑπὸ ἐνδοιασμῶν καὶ τῆς ἐκ τούτων ἀνησυχίας.

Ὁ Οὐόρτσβορθ ἔγραψε:

«Μέγιστε Θεέ, εἴθε νὰ ἤμην εἰδωλολάτρης ἀπορροφημένος ἀπὸ ἕν σεσηπὸς δόγμα. Τότε, ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ τερπνοῦ αὐτοῦ λειμῶνος, θὰ ἠδυνάμην νὰ ἔχω ὀλίγας ἀναλαμπάς, διὰ νὰ αἰσθάνωμαι τὸν ἑαυτόν μου ὀλιγώτερον ἐγκαταλελειμμένον».

Εἰς τὴν θρησκείαν, καθὼς συμβαίνει εἰς τὰ παιδία ἐν ὥρᾳ νυκτός, τὸ σκότος καὶ ἡ ἄγνοια προξενοῦν δέος· τὸ φῶς καὶ ἡ ἀγάπη διασκορπίζουν τὸν φόβον.

Ἀτενίζοντες εἰς τὸ μέλλον δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ἐλπίζωμεν μετὰ τοῦ Ῥάσκιν ὅτι «τὰ εὐεργετήματα τῆς βαθμηδὸν εὐρύτερον ἐπεκτεινομένης εἰρήνης παρασκευάζουν ἤδη τὴν ὁδὸν εἰς μίαν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις δὲν θὰ ἐξαρτήσῃ τὴν διάρκειάν της ἀπὸ τῆς ἀμαθείας, οὔτε τὴν πρόοδόν της ἀπὸ τῆς πεισμοσύνης, ἀλλὰ θὰ βασιλεύσῃ ἐν ἀκαρεῖ διὰ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἀγάπης».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII

Η ΕΛΠΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

«Τί λοιπὸν δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ προβλέπωμεν διὰ τὸ μέλλον, ἀφοῦ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης θὰ ἔχῃ διαδοθῇ καθ' ὅλας τὰς ἀχανεῖς ἐκτάσεις ἐν αἷς ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἀσφαλὴς ἐκείνης πρόδρομος, ἤρχισεν ἤδη καὶ ἐξακολουθεῖ ἔτι ἐν τῇ ἐνεργῷ προαγωγῇ της; Καὶ τί δὲν δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἰσχυρῶν πνευμάτων τῶν κεκλημένων, ἵνα ἐργάζωνται ὑπὸ συνθήκας ὅλως διαφόρους τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν καὶ ἐπὶ ἐδάφους ὑπερβαίνοντος ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν κατὰ πολὺ ἐκεῖνο, ὅπερ παρήγαγε τὸν ὅλον ἀμητὸν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας;».

ΕΡΣΧΕΛΟΣ

Δύο ὑπάρχουν τοὐλάχιστον, ἂν ὄχι περισσότεραι, διευθύνσεις, καθ' ἃς δυνάμεθα νὰ προσβλέπωμεν εἰς τὸ μέλλον μὲ ἐλπίδας μελλούσης προόδου. Πρῶτον ἡ αὔξησις τῶν γνώσεων περὶ τῆς φύσεως, τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης καὶ τῶν περιβαλλόντων ἡμᾶς φαινομένων δύναται νὰ παρέχῃ εἰς τὰ τέκνα ἡμῶν πλεονεκτήματα

πολλῷ ἀνώτερα ἐκείνων, ὧν ἡμεῖς ἀπολαύομεν. Δεύτερον ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ βελτίωσις τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ αὔξουσα ἐπίδρασις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν, τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς, τῆς φιλολογίας καὶ τῆς θρησκείας καὶ ὅλων ἐν γένει τῶν δυνάμεων, αἵτινες ἄγουν πρὸς τὸ ἀγαθὸν θέλουν, ὡς εὐλόγως τὸ ἐλπίζομεν, ἀνυψώσῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ καταστήσῃ αὐτὸν ἁρμοδιώτερον μὲν ἑαυτοῦ κυρίαρχον, ἱκανὸν δὲ ἵνα κάλλιον ἐκτιμᾷ καὶ ἀπολαύῃ τῶν πλεονεκτημάτων, ἅτινα κατέχει, καὶ ἵνα κάλλιον κατανοήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῆς Ἰταλικῆς παροιμίας «ὅπου τὸ φῶς, ἐκεῖ καὶ ἡ χαρά».

Μία θεωρία, ἡ ὁποία μεγάλως συνέτεινε εἰς τὸ νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν τελουμένην ἤδη πρόοδον, ἦτο ἡ ἐπὶ μακρὸν κυκλοφορήσασα ἰδέα ὅτι εἶδός τι ἀγνωμοσύνης καὶ δὴ ἀσεβείας παρετηρεῖτο ἐν τῇ ἀποπείρᾳ τῆς βελτιώσεως τῶν ὅσα ἡ Θεία Πρόνοια εἶχεν ἤδη κανονίσει χάριν ἡμῶν. Οὕτως ἐλέχθη ὅτι ὁ Προμηθεὺς ἐπέσυρε τὴν ὀργὴν τοῦ Διός, διότι ὑπέδειξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός· ὅτι ἄλλαι ἀνακαλύψεις διέφυγον ὁμοίαν ποινὴν χάριτι εἰς τὴν νοημοσύνην τῶν ἱερέων ἀποδιδόντων αὐτὰς εἰς τὴν εὔνοιαν εἰδικῆς τινος θεότητος. Ἡ ἰδέα αὕτη δὲν ἀπενεκρώθη ἔτι. Ἐνθυμοῦμαι μάλιστα ἀκόμη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν πολλοὶ σπουδαῖοι ἄνθρωποι εἶχον φόβους καὶ προλήψεις κατὰ τῆς χρήσεως τοῦ χλωροφορμίου, διότι ἐφαντάζοντο ὅτι οἱ πόνοι εἶναι διά τινας περιστάσεις ὡρισμένοι ἀνωτέρᾳ βουλῇ.

Λέγεται ὅτι κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ βίου τῆς Σαξωνικῆς φυλῆς ὁ Ἐδουίνος βασιλεὺς τῆς Νορθουμβρίας, ἐκάλεσε τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς του διὰ νὰ συσκεφθοῦν, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ἀκούσουν κἄποιον ἱεραπόστολον ἢ ὄχι. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ἄγνωστον ἀκόμη, ὁπότε ἐγερθεὶς εἷς τῶν ἀρχηγῶν εἶπε τὰ ἑξῆς :

«Γνωρίζετε, ὦ βασιλεῦ, ὅτι, ἐνῷ κατὰ τὰς χειμερινὰς ἑσπέρας παρακάθησθε μετὰ τῶν ἀνθρώπων σας εἰς τὸ γεῦμα ἐν τῷ δωματίῳ καὶ ἡ νὺξ εἶναι ζοφερὰ καὶ φρικώδης καὶ πίπτει ἔξω χιὼν καὶ βροχὴ ραγδαία, ἐνῷ ἡ αἴθουσα μέσα ἀστράπτει ἀπὸ ἄπλετον φῶς καὶ τὴν λάμψιν τῆς πυρᾶς, συμβαίνει ἐνίοτε νὰ πετάξῃ ἐντὸς τῆς λαμπρᾶς αἰθούσης ἀπὸ τὸ ζοφερὸν σκότος ἓν στρουθίον καὶ μετὰ μικρὸν γύρον ἐν τῷ δωματίῳ νὰ ἐξέλθῃ πάλιν ἀπὸ τῆς ἄλλης ἄκρας εἰς τὸ βαθὺ σκότος. Τὸ βλέπομεν ἐπί τινας στιγμάς, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν πόθεν ἦλθε καὶ ποῦ ὑπάγει εἰς τὸ σκότος τῆς μαινομένης ἔξω λαίλαπος. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Φαίνεται δι' ὀλίγον διάστημα εἰς τὴν λάμψιν καὶ τὸ θάλπος, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τί προηγήθη τῆς ζωῆς ταύτης ἢ τί θὰ ἀκολουθήσῃ αὐτήν. Ἐὰν λοιπὸν οἱ νέοι αὐτοὶ διδάσκαλοι δύνανται νὰ μᾶς διαφωτίσουν περὶ τοῦ προηγηθέντος σκότους καὶ τοῦ ζοφώδους πέπλου, ὅστις περικαλύπτει τὸ μέλλον, ἂς ἀκούσωμεν τί ἔχουν νὰ μᾶς εἴπουν».

Συχνότατα ἀκούομεν νὰ λέγεται ὅτι, ἂν καὶ αἱ νεώτεραι ἀνα-

καλύψεις εἶναι μεγάλαι καὶ θαυμασταί, ἐν τούτοις ὑπάρχουν τελικά τινα προβλήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένα νὰ μένουν ἄλυτα εἰς τὸ διηνεκές. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπέχω ἀπὸ τοῦ νὰ θέσω τοιαῦτα ὅρια. Ὅταν ὁ Πὸρκ ἠρώτησε τοὺς Ἄραβας τί γίνεται ὁ ἥλιος τὰς νύκτας καὶ ἐὰν εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος ἢ νέος ἥλιος ἀνατέλλῃ καθ' ἑκάστην, ἀπεκρίθησαν ὅτι τὸ ἐρώτημα εἶναι ἀνόητον, ἀφοῦ εἶναι ἀνέφικτον εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων γινομένας ἐρεύνας.

Ὁ Comte εἰς τὴν περὶ τῆς θετικῆς Φιλοσοφίας Πραγματείαν του εἰς τὰ 1842 περίπου ἀπεφάνθη ἐν εἴδει ἀξιώματος περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὅτι «δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι θὰ κατορθώσωμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰ σχήματα, τὰς ἀποστάσεις, τὸ μέγεθος καὶ τὰς κινήσεις των, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ ἐπιτύχωμεν δι' ὁποιουδήποτε μέσου νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν χημικὴν των σύστασιν ἢ τὸν ὀρυκτολογικόν των σχηματισμόν». Καὶ ὅμως ἐν διαστήματι ὀλίγων ἐτῶν αὐτὸ τὸ καθ' ὑπόθεσιν ἀδύνατον ἐξετελέσθη ἤδη καὶ μᾶς διδάσκει πόσον ἐπισφαλὲς εἶναι τὸ νὰ περιορίζωμεν τὰς πιθανότητας τῆς Ἐπιστήμης [1].

Εἶναι βεβαίως τόσον ἀληθὲς καὶ σήμερον ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεύτωνος ὅτι ὁ μέγας τῆς ἀληθείας ὠκεανὸς κεῖται ἀνεξερεύνητος πρὸ ἡμῶν. Ἐπιθυμῶ πολὺ κανεὶς Πρόεδρος τῆς Βασιλικῆς Ἑταιρείας ἢ τοῦ Βρεττανικοῦ Συνδέσμου νὰ ἐκλέξῃ ὡς θέμα τῆς ἐτησίας ὁμιλίας του: «Τὰ πράγματα δὲν τὰ γνωρίζομεν ἀκόμη». Τίς δύναται νὰ εἴπῃ ἐπὶ τοῦ μεταιχμίου τίνων ἀνακαλύψεων ἱστάμεθα σήμερον ! Εἶναι ἄπορον πῶς εἷς μικρὸς φραγμὸς χωρίζει ἐπὶ ὁλόκληρα ἔτη τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ μιᾶς σπουδαίας ἀνακαλύψεως. Ἂς λάβωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἠλεκτρικὸν φῶς. Ἦτο ἤδη πρὸ ἐτῶν γνωστὸν ὅτι, ἐὰν ράβδος ἀνθρακίου τεθῇ εἰς ὑάλινον δοχεῖον κενὸν ἀέρος καὶ ῥεῦμα ἠλεκτρισμοῦ ἀφεθῇ νὰ τὸ διαπεράσῃ, τὸ ἀνθράκιον σπινθηρίζει ὑπὸ τὸ ἰσχυρὸν φῶς, ἀλλ' ἡ ὕαλος θρυμματίζεται. Τὸ φῶς ἑπομένως ἦτο ἄχρηστον, ἀφοῦ ἡ λαμπὰς ἐθραύετο εὐθὺς μετὰ τὸν φωτισμόν. Ὁ Ἔδισων ἐστοχάσθη ὅτι, ἐὰν τὸ ἀνθράκιον ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς λεπτὰ σύρματα, ἡ θερμότης θὰ περιωρίζετο εἰς τὸ ἐλάχιστον, τὸ φῶς ὅμως θὰ ὑπῆρχε πάλιν ἄφθονον. Τὸ δικαίωμα προνομίου ἐκμεταλλεύσεως τῷ διημφισβητήθη διὰ τοῦτο. Ἐλέχθη ὅτι ἡ ἁπλῆ εἰσαγωγὴ μιᾶς τόσον ἀσημάντου διαφορᾶς, οἵα ἡ ἀντικατάστασις λεπτοῦ ραβδίου διὰ σύρματος, ἦτο μία τόσον ἐλαφρὰ μεταβολὴ ὥστε δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο δι' αὐτῆς ἡ ἀπονομὴ τοῦ προνομίου. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Lane-Fox, τοῦ Swan καὶ ἄλλων, μολονότι σπουδαῖαι, συνεπληρώθησαν ὅμως βαθμηδόν.

---

1) Lubbock. Πεντηκονταετία ἐπιστημονική.

Ἤ ἂς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὰ ἀναισθητικά. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Σὶρ Humprhey Davy ἀνεκάλυψε τὸ νιτρικὸν ὀξείδιον. Εὗρεν ὅτι τοῦτο ἐπέφερε πλήρη ἀναισθησίαν εἰς τοὺς πόνους χωρὶς νὰ εἶναι κατ' ἐλάχιστον ἀνθυγιεινόν. Οἱ ὀδόντες ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξάγωνται δι' αὐτοῦ ἀνωδύνως. Ταῦτα δὲ πάντα εἶχον περιέλθει εἰς γνῶσιν τῶν χημικῶν μας, εἶχον ἐξηγηθῆ εἰς τοὺς φοιτητὰς τῆς ἰατρικῆς εἰς τὰ μεγάλα Νοσοκομεῖά μας καὶ ἐν τούτοις οὐδεὶς ἐστοχάσθη τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ ἥμισυν περίπου αἰῶνα. Αἱ ἐγχειρήσεις ἐξηκολούθουν διεξαγόμεναι ὡς πρότερον καὶ οἱ πάσχοντες ὑπέφερον τὰ αὐτὰ φρικτὰ βάσανα, μολονότι τὸ εὐεργετικὸν στοιχεῖον εὑρίσκετο εἰς χεῖράς μας καὶ αἱ θεῖαι ἰδιότητές του ἦσαν γνωσταί, διότι ἁπλούστατα κανεὶς δὲν εἶχε στοχασθῆ νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτοῦ.

Ἂς ἀναφέρωμεν τώρα καὶ ἓν ἄλλο παράδειγμα. Ἡ τυπογραφία πιστεύεται γενικῶς ὅτι εἶναι ἐφεύρεσις τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος· καὶ ἦτο πράγματι ἐκείνου τοῦ αἰῶνος ἐφεύρεσις ὑπὸ τὴν πρακτικήν της σημασίαν. Καὶ ὅμως ἡ τυπογραφία ἦτο πρὸ πολλοῦ γνωστή. Οἱ Ρωμαῖοι ἔκαμνον χρῆσιν σφραγίδων. Ἐπὶ τῶν μνημείων τῶν βασιλέων τῆς Ἀσσυρίας τὸ ὄνομα τοῦ βασιλεύοντος μονάρχου σώζεται τυπωμένον. Ποία λοιπὸν ἡ διαφορά; Ἓν μόνον ἀλλὰ σπουδαιότατον βῆμα ἀποτελεῖ αὐτήν. Ὁ ἀληθὴς ἐφευρέτης τῆς τυπογραφίας ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, εἰς τὸν νοῦν τοῦ ὁποίου ἔλαμψεν ἡ γόνιμος ἰδέα τῆς κατασκευῆς ἰδιαιτέρου στοιχείου δι' ἕκαστον γράμμα ἀντὶ τοῦ χωριστοῦ δι' ἑκάστην λέξιν σήματος. Πόσον ἀσήμαντος φαίνεται ἡ διαφορὰ καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ 3000 ἔτη οὐδεὶς συνέλαβε τὴν ἰδέαν ταύτην. Τίς οἶδε ποῖαι ἄλλαι ἀνακακύψεις ἐπίσης ἁπλαῖ ἀλλὰ καὶ ὁμοίως δυσεύρετοι κεῖνται κρυμμέναι ὑπ' αὐτὰ τὰ ὄμματα ἡμῶν!

Ὁ Ἀρχιμήδης εἶπε: «Δός μοι πᾶ στῶ καὶ τὰν γᾶν κινάσω». Μία ἀλήθεια ἄγει εἰς ἄλλην· κάθε ἀνακάλυψις καθιστᾷ δυνατὴν μίαν ἄλλην, ἡ ὁποία πάντοτε εἶναι καὶ σπουδαιοτέρα.

Μόλις ἠρχίσαμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν θαυμαστὴν τάξιν καὶ σύνθεσιν τῆς Φύσεως. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπέστησα καὶ ἄλλοτε τὴν προσοχὴν τῶν ἀναγνωστῶν μου ἐν σχέσει πρὸς τὰ (προβλητικὰ) ἀμφίβολα ὄργανα τῶν αἰσθήσεων πολλῶν ζώων [1].

Ἔχομεν πολλοὺς λόγους νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι αἱ ἐν τῷ μέλλοντι μελέται θὰ ἐπιρρίπτουν ἀφθονώτερον πάντοτε φῶς ἐπὶ τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτῶν ὀργανισμῶν. Ἔχομεν λόγους νὰ προσδοκῶμεν πολλὰ ἀπὸ τὴν βελτίωσιν τῶν μικροσκοπίων μας καὶ ἀπὸ τὴν χρῆσιν νέων παραγόντων καὶ μηχανικῶν ἐφαρμογῶν. Ἀλλὰ τὰ τελικὰ ἄτομα, ἐξ ὧν ἡ ὕλη συνίσταται εἶναι τόσον ἀπείρως μικροσκοπικά, ὥστε δὲν προβλέπομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος καμμίαν ἐλπίδα τελικῆς λύσεως τῶν προβλημάτων αὐτῶν.

1 Lubbock. Αἱ αἰσθήσεις τῶν ζώων.

Ὁ Loschmidt, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη ἐπεκυρώθη ἤδη καὶ ὑπὸ τοῦ Stoney καὶ τοῦ Sir W. Thomson, ὑπολογίζει ὅτι ἕκαστον τῶν τελευταίων ἀτόμων τῆς ὕλης ἔχει διάμετρον τὸ πολὺ τὸ 1/50,000,000 τοῦ δακτύλου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν δυνάμεθα κατὰ τὰ φαινόμενα νὰ ἐλπίζωμεν πρὸς τὸ παρὸν μεγάλην τινὰ αὔξησιν τῶν περὶ τῶν ἀτόμων τῆς ὕλης γνώσεών μας διὰ τῆς τελειοποιήσεως τοῦ μικροσκοπίου. Μὲ τὰ ὑπάρχοντα ὄργανα εἰμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν γραμμὰς χαραγμένας ἐπὶ ὑάλου καὶ χωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων κατὰ 1/90,000 τοῦ δακτύλου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ φωτὸς δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν ἀντικείμενα ἔχοντα διάμετρον μικροτέραν τοῦ 1/100,000 τοῦ δακτ. Τὰ μικροσκόπιά μας εἶναι ἀναμφιβόλως δυνατὸν νὰ τελειοποιηθοῦν, ἀλλὰ οἱ περιορισμοὶ δὲν ἔγκεινται ἁπλῶς ἐν τῇ ἀτελείᾳ τῶν ὀπτικῶν ὀργάνων, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ τοῦ φωτός.

Ὑπελογίσθη ὅτι τεμάχιον λευκώματος διαμέτρου 1/80,000 τοῦ δακτύλου περιέχει ὄχι ὀλιγώτερα τῶν 125.000,000 ἀτόμων. Εἰς ἁπλούστερόν τι σύνθετον ὁ ἀριθμὸς εἶναι μεγαλύτερος· εἰς τὸ ὕδωρ λ. χ. οὐχὶ μικρότερος τῶν 8,000,000,000 Καὶ ἐν τοιαύτῃ ἔτι περιπτώσει ἐὰν ἐπετυγχάνετο ἡ κατασκευὴ μικροσκοπίων πολλῷ ἰσχυροτέρων τῶν ὑπαρχόντων, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ διὰ μικροσκοπικῆς ἐξετάσεως τῆς τελικῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τῆς ὕλης. Τὸ ἐλάχιστον μόριον τῆς ἐνοργάνου ὕλης, ὅπερ θὰ ἠδύνατο σαφῶς νὰ καθορισθῇ διὰ τῶν ἰσχυροτέρων μικροσκοπίων μας, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πολυσύνθετον· ἀποτελεῖται δηλονότι ἀπὸ πολλὰ ἑκατομμύρια ἀσυγκρίτως μικροτέρων μορίων καὶ συνεπῶς δυνατὸν νὰ ὑφίσταται ἀπειρία ὀργανικῶν συνθέσεων εἰς τοὺς ἐνοργάνους ἱστούς, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μὴ ὑποπίπτουν εἰς τὰς ἐρεύνας ἡμῶν [1].

Ἐπίσης ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ζῷα ἀκούουν φωνάς, αἵτινες εἶναι πέραν τῶν ἀκουστικῶν μας δυνάμεων καὶ ἀπέδειξα ἐγὼ ὁ ἴδιος ὅτι εἰμποροῦν νὰ βλέπουν τὰς ἀκτῖνας τοῦ ὑπὲρ τὸ ἰόχρουν χρώματος, αἵτινες εἶναι ἀόρατοι εἰς ἡμᾶς [2].

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἀκτὶς ὁμοειδοῦς φωτός, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὡς ἰδιαίτερον χρῶμα, προάγεται ἐκ τούτου ἡ πιθανότης ὅτι καὶ αἱ ὑπὲρ τὸ ἰόχρουν ἀκτῖνες αὗται θὰ φαίνωνται εἰς τὰ ζῷα ὡς ἰδιαίτερον χρῶμα (περὶ τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν) καὶ τόσον διάφορον μάλιστα τῶν λοιπῶν, ὅσον τὸ κόκκινον διαφέρει ἀπὸ τὸ κίτρινον ἢ τὸ πράσινον ἀπὸ τὸ ἰόχρουν. Ἐγείρεται ἐν-

1) Lubbock. — Μία Πεντηκονταετία ἐπιστημονική.
2) Lubbock — Μύρμηκες, μέλισσαι, σφῆκες.

ταῦθα ἐπίσης τὸ ζήτημα, ἐὰν τὸ λευκὸν χρῶμα ὡς πρὸς τὰ ζῷα περιέχον καὶ τὴν πρόσθετον ἀκτῖνα διαφέρῃ τοῦ λευκοῦ χρώματος ὃς τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ἡμεῖς.

Αἱ ἀπόψεις αὗται τοῦ ζητήματος φυσικώτατα ἐγείρουν ἐν ἡμῖν τὴν σκέψιν πόσον ἆρά γε διάφορος θὰ φαίνεται ὁ κόσμος εἰς τὰ ἄλλα ζῷα παρ' ὅ,τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς. Ἡ φωνὴ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἡ παραγομένη ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς πλήξεως τοῦ τυμπάνου τοῦ ὠτὸς ὑπὸ τῶν δονήσεων τοῦ ἀέρος. Ὅταν αἱ δονήσεις εἶναι ὀλίγαι, ἡ φωνὴ εἶναι βαθεῖα· ἐφ' ὅσον αὐξάνουν ἐκεῖναι, αὕτη ἐπὶ τοσοῦτον καθίσταται ὀξυτέρα· ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσουν τὰς 40,000 κατὰ δευτερόλεπτον παύουν ν' ἀκούωνται. Τὸ φῶς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον παράγουν τὰ κύματα τοῦ αἰθέρος προσπίπτοντα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν μας. Ὅταν 400 ἑκατομ. δονήσεων τοῦ αἰθέρος πλήττουν τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ὀφθαλμοῦ κατὰ πᾶν δευτερόλεπτον, δίδουν τὴν αἴσθησιν τοῦ ἐρυθροῦ καί, ἐφ' ὅσον ὁ ἀριθμὸς τῶν δονήσεων αὐξάνει, τὸ χρῶμα παρουσιάζεται ὡς πορτοκαλί, ἔπειτα ὡς κίτρινον, πράσινον, κυανοῦν καὶ ἰοειδές. Ἀλλ' ὅταν αἱ δονήσεις εἶναι μεταξὺ 40,000 καὶ 400 δισεκατομ. δὲν ἔχομεν ὄργανον δυνάμενον νὰ δέχεται ἐντυπώσεις. Καὶ ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν εἰρημένων τούτων ὁρίων οἱοσδήποτε ἀριθμὸς αἰσθήσεων δύναται νὰ ὑφίσταται. Ἔχομεν πέντε αἰσθήσεις καὶ φανταζόμεθα ὅτι ἄλλαι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίστανται. Ἀλλὰ καὶ πρόδηλον τυγχάνει, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταμετρήσωμεν τὸ ἄπειρον μὲ τὰς πεπερασμένας δυνάμεις μας.

Ἐξετάζοντες ἐπὶ πλέον τὸ ζήτημα ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, εὑρίσκομεν εἰς τὰ ζῷα πολυσύνθετά τινα ὄργανα τῶν αἰσθήσεων, πλουσίως ἐφωδιασμένα διὰ νεύρων, τῶν ὁποίων τὴν λειτουργίαν δὲν εἴμεθα εἰσέτι ἱκανοὶ νὰ ἐξηγήσωμεν. Δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν ἄλλαι πενῆντα ἀκόμη αἰσθήσεις τόσον διάφοροι τῶν ἰδικῶν μας, ὅσον ἡ φωνὴ διαφέρει τῆς ὁράσεως· καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν αἰσθητικῶν μας δυνάμεων ἀκόμη δυνατὸν νὰ ὑφίστανται ἄπειροι φωναί, τὰς ὁποίας δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ ν' ἀκούσωμεν καὶ χρώματα τόσον διάφορα ἀλλήλων, ὅσον τὸ ἐρυθρὸν τοῦ πρασίνου, περὶ ὧν οὐδεμίαν ἔχομεν ἰδέαν. Ταῦτα καὶ μυρία ἄλλα ζητήματα πρόκεινται πρὸς ἐπίλυσιν. Ὁ γνωστὸς κόσμος ὁ περιβάλλων ἡμᾶς δυνατὸν νὰ φαίνεται εἰς τὰ ζῷα ὅλως διάφορος. Δι' αὐτὰ δυνατὸν νὰ εἶναι πλήρης μουσικῆς, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα ν' ἀκούσωμεν· χρωμάτων, ἅτινα δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ ἐντυπώσεων, ὧν ἀδυνατοῦμεν νὰ συλλάβωμεν ἰδέαν. Τὸ νὰ τοποθετῶμεν βαλσαμωμένα πτηνὰ καὶ θηρία ἐντὸς ὑαλίνων θηκῶν, τὸ νὰ παρατάσσωμεν ἔντομα ἐντὸς ἐρμαρίων καὶ ἀπεξηραμμένα ἄνθη εἰς σύρτας ἀποτελοῦν ἁπλῶς τὸ ἐπίπονον καὶ προκαταρκτικὸν μέρος τῆς μελέτης· τὸ νὰ παρατηρῶμεν τὰς ἕξεις των, νὰ ἀντιλαμβανώμεθα τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεών των, νὰ μελετῶμεν τὰ ἔνστικτα καὶ

τὴν νοημοσύνην των, νὰ ἐξακριβόνωμεν τὴν ἐξοικείωσιν καὶ τὰς σχέσεις των πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ νὰ κατανοήσωμεν ὁποῖος φαίνεται εἰς αὐτὰ ὁ κόσμος, ἰδοὺ αὐτὰ ἀποτελοῦν, καθὼς εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον φαίνεται, τὸ ἀληθὲς διαφέρον τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ δύνανται νὰ μᾶς προμηθεύσουν τὸν μίτον εἰς τὴν ἀνεύρεσιν αἰσθήσεων καὶ ἐντυπώσεων, τῶν ὁποίων σήμερον δὲν ἔχομεν ἰδέαν [1].

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως αἱ πιθανότητες τῆς προόδου μοὶ φαίνονται σχεδὸν ἀπεριόριστοι.

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ γεγονὸς τῆς ἐπιτελεσθείσης προόδου δὲν δύναται νὰ διαμφισβητηθῇ.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἐπὶ παραδείγματι, ἀνάπτυξις καὶ ἀβρότης σπανίως ὑπῆρχον ἀλλαχοῦ ἢ εἰς τὰς αὐλὰς καὶ εἰς αὐτὰς ὄχι πάντοτε. Ὁ βίος εἰς τὰ ἀγγλικά, γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ φρούρια ἦτο τραχὺς καὶ σχεδὸν βάρβαρος. Ὁ κ. Γάλτων ἐξέφερε τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν δὲν εἶμαι διατεθειμένος νὰ ἀμφισβητήσω, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐν συνόλῳ λαμβανόμενος ὑπερεῖχεν ἡμῶν κατὰ τοσοῦτον, καθ' ὅσον ὑπερτεροῦμεν ἡμεῖς τῶν ἀγρίων τῆς Αὐστραλίας. Τούτου τεθέντος ἔτι, ὁ πολιτισμός μας εἶναι μᾶλλον διαδεδομένος, οὕτως ὥστε τὸ γενικὸν τῆς Εὐρώπης ἐπίπεδον εἶναι πάλιν κατὰ πολὺ ὑψηλότερον.

Τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀφείλεται ἀναντιρρήτως εἰς τὸ εὔπρόσιτον τῆς φιλολογίας μας, τῆς φιλολογίας ἐκείνης κατὰ τὸν Μακώλεϋ «τῆς λαμπροτέρας, τῆς ἁγνοτέρας, τῆς διαρκεστέρας ὅλης τῆς δόξης τῆς πατρίδος μας· τῆς φιλολογίας ἐκείνης τῆς τόσῳ πλουσίας εἰς πολυτίμους ἀληθείας καὶ πολυτίμους μύθους, τῆς φιλολογίας ἐκείνης, ἥτις σεμνύνεται ὅτι ἀνέδειξε τὸν πρίγκηπα τῶν ποιητῶν καὶ τὸν πρύτανιν τῶν φιλοσόφων· τῆς φιλολογίας ἐκείνης, ἥτις ἐξήσκησεν ἐπίδρασιν εὐρυτέραν τῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ ἰσχυροτέραν τῶν ὅπλων μας».

Ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν ἐν τούτοις ἐπωφελούμεθα, ὡς ἁρμόζει, διανοητικῶς. Τὸ σῶμα παύει αὐξανόμενον μετ' ὀλίγα ἔτη, ἀλλ' ὁ νοῦς, ἐὰν θελήσωμεν, δύναται νὰ ἀναπτύσσηται ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ὁ βίος.

Ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω ἐν τῷ μέλλοντι πορεία δὲν θὰ περιορισθῇ— δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ τὸ εἴπωμεν — εἰς ἁπλᾶς ὑλικὰς ἀνακαλύψεις. Αἰσθανόμεθα ὅτι κατευθυνόμεθα πρὸς ἀνωτέρας διανοητικὰς κατακτήσεις· ὅτι προβλήματα παρουσιαζόμενα ἡμῖν ὡς δυσεπίλυτα θὰ λάβουν τὴν δέουσαν λύσιν καὶ θὰ τάμουν τὴν ὁδὸν πρὸς περαιτέρω προαγωγήν. Ἡ πρόοδος ἐν γένει δυνάμεθα νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι δὲν θὰ εἶναι ἁπλῶς ὑλικὴ καὶ διανοητική, ἀλλὰ καὶ ἠθική.

---

1 Lubbock. Αἱ αἰσθήσεις τῶν ζώων.

Εἶναι φυσικώτατον νὰ καυχώμεθα διὰ τὰ κάλλη τῆς Ἀγγλίας, διὰ τὸ μέγεθος τῶν πόλεών μας, τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐμπορίου μας, τὸν πλοῦτον τῆς χώρας ἡμῶν καὶ τὰς ἀχανεῖς διαστάσεις τῆς Αὐτοκρατορίας μας. Ἀλλ' ἡ ἀληθὴς δόξα ἑνὸς ἔθνους δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἔκτασιν τῶν κτήσεών του, εἰς τὸ γόνιμον τοῦ ἐδάφους ἢ τὰς φυσικὰς καλλονὰς τούτου, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀτόμων.

Καὶ ἐν τούτοις πόσον ὀλίγοι ἐξ ἡμῶν, πλούσιοι ἢ πτωχοί, ἐμορφώσαμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἔδει! «Ἐὰν πράττῃ τὸ ἐφ' ἑαυτῷ», λέγει ὁ Σαιξπῆρος, «ὁποῖον ἀριστούργημα ὁ ἄνθρωπος! Πόσον εὐγενὴς τὴν κρίσιν! Πόσον ἄπειρος τὰς δυνάμεις! Κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὰς κινήσεις πόσον ἐκφραστικὸς καὶ θαυμάσιος!» Δι' ὀλίγους ἀληθῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἔφθασαν τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἰδεῶδες.

Οἱ Ἰνδοὶ ἔχουν θεωρίαν τινά, καθ' ἣν τὰ ζῷα μετὰ θάνατον ἀναζῶσιν ὑπὸ διαφόρους μορφάς· τὰ ζήσαντα καλῶς εἰς ὑψηλοτέραν, τὰ δὲ ζήσαντα κακῶς εἰς κατωτέραν βαθμίδα. Ἡ ἐκτίμησις τούτου ὑποθέτουν ὅτι ἀποτελεῖ ἰσχυρὸν ἐλατήριον δι' ἐνάρετον βίον. Καὶ εἴτε ἀληθεύῃ τοῦτο περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς, εἴτε μή, ἐπαληθεύει ἐν τούτοις δι' αὐτόν μας τὸν βίον. Ἐὰν πράττωμεν καθ' ἑκάστην τὸ ἐφ' ἡμῖν, τὴν ἐπαύριον ἀνυψούμεθα εἰς ὑπερτέραν ζωήν, ἐὰν ὅμως ὑποχωροῦμεν εἰς τὰ πάθη μας καὶ τοὺς πειρασμούς, ὡρισμένως κατερχόμεθα μίαν βαθμίδα πρὸς κατωτέραν ζωήν.

Ἐνδιαφέρουσα ἐξήγησις τοῦ ἐνιαίου τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐνθάρρυνσις εἰς τοὺς ἐξ ἡμῶν ἀμοιρήσαντας μεγαλοφυΐας εἶναι τῷ ὅτι, ἐκτὸς ἐξαιρέσεών τινων, καὶ κατὰ γενικὸν κανόνα περίοδοι προόδου δι' ἕνα λαὸν ὑπῆρξαν ἐκεῖναι, καθ' ἃς συνειργάσθη οὗτος καὶ ἠσθάνθη ὡς ἓν ἄτομον· ἡ πρόοδος συνετελέσθη οὐχὶ ἐξ ὁλοκλήρου διὰ τῶν μόχθων τῶν ὀλίγων μεγάλων ἀνδρῶν, ἀλλ' ὅλων τῶν συμπολιτῶν των, οὐχὶ διὰ μιᾶς μεγαλοφυΐας, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων.

Φαντάσθητε ὑπὸ τοιούτους ὅρους τὸ ἀποτέλεσμα.

«Ὦ! πότε τὸ συμφέρον ὅλων τῶν ἀνθρώπων θὰ εἶναι μέλημα ἑνὸς ἑκάστου καὶ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη θὰ διαπεράσῃ ὡς φωτεινὸν βέλος ὁλόκληρον τὴν γῆν καὶ ὡς ἀκτινωτὴ ταινία θὰ περιζώσῃ ὁλόκληρον τὴν θάλασσαν δι' ὅλου τοῦ κύκλου τοῦ χρυσοῦ ἔτους;»[1]

Ὁ βίος ἡμῶν περιβάλλεται ὑπὸ μυστηρίου, ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι μία κηλὶς εἰς τὸ ἄπειρον διάστημα καὶ ὄχι μόνον ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς μας ὡς ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ βίου ὁλοκλήρου

1) Τέννυσων.

τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἀληθῶς στιγμὴ εἰς τὸ χάος τῆς αἰωνιότητος. Δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν οὐδεμίαν ἀρχήν, οὔτε νὰ προΐδωμεν τὸ τέλος.

Μολονότι δὲ δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ συλλάβωμεν ἐν τῇ διανοίᾳ μας εἶδος ἐρεύνης, τὸ ὁποῖον νὰ μᾶς προμηθεύσῃ τὸν μίτον πρὸς τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου μυστηρίου, ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν ὅμως δυνάμεθα νὰ φρονῶμεν ὅτι πᾶσα προσθήκη εἰς τὰς ἡμετέρας γνώσεις ἀποτελεῖ ἓν μικρὸν βῆμα πρὸς τὴν μεγάλην ἀποκάλυψιν.

Ἡ πρόοδος δύναται νὰ εἶναι μᾶλλον ἢ ἧττον ταχεῖα. Δύναται νὰ ἐπιτελῆται παρ' ἄλλοις καὶ ὄχι παρ' ἡμῖν. Δὲν θὰ μᾶς πλησιάζῃ, ἐν ὅσῳ δὲν μοχθοῦμεν νὰ φανῶμεν ἀντάξιοι ταύτης. Ἀλλ' ἀσφαλῶς θὰ μᾶς ἔλθῃ.

«Καὶ ἐν τούτοις ἓν μόνον πρᾶγμα δὲν θὰ δολοφονήσετε, τὴν σκέψιν, ἣν οὔτε πῦρ οὔτε σίδηρος δύναται νὰ φοβίσῃ»[1].

Τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πλῆρες ἐλπίδων, καὶ τίς δύναται νὰ προΐδῃ τὰ ὅρια τοῦ προορισμοῦ του!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIII

ΤΟ ΠΕΠΡΩΜΕΝΟΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

«Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς».
ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ Η', 18

Μολονότι ἔχομεν βεβαίας περὶ τῆς προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐλπίδας, ὅσον ὅμως ἀφορᾷ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον, προϊούσης τῆς ἡλικίας ὀλιγώτερον πάντοτε φροντίζει διὰ πολλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν νεότητά του τῷ ἐπροξένησαν τὴν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν. Ἐάν, ἀπεναντίας, ἐκάμαμεν καλὴν χρῆσιν τοῦ χρόνου, ἐὰν ἐθερμάναμεν ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας προνοητικῶς «ἔμπρὸς εἰς τῆς ζωῆς τὴ φωτιά», θὰ ὠφεληθῶμεν καὶ δὲν θὰ ζημιωθῶμεν. Ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις ἡμῶν βαθμηδὸν ἐλαττοῦνται, αἰσθανόμεθα προϊόντος τοῦ χρόνου ὀλιγωτέραν τὴν ἀνάγκην τῆς δράσεως. Ἡ ἐλπὶς ἀντικαθίσταται διὰ τῆς μνήμης καί, ἐὰν τοῦτο ἐπαυξάνῃ τὴν εὐδαιμονίαν μας ἢ ὄχι, αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν διηνύσαμεν τὸν βίον μας.

1) Swinburne.

Ὑπάρχουν βεβαίως ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ὁ βίος ἐλαττοῦται κατ' ἀξίαν, ἐφ'ὅσον προβαίνει πρὸς τὸ γῆρας, ὁπότε αἱ ἡδοναὶ σβύνονται ἀλληλοδιαδόχως καὶ αἱ παραμένουσαι χάνουν βαθμηδὸν τὴν ζωηρότητά των. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ὁ βίος προσπορίζει εἰς αὐτούς, ἐφ' ὅσον προβαίνει, περισσοτέραν ζωτικότητα καὶ εἰρήνην ἢ ὅσην ὁ χρόνος ἐν τῇ ῥοῇ του ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ.

Αἱ ἡδοναὶ τῆς νεότητος δύνανται νὰ ὑπερέχουν κατὰ τὴν ὀξύτητα καὶ τὴν θέρμην, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοὺς ἀρίστους τῶν ὅρων ἔχουν δύσιν τινὰ ἀγωνίας καὶ ἀνησυχίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν τὴν τελειότητα καὶ τὸ βάθος, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν συνήθως τὰς παρηγόρους ἡμέρας τῆς γεροντικῆς ἡλικίας, καὶ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν πλουσιωτέραν ἀμοιβὴν τῆς ἀνιδιοτελοῦς ζωῆς.

Τὸ τέρμα τοῦ βίου δύναται ἐπιτυχῶς νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ τέλος τῆς ἡμέρας. Δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν σύννεφα· ἀλλ' ἐὰν ὁ ὁρίζων εἶναι καθαρός, ἡ ἑσπέρα εἶναι ὡραία συνήθως.

Τὸ γῆρας ἔχει πλούσιον ἀποθησαύρισμα ἀναμνήσεων. Ὁ βίος εἶναι πλήρης «ἡδονῶν ἐξαισίων κατὰ τὴν ἀπόλαυσίν των, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαισίων μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν» —λέγει ὁ Montgomery.

Ὁ Swedenborg φαντάζεται ὅτι οἱ ἄγγελοι εἰς τὸν οὐρανὸν πλησιάζουν βαθμηδὸν εἰς τὸ ἔαρ τῆς νεότητός των, ὅτι δηλαδὴ οἱ μήκιστον ἐξ αὐτῶν ζήσαντες αὐτοὶ εἶναι πράγματι οἱ νεαρώτεροι. Καὶ δὲν ἔσχομεν πάντες φίλους, εἰς οὓς ἐφαρμόζεται αὐτὴ ἡ ἰδέα; Διότι εἶναι τῇ ἀληθείᾳ—κατὰ φαντασίαν—νεαρώτατοι ὡς μικροὶ παῖδες, περὶ τῶν ὁποίων δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ μείζονος ἀληθείας ὅ,τι ἐλέχθη περὶ τῆς Κλεοπάτρας, ὅτι δηλαδή:

«Τὸ γῆρας δὲν δύναται νὰ μαράνῃ οὔτε ἡ συνήθεια νὰ κατασπείσῃ ποτὲ παλαιωμένην τὴν ἄπειρον ποικιλίαν των».

«Ὁσάκις ἀποβλέπω πρὸς τὸ γῆρας, εὑρίσκω» λέγει ὁ Κικέρων, «τέσσαρα αἴτια διὰ τὰ ὁποῖα θεωρεῖται τοῦτο ἄθλιον. Πρῶτον, ὅτι μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀποσυρθῶμεν ἀπὸ τὸ στάδιον τῶν βιοτικῶν ἀσχολιῶν· δεύτερον ὅτι καθιστᾷ τὸ σῶμα ἀσθενέστερον· τρίτον ὅτι μᾶς ἀποστερεῖ ὅλων τῶν παθῶν· τέταρτον ὅτι δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ θανάτου. Ἂς ἴδωμεν ἐὰν στέργετε, πόσον μέγας καὶ λογικὸς ἕκαστος τῶν λόγων τούτων εἶναι.

Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰς ἀπορροφητικὰς ἀσχολίας τῆς ζωῆς καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι ἀπέκτησέ τις ἐπὶ τέλους δικαιώματα διὰ νὰ ἐφησυχάζῃ, δὲν εἶναι βεβαίως καθ' ἑαυτὰ κακά.

Εἰς τὸ δεύτερον παράπονον κατὰ τοῦ γήρατος ἀπήντησα ἤδη ἐν τῷ περὶ ὑγείας κεφαλαίῳ.

Τὸ τρίτον εἶναι ὅτι δὲν ἔχει πάθη.

«Ὢ ὑψηλὸν τοῦ γήρατος προνόμιον! ἐὰν ἀληθῶς ἀφαιρῇ ὡφ' ἡμῶν ἐκεῖνο, ὅπερ κατὰ τὴν νεότητα εἶναιτὸ μεγαλύτερον ἐλάττωμά μας». Ἀλλ' οἱ εὐγενέστεροι πόθοι μας δὲν ἐξασθενοῦν

ἀναγκαίως, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ἀποβαίνουν ἐνίοτε ὑψηλότεροι ἀποκαθαιρόμενοι τῶν χονδροειδεστέρων στοιχείων τῆς ζωώδους φύσεώς μας.

«Μόνος», λέγει ὁ Manu, «γεννᾶται ὁ καθεὶς εἰς τὸν κόσμον καὶ μόνος ἀποθνήσκει· μόνος ἀπολαμβάνει τὴν ἀμοιβὴν τῶν καλῶν του πράξεων καὶ μόνος ἀποτίνει τὴν ποινὴν τῶν ἁμαρτημάτων του. Ὅταν ἀποθάνῃ, τὸ σῶμά του πίπτει ὡς δένδρον καταριφθὲν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' αἱ ἀρεταί του συνοδεύουν τὴν ψυχήν του. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ἂς θεραπεύῃ τὴν ἀρετὴν διὰ νὰ ἔχῃ κάποιον συνοδὸν ἀχώριστον εἰς τὸ σκότος ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου πάντες ἀναγκαίως θὰ διέλθουν, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διέλευσις εἶναι τόσον δύσκολος».

Δύναται ἑπομένως νὰ λεχθῇ ὅτι «ὁ ἄνθρωπος μᾶλλον εἶναι ὁ ἥλιος τοῦ κόσμου ἢ ὁ ἀληθινὸς ἥλιος. Τὸ πῦρ τῆς θαυμαστῆς καρδίας του εἶναι τὸ μόνον φῶς καὶ θάλπος ἄξιον καταμετρήσεως», λέγει ὁ Ἔμερσων.

Δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι ἐκλέγουν μετὰ ὥριμον σκέψιν μίαν ὁδόν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι, ὡς γνωρίζουν καλῶς, ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ προτιμοῦν νὰ καταστήσουν τοὺς ἄλλους δυστυχεῖς παρὰ εὐτυχεῖς τοὺς ἑαυτούς των;

Ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδρῳ ἐξηγεῖ τοῦτο περιγράφων τὸν ἄνθρωπον ὡς Σύνθετον Ὄν, ἔχον τρεῖς φύσεις, καὶ παραβάλλων αὐτὸν πρὸς ζεῦγος Πηγάσων καὶ ἁρματωλόν. «Ἐοικέναι δὴ ξυμφύτῳ δυνάμει ὑποπτέρου ζεύγους τε καὶ ἡνιόχου. Καὶ πρῶτον μὲν ἡμῶν ὁ ἄρχων ξυνωρίδος ἡνιοχεῖ, εἶτα τῶν ἵππων ὁ μὲν αὐτῷ καλός τε καὶ ἀγαθὸς καὶ ἐκ τοιούτων, ὁ δὲ ἐξ ἐναντίων τε καὶ ἐναντίος· χαλεπὴ δὴ καὶ δύσκολος ἐξ ἀνάγκης ἡ περὶ ἡμᾶς ἡνιόχησις». Ὁ εὐγενὴς δηλαδὴ ἵππος προσπαθεῖ νὰ σύρῃ τὸ ἅρμα, ὁ δὲ φαῦλος νὰ τὸ ἀνατρέψῃ. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐὰν ὁ ἡνίοχος φανῇ συνετὸς καὶ εὐσταθής, τὸ εὐγενὲς τῆς φύσεώς μας θὰ μᾶς ἀνυψώνῃ πάντοτε ὑψηλότερον.

«Ὁ ἄνθρωπος» λέγει ὁ Σέλλεϋ, «εἶναι ἓν ὄργανον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου χαράσσονται διάφοροι ἐξωτερικαὶ καὶ ἐσωτερικαὶ ἐντυπώσεις, ὡς αἱ ἐναλλαγαὶ εὐμεταβλήτου ἀνέμου ἐπὶ τῆς Αἰολικῆς λύρας, αἵτινες κινοῦσιν αὐτὴν εἰς ἀεὶ μεταλλάσσουσαν μελῳδίαν».

Τελευταῖον ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὡς τέταρτον φόβητρον τοῦ γήρατος τὴν προσέγγισιν τοῦ θανάτου. Εἰς πολλῶν ἀνθρώπων τὸν νοῦν παρίσταται διαρκῶς ἡ σκιὰ τοῦ θανάτου, ὡς ἡ νεκροφόρος εἰς τὰ συμπόσια τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἐπισκιάζει ὅλον τὸ ἡλιόφως τῆς ζωῆς.

Ἀλλὰ πρέπει ἆρά γε νὰ θεωρῶμεν τὸν θάνατον ὡς κάτι κακόν; Οἱ ὡραῖοι στίχοι τοῦ Σέλλεϋ, «ὁ βίος ὡς ἕνας θόλος ἐκ ποικιλοχρώμων ὑέλων χρωματίζει πολυποικίλως τὴν λευκὴν τῆς Αἰωνιότητος ἀνταύγειαν, ἕως ὅτου ὁ θάνατος μ' ἕνα σφοδρὸν κτύπον

θρυμματίσῃ αὐτόν», εἶναι κατ' ἐμὲ διττῶς ἐσφαλμένοι. Ὁ βίος δὲν κηλιδόνει ἀναγκαίως τὴν λευκὴν ἀνταύγειαν τῆς Αἰωνιότητος, οὔτε ὁ θάνατος τὸν θρυμματίζει πάντοτε.

«Ὁ ἄνθρωπος ἔχει», λέγει ὁ Κόλεριτζ, «τρεῖς θησαυρούς: τὴν ἀγάπην, τὸ φῶς καὶ τὰς εἰρηνικὰς σκέψεις, τὰς κανονικὰς ὡς ἡ ἀναπνοὴ βρέφους· καὶ τρεῖς σταθεροὺς φίλους, βεβαιοτέρους παρὰ ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ: τὸν Ἑαυτόν του, τὸν Πλάστην του καὶ τὸν Ἄγγελον Θάνατον».

Ὁ θάνατος εἶναι «τὸ τέλος ὅλων, ἡ θεραπεία πολλῶν, ὁ πόθος μερικῶν ἀνθρώπων, ἀντάξιος μάλιστα ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους παρουσιάζεται ἀπρόσκλητος», λέγει ὁ Σενέκας. Μετὰ θυελλώδη βίον ἔρχεται ὁ θάνατος γαλήνιος.

«Ὁ Δοῦγκαν εἶναι ἐν τῷ τάφῳ. Μετὰ τοὺς πυρετώδεις παροξυσμοὺς τῆς ζωῆς κοιμᾶται πλέον ἥρεμα. Ἡ προδοσία κατειργάσθη τὰ ἔσχατα κατ' αὐτοῦ. Τώρα οὔτε κλοπή, οὔτε δηλητήριον, οὔτε οἰκείων ῥαδιουργίαι, οὔτε ξένων ἐπιβουλαί, οὐδὲν δύναται νὰ θίξῃ αὐτὸν πλέον». [Σαιξπῆρος]

Ἐὰν ὁ θάνατος εἶναι τὸ τέλος τοῦ παντός, τότε οὐδεὶς θὰ γνωρίζῃ ὅτι ἀπέθανε.

Πολλάκις ἐν τούτοις ὑποτίθεται ὅτι ἡ πορεία «πρὸς τὴν μήπω ἀνακαλυφθεῖσαν ἐκείνην χώραν, ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ὁποίας οὐδεὶς ταξιδιώτης ἐπέστρεψέ ποτε» πρέπει νὰ εἶναι πλήρης μόχθων καὶ πικρίας. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω. Ὁ θάνατος ἔρχεται συχνάκις ἥρεμος καὶ σχεδὸν ἄνευ πόνων.

Ὁ Bede κατὰ τὴν τελευταίαν του ἀσθένειαν μετέφραζε τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἀγγλοσαξωνικὴν διάλεκτον καὶ τὴν πρωΐαν τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου του ὁ γραμματεύς του παρατηρήσας τὴν ἀδυναμίαν του τῷ εἶπεν: «Ἕν μόνον κεφάλαιον μένει καὶ φαίνεσθε ὡσὰν νὰ δυσκολεύεσθε νὰ ὁμιλήσετε». «Δὲν εἶναι κἄτι δύσκολον», εἶπεν ὁ Βέδε, «πάρε τὴν πέννα σου καὶ γράφε ὅσον εἰμπορεῖς γρηγορώτερα». Πρὸς τὸ τέλος ὁ γραμματεὺς εἶπε, «ἐτελείωσε» καὶ ὁ Βέδε ἀπεκρίθη: «Εἶπες τὴν ἀλήθειαν, Consommatum est». Ἐζήτησε κατόπιν νὰ τὸν τοποθετήσουν ἀπέναντι τῆς θέσεως, εἰς τὴν ὁποίαν συνήθιζε νὰ προσεύχεται, καὶ εἶπε «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι»· ἐνῷ δὲ ἐπρόφερε τὴν τελευταίαν λέξιν, ἐξέπνευσεν.

Ὁ Γκαῖτε ἀπέθανε δίχως καμμίαν φαινομενικὴν ἀνησυχίαν ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡτοιμάζετο νὰ γράψῃ, ἀφοῦ ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειάν του διὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Μόζαρτ, περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐλέχθη ὅτι «τὸ ἀτελείωτον ἐπιμνημόσυνον μέλος ἔκειτο ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ αἱ τελευταῖαί του προσπάθειαι συνίσταντο εἰς τὸ νὰ μιμηθῇ ἰδιαιτέρους τινὰς ὀργανικοὺς ἤχους, ἐνῷ ἐξέπνεεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς συζύγου του καὶ τοῦ φίλου των Aüssmmaier.

Ὁ Πλάτων ἀπέθανε γράφων· ὁ Λουκάνιος ἀπαγγέλλων περικοπὴν τῆς συγγραφῆς του περὶ τῆς μάχης τῶν Φαρσάλων· ὁ Blake ἀπέθανε ἐνῷ ἔψαλλε· ὁ Βάγνερ ἐνῷ ἐκοιμᾶτο, ἔχων τὴν κεφαλὴν στηριγμένην ἐπὶ τῆς ῥάχεως τῆς συζύγου του. Πολλοὶ ἀφῆκαν τὴν ζωὴν ἐν ὥρᾳ ὕπνου. Διάφοροι αὐθεντίαι ἐν τῇ ἰατρικῇ ἐπιστήμῃ ἐδήλωσαν τὴν ἀπορίαν των ἐπὶ τῷ ὅτι οἱ ἀποθνήσκοντες δὲν αἰσθάνονται καμμίαν ἀθυμίαν ἢ λύπην. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ βίᾳ φονευόμενοι, ὡς οἱ ἐν ταῖς μάχαις λ. χ., αἰσθάνονται πιθανώτατα μικρὰν μόνον ὀδύνην.

Ἀλλά, τί συμβαίνει μετὰ θάνατον; Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐπικρατοῦν σήμερον κυρίως δύο διάφοροι θεωρίαι. Μερικοὶ πιστεύουν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὄχι τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς. Τὸ ὅτι ἡ ζωή μας συνεχίζεται εἰς τὰ τέκνα μας προκύπτει ὡς λογικὸν συμπέρασμα ἐκ τῆς παρομοιώσεως ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὸν σπόρον τοῦ σίτου, ποῦ συνεχίζει τὴν ὕπαρξίν του εἰς τὸν κάλαμον τοῦ ἑπομένου ἔτους.

Ἐφόσον ἡ εὐτυχία ὑπάρχει, εἶναι ἐγωιστικὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν διὰ μακρῶν ἐπὶ τῆς συμμετοχῆς μας εἰς αὐτήν. Ἂς παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ διασπᾶται ἡ συνοχὴ τῆς μνήμης καὶ ἑπομένως δὲν ἐνθυμεῖται κανεὶς τὴν παροῦσαν ζωήν. Θὰ μᾶς ἐνδιαφέρῃ τότε περισσότερον τί θὰ συμβῇ εἰς τὴν ψυχήν μας παρὰ εἰς οἱανδήποτε ἄλλην ψυχήν; Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ σπουδαιότης τῆς ταυτότητος δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σπουδαιότητα τῆς συνοχῆς τῆς μνήμης;

Ὁπωσδήποτε ὅμως κατὰ τὴν γενικὴν γνώμην ἡ ψυχή, μολονότι ἀποσπωμένη τοῦ σώματος, θέλει διατηρῇ τὴν ἐνσυνείδητον ταυτότητά της ἀνανήφουσα ἀπὸ τὸν θάνατον ὡσεὶ ἀπὸ ὕπνον· οὕτως ὥστε ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν ὅτι «χιλιάδες ἀοράτων πνευμάτων περιέρχονται τὴν Γῆν κι' ὁπόταν κοιμώμεθα κι' ὁπόταν ἀγρυπνῶμεν», καθὼς λέγει ὁ Κικέρων, ὁπωσδήποτε ὅμως ὑφίστανται εἰς κανὲν ἄλλο σημεῖον τοῦ κενοῦ καὶ παρατηροῦμεν κυρίως αὐτά, ὁσάκις ἀτενίζομεν πρὸς τὰ ἄστρα, μολονότι ἐκεῖνα ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν ἀόρατα εἰς ἡμᾶς.

Ἀλλὰ εἰς οὐδετέραν τῶν περιπτώσεων τούτων εἰμπορεῖ ὁ θάνατος νὰ θεωρηθῇ ὡς κάτι κακόν. Τὸ νὰ ἐπιθυμῶμεν ὅμως ἡ ὑγεία καὶ ἡ δύναμις νὰ ἦσαν ἀπρόσβλητα ἀπὸ τὸν καιρόν, αὐτὸ εἶναι κάτι τι διάφορον.

«Ἀλλ' ἐὰν δὲν προωρίσθημεν διὰ τὴν ἀθανασίαν, εἶναι ἐν τούτοις ἐπιθυμητὸν δι' ἕνα ἄνθρωπον νὰ ἀποθάνῃ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν. Διότι, καθὼς εἰς ὅλα τὰ πράγματα ἡ Φύσις προδιαγράφει ὅρια, οὕτω καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἔθηκεν ὅριον. Ὡς ἡ λύσις τοῦ δράματος, οὕτω τῆς ζωῆς κατακλεὶς εἶναι τὸ γῆρας, τὰς στενοχωρίας τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ διαφύγωμεν ἰδίως, ὅταν ἐπέλθῃ ὁ κόρος».

Τοιουτοτρόπως σκεπτόμενοι δὲν πρέπει «νὰ κλαίωμεν διὰ τὸν θάνατον· εἶναι αὐτὸς πυρετὸς μετριασθείς, πόνος καταπνιγείς, φόβος ἀποσοβηθείς, σοβαρὰ ἐλπὶς πραγματοποιηθεῖσα. Τὸ φῶς τῆς σελήνης ἐπὶ τῆς ἠρεμούσης θαλάσσης δὲν εἶναι περισσότερον γαλήνιον. Πρὸς τί λοιπὸν θρηνεῖτε;

«Μὴ θρηνεῖτε διὰ τὸν θάνατον. Ἡ πηγὴ τῶν δακρύων εἶναι σφραγισμένη. Ποῖος εἶξεύρει πόσον λαμπρὸν ἀπεκαλύφθη τὸ ἐσωτερικὸν φῶς εἰς τοὺς κλεισμένους ἐκείνους ὀφθαλμούς; Τίς οἶδε ὁποῖος θεῖος ἔρως ὑπερπληροῖ τὴν καρδίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία φαίνεται τόσον ψυχρὰ καὶ ἥσυχος;»

Πολλὰ κεκμηκότα πνεύματα θὰ καταφύγουν διὰ παρηγορίαν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι «ὀλίγοι ἀκόμη ἐνιαυτοὶ θὰ κυλισθοῦν, ὀλίγαι ἀκόμη ὧραι θὰ παρέλθουν καὶ θὰ εὑρεθῶμεν πλησίον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐφησυχάζουν, εἰς βαθὺν ὕπνον βυθισμένοι, ἐντὸς τοῦ τάφου. Ὀλίγοι ἔτι ἀγῶνες, ὀλίγοι ἔτι χωρισμοὶ καὶ ὀλίγοι ἀκόμη μόχθοι καὶ ὀλίγα δάκρυα καὶ ἔπειτα δὲν θὰ κλαίωμεν πλέον».

Τοῦτο ὅμως ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου ἐξεικονίσθη μεγαλοπρεπέστερον ἢ ὑπὸ τοῦ Σέλλευ:

«Σιωπή! Σ:ωπή! δὲν ἀπέθανε οὔτε κοιμᾶται. Ἐξύπνησεν αὐτὸς ἀπὸ τὸ ὄνειρον τῆς ζωῆς. Ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ὁποῖοι, ἀφῃρημένοι εἰς θυελλώδη δράματα, σκιαμαχοῦμεν. Ἐκεῖνος ἀπέπτη μακρὰν τῶν σκιῶν τοῦ περιβάλλοντος ἡμᾶς σκότους. Ὁ φθόνος καὶ αἱ συκοφαντίαι, τὸ μῖσος καὶ οἱ πόνοι καὶ ὁ ταραχώδης ἐκεῖνος σάλος, τὸν ὁποῖον οἱ ἄνθρωποι λέγουν ἐσφαλμένως ἡδονήν, δὲν εἰμποροῦν νὰ τὸν βασανίσουν πλέον οὐδὲ νὰ τὸν θίξουν κἄν. Ἀπὸ τῆς ἐπαφῆς τῶν κηλίδων τοῦ κόσμου εἶναι ἀπηλλαγμένος καὶ δὲν θὰ θρηνήσῃ ποτὲ ματαίως καρδίαν ψυχρανθεῖσαν, κεφαλὴν λευκανθεῖσαν».

«Πολλοὶ ἄνθρωποι, ἐν τούτοις, εἶναι πρόθυμοι νὰ πιστεύουν ὅτι εἴμεθα πλάσματα ὀνειρώδη καὶ ἡ βραχεῖά μας ζωὴ εἰς ὕπνον εἶναι βυθισμένη», κατὰ τὸν Σαιξπῆρον.

Κατὰ τὴν γενικωτέραν γνώμην, ὁ θάνατος ἀπελευθερώνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ μᾶς καλεῖ ἐνώπιον τοῦ θρόνου τῆς κρίσεως. Καὶ ὄντως «θάνατος δὲν ὑπάρχει. Ὅ.τι θεωρεῖται ὡς θάνατος εἶναι ἁπλῆ μετάβασις. Ἡ θνητὴ αὕτη ζωὴ εἶναι τὸ προάστειον τῆς παραδεισίου ἐκείνης ζωῆς, τῆς ὁποίας τὸν πυλῶνα θάνατον ἀποκαλοῦμεν». [Λόγγφελω].

Ἔχομεν σώματα, ἀλλ' εἴμεθα πνεύματα. «Ψυχάριόν εἰμι», εἶπεν ὁ Ἐπίκτητος, βαστάζον νεκρόν». Τὸ σῶμα εἶναι τὸ θνητὸν περίβλημα τῆς ἀθανάτου οὐσίας. Ὁ Πλάτων ἔκαμε τὸν συλλογισμὸν ὅτι, ἐὰν αἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ δικαιωθοῦν, δέον πάντως νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωή.

Διὰ τοὺς γέροντας, καὶ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, ὁ θάνατος εἶναι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῶν δεινῶν τοῦ βίου. Ἡ Ἁγία Γραφὴ

ἐντονώτατα ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐλογίας τῆς εἰρήνης. «Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν». Ὁ οὐρανὸς περιγράφεται ὡς τόπος, ἔνθα οἱ κακοὶ παύουν νὰ κακοποιῶσι καὶ οἱ κεκμηκότες εὑρίσκουν ἄνεσιν.

Ὑποθέτω ὅτι πᾶς τις θὰ διηρωτήθη καθ' ἑαυτὸν εἰς τί θὰ συνίστανται ἆρά γε αἱ ἀπολαύσεις τοῦ οὐρανοῦ.

«Διότι ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ πῶς διάγουν ἐν οὐρανῷ οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς εἶναι ὅτι ψάλλουσι καὶ ἀγαπῶσι», ὡς λέγει ὁ Waller.

Ὁμολογουμένως ὀλίγοι εἶναι οἱ τρέφοντες τὸ ἰδεῶδες τῆς συνεχίσεως τοῦ «περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος» ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τότε δὰ δὲν θὰ εἴμεθα καὶ πολὺ εὐτυχέστεροι ἀφ' ὅ,τι εἴμεθα τώρα. Ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι πολὺ ὡραῖος, ἀρκεῖ νὰ εἰξεύρωμεν νὰ ἀπολαύωμεν τῶν καλλονῶν του ἐν εἰρήνῃ. Καὶ ὅμως ἁπλῆ παθητικὴ ζωή, ἁπλῆ θάλλουσα φύσις θὰ ἐνεῖχεν ὀλίγα μόνον θέλγητρα. Ἡ τοιαύτη ζωὴ θὰ ἦτο ἀληθῶς σχεδὸν ἀφόρητος.

Πλὴν καὶ ἡ περὶ μεταλλαγῆς ἀνησυχία φαίνεται ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν, μολονότι ἡ ἀπαυδητικὴ καὶ ἀτέρμων μονοτονία, ἡ συνεχὴς ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἄνευ διακοπῆς ἢ ποικιλίας προϋποθέτει μᾶλλον νωθρότητα ἢ εὐχαρίστησιν.

«Διότι ἐπανελήφθη πάλιν ἡ ἀμφιβολία: Δύναται ὁ Θεὸς νὰ προνοήσῃ διὰ τὴν μεγάλην καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου ὅσα δὲν θὰ κουράσουν αὐτὴν καὶ διὰ μέσου τῆς ἀλήκτου δίνης τῶν αἰώνων δὲν θὰ τὴν στενοχωρήσουν ; Ἐὰν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα οὕτω, δικαίως τότε διερωτᾶται ὁ ἄνθρωπος: Ἐὰν ὁ Θεὸς οὕτω διέταξε τὸν φθίνοντα τοῦτον κόσμον, τὸν τόσῳ πρόσκαιρον, καὶ τοσοῦτον πλοῦτον τέρψεων προπαρεσκεύασε διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν μερόπων, τί θὰ θεαθῶσιν ἆρά γε οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ ἀναμένοντες νὰ ἴδουν τὸν Θεόν, ὅταν ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐπιλάμψῃ ἐν δόξῃ ἐν τῷ μέσῳ κόσμων, οἵτινες ἐπλάσθησαν οὐχὶ διὰ μίαν μόνην ἡμέραν, ἀλλὰ διὰ τὴν αἰωνιότητα σύμπασαν» ; [Trench].

Εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἡ Ἐπιστήμη μᾶς προβάλλει ὡς ἀπάντησιν κάτι, τὸ ὁποῖον δυνατὸν εἶναι νὰ πραγματοποιηθῇ· τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐνέβαλον ἐδῶ εἰς ἀπορίαν, τὴν ἀπόκτησιν νέων ἰδεῶν, τὴν ἐκτύλιξιν τῆς ἱστορίας τοῦ παρελθόντος, τὸ βασίλειον τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν, τὰ μυστήρια τοῦ διαστήματος, τὰ θαυμάσια τῶν ἀστέρων καὶ τῶν πέραν τῶν ἀστέρων στρωμάτων. Τὸ νὰ καταστῶμεν ἐνήμεροι ὅλων τῶν ὡραίων καὶ ἐνδιαφερόντων σημείων τοῦ ἡμετέρου πλανήτου μᾶς δίδει ἀληθῶς ἰδέαν τινὰ τῶν μελλόντων θεαμάτων, ἐνῷ ὁ ἡμέτερος κόσμος εἶναι εἷς τῶν ἑκατομμυρίων τοιούτων. Ἐνίοτε, ὅταν παρατηρῶ τὰ ἄστρα κατὰ τὴν νύκτα, διερωτῶμαι μετ' ἀπορίας, ἐὰν θὰ εἶναι ὁ κλῆρός μου νὰ τὰ ἐπισκεφθῶ ἢ τὰ ἐρευνήσω μὲ τὸ

πνεῦμα ἐνσαρκωμένον. Ὅταν θὰ ἔχωμεν συμπληρώσει τὴν μεγάλην περιοδείαν, νέα ἐνδιαφέροντα θὰ ἔχουν ἐγερθῇ, ὁπότε θὰ δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ αὐτά.

Ὅθεν ἐνταῦθα παρουσιάζεται μία ποικιλία διαφέροντος, ἡ ὁποία δὲν θὰ δύναται νὰ μᾶς ἀνησυχῇ. Ἡ τελευταία ἐπομένως ἀμφιβολία δύναται νὰ εἶναι· «Μήπως ἡ αἰωνιότης δὲν ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν καταμέτρησιν τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους καὶ τοῦ ὕψους τῶν ἐν τῷ Παραδείσῳ ἐπιφυλαττομένων ἡμῖν καὶ τῶν ἀεὶ προσφάτων τέρψεών του». [Trench.]

«Αἰσθάνομαι», λέγει ὁ Greg, «ὅτι εἰς ἐμὲ ὁ Θεὸς δὲν ὑπεσχέθη τὸν οὐρανὸν τοῦ ἀσκητοῦ ἢ τοῦ δογματικοῦ θεολόγου, οὔτε τοῦ δολίου μυστικιστοῦ ἢ τοῦ ἀκάμπτου μάρτυρος, τοῦ ἑτοίμου νὰ βασανίζῃ καὶ νὰ ὑποφέρῃ ὁμοίως· ἀλλὰ οὐρανὸν καθαρῶν καὶ διηνεκῶν πόθων — τοῦ βιβλίου τῆς γνώσεως μὲ τὰ ἄπειρα φύλλα καὶ τὴν ἀπεριόριστον δύναμιν, διὰ νὰ τὸ ἀναγινώσκω — τῶν περὶ ἐμὲ προσφιλῶν ὑπάρξεων τῶν μηδέποτε παρεξηγουσῶν με οὔτε ὑπ' ἐμοῦ πικραινομένων — ἐνδόξου ἔργου πρὸς ἐκπλήρωσιν καὶ ἱκανότητος πρὸς ἐπιτέλεσιν αὐτοῦ — τοῦ κόσμου τέλος τῶν λυμένων προβλημάτων καὶ τῶν πραγματωθέντων ἰδανικῶν».

Ὁ Κικέρων δὲν ἔλεγεν ὑπερβολάς, ὅταν ἀνεφώνει: «Ὦ ἔνδοξος ἡμέρα! καθ' ἣν θὰ ἀπέλθω εἰς τὴν θείαν ἐκείνην συνοδείαν καὶ συνάθροισιν τῶν πνευμάτων ἐγκαταλείπων τὴν ταραχώδη καὶ διεφθαρμένην τοῦ κόσμου σκηνήν. Διότι δὲν θὰ ὑπάγω μόνον πλησίον τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν, περὶ ὧν ὡμίλησα ἤδη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀγαπητόν μου Κάτωνα, ἀγαθώτερος τοῦ ὁποίου ἀνὴρ ποτὲ δὲν ἐγεννήθη, οὔτε μᾶλλον διακριθεὶς διὰ τὴν θεσπεσίαν στοργήν, τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα ἐκάη ὑπ' ἐμοῦ ἀντὶ τὸ ἰδικόν μου ὑπ' ἐκείνου, ὡς ἤρμοζεν. Ἀλλ' ἡ ψυχή του μὴ ἐγκαταλείπουσά με, ἀλλὰ συχνὰ ἐπιστρέφουσα διὰ νὰ μὲ παρατηρῇ, ἀπῆλθε βεβαίως εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους, ὅπου εἴξευρεν ὅτι καὶ ἐγὼ ἤμην προωρισμένος νὰ ἀπέλθω. Τοῦτο, μολονότι θλιβερὸν εἰς ἐμέ, μεθ' ὑπομονῆς ἐν τούτοις θὰ ὑποφέρω, οὐχὶ ἀντιτάσσων ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ παρηγορούμενος ἐπὶ τῇ σκέψει ὅτι ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις δὲν θὰ ἐξηκολούθουν ἐπὶ μακρόν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ὦ Σκιπίων, (ἐπειδὴ λέγεις ὅτι μετὰ τοῦ Λαιλίου ἐθαυμάζετε διὰ ταῦτα), τὸ γῆρας τυγχάνει ὑποφερτὸν καὶ ὄχι μόνον δέν μοι εἶναι ἀπεχθές, ἀλλὰ καὶ εὐχάριστον. Καὶ ἐὰν σφάλλωμαι πιστεύων ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀθάνατοι, ἑκουσίως ἐμαυτὸν ἀπατῶ. Καὶ δὲν ἐπιθυμῶ ἡ πλάνη αὕτη, εἰς ἣν ἐνασμενίζω, νὰ ἀποσπασθῇ βίᾳ ἀπ' ἐμοῦ ἐνόσῳ ζῶ. Ἀλλ' ἐὰν δὲν θὰ διατηρήσω, ὅταν ἀποθάνω, τὴν αὐτοσυνειδησίαν, ὡς στενοκέφαλοί τινες φιλόσοφοι πρεσβεύουν, δὲν θὰ ἔχω τὸν φόβον μὴ οἱ προαπελθόντες φιλόσοφοι σαρκάσουν τὴν πλάνην μου».

Οὔτε δύναμαι νὰ παραλείψω τὴν θαυμασίαν περικοπὴν τῆς

«Ἀπολογίας», ἐν ᾗ ὁ Σωκράτης ἀμυνόμενος πρὸ τῶν Ἀθηναίων λέγει:

Ἐννοήσωμεν δὲ καὶ τῇδε, ὡς πολλὴ ἐλπίς ἐστιν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι· δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστιν τὸ τεθνάναι· ἢ γὰρ οἷον μηδὲν εἶναι μηδὲ αἴσθησιν μηδεμίαν μηδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολή τις τυγχάνει οὖσα καὶ μετοίκησις τῇ ψυχῇ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον· καὶ εἴτε μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν, ἀλλ' οἷον ὕπνος, ἐπειδάν τις καθεύδων μηδ' ὄναρ μηδὲν ὁρᾷ, θαυμάσιον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος. Ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι, εἴτινα ἐκλεξάμενον δέοι ταύτην τὴν νύκτα, ἐν ᾗ οὕτω κατέδαρθεν, ὥστε μηδὲ ὄναρ ἰδεῖν, καὶ τὰς ἄλλας νύκτας τε καὶ ἡμέρας τὰς τοῦ βίου τοῦ ἑαυτοῦ ἀντιπαραθέντα ταύτῃ τῇ νυκτὶ δέοι σκεψάμενον εἰπεῖν, πόσας ἄμεινον καὶ ἥδιον ἡμέρας καὶ νύκτας ταύτης τῆς νυκτὸς βεβίωκεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ, οἶμαι ἂν μὴ ὅτι ἰδιώτην τινά, ἀλλὰ τὸν μέγαν βασιλέα εὐαριθμήτους ἂν εὑρεῖν αὐτὸν ταύτας, πρὸς τὰς ἄλλας ἡμέρας καὶ νύκτας. Εἰ οὖν τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστιν, κέρδος ἔγωγε λέγω· καὶ γὰρ οὐδὲν πλείων ὁ πᾶς χρόνος φαίνεται οὕτω δὴ εἶναι ἢ μία νύξ. Εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημῆσαί ἐστιν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῇ ἐστιν τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσιν ἅπαντες οἱ τεθνεῶτες, τί μεῖζον ἀγαθὸν τούτου εἴη ἄν, ὦ ἄνδρες δικασταί; Εἰ γάρ τις ἀφικόμενος εἰς Ἅδου, ἀπαλλαγεὶς τούτων τῶν φασκόντων δικαστῶν εἶναι, εὑρήσει τοὺς ἀληθῶς δικαστάς, οἵπερ καὶ λέγονται ἐκεῖ δικάζειν, Μίνως τε καὶ Ραδάμανθυς καὶ Αἰακὸς καὶ Τριπτόλεμος καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, ἆρα φαύλη ἂν εἴη ἡ ἀποδημία; ἢ αὖ Ὀρφεῖ ξυγγενέσθαι καὶ Μουσαίῳ καὶ Ἡσιόδῳ καὶ Ὁμήρῳ ἐπὶ πόσῳ ἄν τις δέξαιτ' ἂν ὑμῶν; Ἐγὼ μὲν γὰρ πολλάκις θέλω τεθνάναι, εἰ ταῦτ' ἔστιν ἀληθῆ· ἐπεὶ ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὁπότε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τηλεμῶνος καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν παλαιῶν διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν, ἀντιπαραβάλλοντι τὰ ἐμαυτοῦ πάθη πρὸς τὰ ἐκείνων, ὡς ἐγὼ οἶμαι, οὐκ ἂν ἀηδὴς εἴη· καὶ δὴ τὸ μέγιστον, τοὺς ἐκεῖ ἐξετάζοντα καὶ ἐρευνῶντα ὥσπερ τοὺς ἐνταῦθα διάγειν, τίς αὐτῶν σοφός ἐστιν καὶ τίς οἴεται μέν, ἔστιν δ' οὔ. Ἐπὶ πόσῳ δ' ἄν τις, ὦ ἄνδρες δικασταί, δέξαιτο ἐξετάσαι τὸν ἐπὶ Τροίαν ἀγαγόντα τὴν πολλὴν στρατιὰν ἢ Ὀδυσσέα ἢ Σίσυφον, ἢ ἄλλους μυρίους ἄν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας; οἷς ἐκεῖ διαλέγεσθαι καὶ ξυνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμήχανον ἂν εἴη εὐδαιμονίας· πάντως οὐ δήπου τούτου γε ἕνεκα οἱ ἐκεῖ ἀποκτείνουσι· τά τε γὰρ ἄλλα εὐδαιμονέστεροί εἰσιν οἱ ἐκεῖ τῶν ἐνθάδε, καὶ ἤδη τὸν λοιπὸν χρόνον ἀθάνατοί εἰσιν, εἴπερ γε τὰ λεγόμενα ἀληθῆ ἐστιν.

Ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς χρή, ὦ ἄνδρες δικασταί, εὐέλπιδας εἶναι πρὸς τὸν θάνατον, καὶ ἕν τι τοῦτο διανοεῖσθαι ἀληθές, ὅτι οὐκ ἔστιν

ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα· οὐδὲ τὰ ἐμὰ νῦν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γέγονεν, ἀλλά μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι· διὰ τοῦτο καὶ ἐμὲ οὐδαμοῦ ἀπέτρεψε τὸ σημεῖον, καὶ ἔγωγε τοῖς καταψηφισαμένοις μου καὶ τοῖς κατηγόροις οὐ πάνυ χαλεπαίνω· καίτοι οὐ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ κατεψηφίζοντό μου καὶ κατηγόρουν, ἀλλ' οἰόμενοι βλάπτειν· τοῦτο αὐτοῖς ἄξιον μέμφεσθαι· τοσόνδε μέντοι αὐτῶν δέομαι· τοὺς υἱεῖς μου, ἐπειδὰν ἡβήσωσι, τιμωρήσασθε, ὦ ἄνδρες, ταὐτὰ ταῦτα λυποῦντες, ἅπερ ἐγὼ ὑμᾶς ἐλύπουν, ἐὰν ὑμῖν δοκῶσιν ἢ χρημάτων ἢ ἄλλου του πρότερον ἐπιμελεῖσθε ἢ ἀρετῆς, καὶ ἐὰν δοκῶσί τι εἶναι μηδὲν ὄντα, ὀνειδίζετε αὐτοῖς, ὥσπερ ἐγὼ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἐπιμελοῦνται ὧν δεῖ, καὶ οἴονταί τι εἶναι ὄντες οὐδενὸς ἄξιοι· καὶ ἐὰν ταῦτα ποιῆτε, δίκαια πεπονθὼς ἐγὼ ἔσομαι ὑφ' ὑμῶν αὐτός τε καὶ οἱ υἱεῖς, ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν ἀποθανουμένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις· ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πρᾶγμα, ἄδηλον παντὶ πλὴν ἢ τῷ Θεῷ».

Εἰς τὴν Σοφίαν Σολομῶντος λαμβάνομεν τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι :

«Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἅψηται αὐτῶν βάσανος.

«Ἔδοξεν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι· καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἡ ἔξοδος αὐτῶν.

«Καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δέ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ.

«Καὶ ἐν ὄψει ἀνθρώπων ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπὶς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης.

«Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασεν αὐτοὺς καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ».

Καὶ ὡρισμένως, ἐὰν ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου ἡ συνείδησις εἶναι ἥσυχος, τὸ πνεῦμα δὲν θὰ ταραχθῇ. Τὸ μέλλον εἶναι ἀμφίβολον, ἀλλὰ καὶ πλῆρες ἐλπίδων.

Ἐὰν ὄντως εἰσερχώμεθα εἰς ἀνάπαυσιν μετὰ τοὺς μόχθους τῆς ζωῆς, «ἐν ᾗ οἱ πονηροὶ παύουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ κακοποιῶσι, οἱ δὲ ἀπηυδηκότες εὑρίσκουσιν ἀνάπαυσιν», αὕτη εἰς πολλὰς καταβεβλημένας ψυχὰς θὰ εἶναι εὐπρόσδεκτον τέρμα καὶ τότε ἀκόμη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν :

«Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον ; ποῦ σου, Ἅδη, τὸ νῖκος» ;

Ἐξ ἄλλου ἐάν, ἐμπιστευόμενοι ταπεινῶς, ἀλλ' ἐν πεποιθήσει εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Παντοδυνάμου Πατρός, τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης, εἰσερχώμεθα εἰς νέαν σφαῖραν ὑπάρξεως, ὁπότε δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ὅτι θὰ συναντήσωμεν οὐ μόνον τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἄνδρας, περὶ ὧν τοσαῦτα ἠκούσαμεν, ἀλλὰ καὶ ὅσους ἠγαπήσαμεν καὶ ἀπωλέσαμεν, ὁπότε θὰ ἀφήσωμεν ὄπισθεν ἡμῶν τὰ δεσμὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως, ὁπότε θὰ συνενωθῶμεν μετὰ τῶν Ἀγγέλων καὶ Ἀρχαγγέλων καὶ σύμπαντος τοῦ Οὐρανίου χοροῦ, τότε ἀληθῶς δυνάμεθα νὰ τρέφωμεν ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν ἐλπίδα ὅτι τὰ συμφέροντα καὶ αἱ ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς ταύτης εἶναι μηδὲν παραβαλλόμενα εἰς ἐκεῖνα τῆς ζωῆς, ἥτις ἀναμένει ἡμᾶς εἰς τὴν Αἰωνίαν ἡμῶν Κατοικίαν.

ΤΕΛΟΣ